

Լ.Լ.ՀԱԿՈԲՅԱՆ, Շ.Ա.ՃԵՊԵՃՅԱՆ

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀՊԱՀ
2012

ՀՏԴ 630:330(479.25)(07)
ՊՄԴ65.9(2Z)32y7
Հ177

Աշխատանքը երաշխավորվել է հրատարակման
ՀՊԱՀ գիտական խորհրդի կողմից

Գրախոսներ՝ տնտ. գիտ. դոկտ., պրոֆեսոր Ս.Լ. Ղանթարյան
տնտ. գիտ. դոկտ. Հ.Ս. Ծպենցյան
տնտ. գիտ. դոկտ., պրոֆեսոր Է.Ս. Ղազարյան

Խմբագիր՝ Արմենուհի Արամայիսի Ծատուրյան

Հ177 Հակոբյան Լ.Լ., Գեպեճյան Շ.Ա., Գյուղատնտեսության էկոնոմիկա:
Ուսումնական ձեռնարկ բուհերի համար/Լ.Հակոբյան, Շ.Գեպեճյան.-
Երևան: ՀՊԱՀ, 2012.- 268 էջ:

Ուսումնական ձեռնարկը պատրաստված է բուհերի գործող ծրագրերին համապատասխան՝ «Գյուղատնտեսության էկոնոմիկա» առարկան ուսումնասիրելու համար: Գրքում ներառված են Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի հիմնական տեսագործական հարցերը շուկայական տնտեսության պայմաններում և դրանց առանձնահատկությունները ՀՀ-ում: Նշված աշխատանքն առաջին փորձն է այս պայմաններում:

Գիրքը նախատեսված է դասախոսների, ասպիրանտների, մագիստրանտների, գյուղատնտեսական բուհերի, ինչպես նաև ոչ տնտեսագիտական մասնագիտությունների ուսանողների, գյուղատնտեսության ոլորտի հետ առնչվող այլ անձանց համար:

Համակարգչային շարվածքը Ա. Ս. Մարգարյանի

ՀՏԴ 630:330(479.25)(07)
ՊՄԴ65.9(2Z)32y7

ISBN 978-9939-54-484-7

© Հակոբյան Լ.Լ., Գեպեճյան Շ.Ա., 2012թ.
© ՀՊԱՀ հրատարակչություն, 2012թ.

Բովանդակություն

Ներածություն	7
--------------------	---

ԳԼՈՒԽ 1. - «ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ» ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ9-14

1.1. Գիտության առարկան և խնդիրները: Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայում կիրառվող հետազոտության մեթոդները	9
1.2. Գյուղատնտեսության նշանակությունը երկրի տնտեսությունում	12
1.3. Գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները	13

ԳԼՈՒԽ 2. - ԱԳՐՈՎՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ...14-26

2.1. Ագրոարդյունաբերական համալիրի հասկացությունը, կազմը և կառուցվածքը.....	14
2.2. Արտադրական և տնտեսական կապերը ագրոարդյունաբերական համալիրի ճյուղերի միջև	18
2.3. Ագրոարդյունաբերական համալիրի տնտեսական և սոցիալական արդյունավետությունը	20
2.4. Պարենային համալիրը և սննդային ենթահամալիրները	23
2.5. Երկրի պարենային կախվածությունն ու անվտանգությունը.....	24

ԳԼՈՒԽ 3. - ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԸ.....26-33

3.1. Ենթակառուցվածքների էությունն ու նշանակությունը գյուղատնտեսության մեջ.....	26
3.2. Արտադրական ենթակառուցվածքների տնտեսական նշանակությունը	29
3.3. Սոցիալական ենթակառուցվածքները և դրա դերը գյուղատնտեսության զարգացման մեջ	31

ԳԼՈՒԽ 4. - ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱԲԱՇԽՈՒՄԸ, ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՈՒՄԸ, ԿՈՊՊԵՐԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՄԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄԸ33-55

4.1. Տեղաբաշխումը, որպես աշխատանքի հասարակական բաժանման ձև	33
4.2. Գյուղատնտեսության մասնագիտացումը և կոոպերացումը.....	44
4.3. Արտադրության կոոպերացումը և համակենտրոնացումը գյուղատնտեսության մեջ	50

ԳԼՈՒԽ 5. - ՀՈՂԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ55-71

5.1. Հողը որպես գյուղատնտեսական արտադրության գլխավոր միջոց	55
5.2. Պետական հողային կադաստրը և հողի մոնիտորինգը	60
5.3. Հողերի տնտեսական գնահատումը գյուղատնտեսության մեջ	66
5.4. Հողային ռեֆորմը շուկայական հարաբերությունների պայմաններում	69

ԳԼՈՒԽ 6. - ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ.....71-86

6.1.	Նյութատեխնիկական ռեսուրսներ հասկացությունը և դասակարգումը	72
6.2.	Գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական ռեսուրսներով ապահովվածությունը	76
6.3.	Գյուղատնտեսության էներգետիկ ռեսուրսները և մեքենայացման միջոցները	78
6.4.	Ագրոարդյունաբերական համալիրի ռեսուրսախնայողության հիմնական ուղիները	81
6.5.	Նյութատեխնիկական ռեսուրսների կազմավորման առանձնահատկությունները շուկայական տնտեսության պայմաններում	83

ԳԼՈՒԽ 7. - ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ.....86-101

7.1.	Աշխատանքային ռեսուրսներ հասկացությունն ու դրանց կազմը	86
7.2.	Աշխատանքի շուկան գյուղատնտեսության մեջ	90
7.3.	Զբաղվածությունն ու գործազրկությունը գյուղատնտեսության մեջ	93
7.4.	Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման բարելավման ուղիները գյուղատնտեսության մեջ	98

ԳԼՈՒԽ 8. - ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 101-112

8.1.	Աշխատանքի արտադրողականություն հասկացությունն ու էությունը	101
8.2.	Աշխատանքի արտադրողականության որոշման մեթոդիկան և դրա ցուցանիշները	103
8.3.	Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման գործոններն ու ուղիները գյուղատնտեսության մեջ	109

ԳԼՈՒԽ 9. - ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԴԻՄՆԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ113-125

9.1.	Արտադրության միջոցների տնտեսական էությունն ու դասակարգումը	113
9.2.	Արտադրության հիմնական միջոցների գնահատումն ու մաշվածքը	118
9.3.	Արտադրության հիմնական միջոցների առանձնահատկություններն ու օգտագործման արդյունավետությունը	120
9.4.	Արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ուղիները	124

**ԳԼՈՒԽ 10. - ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԳՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ
ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ125-132**

10.1.	Շրջանառու միջոցներ հասկացությունը, էությունը և կազմը	125
10.2.	Շրջանառու միջոցների օգտագործման տնտեսական արդյունավետությունը	129
10.3.	Շրջանառու միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղիները	131

ԳԼՈՒԽ 11. - ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՆՏԵՆՍԻՎԱՑՈՒՄԸ133-141

11.1.	Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման էությունը և տնտեսական բովանդակությունը	133
11.2.	Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման մակարդակը	134
11.3.	Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման տնտեսական արդյունավետությունը.....	138
11.4.	Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման արդյունավետության բարձրացման ուղիները	140

ԳԼՈՒԽ 12. - ԻՆՎԵՍՏԻՑԻԱՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԸ

	ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	141-155
12.1.	Ինվեստիցիաները և դրանց արդյունավետության բարձրացման ուղիները	141
12.2.	Կապիտալ ներդրումների էությունը	146
12.3.	Ինվեստիցիաների և կապիտալ ներդրումների աղբյուրները	148
12.4.	Կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետության որոշման մեթոդաբանությունը	149
12.5.	Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության բարձրացման ուղիները	153

**ԳԼՈՒԽ 13. - ՆՈՐԱՄՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՈՒՋԸՆԹԱՑԸ (ԳՏԱ)
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ155-165**

13.1.	Նորամուծությունը գյուղատնտեսության մեջ	155
13.2.	Գիտատեխնիկական առաջընթացը գյուղատնտեսության մեջ	157
13.3.	ԳՏԱ հիմնական ուղղությունները գյուղատնտեսության մեջ	159
13.4.	ԳՏԱ տնտեսական արդյունավետությունը և նրա որոշման մեթոդիկան	164

**ԳԼՈՒԽ 14. - ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱԽՔԵՐԸ ԵՎ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԸ165-180**

14.1.	Արտադրության ծախքերը գյուղատնտեսության մեջ	165
14.2.	Գյուղատնտեսական արտադրանքի արժեքն ու ինքնարժեքը	168
14.3.	Արտադրանքի ինքնարժեքի ծախսերի կազմը և հաշվարկման մեթոդիկան, հիմունքները	171

ԳԼՈՒԽ 15. - ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԳՆԵՐԸ ԵՎ ԳՆԱԳՈՅԱՑՈՒՄԸ	181-193
15.1. Գնեքի հասկացությունը և գործառույթները (ֆունկցիաները).....	181
15.2. Գնեքի համակարգը.....	184
15.3. Գնագոյացման կատարելագործումը	192
ԳԼՈՒԽ 16. - ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ	194-204
16.1. Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության էությունը	194
16.2. Տնտեսական արդյունավետության գնահատումը	196
16.3. Գյուղատնտեսության տնտեսական արդյունավետության հիմնական ցուցանիշները	200
16.4. Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները	201
ԳԼՈՒԽ 17. - ԸՆԴՀԱՆՅՆՎԱԾ ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿՈՆՍԱԿՈՒՄՆԵՐԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	204-213
17.1. Ընդլայնված վերարտադրության տնտեսագիտական իմաստը	204
17.2. Ընդլայնված վերարտադրությունը և գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի բաշխումը	206
17.3. Ընդլայնված վերարտադրության պայմաններն ու աղբյուրները գյուղատնտեսության մեջ	212
ԳԼՈՒԽ 18. - ԲՈՒՍԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ՃՅՈՒՂԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱՆ	214-245
18.1. Բուսաբուծության ճյուղի դերը գյուղատնտեսական արտադրության սեփականաշնորհման պայմաններում	214
18.2. Հացահատիկի արտադրության էկոնոմիկան	216
18.3. Կարտոֆիլի արտադրության էկոնոմիկան	220
18.4. Բանջարեղենի արտադրության էկոնոմիկան	222
18.5. Տեխնիկական մշակաբույսերի արտադրության էկոնոմիկան	225
18.6. Կերարտադրության էկոնոմիկան	230
18.7. Խաղողի արտադրության էկոնոմիկան	238
18.8. Պտղի արտադրության էկոնոմիկան	242
ԳԼՈՒԽ 19. - ԱՆԱՍՆԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ՃՅՈՒՂԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱՆ	245-264
19.1. Անասնաբուծական ճյուղերի մշանակությունը, մասնագիտացումը և տեղաբաշխումը	245
19.2. Անասնաբուծական արտադրանքի արտադրության արդյունավետությունը	263
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	265

Ներածություն

Գյուղատնտեսությունը տնտեսության նյութական բարիքների արտադրության կարևորագույն ճյուղերից մեկն է, որը երկրի բնակչությանն ապահովում է բարձրորակ սննդամթերքով, իսկ թեթև ու սննդի արդյունաբերությամբ՝ հումքով: Գյուղատնտեսությունը ոչ միայն ագրոարդյունաբերական համալիրի, այլև ամբողջ տնտեսության առավել բարդ ու աշխատատար ճյուղն է և պահանջում է ներկայիս պահանջների համապատասխան արդյունավետ կազմակերպում: Գյուղատնտեսությունը վճռական դեր ունի Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի բարելավման և պարենային անվտանգության ապահովման գործում: Դրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ առաջինը այդ կարևոր ճյուղում սկսվեցին բարեփոխումները:

Նախկին կոլտնտեսությունների ու խորհրտնտեսությունների հենքի վրա կազմակերպվեցին տարբեր կազմակերպահրավական կարգավիճակ ունեցող ձեռնարկություններ, հիմնականում գյուղացիական ու գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություններ: Գյուղում ձևավորվեցին նոր արտադրական հարաբերություններ:

Անցումային փուլում տեղի ունեցած գործընթացները օբյեկտիվորեն հանգեցրին երկրի ամբողջ տնտեսության, այդ թվում գյուղատնտեսության, տնտեսական վիճակի վատթարացմանը, որի բարելավումը երկար ժամանակ է պահանջում:

Հանրապետությունում սոցիալ-տնտեսական դժվարությունների աստիճանական հաղթահարումը պայմաններ ստեղծեց մշակել ու որոշակի քաղաքականություն և գործնական միջոցառումներ իրականացնել գյուղատնտեսությունը ծանր վիճակից դուրս բերելու համար: Նոր պայմաններին համապատասխան ընդունվեցին մի շարք օրենքներ, մշակվեցին ու գործողության մեջ դրվեցին տնտեսական հարաբերությունները կարգավորող մեխանիզմներ:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի ավելացման և տնտեսական արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր ձեռնարկությունում մշակել հեռանկարային արտադրական ծրագիր, հիմնավորել արտադրության ու կառավարման կառուցվածքը, տնտեսության վարման համակարգը, ստեղծել անհրաժեշտ ռեսուրսներ, որոշել ներտնտեսային հարաբերությունների ձևերը, կիրառել պլանավորման, հաշվառման ու վերահսկողության արդյունավետ համակարգ, խրախուսել բարձր արտադրողականության աշխատանքը, աշխատողների համար ստեղծել բարենպաստ սոցիալական պայմաններ:

Գյուղատնտեսական գիտությունը, ելնելով համապատասխան բնագավառի նորագույն նվաճումներից, մեծ չափով օգտագործելով հայրենական և արտերկրի փորձը, որոշում է զարգացման հեռանկարները:

Արտադրության մեջ գիտության նվաճումների իրականացումը հանդիսանում է ձեռնարկությունների մասնագետների, ղեկավար աշխատողների և կառավարման մարմինների կարևոր խնդիրներից մեկը:

Գյուղատնտեսության մասնագետը և, հատկապես տնտեսագետը պետք է լավ իմանա ոլորտի արտադրության զարգացման օրինաչափությունները, ձեռնարկության արտադրական ու կազմակերպական կառուցվածքի հիմնավորման գիտական մեթոդները, տնտեսության վարման համակարգերը, տնտեսավարման ձևերի կազմակերպատնտեսական հիմունքները, աշխատանքի ռացիոնալ

կազմակերպման սկզբունքները և մեթոդները, աշխատանքի խթանման ձևերը, ինտենսիվ տեխնոլոգիաները, ռեսուրսային ներուժի ձևավորման ու արդյունավետ օգտագործման կազմակերպման հիմնահարցերը:

Տնտեսագիտական գիտելիքների իմացությունը հանդես է գալիս որպես կառավարման կատարելագործման, տնտեսավարման առաջադիմական ձևերի կիրառման, ձեռնարկատիրական գործունեության, փոքր ու միջին բիզնեսի զարգացման, գործարար մարդկանց ակտիվության ու նախաձեռնության բարձրացման և տարբեր ժամկետների համար նշակված սոցիալտնտեսական զարգացման պլանների իրականացման կարևորագույն պայման:

«Գյուղատնտեսության էկոնոմիկա» ուսումնական ձեռնարկի նպատակն է պատրաստել այդպիսի մասնագետներ:

ՊԼՈՒՆ 1. «ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ» ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՈՒՐԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

- 1.1. Գիտության առարկան և խնդիրները: Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայում կիրառվող հետազոտության մեթոդները
- 1.2. Գյուղատնտեսության նշանակությունը երկրի տնտեսությունում
- 1.3. Գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները

1.1. Գիտության առարկան և խնդիրները: Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայում կիրառվող հետազոտության մեթոդները

Ծյուղի էկոնոմիկայի հասկացությունն ու խնդիրները: Գյուղատնտեսության կարևոր խնդիրը հանդիսանում է՝ սննդի մատակարարում բնակչությանը, անասնակեր՝ անասնաբուծությանը, հումք՝ թեթև և սննդի արդյունաբերությանը: Այս խնդրի լուծումը կապված է ծյուղի հետագա ինտենսիվացման մակարդակի, գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացման, տնտեսական հարաբերությունների կատարելագործման, տնտեսավարման և սեփականության տարբեր ձևերի զարգացման հետ:

Տնտեսվարման գիտական մակարդակի բարձրացման հիմնական պայման է հանդիսանում գյուղատնտեսության համար տնտեսագետ մասնագետների պատրաստումը:

Այդ կապակցությամբ, «Գյուղատնտեսության էկոնոմիկա» կուրսի հիմնական նպատակն է օբյեկտիվ տնտեսական օրենքների և օրինաչափությունների, դրանց գործունեության և հանդես գալու ձևերի, պայմանների ու գործոնների ուսումնասիրումը, որոնք կենդանի և առարկայացված աշխատանքային օպտիմալ ծախսերի դեպքում ապահովում են ամենաբարձր արդյունավետություն: Տնտեսագիտությունն ուսումնասիրում է գյուղատնտեսության ծյուղերում, նյութատեխնիկական արտադրության այլ ոլորտների հետ արտադրական հարաբերություններն ու փոխադարձ կապը, հիմնվում է բնական, տեխնիկական և այլ կից գիտությունների վերլուծության արդյունքների վրա:

Էկոնոմիկայի տակ, լայն իմաստով, հասկացվում է հասարակական հարաբերությունների ամբողջություն, որտեղ արտադրության գործընթացում հանդես են գալիս մարդիկ: Ծյուղային տնտեսական գիտությունները (արդյունաբերության, տրանսպորտի, շինարարության, առևտրի, գյուղատնտեսության և այլ էկոնոմիկա) ժողտնտեսության ծյուղերում ուսումնասիրում են ընդհանուր տնտեսական օրինաչափությունների ի հայտ գալու առանձնահատկությունները:

Գյուղատնտեսության էկոնոմիկան, որպես գիտություն, ուսումնասիրում է գործող օբյեկտիվ տնտեսական օրենքներն ու դրանց հանդես գալու ձևերը գյուղատնտեսության մեջ: Տնտեսական օրենքները, որոնց ենթարկվում է գյուղատնտեսությունը, կրում են օբյեկտիվ բնույթ, և գործում են կոնկրետ պայմաններում, տնտեսավարման պրակտիկայում օգտագործվում են տարբեր ձևերով:

Գյուղատնտեսության մեջ գործում է տնտեսական օրենքների համակարգ՝ արժեքի օրենք, աշխատանքի արտադրողականության աճի օրենք, ընդլայնված վերարտադրության օրենք, կուտակման օրենք:

Բոլոր տնտեսական օրենքների հաշվառումն ու օբյեկտիվ կիրառումն ուղղվում է բնակչության աճող պահանջարկի բավարարմանն ու հասարակության բոլոր անդամների ազատ, բազմակողմանի զարգացմանը:

Կոկրետ պայմաններում, ագրոարդյունաբերական համալիրի զարգացման համար, կատարում է պրակտիկ եզրակացություններ և մշակում տնտեսական օրենքների կիրառման ձևեր ու մեթոդներ:

«Գյուղատնտեսության էկոնոմիկա» գիտության առարկան, փոխադարձ կախվածության և գործունեության մեջ ուսումնասիրում է մարդկանց արտադրական գործունեությունները արտադրողական ուժերի զարգացման հետ:

«Գյուղատնտեսության էկոնոմիկա» առարկայի հիմնական խնդիրներն են՝

1. Տնտեսական հաշվարկների հիմնավորման նպատակով տնտեսական հիմնական տնտեսագիտական մեթոդների ուսումնասիրում,
2. Գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպմանը, տեխնոլոգիաների կատարելագործմանն ուղղված մեթոդների ուսումնասիրում,
3. Կառավարչական անհրաժեշտ որոշումներ կայացնելու նպատակով տնտեսական տեղեկատվության կազմում, ձևավորում, սխեմայացում,
4. Ռեսուրսների օգտագործման օպտիմալացում,
5. Արտադրության պլանավորման հիմնական մեթոդների ուսումնասիրում,
6. Ինքնարժեքի և զնի ձևավորման սկզբունքների ուսումնասիրում,
7. Հիմնական ֆոնդերի օգտագործման օպտիմալացում և շրջանառու ֆոնդերի նորմավորում,
8. Մատակարարման և իրացման ավելի արդյունավետ համակարգի ընտրում,
9. Չօգտագործված ներքին ռեսուրսների հայտնաբերում,
10. Շուկայի պայմաններում գյուղատնտեսական արտադրանքի տեսականու, պահանջարկի և առաջարկի ուսումնասիրում,
11. Շուկայական գնի ձևավորման սկզբունքների ուսումնասիրում,
12. Շուկայական մարքեթինգի և շուկայական մենեջմենթի ուսումնասիրում:

Հետազոտության մեթոդները և կապը գիտությունների հետ: Գյուղատնտեսության էկոնոմիկա առարկան հիմնվում է տնտեսագիտության տեսության վրա և սերտորեն կապված է տեխնոլոգիական գիտությունների հետ, ինչպիսիք են երկրագործությունը, անասնաբուծությունը, գյուղատնտեսական արտադրանքի վերամշակումն ու պահպանումը, բանջարաբուծությունը, պտղաբուծությունը և տնտեսական գիտությունների՝ մաթեմատիկա, տնտեսագիտության տեսություն, քաղաքագիտություն, գյուղատնտեսության պլանավորում և կանխատեսում, արտադրողական ուժերի տեղաբաշխում, հաշվողական տեխնիկա և համակարգչային տեխնոլոգիա, ինֆորմատիկա, վիճակագրություն, նորմավորում, աշխատանքի պաշտպանություն, հաշվապահական հաշվառում: Միևնույն ժամանակ, գյուղատնտեսության էկոնոմիկան, որպես ճյուղային գիտություն, այլ պորֆիլի գիտությունների ուսումնասիրման համար հիմք է ծառայում: Գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպում, տնտեսական գործունեության վերլուծություն, էկոնոմիկա-մաթեմատիկական մեթոդներ, ֆինանսավորում և վարկավորում, գյուղատնտեսական արտադրության կառավարում, միջազգային տնտեսական կապեր, ձեռնարկատիրություն, գյուղատնտեսական շուկաներ և այլն: «Գյուղատնտեսության էկոնոմիկա» առարկայի հիմքում ընկած է դիալեկտիկական մեթոդը, որը ենթադրում է անընդհատ շարժմանն ու փոփոխմանը համապատասխան գործընթացի զարգացման դիտարկում, երբ

յուրաքանչյուր երևույթ բնութագրվում է ամբողջության և հակասության, հնի և նորի պայքարի միջև:

Մասսայական տնտեսագիտական նյութերի վերլուծության համար օգտագործվում են տարբեր մեթոդներ: Վիճակագրական (կոռելացիոն, դիսպերսիոն, ինդեքսային, ռեգրեսիոն), մենագրական, էկոնոմիկա-մաթեմատիկական, գրաֆիկական, հաշվարկա-կոնստրուկտիվ, փորձարարական և այլն:

Սենագրական մեթոդը հիմնվում է տիպիկ երևույթի կամ գործընթացի խորացված ուսումնասիրման, ինչպես նաև գյուղատնտեսական տնտեսավարող սուբյեկտի և ամբողջ ճյուղի գործունեության երկարատև փորձի վրա: Այս մեթոդի օգնությամբ կոնկրետ արտադրության գործընթացի, ճյուղի արդյունավետ կազմակերպման և կառավարման առաջադիմական մեթոդների լայն կիրառման համար կատարվում են ուսումնասիրություններ, գիտական ընդհանրացումներ և մշակվում առաջարկություններ:

Տնտեսագիտավիճակագրական մեթոդը կիրառվում է խոշոր օբյեկտների փոխհատուցման ժամանակ, ուսումնասիրելով արտադրության գործոնները և դրանց ազդեցությունը արտադրության վերջնական արդյունքի վրա: Այն հիմնվում է մասսայական դիտարկումների, օգտագործվող ելակետային տվյալների խմբավորման և անալիզի վերլուծության, ցուցանիշների փոխկապակցության արտահայտման դիմամիկ շարքի կառուցման, ինդեքսների, կոռելյացիայի, դիսպերսիոն վերլուծության վրա: Այս մեթոդը հնարավորություն է տալիս պրակտիկ որոշումների մշակման ժամանակ կատարել ավելի խորը եզրակացություններ:

Վերագակա-տրամաբանական մեթոդն իրենից ներկայացնում է որոշակի երևույթների ուսումնասիրում կամ գործընթաց: Այն առանց դրանց առարկայական նշանների, հնարավորություն է տալիս առարկայի վերացական ուսումնասիրումը, տրամաբանության օգնությամբ, այն վեր ածելով ճանաչողական գործողության:

Փորձարարական մեթոդը կիրառվում է արտադրության կազմակերպման ձևերի և մեթոդների, ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների գործունեության պայմանների և գյուղատնտեսական գործունեության վերջնական արդյունքի վրա դրանց ազդեցության տնտեսական գնահատման ժամանակ:

Էկոնոմիկա-մաթեմատիկական մեթոդը օգտագործվում է ողջ արտադրության կամ առանձին տեխնոլոգիական փուլերի, գործընթացների, ինչպես նաև կազմակերպա-տնտեսական և տեխնիկա-տնտեսական օպտիմալ որոշումների ընտրության ժամանակ: Այն հնարավորություն է տալիս օպտիմալ արդյունքների ստացման համար գտնել նյութատեխնիկական ռեսուրսների օգտագործման առավել լավ տարբերակներ:

Գրաֆիկական մեթոդը արտադրական գործընթացի փոփոխության, տարբերակների համեմատության ժամանակ ռեսուրսների օգտագործման և տնտեսական գործունեության արդյունքների մասին ավելի տեսանելի պատկերացում է տալիս: Գյուղատնտեսական արտադրության վերլուծության ժամանակ օգտագործում են սխեմաներ, դիագրամաներ, նկարներ և այլն:

Հաշվարկա-կոնստրուկտիվ մեթոդը առավել հաճախ օգտագործվում է գյուղատնտեսական կազմակերպության հեռանկարային զարգացման կամ ֆինանսական և տնտեսական գործունեության մշակման ժամանակ: Այն հնարավորու-

թյուն է տալիս ընտրելու ձեռնարկության վերջնական նպատակին հասնելու և միջոցառումը հիմնավորելու առավել արդյունավետ տարբերակը:

1.2. Գյուղատնտեսության նշանակությունը երկրի տնտեսությունում

Գյուղատնտեսությունը հանդիսանում է ՀՀ ժողտնտեսության ամենակարևոր ճյուղերից մեկը: Այն արտադրում է սննդամթերք երկրի բնակչությանը և հումք՝ վերամշակող արդյունաբերությանը: Գյուղատնտեսությունն ապահովում է ՀՆԱ 17,9%-ը (2009թ.) և հանդիսանում է արդյունաբերության շատ ճյուղերի արտադրած արտադրանքի խոշոր սպառողներից մեկը (օրինակ, մեքենաշինության, քիմիական արդյունաբերության և այլն): Այն բաղկացած է երկու ճյուղերից՝ բուսաբուծություն և անասնաբուծություն:

Աղյուսակ 1

Հիմնական սննդամթերքների ֆիզիոլոգիական նորման և տարեկան փաստացի սպառումը ՀՀ բնակչության մեկ շնչի հաշվով, կգ

№	Սննդամթերքի անվանումը	Ֆիզիոլոգիական հիմնավորված նորմաները	Սպառումը			
			1990թ	2004թ	2008թ	2009թ
1	Հաց և հացամթերք	128	121	162	147,4	141,7
2	Կարտաֆիլ	58	54	74	55,0	56,5
3	Բանջար-բոստանեղեն	141	125	133	313,8	321,4
4	Պտուղ-հատապտուղ	92	38	32	98,2	107,5
5	Խաղող	4,0	3,6	2,2	3,7	4,0
6	Շաքար	34,5	36	17	36,1	29,3
7	Բուսական յուղ	7,7	2,9	3,5	7,8	7,8
8	Միս-մսամթերք	75	42	25	48,6	42,2
9	Կաթ-կաթնամթերք	392	420	136	194,3	177,6
10	Զուլ (հատ)	251	154	154	176	192
11	Զուլ-ծկնեղեն	12,8	7,1	1,2	1,1	1,1

1960-1987թթ. ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 45-55%-ը կազմել է անասնաբուծական արտադրանքի տեսակարար կշիռը: Իսկ նույն ժամանակահատվածում համախառն արտադրանքի արժեքն ավելացել է գրեթե 2 անգամ: 1991թ.-ից հետո ՀՀ ՀՆԱ-ում գյուղատնտեսության մասնաբաժինն ավելացավ, պատճառն այն էր, որ ՀՀ-ը արդյունաբերական զարգացած երկրից վերածվեց հետամնաց ագրարայինի: Այն գյուղատնտեսության ճյուղում տեղի ունեցած սեփականաշնորհման, հանրապետության շրջափակման, վերամշակող ձեռնարկությունների չաշխատելու, երկրում տեղի ունեցող ճգնաժամի և մի շարք այլ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ երևույթների հետևանքն էր: Ներկայումս, խոշոր խորհրդային և կոլեկտիվ տնտեսությունների փոխարեն, փոքր հողակտորների վրա գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությամբ զբաղվում են ավելի քան 339հազ գյուղացիական տնտեսություններ:

ՀՀ բնակչության մեկ շնչի հաշվով հիմնական սննդամթերքների կառուցվածքում գերակշռողը հաց-հացամթերքն ու կարտոֆիլն են: Պատճառը, բնակչության գնողունակության ցածր մակարդակն է:

1.3. Գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները

Գյուղատնտեսության մեջ գործում են նույն տնտեսական օրենքները, ինչ և ժողտնտեսության մյուս ճյուղերում: Սակայն, դրանք դրսևորվում են ճյուղին - հատուկ առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

Գյուղատնտեսության առանձնահատկություններն են՝

- Հողը հանդես է գալիս որպես գլխավոր արտադրամիջոց: Ճիշտ օգտագործման դեպքում դրա որակական չափանիշները, ոչ թե վատթարանում, այլ լավանում են:
- Գյուղատնտեսությունում արտադրության միջոցներ են կենդանիները և բույսերը, որոնք զարգանում են կենսաբանական օրենքների հիման վրա,
- Գյուղատնտեսական արտադրամիջոցի արտադրությունն իրականացվում է հսկայական տարածությունների վրա և ապակենտրոնացված է ըստ բնակլիմայական տարբեր պայմանների,
- Գյուղատնտեսական արտադրության տարածքային տեղաբաշխումը կապված է խոշոր ծավալի փոխադրումների (ինչպես արտադրված արտադրանքի (ցորեն, կարտոֆիլ և այլն), այնպես էլ նյութատեխնիկական ռեսուրսների (վառելիք, պարարտանյութ և այլն)) հետ,
- Արտադրված արտադրանքի մի մասը, առանց շրջանառության ոլորտ մտնելու, մասնակցում է արտադրության հետագա գործընթացներին: Որպես արտադրության միջոց՝ օգտագործվում են սերմերը, տնկանյութերը (ցորեն, կարտոֆիլ և այլն), կերատեսակները, ինչպես նաև անասնազխաքանակի զգալի մասը (հոտի պարզ և ընդլայնված վերարտադրության համար),
- Արտադրության և աշխատանքի ժամանակահատվածները չեն համընկնում, ինչով և պայմանավորվում է գյուղատնտեսության սեզոնայնությունը,
- Ի տարբերություն տնտեսության մյուս ճյուղերի, գյուղատնտեսությունում աշխատանքի բաժանումը և մասնագիտացումն իրականացվում են այլ կերպ: Հողի, ինչպես նաև աշխատանքային և նյութական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման նպատակով անհրաժեշտ է ձգտել բուսաբուծության ու անասնաբուծության ճյուղերի օպտիմալ զուգակցման և օժանդակ արտադրության ու տնայնագործության զարգացման,
- Որպես կանոն, գյուղատնտեսությունում արտադրության գործիքները և տեխնիկան (կոմբայներ, մեքենաներ և այլն) տեղաշարժվում են, իսկ աշխատանքի առարկաները (օրինակ՝ մշակաբույսերը) մնում են նույն տեղում: Գյուղատնտեսության տեխնիկական զինվածությունն էապես տարբերվում է արդյունաբերական ճյուղերի տեխնիկական զինվածությունից: Գյուղատնտեսությունում էներգետիկ ռեսուրսների ընդհանուր պահանջը զգալիորեն բարձր է արդյունաբերական ճյուղերի համեմատությամբ,
- Բուսաբուծությունում և անասնաբուծությունում աշխատանքային գործընթացներն այլ կերպ են կազմակերպվում: Ի տարբերություն արդյունաբերական ճյուղերի՝ այս ճյուղերում աշխատողը հիմնական աշխատատեղ չունի:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության գործընթացում, կախված տարվա ժամանակահատվածից և մշակաբույսի մշակության յուրահատկությունից, դաշտային աշխատողներն ու մեխանիզատորները կատարում են տարբեր տեսակի աշխատանքներ: Մեխանիզատորը, պրակտիկորեն, պետք է կարողանա աշխատել բոլոր տեսակի մեքենաների և ագրեգատների վրա, իսկ դաշտային աշխատողները պետք է անպայման կարողանան կատարել սերմերի և տնկանյութի նախապատրաստման, բույսերի խնամքի, կերերի նախապատրաստման, բերքահավաքի աշխատանքները: Այս դեպքում աշխատանքի տեսակը կարող է փոփոխվել ոչ միայն ամեն օր, այլ կախված պայմաններից, մեկ աշխատանքային օրվա ընթացքում:

Արդյունաբերության ճյուղերի համեմատ ունեցած գյուղատնտեսության մեկված առանձնահատկությունները ճյուղի նյութատեխնիկական բազայի ձևավորման, արտադրության կազմակերպման, արտադրական ռեսուրսների օգտագործման, տնտեսական արդյունավետության որոշման ժամանակ, պահանջում են բազմակողմանի վերլուծություն և հաշվառում:

ՓԼՈՒՆ 2. ԱՐԴՐԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

- 2.1. Ագրոարդյունաբերական համալիրի հասկացությունը, կազմը և կառուցվածքը
- 2.2. Ագրոարդյունաբերական համալիրի ճյուղերի միջև եղած արտադրական և տնտեսական կապերը
- 2.3. Ագրոարդյունաբերական համալիրի տնտեսական և սոցիալական արդյունավետությունը
- 2.4. Պարենային համալիրը և սննդային ենթահամալիրները
- 2.5. Երկրի պարենային անվտանգությունը

2.1. Ագրոարդյունաբերական համալիրի հասկացությունը, կազմը և կառուցվածքը

Ագրոարդյունաբերական համալիրի (ԱԱՀ) ստեղծման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը: Ժամանակակից պայմաններում գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետությունը որոշակի չափով կախված է ժողտնտեսության մի շարք այլ ճյուղերի հաջող համագործակցությունից: Ամենից առաջ, գյուղատնտեսությանը տեխնիկա, գյուղատնտեսական մեքենաներ, վառելանյութ և քսայուղեր, թունաքիմիկատներ, հանքային պարարտանյութ, շինարարական նյութեր, տրանսպորտային միջոցներ և այլն մատակարարող ճյուղերից:

Գյուղատնտեսության զարգացման տեմպերն ու դինամիկան շատ բանով բնորոշվում է, իր համար արտադրության միջոցներ պատրաստող, արդյունաբերական ճյուղերի արտադրության մակարդակով: Բացի դրանից, գյուղատնտեսության զարգացումը սերտորեն կապված է գյուղատնտեսական արտադրությանը սպասարկող արտադրությունների և ճյուղերի գործունեության մակարդակի հետ: Առաջին հերթին դա վերաբերվում է տեխնիկայի նորոգման, գյուղատնտեսական օբյեկտների շինարարության հարցերին, արտադրության միջոցներով մատակարարմանը, արտադրանքի և նյութերի բեռնափոխադրումներին, այլ ճյուղերին և արտադրություններին: Դրա հետ միասին, գյուղա-

տնտեսական հունքից վերջնական արտադրանքի ստացման գործում կարևոր դերակատարում ունեն սննդի, թեթև, տեքստիլ և այլ արդյունաբերական ճյուղերը:

Ժողտնտեսության ճյուղերում մասնագիտացման խորացումը իր հերթին բերեց փոխադարձ սերտ կապ միմյանց միջև: Արդյունաբերական և գյուղատնտեսական տարբեր ձևերի համագործակցված գործունեության հիման վրա տեղի ունեցավ միասնական ագրոարդյունաբերական համալիրի ձևավորում, որի մասնակիցներն օրգանապես կապված են միմյանց հետ և ունեն միասնական վերջնական նպատակ:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի հասկացությունը, խնդիրները և կառուցվածքը: Ագրոարդյունաբերական համալիրն իրենից ներկայացնում է ժողովրդական տնտեսության ճյուղերի ինքնահատուցումը, կապված գյուղատնտեսության զարգացման հետ, նրա արտադրության սպասարկման և գյուղատնտեսական արտադրանքը մինչև սպառողին հասցնելը:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի զարգացումը որոշում է ժողտնտեսության պոտենցիալ կարողությունը, պետության պարենային անվտանգության մակարդակը, հասարակության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի գլխավոր խնդիրը կայանում է բնակչության պահանջմունքները սննդամթերքով և ժողովրդական սպառման առարկաներով առավելագույն բավարարման մեջ: Ագրոարդյունաբերական համալիրը հանդիսանում է խոշոր ժողտնտեսական համալիր: Այն ձևավորվել է 70-ական թվականների կեսերին, երբ ստեղծվեցին նյութատեխնիկական, գիտատեսական և սոցիալ-տնտեսական նախադրյալներ, և հնարավոր դարձավ ժողտնտեսության բազմաթիվ ճյուղերը միավորել մեկ միասնական համալիրում:

Ագրոարդյունաբերական համալիրում վերջնական արտադրանքի արտադրության և շրջանառության տարբեր փուլերում, ուղղակի կամ անուղղակի ձևով մասնակցություն են ունենում ժողտնտեսության ավելի քան 70 ճյուղեր: Ագրոարդյունաբերական համալիրի կազմի մեջ մտնում են միայն տեխնոլոգիական և տնտեսական առումով փոխադարձ կապված ճյուղերը, որոնք անմիջականորեն մասնակցում են ինչպես արտադրության գործընթացին, այնպես էլ վերջնական արտադրանքը մինչև սպառողին հասցնելուն: Ագրոարդյունաբերական համալիրի կառուցվածքը իրենից ներկայացնում է նրանում ընդգրկված ճյուղերի հարաբերակցությունը:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի կազմը: Ագրոարդյունաբերական համալիրն իր մեջ ընդգրկում է երեք ոլորտ:

Առաջին ոլորտը բաղկացած է այն ճյուղերից, որոնք ԱՄՀ-ին ապահովում են արտադրության միջոցներով, ինչպես նաև գյուղատնտեսության արտադրատեխնիկական սպասարկմամբ զբաղվող (տրակտորային, գյուղատնտեսական մեքենաշինության, արդյունաբերական մեքենաշինության, հանքային պարարտանյութերի արտադրության, բույսերի պաշտպանության, քիմիական միջոցների, գյուղատնտեսության տեխնիկայի նորոգման, գյուղատնտեսության համակարգի կապիտալ շինարարության) ճյուղերից:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի առաջին ոլորտում ընդգրկված ճյուղերը կոչված են ռեսուրսներով ապահովել արտադրության գործընթացին, ստեղծել բազա գյուղատնտեսության ինդուստրացման և վերամշակող ձեռնարկությունների տեխնիկական առաջընթացի համար, նպաստել համալիրի բոլոր

օղակների նորմալ գործունեությանը: Դրանց գործունեությունից է շատ բանով կախված գյուղատնտեսական և ամբողջությամբ վերցրած վերջնական արտադրանքի արտադրության ծավալը, կայունությունը և ռիթմիկությունը: Եթե ՌԴ ագրոարդյունաբերական համալիրի առաջին ոլորտի կազմի մեջ մտնում են մոտ 9000 ձեռնարկություններ, 7000 շինարարական կազմակերպություններ, 10000 գյուղատնտեսությանը արտադրատեխնիկական մատակարարման ձեռնարկություններ, ապա մեր հանրապետությունում այս ոլորտը գրեթե բացակայում է: Այս պահին չեն գործում հանրապետությունում գտնվող՝ ոլորտի հատուկ ներառյունաբերական ձեռնարկությունները: Այդ իսկ պատճառով ՀՀ-ում գործում է գլխավորապես ագրոպարենային համալիրը (ԱՊՀ), այսինքն, մյուս երկու ոլորտներն ու դրանց ենթակառուցվածքները:

Երկրորդ ոլորտում ընդգրկվում են գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությամբ զբաղվող ձեռնարկություններն ու կազմակերպությունները: 1988թ.-ի դրությամբ այս ոլորտի կազմի մեջ էին մտնում 276 կոլտնտեսություններ, 537 խորհրդատնտեսություններ և 60 միջտնտեսային ձեռնարկություններ ու կազմակերպություններ: 1991թ.-ին ՀՀ գյուղատնտեսության ծյուղում տեղի ունեցած հողի և արտադրության միջոցների սեփականաշնորհման արդյունքում ստեղծվեցին գյուղացիական տնտեսություններ և առևտրային կազմակերպություններ, որոնց թիվը 2010թ.-ի հունվարի 1-ի դրությամբ, համապատասխանաբար, կազմում են 339,2 հազար և շուրջ 100:

Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի գերակշռող մասը՝ շուրջ 97%-ը, արտադրվում է գյուղացիական տնտեսությունների կողմից:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի երկրորդ ոլորտը արտադրում է վերջնական արտադրանքի մոտ 45%-ը: Նրանում ներգրավված են հիմնական արտադրական ֆոնդերի 65 և աշխատանքային ռեսուրսների 56%-ից ավելին (Աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությունը ՀՀ-ում, հազ. տոննա

№	Արտադրանքի անվանումը	1987թ.	2000թ.	2008թ.	2009թ.
1	Հացահատիկ և հատիկաբնդեղեն	x	x	415,4	374,9
2	որից՝ ցորեն (աշնանացան և գարնանացան)	274,2	224,8	225,7	198,1
3	Կարտոֆիլ	295,8	290,3	648,6	593,6
4	Բանջարեղեն	571,0	375,7	1007,5	1035,9
5	Պտուղ	146,7	128,5	317,8	332,1
6	Խաղող	169,5	115,8	185,8	208,7
7	Ծխախոտ	11,6	2,1	0,5	1,1
8	Ձու	35,4	21,4	31,7	34,7
9	Կաթ (բացի կարագից)	576,3	452,1	661,9	615,7
10	Տավարի միս	43,3	29,4	49,3	49,0
11	Խոզի միս	22,7	6,8	7,5	5,0
12	Ոչխարի միս	12,5	8,5	7,4	7,2
13	Հավի միս	28,8	3,6	6,7	8,9
14	Բուրդ (ֆիզիկական քաշով)	4,129	1,215	1,332	1,301

Ագրոարդյունաբերական համալիրի **երրորդ ոլորտի** մեջ են մտնում գյուղատնտեսական արտադրանքի նախնական մշակման, վերամշակման և այն մինչև սպառողին հասցնող ճյուղերն ու ձեռնարկությունները:

Այստեղ կենտրոնացված է սննդահամային, մսամթերքի, կաթնամթերքի, ձկնային, ալրածավարային, խտացրած կերերի արդյունաբերությունները: Բացի դրանից, այս ոլորտի մեջ մասամբ մտնում են գյուղատնտեսական հումք վերամշակող թեթև արդյունաբերության, հասարարական սննդի և պարենահյին ապրանքների առևտուրը:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի երրորդ ոլորտի ճյուղերը ապահովվում են գյուղատնտեսական հումքի արդյունաբերական նախնական մշակումը, դրա պատրաստումն ու պահպանումը, ինչպես նաև հումքի երկրորդական վերամշակումն ու մինչև սպառողին հասցնելը: Դրանք իրականացնում են պատրաստի արտադրանքը մինչև պահպանման և իրացման տեղ հասցնելը: Մինչև խորհրդային իշխանության փլուզումը ՀՀ-ում գործում էին 136 սննդարդյունաբերական ձեռնարկություններ: Ագրոարդյունաբերական համալիրի երրորդ ոլորտի ձեռնարկությունների և ճյուղերի բաժինը ընդամենը արտադրանքի արտադրության ծավալում հասնում է մինչև 43%, ամբողջ արտադրված ֆոնդերի 24%-ը և աշխատողների թվի 26%-ը (Աղյուսակ 3):

Աղյուսակ 3

Սննդամթերքի (ներառյալ խմիչքները) և ծխախոտի արտադրության հիմնական արտադրատեսակների արտադրությունը ՀՀ-ում

№	Արտադրանքի անվանումը	Չ/մ	2000թ	2007թ	2009թ
1	Միս	հազ. տ	40,7	55,6	57,6
2	Երշիկեղեն	հազ. տ	0,768	1,899	3,272
3	Պանիր	հազ. տ	4,731	14,6	17,5
4	Կաթնամթերք վերածած անարատ կաթի	հազ. տ	367,0	325,0	304,0
5	Պահածոներ (մսի, ձկան, բանջարեղենի, տոմատի, մրգերի)	մլն. պ.տ.	66,5	18251	12407
6	Հաց և հացաբուլկեղեն	հազ. տ	302	295	298
7	Ալյուր	-/-	152	145	131
8	Չավարեղեն	տոննա	36,8	368	255
9	Մակարոնեղեն	-/-	1153	2400	2433
10	Հրուշակեղեն	-/-	3459	9547	9865
11	Կենդանական յուղ	-/-	4,8	570,1	1007
12	Բուսական յուղ	-/-	-	288	954
13	Օղի	հազ. լիտր	1018	12735	13091
14	Խաղողի գինի	-/-	362	3672	4257
15	Կոնյակ	-/-	287	14131	9869
16	Փարեջուր	-/-	794	11631	10825
17	Շամպայն	-/-	60	579	456
18	Հանքային ջուր	-/-	36093	32227	25421
19	Ոչ ալկոհոլային խմիչքներ	-/-	2165	37465	37571
20	Բնական հյութեր	-/-	x	5722	7475
21	Սիգարետներ	մլն. հատ	2109	2911	3310
22	Աղ (հանույթ)	հազ. տ	30	34,8	29,4

Երկրի բնակչության կենսամակարդակը կախված է ագրոարդյունաբերական համալիրի հատկապես երրորդ ոլորտի՝ սննդի և վերամշակող արդյունաբերության զարգացման վիճակից և տեմպից: Շուկայի անցման շրջանում պարենային համալիրում, ինչպես և ամբողջ տնտեսությունում, աճեցին համանման ճգնաժամային երևույթները: 2007թ-ին 1987թ.-ի համեմատ մսի արտադրությունը կրճատվեց 75,4հազ տ, երշիկեղենինը՝ 28,4, պանրինը՝ 26,7, կաթնամթերքինը՝ 576,3, պահածոներիը՝ 477,6մլն. պ. տ, կենդանական յուղինը՝ 0,8, բուսական յուղինը՝ 8,7, շաքարինը՝ 28,4 և այլն:

Գյուղատնտեսությունը՝ ագրոարդյունաբերական համալիրի գլխավոր ճյուղ: Գյուղատնտեսությունը հանդիսանում է ագրոարդյունաբերական համալիրի կարևոր կապող օղակը: Այն առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում ոչ միայն ագրոարդյունաբերական համալիրում, այլև ամբողջ ժողտնտեսությունում: Գյուղատնտեսական արտադրանքը կազմում է բնակչության կենսամակարդակի բավարարման գլխավոր աղբյուրը: Այն չի կարող վերարտադրվել այլ ոլորտում կամ փոխարինվել մեկ այլ արտադրատեսակով:

Գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվում են այնպիսի յուրահատուկ արտադրության միջոցներ, ինչպիսիք են հողը, բույսերը, կենդանիները, միկրոօրգանիզմները: Այստեղ տնտեսական գործընթացները սերտորեն միահյուսվում են բնական վերարտադրության հետ:

Այս կապակցությամբ, ագրոարդյունաբերական համալիրի առաջին ոլորտի արտադրության ճյուղերը պետք է ապահովեն բարենպաստ պայմաններ ամբողջ գյուղատնտեսական աշխատանքի գործընթացի և ինտենսիվացման արագացման համար: Իր հերթին, գյուղատնտեսության նյութական ռեսուրսների պահանջից կախված է ագրոարդյունաբերական համալիրի առաջին ոլորտի արտադրությունների և ճյուղերի զարգացման տեմպն ու մակարդակը: Գյուղատնտեսության ճյուղում գյուղտեխնիկայի, ավտոմատացված միջոցների, քիմիական միջոցների, խտացրած կերերի և միկրոկենսաբանական արդյունաբերության արտադրական և սոցիալական նշանակության շենքերի ու կառույցների շինարարության համար անհրաժեշտ շինայութերի նկատմամբ պահանջարկի աճը նպաստում է առաջին ոլորտի զարգացման տեմպի և մակարդակի բարձրացմանը: Իր հերթին գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալի ավելացումը պահանջում է վերջնական արտադրանքի վերամշակման, պահպանման, փոխադրման և իրացման համար համապատասխան ճյուղերի և արտադրությունների զարգացում:

2.2. Արտադրական և տնտեսական կապերը ագրոարդյունաբերական համալիրի ճյուղերի միջև

ԱԱՀ արտադրության հիմնական փուլերը - ԱԱՀ արտադրությունում առանձնացվում են հինգ փոխկապակցված փուլեր.

- ագրոարդյունաբերական համալիրի ամբողջ համակարգի համար արտադրության միջոցների արտադրություն,
- գյուղատնտեսական արտադրություն,
- գյուղատնտեսական հումքից արտադրված սպառման առարկաների արտադրություն,

- վերարտադրության պարբերաշրջանի բոլոր փուլերի արտադրատեխնիկական և տեխնոլոգիական սպասարկում,
- վերջնական արտադրանքի իրացում:

Այս կամ այն արտադրության վերաբերմունքն ագրոարդյունաբերական համալիրին հանդիսանում է միանգամայն բարդ խնդիր, քանի որ արդյունաբերության միայն մի քանի ճյուղեր ունեն գյուղատնտեսական ուղղվածություն: Արդյունաբերության ճյուղերի մեծամասնությունը մասսամբ են գյուղատնտեսության համար արտադրանք արտադրում:

Բնութագրելով ագրոարդյունաբերական համալիրը որպես մեկ ամբողջական արտադրություն, անհրաժեշտ է նշել, որ գյուղատնտեսությունը միշտ սերտորեն կապված է եղել արդյունաբերության, շինարարության, տրանսպորտի, առևտրի և ժողտնտեսության այլ ճյուղերի հետ: Սակայն «ագրոարդյունաբերական համալիր» հասկացությունը շրջանառության մեջ է մտել 70-ական թվականների կեսերին:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի ձևավորման հիմքը հանդիսանում է ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիան: Այն իրենից ներկայացնում է գյուղատնտեսության արտադրական և օրգանական կապերի գործընթացի ամրապնդում գյուղատնտեսությանը սպասարկման և դրա արտադրանքի մինչև սպառողին հասցնող այլ ճյուղերի հետ:

Ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիան հանդիսանում է արտադրողական ուժերի զարգացման, աշխատանքի հասարակական բաժանման խորացման արդյունքը: Դրա հիման վրա իրականացվում է գյուղատնտեսության առավել սերտ միջճյուղային կապեր: Դրանից առանձնացնում են մի շարք ֆունկցիաներ, որոնք բաժանվում են հատուկ ձեռնարկություններ և ճյուղեր, ինչպիսիք են արտադրա-տեխնիկական, ագրոնոմիական ծառայությունների, մեխորատիվ աշխատանքների, ամասնաբուժական ծառայությունների և այլն: Գյուղատնտեսության կապերն ավելի են սերտանում ագրոարդյունաբերական համալիրի արտադրանքի վերամշակման և իրացման ոլորտի ուրիշ ճյուղերի հետ:

ԱԱՀ-հավասարաչափ և հավասարակշռված զարգացումը: Բազմաճյուղ արտադրական համակարգի գործունեության արդյունավետությունը կախված է երկու հիմնական գործոններից՝ ռեսուրսներով ապահովվածությունից, զարգացման տեմպից, արտադրանքի արտադրության ծավալներից և յուրաքանչյուր օղակի գործունեությունից՝ նպատակաուղղված վերջնական արդյունքի ստացմանը: Յուրաքանչյուր տեսակի միջանկյալ արտադրանքի արտադրության ծավալը որոշվում է տվյալ արտադրանքի օգտագործման օղակի պահանջներով: Այս էտապում պետք է ապահովել զարգացման հավասարաչափություն և հավասարակշռվածություն ԱԱՀ-ի բոլոր ոլորտներում:

Արտադրության միջոցների արտադրության ճյուղերն իրենց արտադրանքը մատակարարում են գյուղատնտեսական և արդյունաբերական ձեռնարկություններին: Դրանք կոչված են բավարարել ոչ միայն համալիրի յուրաքանչյուր օղակի պահանջները, այլև ըստ փուլերի, դրանց հարաբերություններում ապահովել ագրոարդյունաբերական արտադրության օպտիմալությունը: Հակառակ դեպքում առաջացած անհամամասնությունը խոչընդոտում է ԱԱՀ զարգացմանը, որը և գոյացնում է գյուղատնտեսական արտադրանքի կորուստներ՝ փոխադրումների, պահպանման և մինչև սպառողին հասցնելու գործընթացներում:

Կարիք է զգացվում գյուղատնտեսական արտադրանքի նախնական մշակման, պահպանման և վերամշակման համար նյութատեխնիկական բազայի և ԱԱՀ առաջին ոլորտի կատարելագործում: Այս ոլորտի, ինչպես նաև բուսաբուծության և անասնաբուծության միջև անհրաժեշտ է պահպանել օպտիմալ համամասնություն և միջնորդային կապեր:

ԱԱՀ ճյուղերի միջև տնտեսական կապերն իրականացվում են արտադրանքի և ծառայությունների վրա օպտիմալ գների մակարդակի սահմանման միջոցով:

2.3. Ագրոարդյունաբերական համալիրի տնտեսական և սոցիալական արդյունավետությունը

Վերջնական արտադրանքի հասկացությունը և կառուցվածքը: ԱԱՀ-ի գլխավոր խնդիրն է հանդիսանում բոլոր ճյուղերի վերջնական արտադրանքի արտադրության ավելացումը և միավոր արտադրանքի հաշվով ամբողջական ծախսերի կրճատումը: Գյուղատնտեսության մեջ վերջնական արտադրանք են հանդիսանում նրանք, որոնք իրացվում են ճյուղի շրջանակներից դուրս՝ անմիջական պահանջարկի ապահովման կամ արդյունաբերական վերամշակման համար: Արտադրանքի ներճյուղային շրջանառությունը չի մտնում վերջնական արդյունքի մեջ և տվյալ դեպքում հանդես է գալիս որպես միջանկյալ արտադրանք:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի մի մասը, որն առանց վերամշակման հասնում է բնակչությանը (ցորեն, կարտոֆիլ, կաթ, միս և այլն) ընդգրկվում է ագրոարդյունաբերական համալիրի վերջնական արտադրանքի մեջ:

Գյուղատնտեսությունը հիմնականում կողմնորոշվում է վերամշակող արդյունաբերության համար հումքի արտադրության ուղղությամբ, իսկ իր արտադրական գործունեության տնտեսական արդյունքներն ավելի շատ որոշվում են միջնորդային հաշվեկշռի պայմաններով: Հետևաբար, ագրոարդյունաբերական համալիրի տեսանկյունից գյուղատնտեսական արտադրության վերջնական արդյունքները հանդիսանում են միջանկյալ:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի արդյունավետ գործունեությունը կախված է ոչ միայն գյուղատնտեսության գործունեությունից, այլև բոլոր օղակների աշխատանքի որակից: ԱԱՀ վերջնական արտադրանքն իրենից ներկայացնում է որոշակի ժամանակահատվածում ստեղծված և ընդունված անձնական կամ արտադրական պահանջների ամբողջ արտադրանքի ծավալը: Բնեղեն տեսքով վերջնական արտադրանքը բաղկացած է՝

- անմիջապես բնակչությանը հատկացվող գյուղատնտեսական արտադրանքից,
- գյուղատնտեսական հումքից արտադրված սպառման առարկաներից,
- գյուղատնտեսական արտադրանքից և դրա վերամշակումից ստացված առարկաներից,
- ԱԱՀ-ի առաջին ոլորտի ճյուղերի արտադրանքից:

ԱԱՀ-ի տնտեսությունների և կազմակերպությունների վերջնական արտադրանքի կազմում ներառվում են ամբողջ ապրանքային արտադրանքն ու ծառայությունների ծավալը, ինչպես նաև աշխատողներին տրված կամ վաճառված և

հասարակական սննդում ու տնտեսության այլ կարիքների համար օգտագործված արտադրանքը:

Վերջնական արտադրանքի գնահատումը: ԱԱՀ-ի վերջնական արտադրանքի կազմի մեջ ընդգրկվում են ձեռնարկությունների կամ կազմակերպությունների ամբողջ ապրանքային արտադրանքն ու ծառայությունները, ինչպես նաև աշխատողներին տրված կամ վաճառված հասարակական սննդի և տնտեսական այլ կարիքների ապահովման արտադրանքները: Վերջնական արտադրանքի հաշվարկը կատարվում է համախառն արտադրանքից (ապրանքներ և ծառայություններ) կոնկրետ ճյուղի անմիջական կարիքների համար օգտագործվող մասերը հանելու արդյունքում`

$$Ա_վ = \text{ՀԱ} - Ա_կ,$$

որտեղ` $A_{վ}$ -ն վերջնական արտադրանքի արժեքն է, դրամ,

$A_{կ}$ -ն` համախառն արտադրանքի արժեքի այն մասը, որն օգտագործվում է կոնկրետ ճյուղում անմիջական կարիքների համար, դրամ:

ԱԱՀ-ի վերջնական արտադրանքն արժեքային արտահայտությամբ կազմըված է գյուղատնտեսությունում արտադրված զուտ արտադրանքի ծավալից (սննդի և թեթև արդյունաբերության ճյուղերի), ինչպես նաև շրջանառության, տրանսպորտի և կապի ոլորտի զուտ արտադրանքից`

$$Ա_վ = 2Ա_{գ/տ} + 2Ա_{ս/ա} + 2Ա_{տ},$$

որտեղ` $2Ա_{գ/տ}$ -ն գյուղատնտեսության զուտ արտադրանքի ծավալն է, դրամ,

$2Ա_{ս/ա}$ -ն` սննդի և թեթև արդյունաբերության ճյուղերի զուտ արտադրանքի ծավալը, դրամ,

$2Ա_{տ}$ -ն` շրջանառության, տրանսպորտի և կապի ոլորտի զուտ արտադրանքի ծավալը, դրամ:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի տնտեսական արդյունավետությունը:

ԱԱՀ գործունեության տնտեսական արդյունավետությունը կախված է ոչ միայն ճյուղերի և արտադրությունների նյութատեխնիկական բազայի մակարդակից, այլև բոլոր ոլորտների համաչափ զարգացումից: Ամբողջ ԱԱՀ աշխատանքի արդյունքները որոշվում են գյուղատնտեսության և այլ ճյուղերի արտադրությունների միջև համալիր զարգացմամբ և հավասարակշռվածությամբ:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի հաջող զարգացման կարևոր պայման է հանդիսանում վերջնական արտադրանքի ստացման գործում բոլոր գործընկերների նյութական շահագրգռվածության հավասարեցումը: Այս պահանջը շուկայական տնտեսության պայմաններում ձեռք է բերում ԱԱՀ բոլոր մասնակիցների բարձր ակտիվությունը, երբ նկատվում է գների անհամապատասխանություն գյուղատնտեսական արտադրանքի արդյունաբերական ձեռնարկությունների կողմից երկրորդ ոլորտին մատակարարվող նյութական ռեսուրսների, տեխնիկայի, սարքավորումների և արտադրության այլ միջոցների միջև:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի արտադրությունների և ճյուղերի տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է տնտեսական ցուցանիշների համակարգով:

Ողջ ԱԱՀ-ի արդյունավետության հիմնական ցուցանիշը բնակչության մեկ շնչի հաշվով գյուղատնտեսական հումքից ստացված պարենային և ոչ պարենային ապրանքների քանակն է կամ այլ կերպ ասած` գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության և վերամշակման միջոցով երկրի բնակչությանը

սննդամթերքով, թեթև ու տեքստիլ արդյունաբերության ապրանքներով ապահովելու մակարդակն է:

ԱԱՀ-ի արդյունավետության որոշման նպատակով կարող է օգտագործվել նաև վերջնական արտադրանքի արժեքը՝

- ա) միջին տարեկան՝ մեկ աշխատողի հաշվով (աշխատանքի արտադրողականությունը),
- բ) արտադրական ծախսերի միավորի հաշվով,
- գ) հիմնական արտադրական ֆոնդերի միավորի հաշվով (ֆոնդահատույց)՝

$$U_{\text{ԱԱՀ}} = \frac{U_v}{U_p} = \frac{U_v}{U_d} = \frac{U_v}{\Phi_h},$$

որտեղ՝ $U_{\text{ԱԱՀ}}$ -ն ԱԱՀ-ի տնտեսական արդյունավետությունն է,

Φ_h -ն՝ հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքը, դրամ,

U_p -ն՝ աշխատողների տարեկան միջին թիվը, մարդ,

U_d -ն՝ ԱԱՀ-ի արտադրական ծախսերը, դրամ:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի գործունեությունն առանձնանում է բարձր արդյունավետությամբ: Ժողովրդական տնտեսության մյուս ճյուղերի համեմատ այստեղ բավականին բարձր է կապիտալ ներդրումների փոխհատուցումը: Ագրոարդյունաբերական համալիրի գործունեության բարձրացման նպատակով չի կարելի խզում թույլ տալ միջանկյալ և վերջնական արդյունքների միջև: Դրա համար անհրաժեշտ է ապահովել ագրոարդյունաբերական համալիրի բոլոր ճյուղերի և արտադրությունների հավասարաչափ և հավասարակշռված զարգացում, ամրացնել դրա նյութատեխնիկական բազան, բարելավել աշխատանքի պայմանները և վերջնական արտադրանքի ստացման համար բարձրացնել բոլոր աշխատողների նյութական շահագրգռվածությունը:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի սոցիալական արդյունավետությունը:

ԱԱՀ արդյունավետ զարգացումը ստեղծում է անհրաժեշտ միջոցներ յուրաքանչյուր ոլորտում, ճյուղում և արտադրությունում աշխատողների նորմալ պայմանների ապահովման համար: Այն բնութագրվում է արտադրությունում վնասվածության, աշխատողների հիվանդացածության իջեցմամբ, աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման բարելավմամբ: Ագրոարդյունաբերական համալիրի կազմի մեջ մտնող ճյուղերում և ձեռնարկություններում կան հնարավորություններ կադրերի վերադասակարգման, աշխատանքի և հանգստի սոցիալական պայմանների բարելավման, սոցիալ-մշակութային օբյեկտների կառուցման համար:

Շուկայական տնտեսության անցման պայմաններում ՀՀ-ում վատացան ագրոարդյունաբերական համալիրի աշխատողների կյանքի և հանգստի պայմանները, հատկապես՝ 2-րդ ոլորտում, համեմատած քաղաքի բնակչության հետ: Փակվեցին տեխնիկոմներն ու ուսումնարանները, անմխիթար վիճակում են գտնվում մշակույթի տներն ու գրադարանները, կենցաղսպասարկման օբյեկտները և այլն, էլ չխոսելով նորերի կառուցման մասին:

2.4. Պարենային համալիրը և մթերային ենթահամալիրները

Պարենային համալիրը և դրա կառուցվածքը: Ագրոարդյունաբերական համալիրն ըստ վերջնական արտադրանքի արտադրության բնույթի կարելի է բաժանել պարենային և ոչ պարենային ապրանքների համալիրների: Վերջինիս վերջնական արտադրանքը հանդիսանում է տեքստիլ, թեթև արդյունաբերության արտադրանքը, տեխնիկական յուղերը և այլն:

Ագրոարդյունաբերական համալիրի հիմնական մասը ներկայացված է պարենային համալիրում: Այն իր մեջ ընդգրկում է մի շարք ճյուղեր և արտադրություններ, որոնք զբաղվում են սննդամթերքի արտադրությամբ և այն մինչև սպառողին հասցնելով:

Ագրոպարենային համալիրը ներառում է մի շարք մասնագիտացած գյուղատնտեսական ձեռնարկություններ, ճյուղեր և արտադրություններ, որոնք գյուղատնտեսությանն ապահովում են անհրաժեշտ տեխնիկայով, սարքավորումներով, նյութական ռեսուրսներով, ինչպես նաև զբաղվում են արտադրանքի մթերմամբ, պահպանմամբ ու իրացմամբ:

Պարենային համալիրի գլխավոր օղակը գյուղատնտեսությանն է, որի զարգացման մակարդակից շատ բանով կախված է համալիրի կազմի մեջ մտնող այլ ճյուղերի և արտադրությունների արդյունավետ գործունեությունը:

Սթերային ենթահամալիրները: Տեսակները և առանձնահատկությունները: Ըստ ճյուղային նշանակության պարենային համալիրի մեջ են մտնում մի շարք մթերային ենթահամալիրներ: Դրանք իրենցից ներկայացնում են ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների ամբողջություն, ինչպես հումքի արտադրության և պատրաստի արտադրանքի ստացման, այնպես էլ ենթահամալիրի սպասարկման գծով:

Պարենային համալիրում հաջող գործում են այնպիսի մթերային ենթահամալիրներ, ինչպիսիք են հացահատիկի, շաքարի ճակնդեղի, պտղաբանջարային, կարտոֆիլի, մսի, կաթի, յուղաճարպային, ձկնային և այլն: Դրանցից յուրաքանչյուրում մտնում են գյուղատնտեսական համապատասխան արտադրանքի արտադրության, տեխնիկայի և այլ արտադրության միջոցների թողարկման, տեխնոլոգիաների մշակման, գիտական հետազոտությունների անցկացման, նախնական մշակման, պահպանման, փոխադրման, վերամշակման և կոնկրետ ճյուղի արտադրանքի իրացման ճյուղերը:

Սթերային ենթահամալիրներն ունեն իրենց յուրահատկությունը, և դրանց արդյունավետ գործունեությունը շատ բանով կախված է առանձին ճյուղերի գնահատման առանձնահատկությունից: Դրանք սերտորեն կապված են միմյանց հետ, իսկ երբեմն և փոխկապակցված են մեկը մյուսի հետ: Այսպես, սերտ փոխադարձ կապ է դիտվում խոշոր եղջերավոր անասունների կաթի և մսի արտադրության ժամանակ, իսկ այս ճյուղերի արտադրանքը մտնում է երկու մթերային ենթահամալիրների մեջ՝ մսային և կաթնային: Մի ենթահամալիրում ստացվող թափոններն ու օժանդակ արտադրանքը հաճախ օգտագործում են մյուսներում: Օրինակ, գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման ժամանակ ստացվող ծղոտը, քուսպը, մզուկը, դիրտը (հացահատիկային մշակաբույսերի, շաքարի ճակնդեղի, արևածաղկի) որպես կեր արդյունավետ օգտագործվում է կաթի և մսի արտադրության ենթահամալիրներում:

Սթերային ենթահամալիրները տիրապետում են հզոր արտադրական պոտենցիալի: Դրանք որոշում են կոնկրետ գոտու արտադրական ուղղությունը: Այսպես, շաքարի ճակնդեղի մթերային ենթահամալիրն իրենից ներկայացնում է ձեռնարկությունների և արտադրությունների ամբողջություն, որոնք ոչ միայն աջակցություն են ցույց տալիս արտադրական գործընթացի բոլոր փուլերի հետևողական կատարմանը՝ հունքի արտադրությունից մինչև պատրաստի արտադրանքի ստացումը, այլ նաև սպասարկում են տվյալ ենթահամալիրը:

Սթերային ենթահամալիրների զարգացման մեջ առաջատար դերը պատկանում է գյուղատնտեսական արտադրությանը, որը կոչված է վերամշակող արդյունաբերությանն ապահովել անհրաժեշտ գյուղատնտեսական հումքով, իսկ երբեմն էլ համագործակցել արտադրանքի մախնական մշակմանը:

2.5. Երկրի պարենային անվտանգությունը

Բնակչությանը պարենամթերքով ապահովման վիճակը և մակարդակը:

Երկրի բնակչությանը պարենամթերքով ռացիոնալ ապահովումը որոշակի չափով կախված է գյուղատնտեսության և գյուղատնտեսական հումք վերամշակող ճյուղերի զարգացման վիճակից: Գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքի արտադրության ծավալները, տնտեսական ռեֆորմից անկախացումից հետո, կրճատվել են: Վերջին 10 տարիների ընթացքում վիճակը բարելավվել է (Աղյուսակ 4):

Տնտեսական և պարենային անվտանգության հասկացությունը: Տնտեսական անվտանգության տակ ընդունված է հասկանալ երկրի արտադրության այնպիսի վիճակ, որի ժամանակ հասարակության տնտեսական և սոցիալալքադաքական կայուն զարգացման գործընթաց է ապահովվում, անկախ առկա և գործող ներքին և արտաքին գործոններից:

Պարենային անվտանգությունն իրենից ներկայացնում է համապատասխան ռեսուրսներով երկրին ապահովումը, անկախ ներքին ու արտաքին պայմաններից, բնակչությանը բժշկական նորմաներից ոչ ցածր, սննդամթերքի պահանջի բավարարման երաշխիք: Պարենային անվտանգության ապահովումը ենթադրում է իրավական և կանխատեսվող պոտենցիալ վտանգի իմացություն, ինչպես նաև բնակչությանը պարենային ապրանքներով ապահովման արդյունավետ համակարգի ստեղծում:

Պարենային ինքնաբավությունը: Դա պետության ինչպես ամբողջ մթերքներով, այնպես էլ առանձին խմբերի արտադրանքներով ներքին պահանջմունքները ծածկելու հնարավորությունն է:

Պարենային վտանգներից ստացվող տնտեսական վնասը կազմված է ուղղակի և անուղղակի կորուստներից, որոնք կախված են.

- ագրոարդյունաբերական համալիրի և ապահովող ճյուղերի տարրերի քայքայումից,
- ներմուծվող սննդամթերքների համար կատարվող բարձրացված գներից,
- աշխատունակ բնակչության նվազման հաշվին աշխատանքի տնտեսական արդյունավետության կորստից:
- **Պարենային կախվածություն և պարենային անկախություն:** Երկրի պարենային կախվածությունը առաջանում է այն ժամանակ, երբ հասարակությունը հնարավորություն չունի ինքնուրույն լուծել սեփական պարենային

Հայաստանի Հանրապետության ազգային պարենային հաշվեկշիռ, 2004-2009

	2004թ.			2008թ.			2009թ.			
	տ ԽՈՒՅ ՝ՍԵՐԱԲԱՍԻ -ՆՈՒՍԻՆ	տ ԽՈՒՅ ՝ՍԵՐԱԲԱՍԻ -ՆՈՒՍԻՆ	% ՝ՍԵՐԱԲԱՍԻ -ՆՈՒՍԻՆ	տ ԽՈՒՅ ՝ՍԵՐԱԲԱՍԻ -ՆՈՒՍԻՆ	% ՝ՍԵՐԱԲԱՍԻ -ՆՈՒՍԻՆ	տ ԽՈՒՅ ՝ՍԵՐԱԲԱՍԻ -ՆՈՒՍԻՆ	տ ԽՈՒՅ ՝ՍԵՐԱԲԱՍԻ -ՆՈՒՍԻՆ	% ՝ՍԵՐԱԲԱՍԻ -ՆՈՒՍԻՆ		
Արտադրանքի անվանումը	Ցորեն	291,6	410,3	41,6	225,7	342,0	39,8	198,1	394,0	33,5
	Կարտոֆիլ	576,4	1,6	99,7	648,6	4,3	99,9	593,6	0,9	100,8
	Բանջարեղեն	713,6	12,5	102,2	1007,5	22,9	99,5	1035,9	20,1	98,8
	Միզ (բացի խաղողից)	113,7	22,8	86,5	317,8	36,7	93,4	332,2	29,8	96,4
	Հատիկադրեղենային մշակաբույսեր	5,2	3,0	63,4	6,2	4,5	57,9	5,8	4,1	58,6
	Բուսական յուղ	0,4	13,7	2,9	0,4	23,3	1,7	1,0	22,9	4,2
	Շաքար	0,7	78,3	0,98	3,8	108,4	3,4	0,9	69,4	1,3
	Ջուր	31,0	0,3	108,4	31,6	0,3	99,7	34,7	0,2	100,0
	Կաթ (բացի կարագից)	555,2	19,9	98,0	661,9	20,5	97,6	615,7	21,6	97,0
	Տավարի միս	33,4	12,7	73,9	49,3	19,5	72,6	49,6	14,1	78,4
Խոզի միս	8,5	7,0	54,8	7,5	16,5	31,4	5,0	13,6	27,0	
Ոչխարի և այծի միս	7,2	0,0	100,0	7,4	0,0	100,0	7,2	-	100,0	
Հավի միս	4,3	13,4	24,3	6,7	41,4	14,0	8,9	30,2	22,8	
Խաղող	148,9	3,4	98,0	185,8	1,8	100,6	208,7	3,8	100,0	

անվտանգության խնդիրները: Այն պատճառ է հանդիսանում գյուղատնտեսության, արդյունաբերության և տրանսպորտի ճյուղերի համալիր քայքայմանը, ինչպես նաև երկրի տնտեսությանն անհրաժեշտ ներկրվող սննդամթերքի համար վճարման անհնարիությունը: Պարենային կախվածությունից խուսափելու համար, պետությունը պետք է խրախուսի սեփական արտադրողներին և հնարավորինս նվազագույնի հասցնի սննդամթերքների ներկրման ծավալները: Պարենային անկախությունը իրենից ներկայացնում է էներգիայի, գյուղատնտեսի հողերի, գյուղատնտեսական մեքենաների, նյութական ռեսուրսների ռազմավարական պահուստների առկայությունը, որոնք անհրաժեշտ են բնակչությանը սահմանված նորմայով սննդամթերքի արտադրության համար: Դրան կարելի է հասնել այն ժամանակ, երբ ագրոարդյունաբերական համալիրը հնարավորություն ունի ինքնուրույն ապահովելու սննդամթերքի հիմնական տեսակների անհրաժեշտ քանակի արտադրությունը, մշակումը և մատակարարումը:

Պարենային անվտանգության ռազմավարությունը: Պարենային անվտանգության ռազմավարությունը ենթադրում է.

- հովանավորչական միջոցներ ձեռնարկել ԱԱՀ-ի աշխատանքային ռեսուրսների նկատմամբ և հասնել երկրի ազգաբնակչության տարբեր շերտերի պետական ապահովագրմանը,
- սննդամթերքի արտադրության, պահպանման, վերամշակման և բաշխման համակարգում աշխատանքային ռեսուրսների օպտիմալ հաշվեկշռի պահպանում,
- ագրոարդյունաբերական համալիրի վերապրոֆիլավորումը էներգախնայողական և ռեսուրսախնայողական տեխնոլոգիաների, ԱԱՀ-ի գործունեության պետական պլանավորման և մատակարարման համակարգի գործունեության իրականացում:

ԳԼՈՒԽ 3. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿՈՈՒՑՎԱԾՔԸ

- 3.1. Ենթակառուցվածքի էությունն ու նշանակությունը գյուղատնտեսության մեջ
- 3.2. Արտադրական ենթակառուցվածքի տնտեսական նշանակությունը
- 3.3. Սոցիալական ենթակառուցվածքը և դրա խնդիրները

3.1. Ենթակառուցվածքի էությունն ու նշանակությունը գյուղատնտեսության մեջ

Ենթակառուցվածքի հասկացությունը և խնդիրները: Ագրոարդյունաբերական համալիրի վերջնական արդյունքները կախված են ոչ միայն ամփոփապես գյուղատնտեսության զարգացման մակարդակից, այլև դրան սպասարկող ճյուղերից: Արտադրության ծավալների ավելացման հետ գյուղատնտեսության մեջ աճում են օգտագործվող նյութատեխնիկական ռեսուրսների, անհրաժեշտ հումքի, օժանդակ նյութերի օգտագործման չափերը և այլն: Մեծանում են տնտեսության պահանջը էլեկտրոէներգիայի, տրանսպորտի, կապի միջոցների, արտադրամեքի պահպանման տարողությունների նկատմամբ: Աճում է գյուղատնտեսական արտադրության կախվածությունը նորոգման տեխնիկական ծառայություններից, նյութատեխնիկական մատակարարման կազմակերպություններից, ինժեներական, ամասնաբուժական, ագրոնոմիական և այլ ծառայու-

թյուններից: Ուստի անհրաժեշտ քանակի գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության համար անհրաժեշտ է հավասարաչափ զարգացնել ինչպես գյուղատնտեսության, այնպես էլ դրան սպասարկող, մատակարարող և իրացնող ճյուղերն ու կազմակերպությունները: Այսպիսի ճյուղերի և ծառայությունների ամբողջությունը տնտեսագիտության մեջ կոչվում է **ենթակառուցվածք**:

Ենթակառուցվածքը տնտեսական ու սոցիալական վերարտադրության բնականոն պայմաններն ապահովող ճյուղերի և արտադրությունների համալիր է, որը տեխնոլոգիական, արտադրական, տնտեսական գործընթացների բարելավման և կազմակերպչական կապերի ընդլայնման ու ամրապնդման միջոցով նպաստում է ԱՄՀ-ի արդյունավետ գործունեությանը: Ենթակառուցվածքն արտադրողական ուժերի ամբաժանելի մասն է: Այն հանդես է գալիս որպես գյուղատնտեսության ինտենսիվացման գործոններից մեկը:

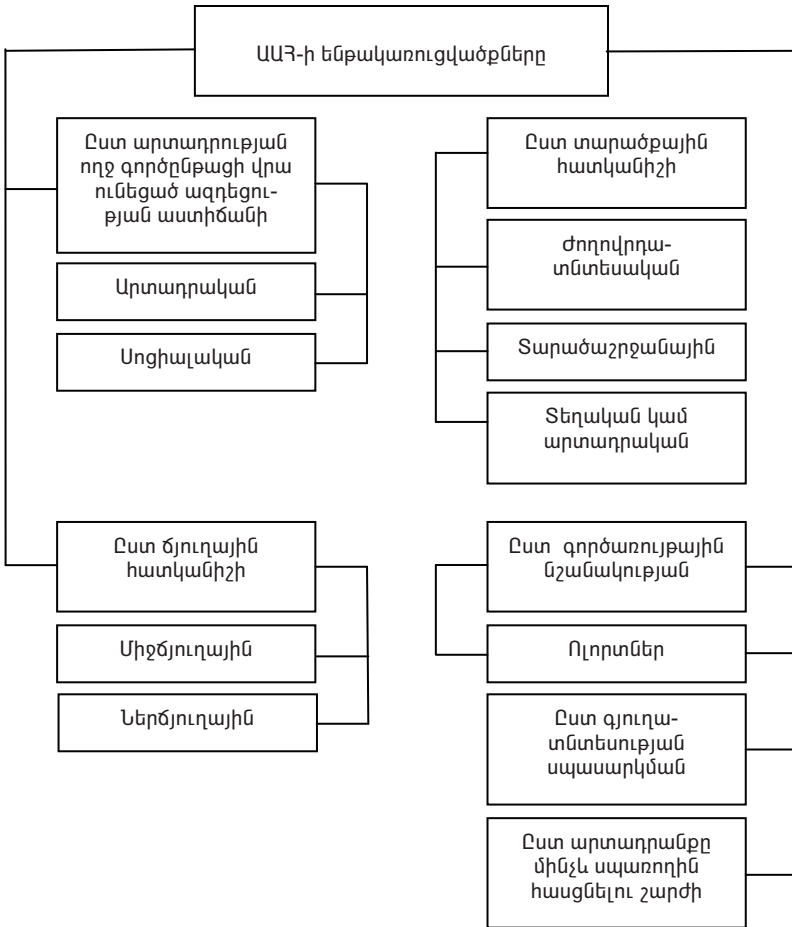
Ենթակառուցվածքի խնդիրներն են՝

- Ապահովել տնտեսությունների, կազմակերպությունների արդյունավետ գործունեություն և ուղղված է ԱՄՀ-ի բարձրորակ ու մեծ քանակությամբ վերջնական արդյունք ստանալուն;
- Հանդես է գալ որպես գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվացման և արդյունավետության բարձրացման կարևոր գործոն;
- Ըստ գյուղատնտեսության ինդուստրացման, քիմիացման, ոռոգման և այլ առանձին գործոնների նպաստել ոչ միայն արտադրության միջոցների քանակական ավելացմանը, այլ նաև մատակարարման համակարգի կազմակերպմանը, նյութադրամական ռեսուրսների առավել արդյունավետ օգտագործմանը;
- Գյուղատնտեսությունն աստիճանաբար ազատել արտադրության սպասարկման գործառնությունների կատարումից և ուշադրությունը կենտրոնացնել հիմնական արտադրական գործունեության վրա;
- Նպաստել ԱՄՀ-ի համար կադրերի պատրաստմանը և աշխատանքային ռեսուրսների վերարտադրությանը:

Ենթակառուցվածքի մեջ մտնող ճյուղերը միատեսակ չեն ազդում արտադրական գործընթացի վրա և համապատասխան տեղ են զբաղեցնում հասարակական վերարտադրության համակարգում: Այս կապակցությամբ կարևոր արտադրական նշանակություն ունի ենթակառուցվածքի ճյուղերի դասակարգումը (գծապատկեր 1): Այն նպաստում է ուսումնասիրել ու միջճյուղային կապերը և հիմնական արտադրության ու սպասարկող ճյուղերի միջև սահմանել օպտիմալ համամասնություն:

Ժողովրդատնտեսական ենթակառուցվածքն իրենից ներկայացնում է ճյուղերի և ծառայությունների համակարգ՝ ուղղված ժողտնտեսության գործընթացների արդյունավետ սպասարկմանը: Այսպես, խոշոր ենթակառուցվածքային համալիր է հանդիսանում երկրի միասնական էներգետիկ համակարգը, միասնական կապի համակարգը և այլն: Այն կոչված է բավարարելու ժողտնտեսության պահանջները էլեկտրոէներգիայով, ապահովել հաղորդակցության և տրանսպորտային նորմալ կապ:

Գոտիական ենթակառուցվածքն կապված է առանձին տնտեսական գոտիների զարգացման, տարածքային արտադրական համալիրների ձևավորման հետ:

Տեղական կամ արտադրական ենթակառուցվածքը բաղկացած է առանձին արտադրական գործունեություն ապահովող տարրերից և արտադրություններից: Դրանք են մեքենաների նորոգման և տեխնիկական սպասարկման, էներգետիկ, պահեստային և սառնարանային տնտեսությունները, ներտնտեսային և միջտնտեսային ճանապարհների շինարարական կազմակերպությունները և այլն:

Ենթակառուցվածքային ծյուղերն ըստ ծյուղային հատկանիշի բաժանվում են միջծյուղայինի և ներծյուղայինի:

Միջնյուղային ենթակառուցվածքը կոչված է սպասարկել ժողտնտեսության շատ ճյուղեր և առաջին հերթին տրանսպորտը, էլեկտրամատակարարումը և կապը:

Ներճյուղային ենթակառուցվածքը նպաստում է կոնկրետ ճյուղի գործունեությանը: Օրինակ, որպես գյուղատնտեսության ճյուղ, բանջարաբուծության հաջող զարգացումը հնարավոր չէ առանց սերմնաբուծության, գիտական ապահովման, մթերքների պահպանման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման, տեխնիկայի և միջոցների նորոգման և սպասարկման կազմակերպման:

Ամասնաբուծության ներճյուղային ենթակառուցվածքում կարևոր տեղ է հատկացվում ամասնաբուծական սպասարկմանը:

Ըստ ֆունկցիոնալ նշանակության ԱՄՀ ենթակառուցվածքները բաժանվում են երկու գլխավոր ոլորտների՝

Առաջին ոլորտն ըստ գյուղատնտեսության սպասարկման, ներկայացնում է մեքենաների և միջոցների նորոգման և տեխնիկական խնամքների, սպասարկման, ինչպես նաև տրանսպորտային, հողաշինարարական, ջրամատակարարման կազմակերպությունները, ագրոնոմիական, ամասնաբուծական տեղեկատվական ծառայությունները, նյութատեխնիկական մատակարարման և էլեկտրոֆիկացման համակարգը:

Երկրորդ ոլորտը բաղկացած է վերամշակման, փոխադրման, արտադրանքի պահպանման կազմակերպություններից:

Ազատ շուկայական տնտեսության արդյունավետ գործունեությունը կարող է ապահովել միայն այդ համակարգի ենթակառուցվածքների փոխկապակցության արդյունքում: Համակարգի որևէ տարրի անհամապատասխանությունը մյուսներին անմիջապես հանգեցնում է բացասական երևույթների ի հայտ գալուն:

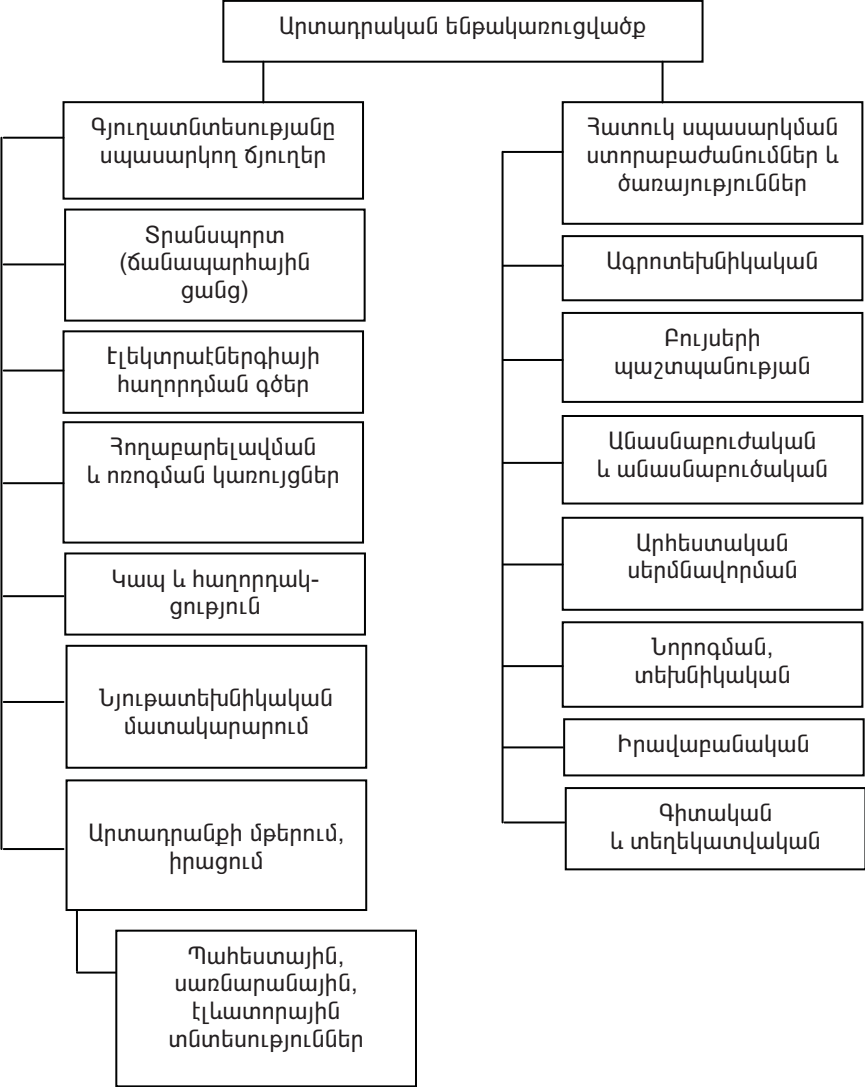
3.2. Արտադրական ենթակառուցվածքների տնտեսական նշանակությունը

Արտադրական ենթակառուցվածքների հասկացությունը, կազմը և ձևավորման առանձնահատկությունները - Արտադրական ենթակառուցվածքի կազմում ընդգրկվում են ճյուղեր, որոնք ապահովում են արտադրության միջոցների նորմալ գործունեություն և նպաստում են հուսալիության և աշխատունակության պահպանմանը: Արտադրական ենթակառուցվածքի կազմի մեջ մտնում են արտադրական նշանակության տրանսպորտը, նորոգման-տեխնիկական, սառնարանային և պահեստային տնտեսությանը, կապը և հաղորդակցությունը, էլեկտրաէներգիայի հաղորդման գծերը, տեխնիկական սպասարկման կայանները, գիտաարտադրական լաբորատորիաները, հաշվողական կենտրոնները: Այստեղ մտնում են նաև մասնագիտական սպասարկման ենթաբաժիններն ու ծառայությունները՝ ագրոնոմիական, բույսերի պաշտպանության, ամասնապահական-ամասնաբուծական, իրավաբանական, գիտական և տեղեկատվական և այլն (գծապատկեր 2):

Արտադրական ենթակառուցվածքի ձևավորման վրա ազդում են մի շարք գործոններ: Դրանցից հիմնականներն են՝ բնակլիմայական, հողային պայմանները, տեղադրվածությունը, ջրապահովվածությունը և հողային ֆոնդի կոնֆի-

գուրացիան, ճանապարհների վիճակը, ձեռնարկության տեղադրվածությունը, արտադրության մասնագիտացման և համակենտրոնացման մակարդակը: Այս գործոններից շատ բանով կախված է ինչպես արտադրական ենթակառուցվածքների կազմը, այնպես էլ ներտնտեսային ենթաբաժիններն ու ձեռնարկության ֆունկցիոնալ գործունեության յուրահատկությունը:

Գծապատկեր 2

Արտադրական ենթակառուցվածքի տնտեսական արդյունավետության հիմնական ցուցանիշին են վերագրվում օբյեկտի, ծառայությունների և ստորաբաժանումների ենթակառուցվածքների ստեղծման հետզմման ծախսերի հատուցելիությունը՝

$$\Gamma_{h,\delta} = \frac{U_{\phi}}{Z_{\delta}},$$

որտեղ՝ $\Gamma_{h,\delta}$ -ն արտադրական ենթակառուցվածքի ծախսերի հետզմումն է, տարի,

U_{ϕ} -ն՝ գյուղատնտեսության վերջնական արժեքը, դրամ,

Z_{δ} -ն՝ արտադրական ենթակառուցվածքի ստեղծման համար նյութական ծախսերը, դրամ:

3.3. Սոցիալական ենթակառուցվածքները և դրա դերը գյուղատնտեսության զարգացման մեջ

Սոցիալական ենթակառուցվածքների նշանակությունը և խնդիրները: Գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների արդյունավետ արտադրական գործունեությունը պահանջում է աշխատողների համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծում ինչպես արտադրական գործընթացում, այնպես էլ աշխատուժի վերադասարկության ժամանակ: Այս խնդիրը կատարում են սոցիալական ենթակառուցվածքների ենթաբաժիններն ու ծառայությունները:

Սոցիալական ենթակառուցվածքն իրենից ներկայացնում է հասարակության արտադրողական ուժերի մի մասը, որոնք ուղղված են արտադրության գործընթացում, աշխատողների արդյունավետ գործունեության համար, անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծելուն: Սոցիալական ենթակառուցվածքի գլխավոր խնդիրը հանդիսանում է գյուղական բնակչության սոցիալ-կենցաղային պայմանների հետագա բարելավումը:

Սոցիալական ենթակառուցվածքների ճյուղերը անմիջականորեն չեն մասնակցում վերջնական արտադրանքի ստեղծմանը, այն մորմալ պայմաններ է ապահովում արտադրական գործընթացն իրականացնելու համար: Սոցիալական ենթակառուցվածքի դերը կայանում է նրանում, որ այն նպաստում է արտադրությանը պահանջվող որակյալ կադրերով ապահովմանը, նրանց վերադասարկությանն ու գյուղական վայրերում հիմնավորվելուն, աշխատանքի պաշտպանությանն ու տեխնիկական անվտանգությանը: Սոցիալական ենթակառուցվածքի ենթաբաժինները մասնակցում են ձեռնարկության աշխատողների և նրանց ընտանիքի անդամների կուլտուր-կենցաղային պահանջների բավարարմանը:

Սոցիալական ենթակառուցվածքում առկա են առանձնահատկություններ, որոնք արտացոլում են գյուղատնտեսական արտադրության յուրահատկություններով: Սոցիալական ենթակառուցվածքի օբյեկտները ստեղծվում են ինչպես գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների և գյուղական բնակչության նյութադրամական ռեսուրսների, այնպես էլ պետական և օտարերկրյա ներդրումների հաշվին: Գյուղական վայրերում սոցիալական ենթակառուցվածքի ենթաբաժինները սպասարկում են ոչ միայն գյուղատնտեսության մեջ աշխատողներ-

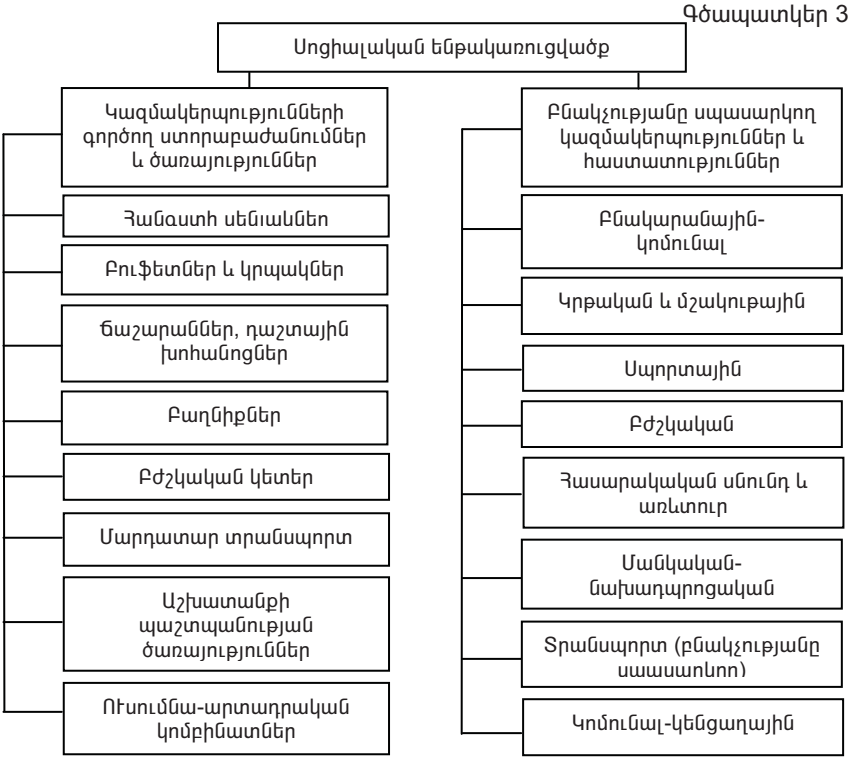
րին, այլև ձեռնարկության շրջակայքում բնակվողներին:

Գյուղում սոցիալական ենթակառուցվածքի օբյեկտները, որպես կանոն, կենտրոնացված են տնտեսության տարածքում, որը դժվարեցնում է դրանց արդյունավետ օգտագործումը: Գյուղատնտեսական արտադրության սեզոնա-յին բնույթն իր կնիքն է դնում սոցիալական ենթակառուցվածքի ենթաբաժին-ների աշխատանքի և ծառայությունների վրա:

Սոցիալական ենթակառուցվածքի օբյեկտների ստեղծումն ու ռացիոնալ գործունեությունը, մինչև վերջերս, կախված էր այդ տարածքում տեղադրված ձեռնարկության զարգացման մակարդակից: Սոցիալական ենթակառուցվածքի ենթաբաժինների ձևավորման համար տնտեսություններն առանձնացնում էին անհրաժեշտ նյութադրամական և աշխատանքային ռեսուրսներ:

Սոցիալական ենթակառուցվածքների կազմը և կառուցվածքը: Գյուղա-տնտեսության մեջ սոցիալական ենթակառուցվածքի օբյեկտներին են վե-րաբերվում բնակվողները տնտեսությունները, առողջապահական և նախա-դպրոցական հաստատությունները, աշխատանքի պաշտպանության գծով ծառայությունները, մարզական-վերականգնողական կազմակերպություննե-րը, տրանսպորտը, աշխատողներին և ծառայողներին սպասարկողները, կապի և հաղորդակցության ծառայությունները:

Ըստ նպատակային նշանակության, սոցիալական ենթակառուցվածքները բաժանվում են երկու խմբի (Գծապատկեր 3):

Առաջին խմբին են վերաբերվում ձեռնարկություններին համագործակցող ենթաբաժիններն ու ծառայությունները, որոնք ուղղված են արտադրության գործընթացում աշխատանքի պայմանների, աշխատողների հանգստի և տեխնիկայի անվտանգության բարելավմանը:

Երկրորդ խմբի մեջ են մտնում բնակչությանը սպասարկող կազմակերպություններն ու հաստատությունները: Դրանք են պատկանում բնակ-կոմունալ տնտեսությունները, կենցաղային ծառայության ձեռնարկությունները, առողջապահական հաստատությունները (պոլիկլինիկա, հիվանդանոց), մարզական և մախադարձական հաստատությունները, մշակույթի տունը, առևտրի ձեռնարկությունները և այլն: Սոցիալական ենթակառուցվածքի այս օբյեկտները կոչված են գյուղական բնակչության աշխատանքի և սոցիալական վիճակի բարելավմանը:

Ներկայումս, գյուղում սոցիալական ոլորտի զարգացման անբավարարությունը բերեցին նրան, որ գյուղական վայրերում բնակչության սոցիալական անպաշտպանվածությունն ավելի բարձր է, քան քաղաքում:

ԳԼՈՒԽ 4. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱՔԱՇԽՈՒՄԸ, ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՈՒՄԸ, ԿՈՊՊԵՐԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՄԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄԸ

- 4.1. Տեղաքաշխումը, որպես աշխատանքի հասարակական բաժանման ձև
- 4.2. Գյուղատնտեսության մասնագիտացումը և կոոպերացումը
- 4.3. Արտադրության կոոպերացումը և համակենտրոնացումը գյուղատնտեսության մեջ

4.1. Տեղաքաշխումը, որպես աշխատանքի հասարակական բաժանման ձև

Տեղաքաշխման հասկացությունը և արդյունավետությունը: Տեղաքաշխումը հանդիսանում է աշխատանքի հասարակական բաժանման գլխավոր ձևը: Աշխատանքի հասարակական բաժանման գործընթացը բնորոշ է ժողտնտեսության բոլոր ճյուղերին, այդ թվում և գյուղատնտեսությամբ: Սակայն գյուղատնտեսական արտադրությունն ունի իր առանձնահատուկ գծերը, որոնք արտահայտում են տնտեսական օրինաչափություններն ու վերաարտադրության բնականոն գործընթացները: Դրանք այս կամ այն չափով ազդեցություն են գործում ճյուղում աշխատանքի հասարակական բաժանման մակարդակի վրա:

Գյուղատնտեսության կարևոր առանձնահատկություններից մեկը կայանում է նրանում, որ այստեղ արտադրության գործընթացում մի կողմից մասնակցում են մեքենաներն ու տեխնոլոգիական սարքավորումները, իսկ մյուս կողմից՝ կենդանի օրգանիզմները: Այս կապակցությամբ գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի բաժանումը կատարվում է ոչ այնպես, ինչպես տեղի է ունենում արդյունաբերությունում, որտեղ առանձին տեսակի արտադրանքի արտադրության գծով աշխատանքի բաժանման հետ միասին տեղի է ունենում աշխատանքի բաժանումն ըստ տեխնոլոգիական գործընթացների, ըստ առանձին մասերի և պատրաստի տվյալների արտադրության գծով:

Գյուղատնտեսության տեղաքաշխումն իրենից ներկայացնում է առանձին տեսակի արտադրանքի արտադրության աշխարհագրական կամ տարածքային

բաժանում տարածաշրջանում, հանրապետությունում, մարզերում: Գյուղատնտեսության տեղաբաշխումն առավել լրիվ բնութագրվում է այնպիսի ցուցանիշներով, ինչպիսին է արտադրանքի կոնկրետ տեսակի չափերը գոտում և ընդամենը համախառն ու ապրանքային արտադրանքի տեսակարար կշիռն առանձին շրջաններում:

Ըստ բնատնտեսական գոտիների օպտիմալ տեղաբաշխումը հանդիսանում է արտադրանքի արտադրության ավելացման և էժանացման կարևոր պայման: Այս դեպքում, այսպիսի տեղաբաշխումը նպաստում է հողի, նյութատեխնիկական և աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանը, ինչպես նաև արտադրանքի ոչ արդյունավետ փոխադրումների կրճատմանը:

Աշխատանքի տարածքային տեղաբաշխումը նպաստում է արտադրության մասնագիտացմանն ըստ առանձին գոտիների և շրջանների: Արտադրության մասնագիտացման խորացումը նպաստում է նաև ճյուղերում գիտատեխնիկական առաջընթացի ձեռքբերումների ներդրմանը: Իր հերթին մասնագիտացման զարգացումն էական ազդեցություն է գործում արտադրության համակենտրոնացման վրա: Այսպիսով, գյուղատնտեսության մեջ այս երեք հասկացությունները՝ տեղաբաշխումը, մասնագիտացումը և համակենտրոնացումը սերտորեն փոխկապակցված են իրար հետ և մեկի փոփոխությունը տանում է մյուսի եկան փոփոխության: Մասնագիտացման խորացումը և համակենտրոնացման զարգացումն ըստ գոտիների գյուղատնտեսության տեղաբաշխման պայմաններում նպաստում է մեքենայացման միջոցների լայն կիրառմանը, հետևաբար քիմիացմանը և ճյուղերի ինտենսիվացմանը:

Գյուղատնտեսության տեղաբաշխումը սերտորեն կապված է տեխնիկական առաջընթացի հետ: Տեղաբաշխումը խթանում է տեխնիկական առաջընթացին, ինչպես ողջ գյուղատնտեսությունում, այնպես էլ նրա առանձին ճյուղերում: Իր հերթին գյուղատնտեսության պահանջը մասնագիտացված մեքենաների և սարքավորումների նկատմամբ ծառայեց մեքենաշինության, քիմիական, խտացրած կերերի, սննդի և արդյունաբերական այլ ճյուղերի զարգացմանը գոտիներում:

Գյուղատնտեսության տեղաբաշխումը և նրա օպտիմալ բաժանումը (բաշխումը) ըստ գոտիների հանդիսանում է ընդլայնված վերարտադրության կարևոր գործոններից մեկը: Գյուղատնտեսության ճիշտ տեղաբաշխումը նպաստում է լրացուցիչ զուտ եկամտի ստացմանը, հիմնական և շրջանառու ֆոնդերի արդյունավետ օգտագործմանը, ժամանակակից և որակյալ նյութական ռեսուրսների փոխհատուցմանը:

Շուկայական հարաբերությունների անցման պայմաններում առաջացան գյուղատնտեսության տեղաբաշխման մի քանի առանձնահատկություններ: Ժողովրդական ճյուղերի միջև արտադրական և տնտեսական կապերի խզումը, գյուղատնտեսական արտադրանքի, ձեռնարկությունների ապրանքների և ծառայությունների գների անհամամասնության խորացումը նպաստեցին ագրարային սեկտոր նյութական ռեսուրսների մատակարարման կրճատմանը և տնտեսավարման վերջնական արդյունքի վրա տեղաբաշխման գործոնների ազդեցության նվազմանը:

Վերջին տարիներին իջել է գիտատեխնիկական առաջընթացի ազդեցությունը ինչպես գյուղատնտեսական, այնպես էլ արդյունաբերական և վերամշակող ձեռնարկությունների արտադրության տեղաբաշխման վրա: Գյուղատնտեսական սեկտորի պահանջի կտրուկ նվազումը մասնագիտացված մեքե-

նաների, սարքավորումների, տեխնիկայի նկատմամբ, հիմնական պատճառ հանդիսացան երկրի մասնագիտացված գոտիներում գյուղատնտեսական մեքենաշինության, քիմիացման, խտացրած կերերի, սննդի, տեքստիլ արդյունաբերության ճյուղերի սեղմմանը: Սա իր հերթին հասցրեց, ինչպես ողջ գյուղատնտեսության, այնպես էլ ԱԿՀ-ի առանձին ճյուղերի, ընդլայնված վերարտադրության տեսլականի դանդաղեցմանը:

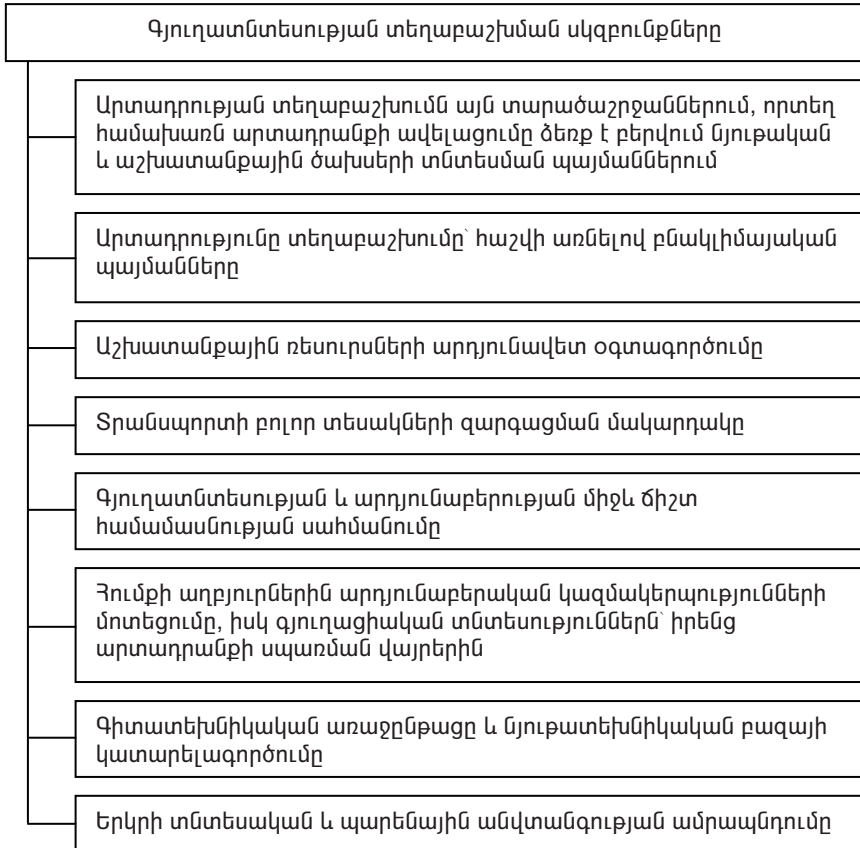
Գյուղատնտեսության տեղաբաշխման տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների համակարգով: Դրանցից հիմնականները հանդիսանում են՝ արտադրության ծավալը, արտադրանքի տեսականին և որակը, որոնք կոչված են բավարարելու բնակչության և վերամշակող ձեռնարկությունների պահանջարկը, միավոր արտադրանքի արտադրության և փոխադրման վրա աշխատանքային ծախսումները, գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության չափը ճյուղի մեկ աշխատողի հաշվով, մեկ հեկտար գյուղատնտեսական պիտանի հողերի և վարելահողերի հաշվով գյուղատնտեսական արտադրանքի ելքը, գյուղատնտեսության մեջ ինվեստիցիաների և կապիտալ ներդրումների փոխհատուցումը, զուտ եկամուտը և շահույթը մեկ հեկտարի և միջին տարեկան մեկ աշխատողի հաշվով, գյուղատնտեսության շահութաբերության մակարդակը:

Գյուղատնտեսության տեղաբաշխման հիմնական սկզբունքները: Գյուղատնտեսության ռացիոնալ տեղաբաշխումը հիմնվում է կարևոր սկզբունքների վրա, որոնք արտահայտում են օբյեկտիվ պահանջներ հասարակական հարաբերությունների զարգացման հանդեպ:

Արտադրանքի արտադրությունը պետք է իրականացնել այն շրջաններում, որտեղ ապահովվում է նրա ամբողջատ աճը, իսկ նրա արտադրության և փոխադրման վրա հասարականորեն անհրաժեշտ աշխատանքային ծախսերն ամենափոքրն են: Հետևաբար, գյուղատնտեսության տեղաբաշխման ժամանակ անհրաժեշտ է ելնել հասարակական ծախսերի կրճատման հաշվին առավելագույն արտադրանքի ստացման հնարավորությունից: Գյուղատնտեսական արտադրության ռացիոնալ տեղաբաշխման գլխավոր չափանիշը հանդիսանում է աշխատանքային ծախսերի առավելագույն տնտեսումը:

Գյուղատնտեսության տեղաբաշխման ժամանակ կարևոր նշանակություն ունի բնակլիմայական պայմանների համակողմանի ուսումնասիրումը: Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունը և անասունների մթերատվությունը, որպես կանոն, բարձր է այն գոտիներում, որտեղ գոյություն ունեն կլիմայական, հողային և բնական առավել բարենպաստ պայմաններ: Բնական գործոնները նկատելի ազդեցություն են գործում գյուղատնտեսական աշխատանքների կատարման տեխնոլոգիայի, վնասատուների և հիվանդությունների դեմ պայքարի կազմակերպման, տրակտորների և գյուղատնտեսական մեքենաների և վեղջին հաշվով՝ միավոր արտադրանքի հաշվով կատարվող ծախսերի չափի վրա: Բնական պայմանների հետ սերտորեն կապված է գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքատարածությունների կառուցվածքը, անասունների ցեղային կազմը, նյութատեխնիկական մատակարարման տեսակը և արժեքը:

Գյուղատնտեսության տեղաբաշխման սկզբունքները

Գյուղատնտեսության տեղաբաշխումն անհրաժեշտ է իրականացնել՝ հաշվի առնելով արդյունաբերական ձեռնարկությունները հումքի աղբյուրներին, իսկ գյուղատնտեսականը՝ արտադրանքի պահանջարկի վայրերին մոտ գտնվելը: Արդյունքում իջնում է արտադրանքի տեղափոխման վրա աշխատանքային և նյութական միջոցների ծախսերը և կրճատվում՝ փոխադրման ընթացքում կորուստները: Ցածր փոխադրումակության գյուղատնտեսական արտադրանքների արտադրությունը պետք է տեղադրել մերձքաղաքային գոտում, խոշոր քաղաքներին և արդյունաբերական կենտրոններին մոտ, իսկ մրգերինը և բանջարեղենինը՝ վերամշակող ձեռնարկությունների հումքային գոտում: Հումքի աղբյուրներին մոտ տեղադրվում են շաքարի, ալկոհոլային, պահածոների, ինչպես նաև մի շարք տեխնիկական մշակաբույսերի նախնական մշակման ձեռնարկությունները:

Գոտու, կոնկրետ տեսակի արտադրանքի արտադրության համար տեղաբաշխվում են հացահատիկի մեքենայացված շտեմարաններ, պտղաբանջարեղենի պահեստարաններ, սառնարաններ և պահեստային տնտեսությունը:

Կաթի վերամշակման ձեռնարկությունները տեղադրվում են հումքի արտադրության շրջաններին մոտ: Մսի վերամշակմանը՝ անասունների բտման գոտիներում: Սրա հետ միասին կաթնային և մսային տավարաբուծության զարգացման և տեղաբաշխման համար կարևոր պայման է հանդիսանում կերի կայուն բազայի առկայությունը:

Գյուղատնտեսական արտադրության տեղաբաշխման կարևոր սկզբունք է հանդիսանում գյուղատնտեսության և արդյունաբերության միջև օպտիմալ համասնության սահմանումը, արդյունաբերության առաջատար դերով: Արդյունաբերության զարգացման և տեղաբաշխման մակարդակից որոշակի չափով կախված են գյուղատնտեսության տեխնիկական հագեցվածությունը և երկրագործության ու անասնաբուծության ճյուղերում արտադրվող արտադրանքի ընդլայնման տեմպերը: Արդյունաբերության տեղաբաշխումը երկրի համապատասխան գոտիներում նպաստում է բնակչության կենտրոնացման բարձրացմանը, և հետևաբար, գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության զարգացմանը, հատկապես՝ արագ փչացող և ցածր փոխադրունակություն (կաթ, բանջարեղեն, պտուղ, հատապտուղ և այլն) ունեցողների: Արդյունաբերական կենտրոններին մոտ կազմակերպվում են մերձքաղաքային տիպի մասնագիտացված տնտեսություններ:

Գյուղատնտեսության տեղաբաշխման ընթացքում, անհրաժեշտ է հաշվի առնել բոլոր տեսակի տրանսպորտային միջոցների զարգացման մակարդակը, տրանսպորտային միջոցներով ապահովվածությունը, այդ թվում և ճանապարհային ցանցը: Գոտու տարածքում խճուղային, երկաթուղային և ջրային ուղիների առկայությունը, տրանսպորտային միջոցների զարգացումը հնարավորություն է տալիս ռացիոնալ տեղաբաշխել գյուղատնտեսական արտադրությունը, խորացնել տնտեսությունների մասնագիտացումը, կրճատել գյուղատնտեսական արտադրանքի և արդյունաբերական ապրանքի տեղափոխման ժամանակը և նկատելի չափով իջեցնել բեռների տեղափոխման համար կատարվող ծախսերը: Այդ կապակցությամբ, գյուղատնտեսության տեղաբաշխման ժամանակ, հաշվարկում են գյուղատնտեսական արտադրանքի փոխադրման վրա կատարվող նյութադրամական միջոցների ծախսերը և նյութատեխնիկական միջոցները:

Այդ նպատակով օգտագործվում են բերովի ծախսերի ցուցանիշները հետևյալ բանաձևի տեսքով.

$$\bar{C}_{\phi} = \bar{C}_{\omega} + \bar{C}_{\omega} \cdot \bar{C}_{\omega} \cdot \bar{C}_{\omega}$$

որտեղ՝ \bar{C}_{ω} - գյուղատնտեսական միավոր արտադրանքի ինքնարժեքն է, դրամ,

\bar{C}_{ω} - միավոր արտադրանքի հաշվով կատարվող տեսակարար կապիտալ ներդրումներն են, դրամ,

\bar{C}_{ϕ} - միավոր արտադրանքը սպառողին հասցնելու ծախսերը, դրամ,

$\bar{C}_{\omega} \cdot \bar{C}_{\omega}$ - կապիտալ ներդրումների արդյունավետության գործակիցն է:

Տրանսպորտային զարգացումը և հաղորդակցման ճանապարհների ընդլայնումը կարևոր դեր են խաղում մեծածավալ և արագ փչացող արտադրանքի տեղաբաշխման ժամանակ, որոնք պահանջում են արագ փոխադրում դեպի

պահպանման և վերամշակման կետեր: Սա առաջին հերթին վերաբերվում է այնպիսի արտադրանքի տեսակներին, ինչպիսիք են կաթը, կարտոֆիլը, բանջարեղենը, պտուղը, շաքարի ճակնդեղը: Այս դեպքում անհրաժեշտ է խուսափել ոչ ռացիոնալ հեռավոր և հանդիպակաց գյուղատնտեսական ու արդյունաբերական բեռների փոխադրումներից: Հեռավոր և բազմաթիվ փոխադրումների ընթացքում արտադրանքի զգալի մասը կորցնում է իր սպառողական հատկությունները և փչանում է:

Գյուղատնտեսության ռացիոնալ տեղաբաշխումն անհրաժեշտ է իրականացնել՝ հաշվի առնելով նաև տվյալ բնապատմական տարածքում ապրող բնակչության ունակությունները: Օրինակ՝ Արարատյան դաշտավայրում, դեռ շատ վաղուց իրականացվում է խաղողի, պտղի և բանջարեղենի մշակությունը, Սևանի ավազանում և Լոռիում՝ կարտոֆիլի և այլն:

Բարձր ինտենսիվ գյուղատնտեսությունն անհնարին է առանց գիտատեխնիկական առաջընթացի նվաճումների և ճյուղի նյութատեխնիկական բազայի կատարելագործման: Գյուղատնտեսությունում տեխնիկական միջոցների աճի հետ կտրուկ աճել է բուսաբուծության և անասնաբուծության մեքենայացման մակարդակը, իջել գյուղատնտեսական հիմնական տեսակի արտադրանքների արտադրության աշխատատարությունը: Գիտության և տեխնիկայի զարգացումը նպաստեց գյուղատնտեսական մշակաբույսերի նոր, բարձր բերքատու սորտերի և հիբրիդների ստեղծմանը, բարձր մթերատու անասունների ներդրմանը, մշակաբույսերի մշակության առաջավոր տեխնոլոգիաների, վնասատուների և հիվանդությունների դեմ պայքարի քիմիական ու կենսաբանական միջոցների, գյուղատնտեսական արտադրության վարման նոր մեթոդների և ձևերի կիրառմանը: Գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացումը նպաստել է գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդմանը: Սա էլ իր հերթին՝ գյուղատնտեսական հիմնական մշակաբույսերի ցանքատարածությունների ընդլայնմանը, անասունների և թռչունների գլխաքանակի ավելացմանը, գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ավելացմանը:

Ներկա պայմաններում գյուղատնտեսության տեղաբաշխումը պետք է իրականացվի, հաշվի առնելով բնակչության համար կարևոր սննդամթերքի, իսկ վերամշակող ձեռնարկությունների՝ գյուղատնտեսական հումքի պահանջը: Բնակչության մեկ շնչի հաշվով գյուղատնտեսական արտադրության արտադրանքի չափը պարզ պատկերացում է տալիս գյուղատնտեսության զարգացման մակարդակի և երկրի տարածքում դրա ռացիոնալ տեղաբաշխման մասին: Գյուղատնտեսության տեղաբաշխման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել ինչպես կոնկրետ շրջանի, այնպես էլ ողջ երկրի պահանջները:

Երկրի բնակչությանն անհրաժեշտ սննդամթերքներով ապահովելու համար, առաջին հերթին պետք է տեղաբաշխել այն ճյուղերը, որոնք ժողտնտեսության համար ներկայացնում են ամենամեծ հետաքրքրություն: Դրա հետ մեկտեղ, անհրաժեշտ է որոշել ապրանքային արտադրանքի այն մասը, որը պետք է օգտագործվի տվյալ շրջանում, ինչպես նաև մարզից և հանրապետությունից դուրս: Այստեղ ոչ պակաս նշանակություն ունի առանձին տեսակի արտադրանքի արտադրության և տեղափոխման վրա աշխատանքի հասարակական ծախսերը:

Գյուղատնտեսական արտադրության տեղաբաշխման վրա ազդում են նաև այլ գործոններ, սակայն վերը թվարկվածները ներառում են ճյուղի զարգացման կարևոր ուղիները: Այսպես, գյուղատնտեսության տեղաբաշխման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել շրջանների տնտեսական զարգացման մակարդակի հավասարեցման, ինչպես նաև երկրի տնտեսական քաղաքականության, և աշխատանքի միջազգային բաժանման գործոնները:

Գյուղատնտեսության տեղաբաշխման գործոնների պահպանումն ապահովում է արտադրության անշեղ աճ և արտադրանքի որակի բարելավում, արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցում և բուսաբուծության ու անասնաբուծական ճյուղերի արդյունավետության բարձրացում:

Գյուղատնտեսության տեղաբաշխումն ըստ տնտեսական շրջանների: Հայաստանի տարածքում, իր առանձնահատուկ բնական, կլիմայական և ժողովրդագրական պայմանների ազդեցության ներքո ստեղծվել են տնտեսական շրջանների զարգացման համակարգ: Տնտեսական շրջաններն իրենցից ներկայացնում են ամբողջական տնտեսական տարածքները, որոնք առաջացել են աշխատանքի հասարակական բաժանման արդյունքում: **Տնտեսական շրջանը** - դա ժողտնտեսական տարածքային համալիր է, որը միավորում է արդյունաբերության տարբեր ճյուղերը, գյուղատնտեսությունը և տրանսպորտը: Տնտեսական շրջանների ձևավորումը հիմնվում է հետևյալ սկզբունքների վրա՝

- շրջանի մասնագիտացումը որոշող աշխատանքային տարածքային բաժանման կատարելագործում,
- հասարակական արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացում,
- յուրաքանչյուր տնտեսական շրջանի տնտեսությունների հետևողական և հիմնավորված զարգացում:

Գոտիների տնտեսությունների մասնագիտացման զարգացումը որոշում են միջշրջանային տնտեսական կապերը: Արդյունաբերական և գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության և պահանջարկի աճի հետ ընդարձակվում և ամրապնդվում են շրջանների միջև կապերը, զարգանում է տրանսպորտային կապը և նոր ձեռնարկությունների շինարարությունը:

Իր հերթին, հասարակական աշխատանքի տնտեսումը շատ բանով կախված է գիտականորեն հիմնավորված տարածքային համաչափությունից: Գյուղատնտեսությունը, բարձր տնտեսական շրջաններում, հանդես է գալիս ժողտնտեսական գոտու ամբողջ կազմի գլխավոր մասը: Գյուղատնտեսական արտադրության զարգացումը կոնկրետ տնտեսական շրջանում կախված է, ինչպես, նրան արտադրության միջոցներով ապահովող, արդյունաբերական ճյուղերի հաջող գործողություններից, այնպես էլ գյուղատնտեսական հունք վերամշակող և սպասարկող ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների գործունեությունից: Ըստ տնտեսական շրջանների աշխատուժի բաշխումը նպաստում է գոյություն ունեցող ռեսուրսների համալիր օգտագործմանը և արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության ճյուղերի համաչափ զարգացմանը:

ՀՀ-ում գյուղատնտեսության տարածքային տեղաբաշխումն իրականացվում է ըստ տնտեսական շրջանների:

Յուրաքանչյուր տնտեսական շրջան բնութագրվում է յուրօրինակ բնական և տնտեսական պայմաններով, որոնք ազդեցություն են գործում գյուղատնտե-

սության տեղաբաշխման և ողջ տնտեսական գոտու համալիրի ձևավորման վրա:

Տնտեսական շրջանների կազմի մեջ մտնում են՝

Արագածոտնի մարզ: Մինչև ագրարային բարեփոխումները մարզի Արագածոտնի և Ապարանի տարածաշրջանները դասվում էին Կենտրոնական, իսկ Թալինի, Աշտարակի տարածաշրջանները՝ Արարատյան հարթավայրի նախալեռնային գյուղատնտեսական գոտուն: Ըստ էության Կենտրոնական գոտին մասնագիտացված էր կաթնամսային տավարաբուծության և բանջարաբուծության ուղղությամբ, իսկ Արարատյան հարթավայրի նախալեռնային գոտին՝ խաղողագործության և պտղաբուծության ուղղությամբ, որն ըստ արտադրական պայմանների զուգացվում էր՝ կաթնամսային, տավարաբուծության, խոզաբուծության, բանջարաբուծության, ծխախոտագործության և թռչնաբուծության ճյուղերի հետ: Մարզային կտրվածքով դիտարկելիս ներկայումս գյուղատնտեսական արտադրությունը մասնագիտանում է կաթնամսային տավարաբուծության և պտղաբուծության ուղղությամբ: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ այսպիսի մասնագիտացումը միանգամայն համահունչ է 33-ն ներքին շուկայի և արտահանման ռազմավարության ուղղությունների, ինչպես նաև հնարավորություն է ընձեռնում առավել արդյունավետ օգտագործել մարզի բնատնտեսական ներուժը:

Արարատի մարզ: Մինչև ագրարային բարեփոխումները Արարատի և Արմավիրի մարզերը դասվում էին Արարատյան հարթավայրի գյուղատնտեսական գոտուն, որը մասնագիտացված էր խաղողագործական, պտղաբուծական, բանջարաբուծական ուղղությամբ, զուգակցված զարգացած կաթնային տավարաբուծության հետ: Այս մասնագիտացումը միանգամայն բնորոշ է այդ գյուղատնտեսական գոտում կազմավորված երկու մարզերին: Սակայն ներկայիս անցումային փուլում որպես գլխավոր ճյուղ հստակ դրսևորվում է բանջարաբուծությունը, ավելին՝ վերջին տարիների միջին տվյալներով բանջարաբուծանային (ներառյալ կարտոֆիլը) արտադրանքների տեսակարար կշիռը մարզի գյուղատնտեսական ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքում կազմում է 46,5%, իսկ խաղողը և պտուղը միասին՝ 33,4%: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Արարատի մարզում առավել մրցունակ են խաղողագործության և բանջարաբուծության ճյուղերը:

Արմավիրի մարզ: Ինչպես նշվեց, Արարատյան հարթավայրի երկու մարզերն ունեն բնատնտեսական պայմանների ընդհանրություններ և Արարատի մարզին վերաբերվող դիտարկումները բնորոշ են նաև Արմավիրի մարզին: Ավելին, այստեղ բանջարաբուծությունից հետո մեծ տեսակարար կշիռ ունի խաղողի արտադրությունը, և վերջին տարիներին այգետարածքների ընդլայնման տեմպերն ավելի են խորացնում այդ միտումը: Արմավիրի մարզը, հանձինս Բաղրամյանի տարածաշրջանի, ունի դեռևս շրջանառության մեջ չներգրավված հողային ռեսուրսներ, որոնք ոռոգման ընդլայնման պայմաններում գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման մեծ ներուժ են պարունակում:

Գեղարքունիքի մարզ: Գեղարքունիքի մարզը ընդգրկում է Սևանի ավազանի նախկին տարածաշրջանները (Սևան, Գավառ, Մարտունի, Վարդենիս, Գամբարակ): Մինչև բարեփոխումները Սևանի ավազանի տարածաշրջանների գյուղատնտեսությունը մասնագիտացված էր մսակաթնային անասնապահությամբ, ծխախոտագործությամբ և կարտոֆիլագործությամբ:

Բնակլիմայական պայմաններից ելնելով մարզը բաժանվում է երեք ենթագոտիների. առաջինը՝ 1400-2100մ ծովի մակերևույթից բարձր (ճամբարակ), երկրորդը՝ 2100-2500մ և երրորդը՝ 2500մ-ից բարձր: Վերջին ենթագոտին և երկրորդ ենթագոտու մի մասը կազմում են բնական կերային հանդակներ:

Կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ վերջին 5 տարիների տվյալներով գյուղատնտեսական արտադրությունը մասնագիտանում է կարտոֆիլագործական, մսակաթնային անասնաբուծության արտադրական ուղղությամբ, զարգացած է նաև հացահատիկային տնտեսությունը:

Լոռու մարզ: Լոռու մարզի տարածքը մինչև ագրարային բարեփոխումներն ընդգրկում էր Լոռի-Փամբակի գոտին (Ստեփանավան, Տավուշ), Զյուլիս-արևելյան գոտու Թումանյանի և Շիրակի գոտու Սպիտակի տարածաշրջանները: Մարզի տարածքը մինչև բարեփոխումները մասնագիտացված էր կաթնային և տոհմային տավարաբուծության, կարտոֆիլագործության, ճակնդեղագործության և հացահատիկի արտադրական ուղղությամբ:

Վերջին տարիների ուսումնասիրությունները և հաշվարկները ցույց են տալիս, որ մարզը մասնագիտացած է մսա-կաթնային անասնապահությամբ, կարտոֆիլագործությամբ, որը հիմնականում ձևավորվել է ներքին շուկայի պահանջարկից ելնելով: Սակայն մարզի բնատնտեսական ներուժի, մասնավորապես հողային, աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը պահանջում է, որ գյուղատնտեսությունը զարգանա կաթնամսային անասնապահության, կարտոֆիլագործության, հացահատիկային տնտեսության, կերարտադրության, ճակնդեղագործության և պտղաբուծության արտադրական ուղղությամբ:

Կոտայքի մարզ: Կոտայքի մարզը մինչև բարեփոխումները ընդգրկում էր Կենտրոնական գոտու Հրազդանի, Արարատյան հարթավայրի նախալեռնային գոտու Կոտայքի և Նաիրիի տարածաշրջանները: Մինչև բարեփոխումները մարզի տարածքը մասնագիտացված էր կաթնամսային-անասնապահությամբ, թռչնաբուծությամբ, պտղաբուծությամբ, հացահատիկային տնտեսությամբ և բանջարաբուծությամբ:

Կատարված ուսումնասիրությունները և հաշվարկները ցույց են տվել, որ Կոտայքի մարզում ձևավորվել է հետևյալ մասնագիտացումը՝ մսակաթնային անասնապահություն, թռչնաբուծություն, պտղաբուծություն և բանջարաբուծություն:

Շիրակի մարզ: Շիրակի մարզը մինչև բարեփոխումները ընդգրկում էր Շիրակի գոտու Մխուրյանի, Անիի, Ամասիայի, Աշոտցքի և Արթիկի նախկին տարածաշրջանները, որոնք զարգացած էին հիմնականում ճակնդեղագործությամբ և հացահատիկային տնտեսությամբ: Զարգացման որոշակի մակարդակ էր ապահովում նաև մսակաթնային տավարաբուծությունը և ոչխարաբուծությունը:

Վերջին տարիներին կատարված ուսումնասիրությունները և հաշվարկները ցույց են տալիս, որ մարզը ներկայումս մասնագիտացված է մսակաթնային անասնապահության, հացահատիկային տնտեսության, կարտոֆիլագործության արտադրական ուղղությամբ:

Սյունիքի մարզ: Մարզի տարածքն ընդգրկում է Զանգեզուրի գոտու Սիսիանի, Գորիսի, Կապանի և Մեղրու նախկին տարածաշրջանները: Այն զբաղեցնում է Հայաստանի հարավ-արևելյան մասը: Մինչև բարեփոխումները մարզի տարածքի գյուղատնտեսությունն ուներ մսակաթնային տավարաբուծու-

թյան, ոչխարաբուծության, ծխախոտագործության, պտղաբուծության արտադրական ուղղություն:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մարզը մասնագիտացված է մսակաթնային ամսամաբուծության, կարտոֆիլագործության, պտղաբուծության արտադրական ուղղությամբ:

Ընդհանուր առմամբ ներկայումս ձևավորված մասնագիտացումը համապատասխանում է նախընտրելի մասնագիտացման հիմնական ուղղություններին, սակայն պահանջվում է մասնագիտացման առավել խորացում հացահատիկի արտադրության, Մեղրու տարածաշրջաններում մերձարևադարձային պտղատեսակների արտադրության ուղղությամբ:

Վայոց Ձորի մարզ: Մարզի տարածքը ընդգրկում է Վայք-Դարալագյազի գոտու նախկին Եղեգնաձորի և Վայքի տարածաշրջանները: Մինչև բարեփոխումները մարզի տարածքը մասնագիտացված էր ծխախոտագործությամբ, խաղողագործությամբ, պտղաբուծությամբ և մսակաթնային տավարաբուծությամբ:

Վերջին տվյալներով մարզում ձևավորվել է մսակաթնային ամսասպահությունը:

Տավուշի մարզ: Մարզի տարածքն ընդգրկում է հյուսիս-արևելյան գոտու Նոյեմբերյանի, Իջևանի և Տավուշի նախկին տարածաշրջանները: Մարզի տարածքը մինչ բարեփոխումներն ուներ ծխախոտագործական, պտղաբուծական, կաթնամսային տավարաբուծության, խաղողագործական և խոզաբուծական արտադրական ուղղություն: Կատարված ուսումնասիրություններով և հաշվարկներով մարզի հիմնական մասնագիտացումը մսակաթնային տավարաբուծությունն է: Սակայն մարզի բնատնտեսական ներուժի օգտագործումը պահանջում է, որ մասնագիտացումն ընթանա մսակաթնային տավարաբուծության, պտղաբուծության, խաղողագործության, խոզաբուծության, ծխախոտագործության արտադրական ուղղությամբ:

Այսպիսով, հանրապետության գյուղատնտեսությունում ձևավորված ներկայիս մասնագիտացման ուղղությունները չեն բխում բնատնտեսական ներուժի առավել արդյունավետ օգտագործման և շուկայի պահանջներից:

Այս իրավիճակի աստիճանական կարգավորման նպատակով հանրապետության բնատնտեսական ներուժի հնարավորությունների գնահատման հիման վրա, ներկայացվում է հանրապետության մարզերի հեռանկարային նախընտրելի մասնագիտացման ուղղությունները: Վերջինս կարող է ուղենիշային լինել ինչպես ագրարային, այնպես էլ տարածքային զարգացման քաղաքականության համար:

Նկատի ունենալով, որ հանրապետությունում առանձնացված գյուղատնտեսական գոտիները հիմնականում համընկնում են մարզային բաժանմանը՝ կառավարելիության տեսանկյունից գոտիական մասնագիտացումը և արտադրության տեղաբաշխումը նպատակահարմար է գտնվել ներկայացնել մարզային կտրվածքով:

Հանրապետության մարզերի գյուղատնտեսության զոտիական
մասնագիտացումը և զխավոր ենթաճյուղերը (համախառն արտադրանքի
կառուցվածքով)

Մարզերը	Մինչև ագրարային բարեփոխումները	Ներկայիս վիճակը	Հեռանկարային մասնագիտացումը
1	2	3	4
Արագածոտն	Բանջարաբուծություն, խաղողագործություն, պտղաբուծություն, կաթնամսային տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն	Կաթնամսային տավարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, պտղաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն	Կաթնամսային տավարաբուծություն, պտղաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, ոչխարաբուծություն, կերարտադրություն
Արարատ	խաղողագործություն, պտղաբուծություն, բանջարաբուծություն, կաթնային տավարաբուծություն, թռչնաբուծություն	Բանջարաբուծություն խաղողագործություն, մսակաթնային տավարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, պտղաբուծություն, կարտոֆիլագործություն	խաղողագործություն բանջարաբուծություն խաղողագործություն, մսակաթնային տավարա- բուծություն, հացահա- տիկային տնտեսություն, պտղաբուծություն, կարտոֆիլագործություն
Գեղարքունիք	Մսակաթնային անասնապահություն, ծխախոտագործություն, կարտոֆիլագործություն	Կարտոֆիլագործություն, կաթնամսային անասնա- պահություն, հացահա- տիկային տնտեսություն, բանջարաբուծություն	Մսակաթնային անասնա- պահություն, կարտոֆի- լագործություն, հացահա- տիկային տնտեսություն, կերարտադրություն
Արմավիր	խաղողագործություն, պտղաբուծություն, բանջարաբուծություն, կաթնային տավարա- բուծություն, թռչնաբու- ծություն խոզաբու- ծություն, եփերայուղային արտադրություն	Բանջարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, խաղողագործություն, մսակաթնային տավարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, պտղաբուծություն	խաղողագործություն, բանջարաբուծություն, պտղաբուծություն, կաթնային տավարաբուծություն, վաղահաս կարտոֆիլագործություն
Լոռի	Կաթնային և տոհմային անասնապահություն, կարտոֆիլագործություն	Կաթնամսային անասնապահություն, կարտոֆիլագործություն, հացահատիկային տնտեսություն,	Կաթնամսային անասնա- պահություն, կարտոֆի- լագործություն, հացահա- տիկային տնտեսություն, կերարտադրություն, ճակնդեղագործություն, պտղաբուծություն
Կոտայք	Կաթնամսային անասնապահություն, թռչնաբուծություն, պտղաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, բանջարաբուծություն	Մսակաթնային անասնապահություն, բանջարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, հացահատիկային պտղաբուծություն	Կաթնամսային անասնա- պահություն, թռչնաբու- ծություն, պտղաբուծու- թյուն, հացահատիկային տնտեսություն, բանջարաբուծություն, կերարտադրություն
Շիրակ	Մսակաթնային տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, ճակնդեղագործություն հացահատիկային տնտեսություն	Կաթնամսային տավարաբուծություն, հացահատիկային տնտեսություն, կարտոֆիլագործություն, բանջարաբուծություն, ոչխարաբուծություն	Մսակաթնային տավարա- բուծություն, ոչխարաբու- ծություն, հացահա- տիկային տնտեսություն, կարտոֆիլագործություն, կերարտադրություն, բանջարաբուծություն, ճակնդեղագործություն

1	2	3	4
Սյունիք	Մսակաթնային տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, ծխախոտագործություն, պտղաբուծություն, խաղողագործություն	Կաթնամսային տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, հացահատիկային տնտեսություն	Մսակաթնային տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, կերարտադրություն, հացահատիկային տնտեսություն, մերձարևադարձային պտղաբուծություն
Վայոց Ձոր	Տավարաբուծություն, ոչխարաբուծություն, ծխախոտագործություն, խաղողագործություն, պտղաբուծություն	Մսակաթնային տավարաբուծություն, պտղաբուծություն	Մսակաթնային տավարաբուծություն, պտղաբուծություն, ոչխարաբուծություն
Տավուշ	Ծխախոտագործություն, պտղաբուծություն, կաթնամսային տավարաբուծություն, խաղողագործություն, խոզաբուծություն	Մսակաթնային տավարաբուծություն, կարտոֆիլագործություն, հացահատիկային տնտեսություն, խոզաբուծություն, ոչխարաբուծություն, խաղողագործություն	Մսակաթնային տավարաբուծություն, պտղաբուծություն, խաղողագործություն, խոզաբուծություն, կերարտադրություն, ծխախոտագործություն

4.2. Գյուղատնտեսության մասնագիտացումը և կոոպերացումը

Մասնագիտացման հասկացությունը և առանձնահատկությունները: Գյուղատնտեսության մասնագիտացումն իրենից ներկայացնում է աշխատանքի հասարակական բաժանման ձև: Այն բնութագրում է հասարակության մեջ տարբեր տեսակի աշխատանքի բաժանման և առանձնացման մակարդակը և ամենից առաջ կախված է արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակից, և որքան մեծ է աշխատանքի բաժանման և առանձնացման մակարդակը և ամենից առաջ կախված է արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակից: Որքան բարձր է արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակը, այնքան աշխատանքն ավելի է տարաբաժանված և մասնագիտացված և բարձր է առանձին ճյուղերի և արտադրությունների միջև եղած հասարակական կապերը: Մասնագիտացման նպատակն է՝ պայմաններ ստեղծել գյուղատնտեսական մթերքների ծավալի ավելացման, ծախսերի կրճատման, արտադրանքի որակի բարելավման, աշխատանքի արտադրողականության և արտադրության արդյունավետության բարձրացման համար:

Գյուղատնտեսության մասնագիտացման հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ մարդը գործ ունի մի կողմից մեքենայացված արդյունաբերական արտադրության, մյուս կողմից՝ հողի և կենդանի օրգանիզմների հետ:

Գյուղատնտեսական զոտիների կամ առանձին ձեռնարկությունների մասնագիտացումը պայմաններ է ստեղծում գլխավոր ճյուղի առանձնացման և նրա զուգակցման համար: Այն բնութագրում է զոտու կամ տնտեսության արտադրական ուղղությունը և որոշում ճյուղային կառուցվածքը:

Բուսաբուծության մեջ նպատակահարմար չէ ունենալ նեղ մասնագիտացում մի տեսակի արտադրանքի արտադրության համար, քանի որ գոյություն ունեցող ագրոտեխնիկայի պայմաններում, որպես կանոն, ամեն տարի նույն մշակաբույսը նույն տեղում մշակել չի կարելի:

Բուսաբուծության մեջ նեղ մասնագիտացումը յուրահատուկ է ջերմոցային տնտեսություններին, որոնք զբաղվում են բանջարեղենի արտադրությամբ:

Ամսաբուծության մեջ ավելի հնարավոր է նեղ մասնագիտացում, քան բուսաբուծությունում, քանի որ ամսանապահական մի շարք արտադրամթերքների արտադրությունը կարող է ուղղակի կապված չլինել հողի հետ: Սա վերաբերվում է խոշոր եղջերավոր անասունների բումանը, խոզի մսի, ձվի և թռչնի մսի արտադրությանը: Այս ճյուղերում ինդուստրիալ մեթոդների ներդրումը ուղեկցվում է դրանց կտրելով հողից, արտադրության գլխավոր միջոցից, և ըստ էության վեր է ածում արդյունաբերական տիպի ձեռնարկության:

Գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացում չի նշանակում, որ յուրաքանչյուր տնտեսությունում անհրաժեշտ է ունենալ բոլոր ճյուղերը, մշակել բոլոր մշակաբույսերը և բազմացնել բոլոր տեսակի անասունները, որոնք հնարավոր են տվյալ բնական և տնտեսական պայմաններում: Գյուղերի մեծ քանակության առկայությունը անխուսափելիորեն տանում է դրանց մանրացմանը, իջեցնում արտադրության կոոպերացման մակարդակը, որը բացասաբար է ազդում արտադրության տնտեսավարման վրա:

Գյուղատնտեսական արտադրության ռացիոնալ մասնագիտացման տնտեսական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն պայմաններ է ստեղծում արտադրության գլխավոր միջոցի՝ հողի առավել արդյունավետ օգտագործման համար: Սրա հիման վրա բուսաբուծական և անասնապահական արտադրանքի քանակի ավելացումը և որակի բարձրացումը հանդիսանում են գյուղատնտեսության գլխավոր խնդիրը: Մասնագիտացումը լայն հնարավորություններ է ստեղծում գյուղի աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման հետագա բարելավման համար, նկատելիորեն փոխում է բուսաբուծության և անասնաբուծության աշխատողների մասնագիտական կառուցվածքը, բարձրանում է կադրերի որակավորումը և մասնագիտացումը, որը և վերջին հաշվով, նպաստում է գյուղատնտեսական աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը: Մասնագիտացումը հանդիսանում է կապիտալ ներդրումների և հիմնական միջոցների արդյունավետ օգտագործման, արտադրությունում գիտատեխնիկական առաջընթացի ձեռքբերումների և առաջավոր փորձի, ինչպես նաև ինտենսիվ տեխնոլոգիաների ներդրման կարևոր պայման: Մասնագիտացման դեպքում իջնում է արտադրվող արտադրանքի ինքնարժեքը և բարձրանում արտադրության շահութաբերությունը:

Գյուղատնտեսության մասնագիտացման ձևերը և գուցանիշները: Գյուղատնտեսության մեջ տարբերում են մասնագիտացման հետևյալ ձևերը՝ գոտիական, միջտնտեսային, ներտնտեսային և ներճյուղային:

Գոտիական մասնագիտացումը դա հանրապետության, գոտու, մարզի գյուղատնտեսության արտադրական ուղղությունն է: Այն բնութագրում է գլխավոր, լրացուցիչ և օժանդակ ճյուղերի կազմը, դրանց զուգակցումը և քանակական հարաբերակցությունը: Գոտիական մասնագիտացումն արտահայտում է գյուղատնտեսության տարածքային տեղաբաշխումը: Գոտիական մասնագիտացումը հնարավորություն է տալիս ըստ գոտիների ճիշտ տեղաբաշխել արտադրողական ուժերը և առավել արդյունավետ օգտագործել հողային, ջրային և աշխատանքային ռեսուրսները: Մասնագիտացումը ցույց է տալիս, թե այս կամ այն տնտեսությունը ինչ տեսակի գլխավոր ապրանքային արտադրանք է արտադրում, որոշում է յուրաքանչյուր ձեռնարկության արտադրական դեմքը:

Գյուղատնտեսական արտադրության ներտնտեսային մասնագիտացման էությունը կայանում է առանձին տեսակի արտադրանքների արտադրության սպեցիֆիկ պայմանները՝ հաշվի առնելով դրանք ըստ ճյուղերի և ստորաբաժանումների, դրանց ռացիոնալ տեղաբաշխման մեջ: Ներտնտեսային մասնագիտացման ժամանակ յուրաքանչյուր բաժանմունք, ֆերմա, ստորաբաժանում մասնագիտանում է մեկ կամ մի քանի տեսակի արտադրանքի արտադրության կամ արտադրական գործընթացի մեկ փուլի գծով: Ներտնտեսային մասնագիտացումը և արտադրության համակենտրոնացումը հողատարածության միավորի հաշվով առավելագույն քանակությամբ արտադրանքի ստացման և ծախսումների տնտեսման կարևոր երաշխիք է:

Ըստ տեխնոլոգիական հատկանիշների առանձնացվում են ճյուղային և ներճյուղային մասնագիտացման ձևեր: Երբ ձեռնարկությունը կատարում է ամբողջ տեխնոլոգիական ցիկլը՝ արտադրանքի արտադրությունից ընդհուպ մինչև պատրաստի արտադրանքի ստացումը, կոչվում է ճյուղային մասնագիտացում:

Ներճյուղային մասնագիտացումը հիմնված է տեխնոլոգիական գործընթացը առանձին փուլերի բաժանելու և դրանք առանձին ձեռնարկությունների կողմից կատարելու վրա: Ներճյուղային մասնագիտացումը կարող է լինել նաև տնտեսության մերսում, երբ արտադրանքի ստացման առանձին փուլերն իրականացվում են տարբեր ներտնտեսային ստորաբաժանումներում:

Մասնագիտացման ձևերը փոխադարձաբար կապված են իրար հետ, լրացում են մեկը մյուսին և գտնվում են անընդհատ զարգացման գործընթացում:

Գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման բնութագրող հիմնական տնտեսական ցուցանիշը հանդիսանում է գյուղատնտեսության ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքը և ամենից առաջ մասնագիտացման մակարդակը արտահայտող գլխավոր ճյուղի արտադրանքի տեսակարար կշիռը: Որքան քիչ են ապրանքային ճյուղերը, այնքան բարձր է մասնագիտացման մակարդակը, հետևաբար և արտադրության կազմակերպման և արդյունավետության կատարելագործման մակարդակը:

Որոշակի փուլում տնտեսությունների մասնագիտացումը բնութագրում են ապրանքայնության մակարդակը, ապրանքային արտադրանքի ծավալը 100 հա գյուղատնտեսի հողերի, ապրանքային ճյուղերի համախառն արտադրանքի, հիմնական միջոցների ու կապիտալ ներդրումների հաշվով, ցանքատարածությունների կառուցվածքը, ինչպես նաև 100 հա գյուղատնտեսի հողերի հաշվով պայմանական ամասնումների գլխաքանակը: Ներտնտեսային ստորաբաժանումների մասնագիտացման ցուցանիշ է հանդիսանում գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի կառուցվածքը:

Գյուղացիական տնտեսությունների, որոնց արտադրանքի ապրանքայնության մակարդակը ցածր է, մասնագիտացման մասին պատկերացում է տալիս համախառն արտադրանքի կառուցվածքը:

Մասնագիտացման ամբողջական բնութագրման համար օգտագործում են մասնագիտացման գործակցի ցուցանիշը: Այն որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_d = \frac{100}{\sum u_i \cdot (23 - 1)},$$

որտեղ՝ 100-ը առանձին ճյուղերի ապրանքային արտադրանքի տեսակարար կշիռների գումարն է, %,

ԱԱ-ն՝ յուրաքանչյուր ճյուղի ապրանքային արտադրանքի տեսակարար կշիռն է ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքում, %,

Գ-ն՝ արտադրանքի հերթական համարն է ըստ նվազող տեսակարար կշռի:

Գյուղատնտեսության մասնագիտացման արդյունավետությունը: Գյուղատնտեսության մասնագիտացման և ճյուղերի զուգակցման տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է ցուցանիշների համակարգով, որոնցից հիմնականը հանդիսանում են՝

- համախառն և ապրանքային արտադրանքի արժեքը 100 հա գյուղատնտեսական պիտանի հողերի և միջին տարեկան մեկ աշխատողի, 100 դրամ հիմնական արտադրական ֆոնդերի և 100 դրամ ընթացիկ արտադրական ծախսերի հաշվով,
- հացահատիկի ելքը 100 հա վարելահողերի, մսի և կաթի ելքը 100 հա գյուղապիտանի հողերի հաշվով,
- արտադրանքի արտադրության շահութաբերությունը:
Տնտեսություններն ըստ մասնագիտացման մակարդակի ստորաբաժանվում են հետևյալ խմբերի՝
- **Նեղ մասնագիտացված**, որոնք զբաղվում են մեկ ապրանքային արտադրանքի արտադրությամբ, որի տեսակարար կշիռը տնտեսության ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքում մոտենում է 100%-ի (թռչնաբուծական ֆաբրիկաները, ջերմատները, տավարի, խոզերի ինտենսիվ աճեցման և բուծման համալիրները և այլն):
- **Խորը մասնագիտացված**, որոնք ունեն մեկ գլխավոր ճյուղ, որին բաժին է ընկնում ապրանքային արտադրանքի 60-70%-ը: Այս դեպքում գլխավոր ճյուղը զուգակցվում է մի քանի լրացուցիչ ճյուղերի հետ:
- **Կոմբինացված** (ոչ մասնագիտացված), որոնք ունեն երկու կամ երեք գլխավոր ճյուղ, որոնցից յուրաքանչյուրն ապահովում են դրամական հոսքերի 30-ական տոկոսը:

Արտադրության համակենտրոնացումն իրենից ներկայացնում է արտադրության միջոցների, աշխատուժի և արտադրանքի արտադրության կենտրոնացում մի ճյուղում, ձեռնարկությունում կամ արտադրական ստորաբաժանումում, ինչպես նաև գոտում, մարզում և շրջանում:

Արտադրության համակենտրոնացումը հանդիսանում է գիտատեխնիկական առաջընթացի արտացոլումը: ԳՏԱ անընդհատությունը հանգեցնում է աշխատանքի հասարակական բաժանման հետագա խորացմանը: Գյուղատնտեսական արտադրության համակենտրոնացման ամրապնդումը հանդես է գալիս որպես ճյուղի գիտատեխնիկական առաջընթացի հետագա զարգացման և արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման կարևոր նախադրյալ և պայման:

Արտադրության համակենտրոնացման մեջ գործում է խոշոր արտադրության գերազանցության տնտեսական օրենքը փոքրերի նկատմամբ: Այս օրենքին համաձայն խոշոր ձեռնարկությունները փոքրերի համեմատ ունեն մեծ տեխնիկատնտեսական առավելություններ:

Գյուղատնտեսության համակենտրոնացման նյութական հիմքը հանդիսանում է ԳՏԱ արդյունքում արտադրողական ուժերի անընդհատ կատարելագործումը: Արտադրության համակենտրոնացումը մեքենաների բացակայության և ձեռքի աշխատանքի դեպքում ունի խիստ սահմանափակ բնույթ: Մեքենաների

ստեղծման ու այդ հիմքի վրա արտադրության տեխնոլոգիաների բարդացումը խոշոր արտադրությունների կազմակերպման օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է առաջացնում մեկ ձեռնարկությունում մեծ քանակի արտադրության միջոցներ, աշխատուժ և արտադրվող արտադրանք կենտրոնացնելու ճանապարհով:

Սակայն խոշոր արտադրության գերակայությունը մանրերի նկատմամբ, անսահմանափակ չէ, դրանք ունեն իրենց սահմանները: Գյուղատնտեսության մեջ, որի համար բնութագրական են բնական, տնտեսական, տեխնիկական, պատմական և արտադրական այլ գործոններ, խոշոր արտադրությունների գերակայության օրենքի արտահայտումը մանրների նկատմամբ բացարձակ բնույթ չի կրում:

Գյուղատնտեսական արտադրության համակենտրոնացումը իրականացվում է երկու ուղղություններով՝

1. ներտնտեսային,
2. միջտնտեսային կոոպերացիայի միջոցով, նեղ մասնագիտացված տնտեսության ստեղծմամբ:

Առաջինի դեպքում ստեղծվում են նյութատեխնիկական բարենպաստ պայմաններ խոշոր չափերի առանձին գյուղատնտեսական ճյուղերի ներդրման համար: Երկրորդ դեպքում, արտադրության համակենտրոնացման ամրապնդումը հիմնվում է որևէ գյուղատնտեսական արտադրանքի կամ դրա մասի արտադրության ժամանակ աշխատանքի բաժանման հետագա խորացման, գյուղատնտեսության առանձին ձեռնարկությունների կամ մի շարք տնտեսությունների կոոպերացման վրա: Գյուղատնտեսության համակենտրոնացումը իրականացվում է ձեռնարկությունների խոշորացման (նրա չափերի, մասշտաբների ընդլայնման), մասնագիտացման, կոոպերացման և կոմբինացման ուղիով:

Ձեռնարկության (կազմակերպության) խոշորացումը՝ արտադրության կենտրոնացումը խոշոր ձեռնարկություններում որոշվում է աշխատանքի միջոցների հզորության մեծացման (մեքենա-սարքավորումների արտադրողականության աճով, կառավարման տեխնիկայի կատարելագործմամբ) կամ դրանց քանակական աճի հաշվին արտադրվող արտադրանքի ծավալի ավելացմամբ:

Մասնագիտացումը՝ աշխատանքի բաժանման անմիջական արտահայտությունն է և նպատակ ունի սահմանափակել արտադրվող արտադրանքի անվանացանկը: Մասնագիտացումը նշանակում է արտադրվող արտադրանքի համամասնության մեծացում: Այն ոչ միայն արտադրության հասարակական կազմակերպման ինքնուրույն ձև է, այլև համակենտրոնացման տարատեսակ, որպես համասեռ արտադրության համակենտրոնացում: Այլ կերպ, մասնագիտացումը միատեսակ մասսայական կամ խոշոր սերիական արտադրության կենտրոնացումն է առանձին ձեռնարկություններում (կազմակերպություններում):

Կոոպերացումը, որպես ձեռնարկությունների (կազմակերպությունների) միջև երկարատև արտադրական կապերի սահմանման գործընթաց, իրականացվում է միայն արտադրության բարձր համակենտրոնացման ու կայուն մասնագիտացման պայմաններում: Այն՝ որոշակի արտադրանքի համատեղ արտադրությամբ մասնակցող միավորումների միջև իրականացվող արտադրական կապերի համակցությունն է:

Կոմբինացումը դա ձեռնարկության (կազմակերպության) շրջանակներում մի քանի տեխնոլոգիական տարասեռ, բայց փոխադարձաբար կապված արտադրությունների միավորում է, համակենտրոնացման ուղիներից մեկը: Կոմբին-

նացումը գյուղատնտեսության մեջ, դա տարբեր արտադրությունների միացումն է, որն իր մեջ ներառում է մեկ ձեռնարկությունում (կազմակերպությունում) գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությունը, վերամշակումը և արտադրության մնացորդների օգտագործումը:

Համակենտրոնացման այս ձևերը փոխադարձաբար կապված են միմյանց հետ և հաճախ լրացնում են մեկը մյուսին:

Գյուղատնտեսական արտադրության համակենտրոնացման գործընթացն իրականացվում է անշեղորեն: Արտադրողական ուժերի զարգացման և գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպման յուրաքանչյուր մակարդակին համապատասխան որոշվում են տնտեսությունների և դրանց ստորաբաժանումների չափերը: Դրա համար էլ գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների ռացիոնալ չափերի որոշման խնդիրը պահպանում է իր այժմեականությունը:

Համակենտրոնացման մակարդակը որոշվում է արտադրության օպտիմալ (լավագույն) չափերով:

Գյուղատնտեսական արտադրության չափը բնութագրող ցուցանիշներից առավել կիրառելի են համախառն և ապրանքային արադրանքի արժեքը: Իրացված արտադրանքի արժեքը բավականաչափ ճշգրիտ կերպով է ցույց տալիս տնտեսության չափը, սակայն սկզբնական արտադրական ստորաբաժանման համար այն կիրառելի չէ:

Ձեռնարկության կամ տնտեսության չափի մասին որոշակի պատկերացում են տալիս գյուղատնտեսական օգտագործելի հողատարածությունները, հիմնական արտադրական ֆոնդերի մեծությունը, աշխատողների թիվը, տեխնիկան, ամասումների գլխաքանակը, բազմամյա տնկարկների տարածությունները:

Տնտեսությունների չափերի վրա ազդող գործոններից են՝ բնական, տնտեսական, տեխնիկական, կազմակերպական և այլ գործոնները, որոնք գործում են փոխկապակցված և երբեմն էլ՝ հակադիր ուղղություններով:

Տնտեսության, ճյուղի և տնտեսական ստորաբաժանումների օպտիմալ չափը գյուղատնտեսության մեջ դա այն է, որի դեպքում որոշակի մասնագիտացման և ինտենսիվացման, արտադրության մեքենայացման մակարդակի ձեռք բերման, աշխատանքային ռեսուրսների առկայության պայմաններում միավոր հողատարածության հաշվով ապահովվում է առավել արդյունավետ զուգակցում և արտադրության գործոնների օգտագործում, աշխատանքի և միջոցների նվազագույն ծախսով առավելագույն արտադրանքի ստացում:

Գյուղատնտեսության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման խնդիրը չի կարող լուծվել միայն մասնագիտացման խորացման և համակենտրոնացման ամրապնդման ուղիով: Մասնագիտացման խորացումը և գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքատարածությունների և ամասումների գլխաքանակի կենտրոնացումը մեծ բաժանումներում և ֆերմաներում անպայման պետք է ուղեկցվի բոլոր տեխնոլոգիական գործընթացների կատարելագործմամբ: Այս դեպքում առաջնային նշանակություն ունի երկրագործության և ամասնապահության գիտականորեն հիմնավորված համակարգի յուրացումը, ամասումների կերակրման և պահպանման պայմանների բարելավումը, համալիր մեքենայացումը և այլն: Ռացիոնալ մասնագիտացման և համակենտրոնացման նշանակությունը կայանում է նրանում, որ դրանք բարենպաստ պայ-

մաններ են ստեղծում արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման համար:

4.3. Միջտնտեսային կոոպերացիան և ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիան

Միջտնտեսային կոոպերացիա հասկացությունը և սկզբունքները: Վերջին երկու տասնամյակի ընթացքում գյուղատնտեսության մեջ տեղի ունեցած կարևոր գործընթացներից մեկը հանդիսանում է միջտնտեսային կոոպերացիան: Միջտնտեսային ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների առաջացումն ու զարգացումը պայմանավորված է հասարակության տնտեսական պահանջարկի, արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների համապատասխանության օրենքի գործունեությամբ: Ժամանակակից գիտատեխնիկական առաջընթացն ակտիվորեն ազդեցություն է գործում հասարակական աշխատանքի կատարելագործման և զարգացման վրա: Այս գործընթացը ենթադրում է ոչ միայն արտադրական ոլորտի առաջացման, այլև նոր որակական հիմքի վրա աշխատանքի միավորումը: Աշխատանքի հասարակական բաժանումը, մի կողմից անջատում է արտադրության տարբեր ոլորտները և դրանց մասնագիտացումն որոշակի տեսակի արտադրանքի արտադրության վրա, իսկ մյուս կողմից՝ նախատեսում հստակ կոոպերատիվ կապ դրանց միջև, իսկ հետո և մեկ միասնական կազմակերպության:

Միջտնտեսային կոոպերացիան ընդգրկում է գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ոլորտը, ոչ արտադրական ոլորտը, շինարարությունը, ոռոգումը և այլն:

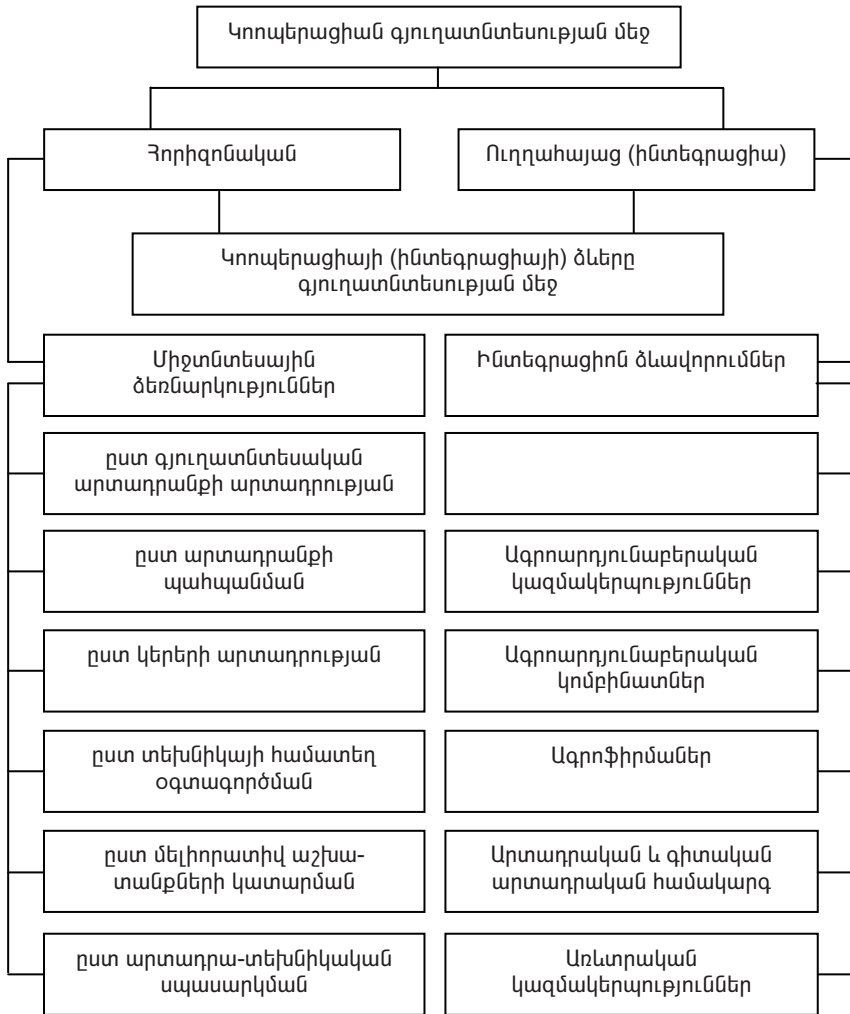
Տնտեսական կոոպերացման հիման վրա արտադրության մասնագիտացման և համակենտրոնացման իրականացման ժամանակ ելնում են հետևյալ հիմնական սկզբունքներից՝

- կամավորությունը,
- կազմակերպական ձևի ընտրության գիտական մոտեցում,
- ձեռնարկությունների տնտեսական ինքնուրույնության պահպանում,
- տնտեսությունների նյութական շահագրգռվածություն,
- արտադրության ընդլայնում:

Կոոպերացման մակարդակի հիմնական ցուցանիշը, գյուղատնտեսության մեջ, հանդիսանում է կոոպերացված տնտեսությունների համախառն արտադրանքի տեսակարար կշիռը առանձին տարածական միավորումների ընդհանուր ծավալի մեջ:

Միջտնտեսային կոոպերացման զարգացման տնտեսական նշանակությունը կայանում նրանում, որ այն հնարավորություն է տալիս օգտագործել խոշոր ինդուստրիալ ձևի արտադրության ողջ հնարավորությունները:

Արդյունաբերական ինտեգրացիայի հասկացությունը և նշանակությունը: Գյուղատնտեսության մեջ կոոպերացման և ինտեգրացման հետ միասին զարգանում է ագրարային ճյուղերի կապը արդյունաբերության հետ: Այս գործընթացը փոխպայմանավորված են և լրացնում են իրար: Գյուղատնտեսական խոշոր մասնագիտացված ձեռնարկությունների ստեղծումն առաջ է բերում արդյունաբերական ձեռնարկությունների հետ նրանց սերտ կապի հաստատման անհրաժեշտություն:

Կոուպերացիան և ինտեգրացիան նպաստում են գյուղատնտեսական արտադրանքի և աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման բարելավմանը, կրճատում՝ տրանսպորտային ծախսերը: Ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիան հնարավորություն է տալիս մեղմացնել արտադրության սեզոնայնությունը: Այն մեծ հնարավորություններ է ստեղծում վերամշակող ձեռնարկություններին հավասարաչափ ծանրաբեռնվածությամբ օգտագործել ֆինանսական և աշխատանքային ռեսուրսները: Ագրոարդյունաբերական ձեռնարկություններ-

րուն հավասարաչափ և լրիվությամբ օգտագործվում են արտադրության միջոցները, ապահովվում առավել հաստատուն ֆինանսական վիճակ:

Ագրոարդյունաբերական ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների առանձնահատուկ հատկանիշներն են՝

- գյուղատնտեսական արտադրության և վերամշակող արդյունաբերության համաչափ զուգակցումը մեկ ձեռնարկություններում, պահպանելով դրանց անհրաժեշտ համաչափ զուգակցումը,
- գյուղատնտեսական և արդյունաբերական արտադրության կազմակերպման առավել բարձր մակարդակ, որն ապահովում է աշխատանքային ռեսուրսների համաչափ օգտագործում, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացում և վերջնական արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցում,
- գյուղատնտեսական արտադրության խորը և կայուն մասնագիտացում,
- գյուղատնտեսական հույս վերամշակող ձեռնարկությունների ժամանակակից տեխնիկական միջոցներով զինվածությունը:

Ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիայի ձևերը գյուղատնտեսության մեջ՝

Ագրոարդյունաբերական ձեռնարկություններ - դրանք գյուղատնտեսական ձեռնարկություններն են, որոնք իրենց կազմում ունեն գյուղատնտեսական հույս վերամշակող ձեռնարկություններ: Այստեղ, սինխրոն կազմակերպվում են վերջնական արտադրանքի արտադրության տեխնոլոգիական բոլոր գործընթացները, ընդհուպ մինչև սպառողին հասցնելը: Այսպիսով ինտեգրացիան կարևոր նշանակություն ունի ցածր փոխադրունակություն ունեցող արտադրանքի արտադրության և վերամշակման ժամանակ (կաթ, բանջարեղեն, պտուղ և այլն): Գյուղատնտեսական ձեռնարկություններն արտադրում են մեծ քանակությամբ ոչ ստանդարտ արտադրանք: Այդ կապակցությամբ արտադրվող արտադրանքների վերամշակման արտադրամասերի և գործարանների շինարարությունը հնարավորություն է տալիս նկատելիորեն բարձրացնել արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը:

Ագրոարդյունաբերական կոմբինատներ - ավելի շատ տարածված են շաքարի, բանջարեղենի պահածոների, զինեգործական ձեռնարկություններում: Օժանդակ կոմբինատները միավորում են գյուղատնտեսության և արդյունաբերության ճյուղերը, որոնք տարածքային, տեխնիկական և կազմակերպական կապեր ունեն իրար հետ: Դրանցում գյուղատնտեսական արտադրանքը հույս է հանդիսանում վերամշակող արդյունաբերության համար, իսկ մնացորդներն օգտագործվում են որպես ամսանակեր:

Ագրոարդյունաբերական կազմակերպություններ - իրենցից ներկայացնում են գյուղատնտեսության և արդյունաբերության կոոպերացման բավականին բարդ ձևը: Դրանցում գյուղատնտեսական հույսի արտադրությունն ու ձեռնարկություններում դրանց արդյունաբերական վերամշակումը հասնում են օրգանական զուգակցման, իսկ առանձին դեպքերում արտադրության և վերամշակման հետ միաժամանակ իրացնում են արտադրանքը: Դրանք սեզոնային բնույթով հիմնականում ձևավորվում են ցածր փոխադրունակություն ու արագ փչացող արտադրանքի արտադրության և վերամշակման ոլորտներում: Կազմակերպության կազմում մտնող ձեռնարկությունների գործունեության կազմակերպատնտեսական գլխավոր առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ դրանք պահպանում են արտադրա-ֆինանսական անկախությունը, ամ-

բողջ փոխհարաբերությունները կառուցվում են լրիվ տնտեսական հիման վրա կազմակերպության միասնական կառավարման ներքո:

Գիտա-արտադրական - միավորում է գիտական և արտադրական կազմակերպությունները: Դրանք որոշում են գյուղատնտեսության այս կամ այն ճյուղի, ինչպես նաև դրանց հետ կապված ագրոարդյունաբերական համալիրի այլ ոլորտների զարգացման հարցերը: Գիտա-արտադրական կազմակերպությունները համալիր մշակում են առաջավոր տեխնիկա ու տեխնոլոգիա, ստանում են անասունների բարձր մթերատու ցեղեր, բարձր բերքատու մշակաբույսեր, վնասատուների և հիվանդությունների դեմ պայքարի միջոցներ և այլն: Դրանք իրենց մեջ ներառում են գիտահետազոտական, կոնստրուկտորական, նախագծա-կոնստրուկտորական և տեխնոլոգիական կազմակերպությունները, գործարանները, փորձարտադրական տնտեսությունները, այլ գյուղատնտեսական ձեռնարկություններ:

Առևտրական կազմակերպություններ` կոոպերացիաներ, կոնցեռներ, հոլդինգային ընկերակցություններ, կոնսորցիումներ, ֆինանսարդյունաբերական խմբեր:

Կոոպերացիան - դա բաժնետիրական ընկերություն է, որում ընդհանուր նպատակին հասնելու կամ ընդհանուր շահերը պաշտպանելու համար, միավորվում են մի քանի ֆիրմաներ: Դրանք հանդիսանում են ինքնուրույն սուբյեկտներ, ունեն կառավարման կենտրոնացված օրգան և պատասխանատու են ողջ ունեցվածքի և կրեդիտորների պարտքի համար:

Կոոպերացիան ստեղծվում է կոնկրետ գոտու ագրոարդյունաբերական համալիրի կառավարման կատարելագործման նպատակով:

Կոնցեռնը մի քանի անկախ ֆիրմաների միավորման ձև է, միջճյուղային ձեռնարկությունների միավորում, որոնք հաճախ իրենց վերահսկողության տակ են պահում առևտրական, բանկային, ֆինանսական, ապահովագրական և այլ բնույթի կազմակերպությունների գործունեությունը:

Յուղինգային ընկերությունները, դրանք կազմակերպություններ են, որոնք հսկում են ուրիշ առևտրական կազմակերպություններին նրանց բաժնետոմսերին և դրամական կապիտալին տիրելու ուղիով կամ օժտված են ձեռնարկության ղեկավարին նշանակելու իրավունքով: Ստեղծվում են հոլդինգ, ձեռնարկությունը մնում է ինքնուրույն իրավաբանական կազմակերպություն: Կապված ընդհանուր ձեռնարկատիրական գործունեության հետ հոլդինգը կարող է իրականացնել մի շարք ֆունկցիաներ, ինչպիսիք են հոլդինգային ընկերության մասնակիցների ֆինանսական միջոցների կենտրոնացումն ու վերաբաշխումը:

Ֆինանսա-արտադրական խմբերն իրենցից ներկայացնում են տարբեր ճյուղերի տնտեսապես և ֆինանսապես ինքնուրույն ձեռնարկությունների միավորում: Նրա կազմի մեջ կարող են մտնել ինչպես գյուղատնտեսական, այնպես էլ արդյունաբերական, առևտրային, տրանսպորտային, կրեդիտային և այլ կազմակերպություններ: Նրանց պարտականությունների մեջ են մտնում արտադրա-ֆինանսական խմբում մտնող ձեռնարկությունների գործունեության բոլոր ոլորտների դրամական կապիտալի կազմակերպումն ու կորդինացումը: Ֆինանսա-արտադրական խմբերի մեջ մտնող առևտրական կազմակերպություններն իրար մեջ կիսում են շուկաներ, պայմանավորվում են գնի մասին, կորդինացնում են շուկաների գործունեությունը և զբաղվում են ֆինանսական գործունեության այլ հարցերով:

Կոնսորցիում, դա ժամանակավոր կազմակերպական ձեռնարկատիրական կազմակերպություն է, որն ստեղծվում է կոնկրետ խնդրի և հարցի, խոշոր ինվեստիցիաների, գիտատեխնիկական, սոցիալական էկոլոգիական մախագծերի լուծման համար: Նրա կազմի մեջ մտնում են ինչպես խոշոր, այնպես էլ մանր ձեռնարկություններ, որոնք ունեն մեկ նպատակ, սակայն չեն տիրապետում դրան հասնելու հնարավորություններին: Կոնսորցիումի ստեղծումը նպաստում է ռիսկի փոքրացմանը, որը ծագում է խոշոր երկարաժամկետ կրեդիտի ներդրման ժամանակ: Գյուղատնտեսության մեջ այսպիսի կոնսորցիումներ ստեղծվում են հողաշինարարական, արտադրանքի վերամշակման, ինչպես նաև էկոլոգիական մախագծերի մշակման իրականացման համար:

Կոնսորցիումները ստեղծվում են պայմանագրային հիմունքներով: Նրանց կազմի մեջ մտնում են կազմակերպարարական ձևի բոլոր ձեռնարկություններն ու կազմակերպությունները, իսկ իրենց առջև դրված խնդրի լուծումից հետո դադարեցնում են իրենց գործունեությունը և կազմալուծվում են:

Կարտելն իրենից ներկայացնում է մի ճյուղի ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների միջև իրացման շուկաների, արտադրանքի, ապրանքի, ծառայությունների գների, ինչպես նաև յուրաքանչյուր մասնակցի մասնաբաժինը արտադրված և իրացված արտադրանքի ընդհանուր ծավալում: Կարտելի կազմում ընդգրկված ձեռնարկություններն ու կազմակերպությունները չեն կորցնում իրենց տնտեսական և իրավաբանական ինքնուրույնությունը և գործում են կարտելի պայմանագրի հիման վրա:

Տրեստը միևնույն ճյուղում գերիշխող միասնական խոշոր բաժնետիրական ընկերություն է, որի անդամներն ըստ իրենց բաժնետոմսերի քանակի իրավունք ունեն մասնակցել ընկերության կառավարմանը:

Տրեստը դա միասնական արտադրական համալիրում տարբեր ապրանք-արտադրողներին պատկանող ձեռնարկությունների միավորումն է: Տրեստի կազմի մեջ մտնող ձեռնարկություններն ու կազմակերպությունները կորցնում են իրենց տնտեսական և իրավաբանական ինքնուրույնությունը: Տրեստում միավորվում են տնտեսական գործունեության բոլոր գործընթացները, իսկ տրեստի կազմի մեջ մտնող ձեռնարկությունները ենթարկվում են կազմակերպության գլխավորին, որը իրականացում է օպերատիվ ղեկավարում ողջ արտադրական համալիրում:

Սինդիկատն իրենից ներկայացնում է միատար ձեռնարկությունների միավորման ձև, որը կենտրոնացնում է դրանց կողմից արտադրված արտադրանքի իրացումն ու նյութատեխնիկական ռեսուրսների արտադրանքի իրացումն ու նյութատեխնիկական ռեսուրսների մատակարարման ֆունկցիաները: Նրա կազմի մեջ մտնող ձեռնարկություններն ու կազմակերպությունները չեն կորցնում իրենց իրավաբանական ինքնուրույնությունը, իսկ իրենց գործունեությունն իրականացնում են պայմանագրի հիման վրա:

Վերը թվարկված առևտրական կազմակերպությունների կողքին գյուղատնտեսության մեջ կարող են կազմակերպվել ասոցիացիայի կամ միությունների ձևով միավորումներ, որոնք հանդիսանում են ոչ առևտրական կազմակերպություններ: Դրանք ստեղծվում են ձեռնարկատիրական գործունեության կոորդինացման նպատակով, ինչպես նաև ընդհանուր ունեցվածքի շահի պաշտպանության համար:

Այսպիսի ոչ առևտրական կազմակերպությունների ստեղծումն ու գործունեությունը կարգավորվում է հանրապետության քաղաքացիական կոդեքսով: Ասոցիացիան կայացած է համարվում այն դեպքում, եթե օրենքով սահմանված կարգով անցել է պետական գրանցում: Այն պետք է ունենա ինքնուրույն հաշվեկշիռ և սահմանված կարգի համաձայն կարող է բացել հաշիվ հանրապետության տարածքում և նրա տարածքից դուրս:

Ասոցիացիայի կառավարման բարձրագույն օրգանը գյուղատնտեսության մեջ համարվում է նրա անդամների ժողովը: Կազմակերպության կեսից ոչ պակաս անդամների մասնակցության դեպքում ժողովն իրավասու է որոշելու տնտեսական և ֆինանսական բոլոր հարցերը: Կազմակերպության անդամների ընդհանուր ժողովը կարող է ստեղծել և այլ մշտական գործող կոլեգիալ ղեկավարման օրգաններ:

ԳԼՈՒԽ 5. ՀՈՂԱՅԻՆ ՌԵՍՈՐՍՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

- 5.1. Հողը որպես գյուղատնտեսական արտադրության գլխավոր միջոց
- 5.2. Պետական հողային կադաստրը և հողի մոնիտարինգը
- 5.3. Հողերի տնտեսական գնահատումը գյուղատնտեսության մեջ
- 5.4. Հողային ռեֆորմը շուկայական հարաբերությունների պայմաններում

5.1. Հողը որպես գյուղատնտեսական արտադրության գլխավոր միջոց

Հողի դերը և նշանակությունը գյուղատնտեսության մեջ: Հողը հանդես է գալիս որպես մարդկանց գործունեության տարածական հիմք (ոչ գյուղատնտեսական ճյուղերում), որպես աշխատանքի առարկա (գյուղատնտեսության մեջ և օրգանական հանածոների արդյունաբերությունում), որպես անշարժ գույքի տարր և որպես բնական համակարգի բաղկացուցիչ մաս: Այդ պատճառով էլ, հողը համարվում է բնական, տարածական, էկոլոգիական, տնտեսական, սոցիալական, տեխնոլոգիական գործոնների միահյուսման բարդ համակարգի արդյունք: Գյուղատնտեսության մեջ հողը հանդես է գալիս ոչ միայն ճյուղի գոյության անհրաժեշտ նյութական պայման, դրա տեղաբաշխման ու զարգացման տարածական հիմք, այլև որպես արտադրության գլխավոր, հիմնական միջոց: Գյուղատնտեսության մեջ հողը դառնում է արտադրության ակտիվ միջոց: Այն հանդես է գալիս որպես արտադրության առարկայական կարևոր գործոններից մեկը՝ աշխատանքի գործընթացի անհրաժեշտ նյութական նախադրյալ: Հողը պատկանում է գյուղատնտեսական արտադրության չվերարտադրվող միջոցներին: Դրանք հանդիսանում են յուրահատուկ, միակ, օրիգինալ և անփոխարինելի միջոցներ:

Որպես արտադրության միջոց հողի առանձնահատկությունները՝

- 1. հողը բնության պարզևն է,
- 2. հողը անփոխարինելի է, այն չի կարելի փոխարինել մեկ այլ արտադրության միջոցով,
- 3. այն տարածականորեն սահմանափակ է,
- 4. արտադրության միևնույն գործընթացում հողը միաժամանակ կարող է կատարել և աշխատանքի առարկայի, և աշխատանքի միջոցի գործառույթ,

5. այն չի մաշվում, ճիշտ օգտագործման դեպքում, ընդհակառակը, մշտապես բարելավվում և բարձրանում է դրա որակը,
6. հողի՝ որպես արտադրության միջոցի օգտագործումը,
7. հողն ունի տարածքային ընդլայնվածություն,
8. այն լինելով բնության պարզ, չունի արժեք,
9. իրենց որակական հատկություններով հողակտորները միատեսակ չեն,
10. որոշակի պայմաններում հողը կարող է առանց մարդու ներգործության, բնական ճանապարհով վերականգնել իր բերրիությունը:

Հողի բերրիության տնտեսական հիմունքները: Հողը, լինելով բնության օբյեկտներից մեկը, ունի այնպիսի հատկություններ, որոնք կարող են գնահատվել որոշակի ցուցանիշներով:

Հողերի գնահատման տվյալներն անհրաժեշտ են՝ հողի հարկի, վարձավճարի չափերի, շուկայական գների նորմերի որոշման, անշարժ գույքի օբյեկտների շուկայական հարաբերությունների պետական կարգավորման, ինչպես նաև հողերի արդյունավետ օգտագործման հնարավորությունների բացահայտում, դրանց օգտագործման և պահպանման հանդեպ պետական վերահսկողություն իրականացնելու, գյուղատնտեսական արտադրության տեղաբաշխումն ու զարգացումն ապահովելու համար:

Նշված խնդիրները ճիշտ և գիտականորեն հիմնավորված կարող են լուծվել, եթե կատարվեն համապատասխան ուսումնասիրություններ, մասնագիտական հետազոտություններ և հատուկ որակական և տնտեսական գնահատման աշխատանքներ՝ հողերի որակական հատկությունները պարզելու համար: Հողի որակը որոշվում է երկու բաղադրիչներով՝ բերրիությամբ և տեղաբաշխվածությամբ:

Բերրիությունը հողի այն հատկությունն է, որը բավարարում է բույսերի պահանջն անհրաժեշտ սննդանյութերի ու խոնավության նկատմամբ: Տարբերում են բնական և արհեստական (ծեռքբերովի) բերրիություն հասկացությունները:

Բնական բերրիությունը ծևավորվում է որոշակի բնակլիմայական պայմաններում՝ երկարատև գործընթացի արդյունքում: Տեղի է ունենում սննդանյութերի կուտակում, ընդ որում՝ դրանց քանակը տարբեր է և կախված է բնակլիմայական պայմաններից: Մի դեպքում՝ բույսերը հեշտ են յուրացնում սննդանյութերը, իսկ մյուս դեպքում՝ վերջիններս նաև չեն կարող յուրացվել՝ բնական որոշ գործոնների բացակայության պատճառով: Օրինակ՝ խոնավության բացակայության դեպքում չեն կարող օգտագործվել հողում եղած սննդանյութերի պաշարները: Ուստի նման բերրիությունը կոչվում է պոտենցիալ:

Արհեստական բերրիությունը ստեղծվում է մարդու աշխատանքի արդյունքում (հողերի բարելավում, մշակում, պարարտացում և այլն):

Տնտեսական (արդյունավետ) բերրիությունը ստեղծվում է կենդանի և նյութականացված աշխատանքի ներդրման շնորհիվ: Ներկայումս անհնար է տարբերակել բնական և արհեստական բերրիությունը: Օրինակ մինչև յուրացումը ամօգտագործելի հողերն ունեին միայն բնական բերրիությունը: Այդպիսի հողերի վարի և պարարտացման շնորհիվ տեղի ունեցավ բնական և արհեստական բերրիության զուգակցում, ինչն առաջացրեց տնտեսական բերրիություն:

Որոշ դեպքերում էլ՝ հողի չհիմնավորված և ոչ ճիշտ օգտագործման արդյունքում (օրինակ՝ վարի կամ մելորացիայի հետևանքով առաջանում է հողատարում և գերխոնավացում) իջնում է բնական բերրիության մակարդակը: Այսպիսով՝ լրացուցիչ ներդրումները ոչ միայն չեն բարձրացնում արհեստական և տնտեսական բերրիությունը, այլև նվազեցնում են այն:

Բերրիությունը փոփոխվող ցուցանիշ է: Բազմաթիվ գործոնների ազդեցություն տակ այն բարձրացնում կամ իջեցնում է: Օրինակ՝ արդյունաբերության, տրանսպորտի և այլ օբյեկտների թափոններով հողի աղտոտման հետևանքով հսկայական տարածություններ կարող են դուրս գալ գյուղատնտեսական օգտագործումից, քանի որ այդ տարածքներից ստացված արտադրանքը դառնում է սննդի համար ոչ պիտանի: Այդ դեպքում կարելի է ասել, որ հողի պոտենցիալ բերրիությունը բարձր է, իսկ տնտեսականը՝ բացակայում է:

Հողի բերրիությունը կարելի է որոշել միավոր տարածությունից գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությամբ (բացարձակ ցուցանիշներ), ինչպես նաև միավոր տարածության հաշվով ստացված արտադրանքի և կենդանի ու նյութականացված աշխատանքի ծախսերի հարաբերակցությամբ (հարաբերական ցուցանիշներ):

Հողամասերի բերրիության վրա, բացի հողի որակից, մեծապես ազդում է տեղադրվածությունը: Հողամասերի տեղադրվածությունը բնութագրվում է այնպիսի ցուցանիշներով, ինչպիսիք են՝ հողերի հեռավորությունը մոտակա քաղաքից, բնակավայրից, տրանսպորտային և ճարտարագիտական հանգույցներից, մթերքի վերամշակման և իրացման կետերից, պարարտանյութերի, գյուղատնտեսական տեխնիկայի բազաներից և այլն:

Հողամասերի որակի վրա անդրադառնում են նաև հողերի տարածատեխնոլոգիական պայմանները, որոնք ազդելով դաշտային մեքենայացված աշխատանքների, արտադրական և վառելիքի ծախսերի նորմերի վրա, բարձրացնում են արտադրական ծախսերը: Այդ պայմաններից են դաշտի զոնի երկարությունը, հողամասի մեծությունը, ձևի բարդությունը, մասնատվածությունը, շերտընդմիջությունը, քարքարոտությունը, դաշտի թեքվածության աստիճանը և այլն:

Վերոհիշյալ ցուցանիշներից յուրաքանչյուրի դերի ազդեցության չափը որոշելու համար համալիր կարգով կատարվում է հողակադաստրային գործողություն՝ հողերի գնահատում:

Գյուղատնտեսական պիտանի հողերի դասակարգումն ու կառուցվածքը:

Հողային պաշարները դասակարգվում են ըստ մի շարք հատկությունների՝

- վարչատարածքային պատկանելիության,
- հողերի կատեգորիաների (կախված հիմնական նպատակային նշանակությունից և օգտագործման բնույթից),
- սուբյեկտների, հողային հարաբերությունների և իրավական կարգավիճակի,
- հողատեսքերի և այլն:

Ըստ վարչատարածքային հատկանիշների՝ հողային պաշարների հաշվառումն անհրաժեշտ է դառնում այն առումով, որ համրապետության մարզերին և համայնքներին իրավունք է տրվում կարգավորել իրենց իրավասությունից բխող հողային հարաբերությունների հարցերը:

Հայաստանի Հանրապետության հողային ֆոնդն, ըստ նպատակային նշանակության (կատեգորիաների), դասակարգվում է՝

- գյուղատնտեսական նշանակության,
- բնակավայրերի,
- արդյունաբերական, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության,
- էներգետիկայի, տրանսպորտի, կապի, կոմունալ ենթակառուցվածքների օբյեկտների,
- հատուկ պահպանվող տարածքների,
- հատուկ նշանակության,
- անտառային,
- ջրային
- պահուստային հողերի:

Հողերի տիրապետման, օգտագործման, տնօրինման կազմում առանձնացվում են որոշակի հողատեսքեր, որոնք պլանաչափորեն և սիստեմատիկաբար օգտագործվում են որոշակի արտադրական նպատակներով և որոնք ունեն որակապես տարբեր բնապատմական և այլ հատկություններ:

Հողատեսքերը լինում են գյուղատնտեսական (վարելահողեր, բազմամյա տնկարկներ, խոտհարքներ, արոտավայրեր և այլն) և ոչ գյուղատնտեսական (անտառներ, թփուտներ, ճահիճներ, կառուցապատված տարածքներ և այլն): Հողատեսքերի օգտագործման բնույթի վրա որոշակի ազդեցություն են գործում դրանց բնական հատկությունները: Այդ պատճառով էլ առանձնացվում են ոչ միայն հողատեսքի տեսակներ, այլ նաև տարատեսակներ (օրինակ՝ գոլդա-վորված, թփապատված, գերխոնավ արոտներ): Բացի այդ՝ կարող են լինել նաև չօգտագործվող հողատեսքեր, ավազուտներ, քարհանքեր, մայր ապարի զանգվածային ելքեր և այլն:

Աղյուսակ 6

Հայաստանի Հանրապետության հողային ֆոնդի բաշխվածությունն ըստ նպատակային նշանակության (կատեգորիաների) 01.07.2009թ. դրությամբ

№	Նպատակային նշանակությունը (կատեգորիաներ)	Տարածությունը	
		ընդհանուր, հազ հա	%-ը ընդհանուրից
1	Գյուղատնտեսական նշանակության	2120,3	71,4
2	Բնակավայրերի	151,0	5,1
3	Արդյունաբերության, ընդերքօգտագործման և այլ արտադրական նշանակության	28,2	0,9
4	Էներգետիկայի, տրանսպորտի, կապի, կո- մունալ ենթակառուցվածքների օբյեկտների	12,1	0,4
5	Հատուկ պահպանվող տարածքների	229,3	7,7
6	Հատուկ նշանակության	31,7	1,1
7	Անտառային	370,6	12,5
8	Ջրային	28,6	0,9
9	Պահուստային հողերի	0,7	0,01
	Ընդամենը	2974,3	100

ՀՀ հողային ֆոնդը 2008թ. կազմում է 2974,3հազ հա: Հողերի հաշվառման տվյալներից պարզվում է, որ հանրապետության հողային ֆոնդի մեջ գերակշռող են համարվում գյուղատնտեսական նշանակության հողերը՝ 2120,3հազ հա (71,4%), ապա՝ անտառային նշանակության հողերը՝ 370,6հազ. հա (12,5%), հատուկ պահպանվող տարածքները՝ 229,3հազ. հա (7,7%) և այլն (Աղյուսակ 6):

Գյուղատնտեսական նշանակության հողեր: Համաձայն ՀՀ հողային օրենսգրքի 9-րդ հոդվածի՝ գյուղատնտեսական նշանակության հողեր են համարվում գյուղատնտեսական կարիքների համար առանձնացված և գյուղատնտեսական գործունեություն ծավալելու նպատակով գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակման, բազմամյա տնկարկների հիմնման, խոտհնձի, անասունների արածեցման, ինչպես նաև գյուղատնտեսական այլ նպատակների համար նախատեսված հողատեսքերը:

Գյուղատնտեսական հողատեսքեր են համարվում այն հողատարածությունները, որոնք օգտագործվում են գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության համար: Գյուղատնտեսական նշանակության հողերն, ըստ հողատեսքերի, բաժանվում են՝

- վարելահողեր,
- բազմամյա տնկարկներ,
- բնական խոտհարքներ,
- բնական արոտավայրեր,
- այլ հողատեսքեր:

Գյուղատնտեսական հողատեսքերի մեջ զգալի տարածություններ են գրավում այլ հողերը (ճանապարհներ, ձորեր, խախտված հողեր, քարհանքներ, ավազահանքեր, ճահիճներ և այլն)՝ 394,4հազ հա, 18,6% (Աղյուսակ 7):

Աղյուսակ 7

ՀՀ գյուղատնտեսական նշանակության հողերի կառուցվածքն ըստ հողատեսքերի, 01.07.2009թ.

№	Նպատակային նշանակությունը (կատեգորիաներ)	Տարածությունը	
		Ընդամենը, հազ հա	Տեսակարար կշիռը, %
1	Վարելահող	449,4	22,0
2	Բազմամյա տնկարկներ՝ ընդամենը	53,2	2,5
	այդ թվում՝ պտղատու այգիներ	36,7	1,7
	խաղողի այգիներ	16,5	0,8
3	Բնական կերահանդակներ՝ ընդամենը	1243,9	58,7
	այդ թվում՝ խոտհարքներ	127,3	6,0
	արոտներ	1116,6	52,7
4	Այլ հողատեսքեր	374,0	17,6
	Ընդամենը գյուղատնտեսական հողատեսքեր	2120,3	100

Հողատեսքերի կառուցվածքը - դա յուրաքանչյուր հողատեսքի տեսակարար կշիռն է ընդհանուրի մեջ:

Մի հողատեսքի փոխարինումը մեկ այլ հողատեսքով կոչվում է **հողատեսքերի տրանսֆորմացիա**: Տարբեր կառուցվածք ունեցող հողատեսքերը

համեմատելու համար օգտվում են այնպիսի ցուցանիշից, ինչպիսին է պայմանական վարելահողը: Սակայն այս դեպքում հաշվի չի առնվում հողի բերրիությունը և որակական բնութագիրը: Տարբեր հողատեսքեր պայմանական վարելահողի վերածելու համար օգտվում են հետևյալ բանաձևից՝

$$Q = \frac{P_{\text{ju.ա.}}}{P_{\text{juտտ}}},$$

որտեղ՝ Q -ն՝ բնական արոտներն ու խոտհարքները պայմանական վարելահողի վերածման գործակիցն է,

$P_{\text{ju.ա.}}$ -ն՝ բնական արոտների և խոտհարքների խոտի կամ կանաչ զանգվածի

բերքատվությունն է, ց/հա,

$P_{\text{juտտ}}$ -ը՝ վարելահողի վրա խոտի կամ կանաչ զանգվածի բերքատվությունն է, ց/հա:

Գյուղատնտեսական նշանակության հողերը լինում են ինտենսիվ և էքստենսիվ: Ինտենսիվ են վարելահողերը և բազմամյա տնկարկները: Այս հողատեսքերում, միավոր հողատարածության հաշվով պահանջվում են կապիտալի կենտրոնացում, որը նպաստում է արտադրանքի արտադրության ավելացմանը, որակի բարելավմանը և միավոր արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցմանը:

5.2. Պետական հողային կադաստրը և հողի մոնիտորինգը

Հասկացություն հողային կադաստրի մասին: ՀՀ հողային օրենսգրքի 33-րդ հոդվածում նշվում է՝ «Անշարժ գույքի պետական միասնական կադաստրը հողամասերի և դրանց վրա առարկայացված անշարժ գույքի հաշվառման, բնական, տնտեսական և իրավական կարգավիճակի, տեղաբաշխման ու չափերի, դրանց որակական բնութագրերի, իրավական ռեժիմի, սեփականության և այլ գույքային իրավունքների ու դրանց սահմանափակումների պետական գրանցման, անշարժ գույքի գնահատման հավաստի տեղեկությունների համակարգ է»:

«Կադաստր» բառը ծագել է լատիներեն *capitastrum* բառից, որը նշանակում է հարկման ենթակա առարկաների ցուցակ, հաշվառման ձև: Հետագայում Ֆրանսիայում այն դարձել է *cadastre*:

Հողային կադաստրի բնույթը, նշանակությունն ու բովանդակությունը ձևավորվում են ելնելով՝ տվյալ երկրի, հասարակական ու տնտեսական հարաբերությունների զարգացման առանձնահատկություններից, արտահայտում իշխող հասարակական հարաբերությունների շահերը և ծառայում դրանց:

Պետական հողային կադաստրի տվյալների օգտագործումը հնարավորություն է տալիս լուծել այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ բնակարանային ակտիվների կառավարումը, անշարժ գույքի սեփականաշնորհումը, էկոլոգիական, տնտեսական, ժողովրդագրական և սոցիալական իրավիճակի վերլուծությունը, տարածքների զարգացման կառավարումը, տարբեր միջոցառումների պլանավորումն ու կազմակերպումը, շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատումը, անշարժ գույքի հետ կապված գործարքները և հողի շրջանառության ձևավորումը, վիճակագրական տվյալների վերահսկումը, բնակչությանը իրազեկ դարձնելը, արժեթղթերի շուկայի ձևավորումը, անշարժ գույքի տեղաբաշխ-

վածության որոշումը, հողամասերի արդյունավետ օգտագործումն ու պահպանումը և այլն:

Այսպիսով՝ **պետական հողային կադաստրը** հանրապետության հողային ֆոնդերի, դրա վարչատարածքային մարմինների (մարզ, համայնք), առանձին օբյեկտների և սուբյեկտների կադաստրային հաշվառման միասնական պետական բազմաստիճան կառավարչական – տեղեկատվական համակարգ է, որը հասարակության կողմից ընդունված գաղափարների, տնտեսական, սոցիալական, բարոյական և էթիկ մորմերի վրա հիմնված՝ հողային հարաբերությունների պետական կարգավորման հիմնական մեխանիզմներից մեկն է:

Պետական հողային կադաստրը բաղկացած է հետևյալ հիմնական մասերից՝ հողատիրապետման, հողի տնօրինման և հողօգտագործման գրանցում, հողային ֆոնդի քաղական և որակական հաշվառում, հողի բոնիտավորում, և հողերի տնտեսական և արժեքային գնահատում:

Հողօգտագործողների գրանցումն իրենից ներկայացնում է հողօգտագործման իրավունքի ձևակերպումը և պետական փաստաթղթերի վավերացումը: Այն իրականացնում են հողաշինարարական ծառայության և մարզային ու համայնքային կառավարման համապատասխան մարմինները:

Հողային ֆոնդի քանակական և որակական հաշվառումը: Հողերի քանակական հաշվառման ընթացքում որոշվում է ոչ միայն հողային ֆոնդ, հողերի կատեգորիաների, վարչատարածքային միավորների, հողօգտագործողների, սեփականատերերի հողերի ընդհանուր մակերեսը, այլև հավաքվում է անհրաժեշտ տեղեկատվություն՝ ոռոգելի, մելիորացված, բարելավված հողերի, հողատեսքերի տեսակների ու տարատեսակների վերաբերյալ: Հաշվառումը կատարվում է հողատեսքերի փաստացի չափերի՝ հատակագծաքարտեզագրական նյութերի հիման վրա: Մանրամասն հաշվառվում են տարբեր հողա-սեփականատերերի հողերը, գյուղատնտեսական և անտառտնտեսական նշանակության հողատեսքերը:

Հողերի հաշվառումը կատարվում է ըստ այն հողատեսքերի, որոնք ունեն բնապատմական տարբեր բնույթ: Յուրաքանչյուր հողատեսք կազմված է առանձին հողակտորից՝ հողամասից:

Հողերի որակական հաշվառումն իր մեջ ներառում է հողերի դասակարգումը, խմբավորումը և բնութագրումն ըստ էկոլոգիական, տեխնոլոգիական, տնտեսական, քաղաքաշինական և այլ հատկությունների: Հողերի որակական վիճակը բնութագրվում է դրանց կատեգորիաներով և դասերով, ռելիեֆով, խոնավացման, աղակալման, հողատարման աստիճանով և այլ հատկանիշներով:

Ելնելով գյուղատնտեսական արտադրության պահանջներից, հողերի որակական հատկությունների ուսումնասիրման և դասակարգման հարցում առաջարկվում է երկու մոտեցում. մի կողմից՝ կատարել յուրաքանչյուր հողամասի հողագոյացման գործոնների և մարդու տնտեսական գործունեության ազդեցության ուսումնասիրություն և դասակարգում, իսկ մյուս կողմից՝ այդ ուսումնասիրության արդյունքները կիրառել հողերի գիտական և արտադրական օգտագործման միջոցառումների մշակման ընթացքում:

Հողերի որակական գնահատումը (բոնիտավորումը): Բոնիտավորումը հողերի որակական, համեմատական գնահատումն է: Այն պետական հողային կադաստրի բաղկացուցիչ մասն է, հանդես է գալիս որպես հողերի որակական

հաշվառման գործընթաց և գնահատման սկզբնական փուլ: Բոնիտավորման նպատակն է բացահայտել յուրաքանչյուր հողակտորի բնական բերրիությունն ու պիտանելիությունը գյուղատնտեսական մշակաբույսերի համար՝ ագրոէկոլոգիական այս կամ այն գործոնների համալիր ազդեցության պայմաններում: Հողերի գնահատումն արտահայտվում է համեմատական հարաբերական ցուցանիշներով՝ բալերով, որոնք ցույց են տալիս, թե գյուղատնտեսական այս կամ այն մշակաբույսի աճեցման համար որքանով է մեկ հողակտորը լավ կամ վատ մյուսից:

Աղյուսակ 8

ՀՀ հողերի գենետիկական տիպերի և ենթատիպերի գնահատման հիմնական սանդղակ

Գենետիկական տիպը	Ենթատիպը	Գնահատման բալը
Լեռնամարգագետնային	- ճմատորֆային - ճմային - թույլ ճմային	- - -
Լեռնային մարգագետնատափաստանային	- սևահողանման - տիպիկ	90 85
Ամտառային գորշ	- ուժեղ չհագեցված - թույլ չհագեցված	50 55
Ամտառային ճմակաբրոնատային	- կրազերծված - տիպիկ	55 60
Ամտառային դարչնագույն	- կրազերծված - տիպիկ - կարբոնատային	55 60 70
Մարգագետնասևահողային	- չի տարանջատվում	95
Սևահող	- կրազերծված - տիպիկ - կարբոնատային	95 100 85
Գետահովտադարավանդային	- ճահճամարգագետնային - մարգագետնային - մարգագետնացված	55 65 60
Շագանակագույն	- բաց շագանակագույն - տիպիկ - մուգ շագանակագույն	55 60 70
Կիսաանապատային գորշ	- տիպիկ	50
Ոռոգելի մարգագետնային գորշ	- ոռոգելի խոնավ մարգագետնային - ոռոգելի մարգագետնային - ոռոգելի մնացորդային գորշ	84 95 100

Գյուղատնտեսական հողերի բոնիտավորման բալերը հաշվարկվում են ըստ հողատեսքերի (ջրովի և անջրդի վարելահողեր, խաղողի և պտղատու այգիներ, խոտհարքներ, արոտ):

Վարելահողերի բոնիտաման բալերը հաշվարկվում են հողի հատկությունների, կլիմայական պայմանների և հիմնական մշակաբույսերի բերքատվության ցուցանիշների հիման վրա: Հայաստանում ընդունված է հողերի բոնիտավորման 100 բալային փակ սանդղակը՝ ելնելով հողի լավագույն հատկանիշներից և բարձր բերքատվության համար նպաստավոր պայմաններից՝ հանրապետության հողերի բոնիտավորման առավելագույն ցուցանիշ է ընդունվում 100բալը, իսկ համեմատաբար աննպաստ պայմանների դեպքում այդ գործակիցը հարաբերականորեն նվազում է:

Հաշվարկները կատարվում են հետևյալ բանաձևով՝

$$P = \frac{g}{g_1} \cdot 100,$$

որտեղ՝ P -ն՝ տվյալ հողի բոնիտավորման բալն է,

g -ն՝ հողի հատկությունների, կլիմայական գործոնի և բերքատվության ցուցանիշը,

g_1 -ը՝ առավելագույն՝ 100 բալ ստացած հողի կլիմայական գործոնի և բերքատվության ցուցանիշը:

Հանրապետության ջրովի վարելահողերի բոնիտավորման սանդղակի համաձայն՝ առավելագույն 100 բալ ստացել են Արարատյան հարթավայրի Մերձարաքսյան գնահատման շրջանի ոռոգելի մարգագետնային գորշ մնացորդային հողերը և Ախուրյան-Սպիտակ գնահատման շրջանի մարգագետնաբերվածքային հողերը, իսկ մյուս հողերը հարաբերականորեն ստացել են դրանցից ցածր գնահատական: Անջրդի վարելահողերի բոնիտման սանդղակի համաձայն՝ 100 բալ ստացել են Վերին Ջորագետի գնահատման շրջանի տիպիկ սևահողերը, որոնք գտնվում են բավարար խոնավացման գոտում, ունեն հողային բարձր հատկություններ և դրանց վրա մշակվող հացաբույսերի բերքատվությունը բարձր է:

Այսպես՝ սևահողերը համարվում են հումուսով ապահովված, եթե դրա դեպքում բոնիտման բալը ընտրվում է 100, հումուսի միջին՝ 4% պարունակության դեպքում բոնիտման բալը կկազմի 67(4:6x100), իսկ սակավ՝ 1,5% պարունակության դեպքում՝ 25(1,5:6x100):

Նույն ձևով հաշվարկվում են բոլոր գործոնների և ցուցանիշների բալերը:

Գնահատման սանդղակները կազմելուց հետո հաշվարկվում են յուրաքանչյուր միավոր հողատարածության և համայնքի բոլոր հողատեսքերի միջին կշռված բալերը՝ հետևյալ բանաձևով.

$$P_{\text{ընդ}} = \frac{P_{h1} \Delta S_1 + P_{h2} \Delta S_2 + \dots + P_{h\text{տ}} \Delta S_{\text{տ}}}{S_{\text{ընդ}}},$$

որտեղ՝ $P_{\text{ընդ}}$ -ը՝ գնահատման միջին կշռված բալն է,

$P_{h1}, P_{h2} \dots P_{h\text{տ}}$ ՝ հողի յուրաքանչյուր տեսակի բալը,

$S_1, S_2 \dots S_{\text{տ}}$ -ն՝ հողի յուրաքանչյուր տեսակի հողատարածությունը, հեկ,

$S_{\text{ընդ}}$ -ը՝ համայնքի հողերի ընդհանուր տարածությունը:

Ջրովի վարելահողերի ընդհանուր գնահատման սանդղակ
1 բալի արժեքը. ՀԱ՝ 10,94; Ծ՝ 6,15; ԶԵ՝ 4,79; ՀՈ՝ 4,07 հազ.դր/

Գնահատման շրջան	Ջրովի գնահատման ընդհանուր վիճակը	Համա- խառն ար- տադրանք, ՀԱ		Ծախսեր, Ծ		Զուտ եկամուտ, ԶԵ		Հողային ռենտա, ՀՈ	
		մեդ/սա	լոմ	մեդ/սա	լոմ	մեդ/սա	լոմ	մեդ/սա	լոմ
Մերձարաքայան	1	1094	100	615	100	479	100	407	100
	2	856	78	502	82	354	74	301	74
	3	617	56	414	67	203	42	173	43
	4	414	38	331	54	83	17	71	17
	5	113	10	96	16	17	4	14	3
Կոտայք-Թալին	1	240	22	172	28	68	14	58	14
	2	194	18	150	24	44	9	37	9
	3	156	14	131	21	25	5	21	5
	4	115	11	102	17	13	3	11	3
	5	67	6	64	10	3	1	2	-
Սևան	1	473	43	304	49	169	35	144	35
	2	386	35	258	42	128	27	109	27
	3	289	26	212	34	77	16	65	16
	4	194	18	156	25	38	8	32	8
	5	52	5	50	8	2	0,4	1,7	-
Ախուրյան- Սպիտակ	1	476	44	313	51	163	34	139	34
	2	386	35	265	43	121	25	103	25
	3	306	28	228	37	78	16	66	16
	4	190	17	159	26	31	6	26	6
	5	78	7	71	12	7	1	6	1
Աշոցք	1	136	12	90	15	46	10	39	10
	2	109	10	77	13	32	7	27	7
	3	89	8	67	11	22	5	19	5
	4	64	6	56	9	8	2	7	2
	5	35	3	34	6	1	0,2	0,85	-
Ապարան- Հրազդան	1	419	38	268	44	151	32	128	31
	2	334	30	225	37	109	23	93	23
	3	248	23	185	30	63	13	54	13
	4	167	15	134	22	33	7	28	7
	5	46	4	46	7	0	-	-	-

Հողերի բռնիստումը կատարվում է ըստ հողակտորների, որոնք համա-րակալվում են հողօգտագործման քարտեզի վրա: Այդ նպատակով կազմվում է գնահատման տեղեկագիր: Յուրաքանչյուր հողօգտագործման համար տեղեկագրի վերջում տրվում է ընդհանուր տարածությունն ու հողերի բռնիստավորման միջին բալը: Հողամասերին տրվում են գնահատման համապատասխան բալեր, որոնք հետագայում ամփոփվում են հինգ խմբերում հետևյալ կերպ՝ 1-ին խումբ 80-100բալ, 2-րդ՝ 61-80, 3-րդ՝ 41-60, 4-րդ՝ 21-40, 5-րդ՝ 20-ից բարձր:

Հողերի մոնիտորինգ - հողերի հաշվառման ժամանակ օգտագործվում են նաև հողերի մոնիտորինգի տվյալները:

Հողերի մոնիտորինգը հողային ֆոնդի վիճակի վերաբերյալ դիտարկումների համակարգ է, որի խնդիրն է ժամանակին ի հայտ բերել հողերի վիճակի փոփոխությունները, տալ դրանց գնահատականը, կանխել և վերացնել բացասական երևույթների հետևանքները: Մոնիտորինգն ապահովում է տեղեկատվություն՝ բնօգտագործման, հողերի պահպանման, պետական հողային կադաստրի վարման, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության կանխատեսման և այլ խնդիրների լուծման համար:

Հողերի մոնիտորինգը պետական տեղեկատվական համակարգ է և տարածվում է բոլոր կատեգորիաների հողերի վրա՝ անկախ օգտագործման բնույթից և սեփականության ձևից: Մոնիտորինգի իմաստը կայանում է նրանում, որ դիտարկումների, հետազոտությունների, հետախուզական աշխատանքների, հանույթների միջոցով բնութագրվի ուսումնասիրվող օբյեկտի վիճակը հետևյալ ցուցանիշներով՝

- հողերի հաշվառում ըստ կատեգորիաների, հողատեսքերի, հողօգտագործողների,
- հողերի վիճակի դիտարկումներ,
- շրջակա միջավայրի վրա ազդեցություն գործող արդյունաբերական օբյեկտների վիճակի դիտարկումներ,
- մաքրիչ կառույցների աշխատանքի աշխատանքի վերահսկողություն,
- տրանսպորտի աշխատանքի վերահսկողություն,
- ջրամբարների վիճակի, կոմպոստային հրապարակների, թափոնների և այլ օբյեկտների վերահսկողություն,
- մոնիտորինգի ենթարկվող հողերում տնտեսավարող սուբյեկտների արտադրատնտեսական գործունեության փոփոխությունների դիտարկումներ,
- հողերի տնտեսական գնահատման ցուցանիշների փոփոխությունների ուսումնասիրություն:

Կախված դիտարկումների նպատակներից և ներառված տարածքներից, հողերի մոնիտորինգը կարող է լինել համապետական կամ տարածքային և իրականացվում է համապետական և տարածքային ծրագրերին համապատասխան:

Ըստ ժամանակի՝ փոփոխությունների դիտարկումները լինում են՝

- ցիկլային (կապված տարեկան սեզոնային և բնական բնույթի այլ փոփոխությունների հետ),
- աստիճանական (էվոլյուցիոն, անդառնալի՝ կապված զարգացման պատմական գործընթացների հետ),
- անտրոպոգեն (կապված մարդկային գործունեության հետ),

- արտակարգ իրավիճակների (կապված երկրաշարժերի, ջրհեղեղների, տարբեր բնույթի վթարների և այլ բնական աղետների հետ):

Հողերի մոնիտորինգի արդյունքներն արտահայտվում են հողային ֆոնդը բնութագրող քանակական և որակական ցուցանիշներով, բացարձակ կամ հարաբերական տվյալներով, յուրաքանչյուր գործոնի ցուցանիշների բնութագրման համար նախօրոք մշակված սանդղակներով ու գործակիցներով: Հողերի մոնիտորինգի իրականացման ընթացքում պահպանվում են բնական պաշարների կադաստրի և մոնիտորինգի փոխադարձ համատեղելիության և համադրելիության սկզբունքները: Այդ փոխադարձ կապն ապահովվում է հողերի համապատասխան դասակարգումով և այլ գործոններով:

5.3. Գյուղատնտեսական հողերի տնտեսական արդյունավետության գնահատումը

Հողային կադաստրի համակարգում հողերի տնտեսական գնահատումը հողագնահատման այն եզրափակիչ փուլն է, որի ընթացքում որոշվում է հողերի արտադրողական ունակությունը՝ որպես անշարժ գույքի, շուկայական հարաբերություններում շրջանառության օբյեկտի և գյուղատնտեսական արտադրության գլխավոր արտադրամիջոցի:

Հողերի տնտեսական գնահատման հիմնական խնդիրը նրանում է, որպեսզի հողերի տարբեր հատկությունների, գյուղատնտեսական արտադրության պայմանների և արդյունքի բազմակողմանի հաշվառման միջոցով որոշվեն յուրաքանչյուր հողօգտագործման համար հողի գինն ու արտադրողական ունակությունը և հիմնավորվեն գյուղատնտեսության մեջ հողերի արդյունավետ օգտագործման ու պահպանման միջոցառումները:

Գյուղատնտեսության մեջ հողերի օգտագործումը մի կողմից ապահովում է որոշակի ծավալներով գյուղատնտեսական մթերքների արտադրություն, մյուս կողմից՝ աշխատանքի և արտադրության միջոցների ներդրման որոշակի արդյունավետություն:

Հողերի տնտեսական գնահատման նյութերն օգտագործվում են՝ հողի հարկի, վարձավճարների և նորմատիվային գնի որոշման, հողի շուկայի կայացման և զարգացման, հողի փոխհատուցման չափերի հաստատման, հողամասերի տրամադրման և օտարման գործողությունների կատարման, հողի մոնիտորինգի անցկացման, հողասեփականատերերի, հողօգտագործողների և վարձակալների տնտեսական գործունեության ապահովման, պետական, մարզային, համայնքային և մասնավոր սեփականության հողային հարաբերությունների կարգավորման, ղեկավարման և այլ խնդիրներ լուծելու համար:

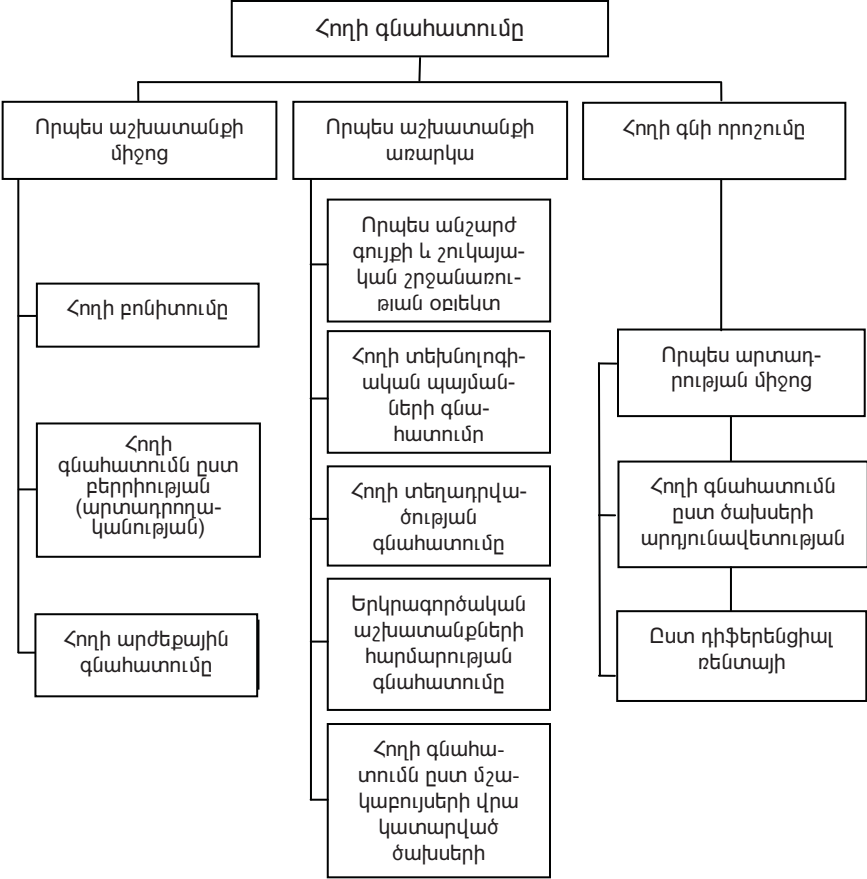
Հողերի տնտեսական գնահատման ցուցանիշներն են՝ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունը, համախառն արտադրանքի արժեքը, ծախսերի հատուցման գործակիցը, արտադրության գինը, զուտ եկամուտը, դիֆերենցիալ ռենտան:

Հողերի տնտեսական գնահատման ցուցանիշները հաշվարկելու համար անհրաժեշտ է ունենալ մշակաբույսերի ցանքատարածությունների, բերքատվության, խոտհարքների և արոտների արդյունավետության, ինչպես նաև արտադրության վրա ծախսերի փաստացի միջին տվյալներն՝ ըստ գնահատման շրջանների և հողախմբերի: Արդի պայմաններում, գյուղացիական մանր տնտե-

սություններում հաշվապահական հաշվառման բացակայության պատճառով, այդ նյութերը հավաքագրվում են գյուղացիական տնտեսություններում, ձեռնարկություններում և համայնքներում՝ տնտեսական մոնիտորինգի անցկացման մեթոդիկայով:

Գծապատկեր 6

Հողերի գնահատման բաղկացուցիչ մասերը

Համախառն արտադրանքի արժեքը գնահատելու ժամանակ հաշվի է առնվում մշակաբույսերի ցանքատարածությունների կառուցվածքը: Այն որոշվում է վիճակագրական և մոնիտորինգի տվյալների հիման վրա: Համախառն արտադրանքի գնահատման համար օգտագործվում են ինչպես համադրելի, այնպես էլ շուկայական միջին գները: Բազիսային համախառն արտադրանքի որոշման բանաձևն է՝

$$\text{ՀԱ} = \sum_{i=1}^n \text{բ}_i \text{ւ}_i \text{գ} ,$$

որտեղ՝ ՀԱ-ն մեկ հեկտարից ստացվող համախառն արտադրանքի ելքն է դրամ/հա,

$$\sum_{i=1}^n \text{բ} - \text{ն}^{\circ} \text{ մշակաբույսերի ելակետային բերքատվությունը, գ/հա,}$$

Կ_գ-ն՝ առանձին մշակաբույսերի տարածությունների տեսակարար կշռի գործակիցն ընդհանուր տարածությունում (100%=1,0),

Գ-ն՝ միավոր արտադրանքի իրացման կամ շուկայական գինը, դրամ/գ:

Հողի գնահատման տնտեսական արդյունավետությունը որոշվում է միավոր տարածության հաշվով կատարված ծախսերի հատուցման մակարդակով (շահութաբերություն): Ծախսերի հատուցման ելակետային ցուցանիշը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{ԾՀ} = \frac{\text{ՀԱ}}{\text{Ծ}} \cdot 100\% ,$$

որտեղ՝ ԾՀ-ն ծախսերի հատուցման ելակետային ցուցանիշն է, դրամ/հա

ՀԱ՝ համախառն արտադրանքը, դրամ/հա,

Ծ-ն արտադրության բազիսային ծախսերը, դրամ/հա:

Հողերը գնահատվում են նաև դիֆերենցիալ ռենտայի գումարով՝ ըստ հետևյալ բանաձևի՝

$$\text{Դ}_\text{ռ} = \text{ՀԱ} - \text{Ծ} \cdot 1,07$$

որտեղ՝ Դ_ռ-դիֆերենցիալ ռենտան է, դրամ/հա,

ՀԱ-ն՝ համախառն արտադրանքը, դրամ/հա

Ծ-ն՝ արտադրության բազիսային ծախսերը, դրամ/հա,

1,07-ն՝ ծախսերի նկատմամբ շահութաբերության նվազագույն գործակիցը:

Հողային ռենտան գոյանում է լավ, լավագույն հողերի և միջին ու ցածր խմբի վատ որակի հողերի բնական բերրիության տարբերությունից, և որպես համեմատության չափանիշ ընդունվում է ցածր կամ վատ հողի բերրիությունը (դիֆերենցիալ ռենտա I): Սակայն հայտնի է, որ հավելյալ բերքը կամ եկամուտը կապված է նաև միևնույն հողի վրա կատարվող լրացուցիչ աշխատանքային և նյութական ներդրումների հետ: Այդ գործոնի հիման վրա առաջանում է դիֆերենցիալ ռենտա II-ը: Այսպիսով, հողային ռենտան, որպես լրացուցիչ եկամուտ մի դեպքում ստացվում է գյուղատնտեսության էքստենսիվ զարգացման պայմաններում, դառնալով բերրի և շուկային մոտ գտնվող հողերից իրացվող լրացուցիչ եկամուտ, իսկ երկրորդ դեպքում գյուղատնտեսության ինտենսիվ զարգացման շնորհիվ այն հանդես է գալիս որպես լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների արդյունք: Այստեղից հետևում է, որ ռենտան պայմանավորված է ինչպես բնական, այնպես էլ տնտեսական գործոններով: Դիֆերենցիալ ռենտան որոշվում է նաև հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{Ռ}_{\text{դֆ}} = (\text{ՀԱ} - \text{Ծ} \cdot 1,07) + \text{Ռ}_{\text{տեխ}} + \text{Ռ}_{\text{տեղ}} ,$$

որտեղ՝ Ռ_{դֆ}-ն՝ դիֆերենցիալ ռենտան է,

ՀԱ-ն՝ համախառն արտադրանքը, դրամ/հա,

Ծ-ն՝ արտադրության բազիսային ծախսերը, դրամ/հա,

1,07-ը՝ ծախսերի նկատմամբ շահութաբերության նվազագույն գործակիցը, 3Ա – Ծ՝ 1,07 -ը՝ ռենտայի գումարն՝ ըստ բերրիության, դրամ/հա,

Ռ_{տեխ}-ը՝ տեխնոլոգիական գործակցով պայմանավորված ռենտան, դրամ/հա,

Ռ_{տեղ}-ը՝ հողերի տեղադրվածությամբ պայմանավորված ռենտան, դրամ/հա::

Հողերի գնահատման ընթացքում (միասնական ձևով) կազմվում են գնահատման տեղեկագրեր, հողագնահատման քարտեզներ, որոնք հաշվարկային հիմք են ծառայում գործնական տարբեր հարցերի լուծման՝ արտադրության վերլուծության, հողերի արդյունավետ օգտագործման, հողաշինարարական նախագծերի մշակման, բնության և շրջակա միջավայրի պահպանության, շուկայական տնտեսության պայմաններում հողի հարկի, վարձավճարների, գրավի, սերվիտուտի նորմատիվների մշակման և հողային այլ հարաբերությունների կարգավորման գործում:

5.4. Հողային ռեֆորմը շուկայական հարաբերությունների պայմաններում

Հայաստանի Հանրապետությունում շուկայական հարաբերությունների ձևավորմանն ուղղված բարեփոխումների առաջին քայլ էր հողի և գյուղատնտեսական այլ հիմնական միջոցների սեփականաշնորհումը:

Սեփականաշնորհման իրավական ապահովման համար հիմք հանդիսացավ ՀՀ Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունված «Հայաստանի Հանրապետությունում սեփականության մասին» (31.10.1990թ.), «Գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունների մասին» (22.01.1994թ.), «Ձեռնարկությունների և ձեռնարկատիրչական գործունեության մասին» (14.03.1992թ.) օրենքները, ՀՀ հողային օրենսգիրքը (29.01.1991թ.) և մի շարք այլ օրենքներ և ենթաօրենսդրական ակտեր:

Հողի բաժանումն իրականացվեց հավասար՝ ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի հաշվով: Հնարավորության սահմաններում՝ յուրաքանչյուր ընտանիք ստացավ տարբեր տեսակի հողեր, օրինակ՝ ոռոգելի վարելահող, անջրդի վարելահող, բազմամյա տնկարկներ (պտղատու և խաղողի այգիներ) և խոտհարքներ: Արոտավայրերը մնացին որպես պետական սեփականություն, իսկ ամբողջ վարելահողերի քառորդ մասը՝ որպես պահուստ: Ընտանիքին հանձնված յուրաքանչյուր տեսակի հողամասի տեղը որոշվեց վիճակահանությամբ:

Այսպիսով, ագրարային բարեփոխումների արդյունքում, նախկին մոտ 900 կոլտնտեսությունների, խորհրդատնտեսությունների և միջտնտեսական ձեռնարկությունների հիմքի վրա կազմավորվեցին բազմաթիվ ու բազմաբնույթ սուբյեկտներ, գլխավորապես՝ անհատական գյուղացիական տնտեսություններ: 2010թ. հունվարի 1-ի դրությամբ՝ գյուղացիական տնտեսությունների քանակը հասնում էր շուրջ 339,2 հազարի: Դրանց կողմից տնօրինվող գյուղատնտեսական հողատեսքը կազմում են 469,7հազ. հա, որից վարելահողերը՝ 368,4հազ. հա (78,1%):

Հանրապետության մեկ «պայմանական» տնտեսություն միջին հաշվով տնօրինում է 1,43 հա հողատեսք (որից՝ 1,1հա վարելահող):

Միջին գյուղացիական տնտեսությունը բաղկացած է երեք հողակտորներից, որոնցից մեկը ոռոգելի է, իսկ երկուսը՝ անջրդի:

Հարկ է նշել, որ ի սկզբանե հողային բարեփոխումները հանրապետությունում չունեին գիտականորեն հիմնավորված ռազմավարություն, գործողության ծրագիր և ընդհանուր հայեցակարգ: Դրանք կատարվեցին մեծ արագությամբ՝ առանց բնակչության՝ հատկապես գյուղացիության կարիքն ու շահերը հաշվի առնելու:

1991-1995թթ. հողային բարեփոխումները կոչված էին իրագործելու բարդ և բազմակողմանի համալիր խնդիրներ՝

- անցում հողերի բազմասեփականության ձևերին (տիրապետում, տնօրինում, հողօգտագործում),
- հողերի բաշխման սոցիալական արդարության և տնտեսական հիմնավորվածության ապահովում,
- տնտեսավարման բոլոր ձևերի համար հավասար տնտեսական պայմանների ստեղծում,
- հողային հարաբերությունները կարգավորող, դրանց արդյունավետ օգտագործումն ու պահպանումը խթանող տնտեսական լծակների ստեղծում,
- հողերի վատթարացման և մյուս բնական պաշարների վրա ազդող բացասական երևույթների կանխում, դրանց վերականգնման աշխատանքներին պետության աջակցության ապահովում:

Հողային հարաբերությունների զարգացումը նպաստեց պետական հողային կադաստրի բաղկացուցիչ մասերի վարմանը: Ընդունվեցին մի շարք իրավահաստատող փաստաթղթեր: Իրավաբանորեն տարանջատվեցին «հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք» և «հողի օգտագործման իրավունք» հասկացությունները: Շրջանառության մեջ դրվեցին հողաբաժին, հողի նորմատիվային և շուկայական գներ, հողի հարկ, վարձավճար և այլ նոր հասկացություններ: Ձևավորվեցին հողային նոր հարաբերություններ:

Գյուղացիական տնտեսություն վարելու համար որպես սեփականություն տրամադրվող հողամասի չափը հանրապետության տարբեր մարզերում և համայնքներում տարբեր է: Այն կախված է համայնքի գյուղատնտեսական հողատարածքի և ծխերի ու շենքերի քանակից: Օրինակ՝ Արարատի մարզում գյուղացիական մեկ տնտեսությանը միջին հաշվով բաժին է ընկնում 0,6հա, Արմավիրում՝ 0,8, Շիրակում՝ 2,4, Սյունիքում՝ 3,1հա հողատարածք: Գյուղատնտեսության մեջ զբաղված մեկ աշխատողին բաժին է ընկնում 0,9հա մշակվող հողատարածք:

Ինչպես նշեցինք, հանրապետությունում հողերի սեփականաշնորհումը հանգեցրեց մի շարք բացասական հետևանքների: Փոխվեցին առանց այն էլ մասնատված փոքր հողատիրականների տեխնոլոգիական հատկությունները: Մանր հողաբաժիններում գերակշռող դարձավ ձեռքի աշխատանքը: Առանձին հողասեփականատերեր, զրկված լինելով հողի մշակման մեթոդներից և գործիքներից, իրաժարվեցին բնակավայրից հեռու գտնվող իրենց հողաբաժիններից:

Գյուղատնտեսության մեջ հողի սեփականաշնորհման ընթացքում ուշադրությունից դուրս մնացին այդ նույն ճյուղը սպասարկող արտադրական ենթակառուցվածքների օղակները՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացումը (մեթոդները), գյուղատնտեսության տեխնիկական սպասարկման ողջ գործընթացը, ճանապարհաշինությունը, ջրամատակարարումը, տեղեկատվությունը,

ինչպես նաև այդ ճյուղի գեներտիկ բազայի վերարտադրության հարցերը (սերմ-նաբուծություն, բույսերի պաշտպանություն, անասնաբուծություն, տոհմային գործ և այլն): Գյուղատնտեսության ենթակառուցվածքային նշված օղակները լուծարվեցին, սակայն դրանք առ այսօր գրեթե ոչնչով չեն փոխարինվել:

Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացված բարեփոխումները մի-այն նախադրյալներ ստեղծեցին հողային նոր հարաբերությունների իրավական և տնտեսական կարգավորման մեխանիզմների կիրառման համար: Հասարակական սեփականությունից հողը դարձավ քաղաքացիների տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման առարկա, գրանցվեցին նախկինում գոյություն ունեցող և նոր ձևավորված հողօգտագործողներ: Աստիճանաբար կատարե-լագործվեց հողի սեփականության իրավունքի գրանցման մեխանիզմը:

Հողային բարեփոխումները թույլ տվեցին վերացնել հողի նկատմամբ սե-փականության պետական մենաշնորհը, որով օրենսդրորեն առաջին անգամ հողը տրամադրվեց քաղաքացիներին՝ որպես մասնավոր սեփականություն: 1994թ. ընդունվեց «Հողի հարկի մասին» օրենքը, հստակեցվեցին հողի վճար, հողային հարկ, վարձավճար, հողի գին հասկացությունները: Հողի հարկը վճա-րում են հողի սեփականատերերը, իսկ հողի վարձը՝ պետական սեփականու-թյուն հանդիսացող հողի մշտական և ժամանակավոր օգտագործողները:

Հողային հարաբերությունների իրավական կարգավորման կրկնորդ քա-լերից մեկը Հայաստանի Հանրապետության հողային օրենսգրքի ընդունումն էր, որով սահմանվեց «հողի սեփականության իրավունք» հասկացությունը: ՀՀ հողային օրենսգրքով առաջին անգամ հողը համարվեց անշարժ գույքի օբյեկտ: Այստեղ նշվեց, որ հողը և հողի վրա ամրակայված գույքը համարվում են ան-շարժ գույք: Օրենքով թույլատրվեց հողամասի վրա ոչ միայն ծավալել գյու-ղատնտեսական գործունեություն, այլ նաև սահմանված կարգով այն օգտա-գործել որպես անձնական օժանդակ տնտեսության, անհատական բնակելի տան կառուցման, վարձակալության հանձնելու և գրավ դնելու օբյեկտ: Շու-կայական տնտեսության պայմաններում հողը դարձավ առք ու վաճառքի առարկա:

Հողասեփականատերն իրավունք ունի իր հայեցողությամբ, իրեն պատ-կանող հողամասի նպատմամբ, կատարել ցանկացած գործողություն, որը չի հակասում օրենքին և այլ անձանց իրավունքներին ու օրենքով պահպանվող շահերին, այդ թվում՝ հողամասը որպես սեփականություն օտարել այլ անձանց, նրանց փոխանցել այդ գույքի օգտագործման, տիրապետման և տնօրինման իրավունքները, այն գրավ դնել կամ տնօրինել այլ եղանակով:

ԳԼՈՒԽ 6. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹԱՏԵՆՆԻԿԱԿԱՆ ՌԵՍՈՐՍՆԵՐԸ

- 6.1. Նյութատեխնիկական ռեսուրսներ հասկացությունը և դասակարգումը
- 6.2. Գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական ռեսուրսներով ապահովվա-ծությունը
- 6.3. Գյուղատնտեսության էներգետիկ ռեսուրսները և մեքենայացման միջոց-ները
- 6.4. Ագրոարդյունաբերական համալիրի ռեսուրսախմայողության հիմնական ուղիները

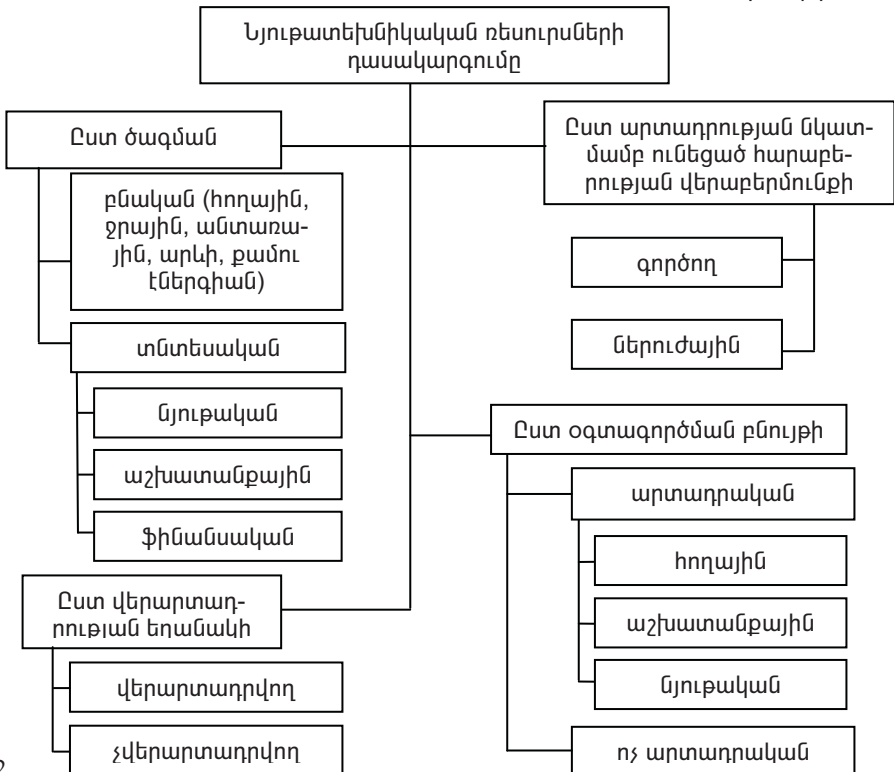
6.5. Նյութատեխնիկական ռեսուրսների կազմավորման առանձնահատկությունները շուկայական տնտեսության պայմաններում

6.1. Նյութատեխնիկական ռեսուրսներ հասկացությունը և դասակարգումը

«Ռեսուրս» (ֆրանսերեն ressource-աղբյուր) նշանակում է արտադրության գործընթացում օժանդակ միջոց: Ավելի լայն իմաստով, ռեսուրսների տակ հասկանում են նյութաիրային բարիքներ, բնական հարստություն, ինչպես նաև մարդկանց, որոնք կարող են մասնակցել արտադրության և պահանջարկի գործընթացին: Եթե ռեսուրս հասկացությանն ավելացնենք պոտենցիալ պահուստները, ապա խոսքը կգնա ռեսուրսային պոտենցիալի մասին: Ավելի նեղ իմաստով, ռեսուրս հասկացությունը ընդգրկում է միայն հաջորդական վերամշակման նյութական աղբյուրները (առարկայական և էներգետիկ): ՉՏԱ ազդեցությունն այստեղ հաշվի է առնվում որպես այդ ռեսուրսների որակի բարձրացում:

Տնտեսագիտության մեջ ռեսուրսները՝ դրանք հասարակական արտադրության մեջ օգտագործվող բոլոր տեսակի պաշարների և իրական աղբյուրների տեխնոլոգիական գործոններն են:

Բոլոր ռեսուրսները դասակարգվում են հետևյալ ձևով (գծապատկեր 7)՝
Գծապատկեր 7

- ըստ ծագման,
- ըստ արտադրության հետ ունեցած կապի,
- ըստ օգտագործման բնույթի,
- ըստ վերարտադրության ձևի:

Ըստ ծագման ռեսուրսները բաժանվում են՝ բնականի և տնտեսականի: **Բնական ռեսուրսները** իրենցից ներկայացնում են բնական պայմանները և շրջակա միջավայրը: Դրանց են պատկանում հողային, ջրային, անտառային, հանքային ռեսուրսները, ինչպես նաև կենդանական աշխարհը, արևի էներգիան, մակրոնթացությունների ու տեղատվությունների էներգիան:

Տնտեսական ռեսուրսները - դրանք տնտեսական պոտենցիալի հիմնական տարրն են: Տնտեսական պոտենցիալը բնութագրում է երկրի հզորությունը և կախված է ողջ ժողտնտեսության զարգացման մակարդակի մասշտաբներից: Այլ խոսքով, տնտեսական ռեսուրսները - դրանք արտադրության գործընթացի միջոցները կամ աղբյուրներն են: Դրանց մեջ կարևոր տեղ են զբաղեցնում օբյեկտները, արտադրական շենքերն ու կառույցները, բոլոր տեսակի սարքավորումները, գործիքները, մեքենաները, տարբեր տեսակի կապի և տրանսպորտի միջոցները, աշխատանքի բազմաթիվ ձևերը, ինչպես նաև հողը և օգտակար հանածոները:

Տնտեսական ռեսուրսները իրենց հերթին բաժանվում են նյութականի, աշխատանքայինի և ֆինանսականի:

Նյութական ռեսուրսները - դրանք աշխատանքի միջոցների և աշխատանքի առարկաների ամբողջությունն են, որոնց ընդլայնված վերարտադրության գործընթացում տնօրինում և օգտագործում է հասարակությունը: Դրանք ընդգրկում են արտադրության բոլոր առարկայական տարրերը՝ բնական նյութերը, հումքը, աշխատանքի միջոցները:

Ֆինանսական ռեսուրսները ներկայացնում են դրամական միջոցները, որոնք գտնվում են պետության, ձեռնարկության, կազմակերպության և հաստատությունների տրամադրության տակ: Ֆինանսական ռեսուրսների ձևավորումը, բաշխումը և օգտագործումը հիմնվում է նյութական և ապրանքային արժեքների շարժի վրա և կապված է ազգային եկամտի բաշխման և վերաբաշխման հետ:

Ֆինանսական ռեսուրսները նախատեսված են ընդլայնված վերարտադրության, կատարելագործված տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի լայն ներդրման հիման վրա դրա ինտենսիվացման, բնակչության նյութական և սոցիալական պահանջների բավարարման համար:

Ֆինանսական ռեսուրսների հիմնական աղբյուրը հանդիսանում է նյութական արտադրության ոլորտում ստեղծվող զուտ եկամուտը, հիմնական արտադրական ֆոնդերի վերարտադրության համար հատկացվող ամորտիզացիոն ֆոնդը, ինչպես նաև բանկերի վարկերը և այլն:

Ըստ արտադրության հետ ունեցած կապի ռեսուրսները բաժանվում են՝ **գործառույթային (ֆունկցիոնալ) և ներուժային (պոտենցիալ)**: Գործառույթային ռեսուրսներն իրենցից ներկայացնում են տնտեսական շրջանառությունում օգտագործվող ամբողջ ռեսուրսների ակտիվ մասը: Իրենց հերթին ներուժային ռեսուրսները, դրանք բացահայտված, սակայն արտադրական գործընթացում դեռևս չներգրավված ռեսուրսներն են: Դրանք իրենցից ներկայացնում են երկրի պաշարները:

Ըստ օգտագործման բնույթի ռեսուրսները բաժանվում են **արտադրականի և ոչ արտադրականի**: Արտադրական ռեսուրսներն օգտագործվում են արտադրական ոլորտում բնակչության նյութական բարիքների ստեղծման ժամանակ: Նյութատեխնիկական ռեսուրսների կազմի մեջ են մտնում հողային, նյութական և աշխատանքային ռեսուրսները: Հողային ռեսուրսները ներկայացվում են արտադրությունում ներգրավված հողատարածությամբ, նյութական ռեսուրսները՝ արտադրության միջոցները, որոնք ներկայացնում են աշխատանքի միջոցներն ու աշխատանքի առարկաները: Հետևաբար, նյութական ռեսուրսները, դրանք արտադրական գործընթացում մշակման և օգտագործման համար նախատեսված առարկայական տարրերի ամբողջությունն է: Նյութական ռեսուրսներն ըստ բնեղեն կազմի ընդգրկում են՝ հումքը, հիմնական և օժանդակ նյութերը, վառելիքը, էներգիան, ինչպես նաև կիսաֆաբրիկատները: Աշխատանքային ռեսուրսներն իրենցից ներկայացնում են մարդկանց ամբողջությունը, որոնք ընդունակ են աշխատելու: Սա առաջին հերթին աշխատունակ բնակչությունն է: Նշված ռեսուրսները կարող են օգտագործվել և ոչ արտադրական ոլորտում, ստեղծելով պայմաններ բնակչության նորմալ կենսամակարդակի ապահովման համար:

Գյուղատնտեսության մեջ նյութական ռեսուրսներն ունեն մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրանց արդյունավետ օգտագործման ժամանակ (Գծապատկեր 8):

Գծապատկեր 8

Գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական ռեսուրսների առանձնահատկությունները	
	Նյութատեխնիկական ռեսուրսների բաղկացուցիչ մասը հանդիսանում է հողը
	Նյութատեխնիկական ռեսուրսները ենթարկվում են բնական պայմանների ազդեցությանը
	Նյութատեխնիկական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը կախված է արտադրության սեզոնայնությունից
	Նյութատեխնիկական ռեսուրսների չափերը և կառուցվածքը փոփոխվում են ըստ գյուղատնտեսական գոտիների
	Նյութատեխնիկական ռեսուրսների կազմի մեջ մտնում են կենդանի օրգանիզմներ՝ բույսեր, կենդանիներ
	Նյութատեխնիկական ռեսուրսները բաղկացած են արդյունաբերության միջոցներից և գյուղատնտեսության մեջ ստեղծված միջոցներից
	Նյութատեխնիկական ռեսուրսների կազմում ներառվում են կապիտալատար շարժուն միջոցները
	Նյութատեխնիկական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը կապված է ԱԱՀ բոլոր օղակների (պահպանման, վերամշակման, իրացման) գործունեության հետ

Ըստ վերարտադրության ձևի ռեսուրսները ստորաբաժանվում են **վերարտադրողների և վերարտադրվողների**: Վերարտադրվող ռեսուրսներին են վերաբերվում մարդու աշխատանքով ստեղծված առարկայական նյութերը, որոնք կարող են օգտագործվել արտադրական գործընթացում: Չվերարտադրվող ռեսուրսները ստեղծվել են բնության կողմից՝ օգտակար հանածոները, անտառները, ջրային ռեսուրսները և այլն:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ գոյություն ունի նաև **«միմյանց լրացնող ռեսուրսներ»** հասկացությունը: Դրանք այնպիսի ռեսուրսներ են, որոնք արտադրության գործընթացում փոխկապակցված են միմյանց հետ: Այսպիսով, մի տեսակի ռեսուրսի օգտագործման քանակի ավելացումը իր հետ բերում է այլ ռեսուրսի օգտագործման ծավալի աճ: Օրինակ, գյուղատնտեսության մեջ դիզելային վառելանյութի ավելացումը տանում է շարժիչի յուղի պահանջի, ինչպես նաև տրակտորների և մեքենաների նորոգման համար պահեստամասերի աճի:

Արտադրության ամբողջական ծավալն ու ռեսուրսների լրիվ ծանրաբեռնվածությունը: Հասարակությունը ձգտում է արդյունավետ օգտագործել իր հազվագյուտ ռեսուրսները: Նա ցանկանում է բնական ռեսուրսների օգտագործումից ստանալ օգտակար ապրանքների և ծառայությունների առավելագույն քանակ: Սրան հասնելու համար հասարակությունը պետք է ապահովի լրիվ զբաղվածություն և արտադրության ամբողջական ծավալ:

Լրիվ ծանրաբեռնվածության չափ - հասկացվում է դրա համար օգտագործվող բոլոր բնական ռեսուրսները: Հասարակությունը պետք է ապահովի ամբողջ աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածությունը: Դրա հետ միասին պետք է պարապուրդ տան (չաշխատեն) մեքենաներն ու սարքավորումները, անգործության չմատնվեն կապիտալ ներդրումներն ու հողային ռեսուրսները: Այլ խոսքով, արտադրության գործընթացում պետք է օգտագործվեն դրա համար անհրաժեշտ բոլոր օգտակար ռեսուրսները:

Արտադրության ամբողջական ծավալ ասելով պետք է հասկանալ, որ ռեսուրսները պետք է բաշխվեն առավել արդյունավետ, այսինքն այնպես, որ արտադրանքի արտադրության ընդհանուր ծավալում դրանք ունենան առավել արժեքավոր ներդրում: Արտադրության առանձին ճյուղերի տեղաբաշխումը պետք է իրականացվի տվյալ գոտում գոյություն ունեցող պայմաններին և ռեսուրսներին համապատասխան: Արտադրության ամբողջական ծավալը նախատեսում է նաև համապատասխան տեխնոլոգիաների կիրառում: Օրինակ, ներկայիս պայմաններում արդյունավետ չէ հացահատիկի բերքահավաքը կատարել գերանդու օգնությամբ: Հաշվի առնելով, որ ռեսուրսները սահմանափակ են, ամբողջական արտադրության ամբողջական ծավալի և ռեսուրսների լրիվ օգտագործման էկոնոմիկան չի կարող ապահովել ապրանքների և ծառայությունների անսահմանափակ թողարկում: Յուրաքանչյուր որոշում կայացնելիս անհրաժեշտ է մտածել, թե ինչպիսի ապրանքներ պետք է արտադրել և ծառայություններ կարելի է կատարել և որոնցից՝ հրաժարվել:

Բոլոր տնտեսական ռեսուրսները կամ արտադրության գործոնները օժտված են մի կարևոր ընդհանուր հատկությամբ՝ դրանք հազվագյուտ են կամ գտնվում են օրգանական կապի մեջ: Բնության մեջ կան սահմանափակ թվով ռեսուրսներ, որ հասարակությունը կարող է օգտագործել ապրանքի արտադրության և ծառայության մեջ: Դրանք, առաջին հերթին, օգտակար հանածոներն

են, հողային ռեսուրսները, մեքենաներ – սարքավորումները, աշխատուժը, որոնց առկայությունը բնականոն է որոշակի սահմանում: Ելնելով ռեսուրսների հազվագյուտ և սահմանափակ լինելուց հանգամանքից, արտադրության ծավալները սահմանափակվում են: Հասարակությունը ընդունակ չէ արտադրել և պահանջել ապրանքների և ծառայությունների ամբողջ ծավալը, որն ինքը կուզեր ստանալ:

Ռեսուրսների սահմանափակ լինելը, տեխնոլոգիական, էկոլոգիական և այլ սահմանափակումները խնդիրներ են առաջացնում օպտիմալ արտադրության կազմակերպման և տնտեսական առումով՝ պահանջվող քանակով ապրանքների արտադրության և ծառայությունների մատուցման համար: Ռեսուրսների փոխադարձաբար փոխվելու կատարելիության բացակայությունը, նպաստում է գոյություն ունեցող ռեսուրսների ծախսի մեծացմանը: Էներգետիկ և նյութական ռեսուրսները սպառվում են, չնայած բացվում են նորանոր աղբյուրներ:

Տնտեսա-տեխնոլոգիական փոխադարձ փոխվող ռեսուրսները հնարավորություն են տալիս օգտագործել դրանք երեք տարբերակով՝

- մեկ ռեսուրս – օգտագործման տարբեր ձևերի,
- տարբեր ռեսուրսներ – մեկ նպատակային նշանակության օգտագործում,
- ռեսուրսների օգտագործման տարբեր հաջորդականություն:

Տվյալ արտադրանքի արտադրության ժամանակ ապրանքների արտադրությանը և ծառայության մեջ օգտագործվող ռեսուրսների օգտագործմանը տնտեսագիտական մոտեցումը, դրանց փոխադարձ փոխարինելիությունը և վերջնական արտադրանքի արտադրության ժամանակ հիմք են հանդիսանում սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործման թույլատրելի բազմաթիվ տարբերակների ձևավորման համար:

Նյութական, ինչպես նաև աշխատանքային և ֆինանսական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման, կորուստների կրճատման և դրանց խսպառ վերացման ապահովման համար, ձեռնարկություններում մշակվում են կազմակերպական, տնտեսական և արտադրատեխնիկական միջոցառումներ, որոնք իրենցից ներկայացնում են ռեսուրսախնայողության համակարգ:

6.2. Գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական ռեսուրսներով ապահովումը

Նյութական ռեսուրսների պահանջի կրճատման սկզբունքները: Գյուղատնտեսության մեջ ռեֆորմը կատարվում է ոչ կայուն տնտեսական, ֆինանսական և նյութատեխնիկական ռեսուրսների նշանակալի անբավարարության պայմաններում: Այս բոլորը դժվարացնում են ճյուղի ոչ միայն ընդլայնված, այլև պարզ վերարտադրության կազմակերպումը: Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ծավալը 1987թ. կազմել է 791.160, 2000-2005թ.՝ 493.0 և 2009թ.՝ 555,7 մլրդ. դրամ: 2009թ.-ին 1987թ. համեմատ համախառն արտադրանքը գյուղատնտեսության մեջ միջին տարեկան մեկ աշխատողի հաշվով նվազել է 2,5 անգամ, մեկ հեկտար հողերի հաշվով՝ 44,9%-ով:

Կրճատվեցին հանքային պարարտանյութերի, թունաքիմիկատների, վառելանյութերի մատակարարումն ու պահանջը:

Այս վիճակի հիմնական պատճառ հանդիսացան հանրապետության շրջափակումը, գյուղացու ցածր գնողունակությունն ու գյուղատնտեսության մեջ

օգտագործվող նյութական ռեսուրսների և գյուղատնտեսական արտադրանքների անընդհատ աճող գները:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ծավալների կրճատումը ուղեկցվեց նյութատեխնիկական ռեսուրսների պահանջի մակարդակի իջեցմամբ: Ընդ որում, ռեսուրսների պահանջի կրճատման տեմպերը առաջ անցան գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության տեմպի իջեցումից:

Այս վիճակը վկայում է այն մասին, որ գյուղատնտեսության մեջ շուկայական տնտեսության անցման պայմաններում շատ աշխատանքներ կատարվում են ձեռքով, մի շարք կարևոր տեխնոլոգիական աշխատանքներ ընդհանրապես չեն կատարվում:

Այսպես, հողի, անասնազլխաքանակի և գյուղտեխնիկայի սեփականաշնորհման արդյունքում, հողերը մասնատվեցին, գյուղտեխնիկան հայտնվեց մի քանի մարդու ձեռքում, գյուղացիական տնտեսությունները անասուններին կերակրելու համար չունեին անհրաժեշտ կերի (հատկապես հատիկային) պաշար: Ստացվեց այնպես, որ անասունների մեծ մասը ենթարկվեց հարկադիր մորթի, հողի մշակման աշխատանքների գերակշռող մասը սկսեցին կատարել ձեռքով:

ՀՀ շրջափակման և գյուղացիական տնտեսությունների ֆինանսական միջոցների բացակայության հետևանքով, գյուղատնտեսության մեջ իջավ պարարտանյութերի օգտագործման, արժեքավոր մշակաբույսերի, բարձր բերքատու սորտերի, բարձր մթերատու անասունների ու մոր տեխնիկայի ներդրման մակարդակը:

Սրանք են հիմնական պատճառները, որ սակավահող հանրապետության գյուղատնտեսության կարևորագույն ներուժ հանդիսացող վարելահողերի զգալի մասը չի օգտագործվում: Վերջին հինգ տարիներին միջին հաշվով նպատակային չեն օգտագործվել 145-150հազ. հեկտար վարելահողեր կամ դրանց ընդհանուր տարածքի 32%-ը, մեկ երրորդը: Ներկայումս, գյուղացին օգտագործում է սեփականաշնորհված հողի այնքան մասը, որքան անհրաժեշտ է իր սեփական նվազագույն կարիքները հոգալու համար:

Գյուղատնտեսության ապահովումը մեքենայացման միջոցներով: Նյութական ռեսուրսները, հողային և աշխատանքային ռեսուրսների հետ միասին, հանդիսանում են գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության անհրաժեշտ պայման: Շուկայական տնտեսության ժամանակ առաջացավ նյութական և էներգետիկ ռեսուրսների դեֆիցիտ: Գյուղատնտեսական ձեռնարկություններին և գյուղացիական տնտեսություններին նախկին կենտրոնացված կարգով նյութատեխնիկական մատակարարման փոխարեն առաջ եկան մոր ձևեր: Յուրաքանչյուր տնտեսվարող սուբյեկտ (ձեռնարկություն, կազմակերպություն) ինքնուրույն է որոշում ինչ մշակել, որքան տարածության վրա և իրեն անհրաժեշտ սերմը, տնկանյութը, պարարտանյութը, տեխնիկան և այլն ինչպես և որտեղից հայթայթել:

Հանրապետությունում, գյուղացիական տնտեսությունների տեխնիկական հագեցվածությունը շատ ցածր է, գյուղատնտեսության մեքենատրակտորային պարկը՝ հնացած:

Գյուղատնտեսությանը տեխնիկայով և գյուղատնտեսական մեքենաներով ապահովման ներկայիս վիճակը հանդիսանում է կրիտիկական: Գոյություն ունեցող գյուղտեխնիկայի ցածր արտադրողականությունը, օգտագործվող դիզվառելանյութի գերաժախսը և փոքր չափերով հողակտորներում դրանց աշխա-

տելու անհարմարությունը նպաստում են արտադրվող արտադրանքի ինքնարժեքի բարձրացմանը:

Ցածր արդյունավետ են համարվում նաև հողի բերրիության բարելավմանն ուղղված միջոցառումները, արտադրական գործունեության բնական բացասական երևույթներից և հատկապես հողային ռեսուրսների պաշտպանումը, նոր հողերի յուրացումը, օրգանական և հանքային պարարտանյութերով պարարտացումը և այլն:

Աղյուսակ 10

Տրակտորների և կոմբայնների առկայությունը ՀՀ-ում

Գյուղտեխնիկայի անվանումը		1987	2005	2008
1	Տրակտորներ	13866	14300	14732
2	Կոմբայններ			
	- հացահատիկահավաք	1481	1400	1410
	- սիլոսահավաք, կերահավաք	1161	300	296
3	Բեռնատար ավտոմեքենա			14663

Անհրաժեշտ է նշել, որ մինչև վերջերս, **ՀՀ մուտք չէր գործել ոչ մի կիլոգրամ ֆոսֆորական և կալիումական պարարտանյութ, արտադրված գոմաղբը հիմնականում օգտագործվել է որպես վառելանյութ**: Ստացվում է, որ գյուղատնտեսական հողատեսքերը, հիմնականում վարելահողերն ու բազմամյա տնկարկները լավագույն դեպքում չնչին քանակներով ստացել են միայն ագրոտական պարարտանյութ:

Գյուղատնտեսական տեխնիկայի տարիքային կազմի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տրակտորների ընդհանուր թվի 15,4%-ը շահագործվում են 30 տարուց ավելի, 32,8%-ը՝ 20-30 տարի, 46,2%-ը՝ 10-25 տարի և միայն 5,6%-ը մինչև 10 տարի: Փաստորեն, շահագործվող տրակտորների 94,4%-ը օգտագործվում են 10-30 և ավելի տարի սպառել են ամորտիզացիայի համար սահմանված ժամկետը:

Թերևս, վերջին տարիներին հանրապետությունում որոշակի աշխատանք է կատարվել գյուղատնտեսական տեխնիկայի ներկրման ուղղությամբ (ԶԺՀ, ճապոնիայի և Հնդկաստանի կառավարությունների դրամաշնորհների հաշվին 1998-2009թթ. ընթացքում ներմուծվել են ընդամենը 116 հացահատիկահավաք կոմբայն և 818 տրակտոր իրենց գյուղգործիքներով), այնուհանդերձ այդ ծավալները չեն կարող ապահովել գյուղատնտեսական աշխատանքների մեքենայացման հարաճուն պահանջները, առավել ևս, որ դրանց ճնշող մեծամասնությունը նախատեսված է խոշոր արտադրության պայմանների համար:

6.3. Գյուղատնտեսության էներգետիկ ռեսուրսները և մեքենայացման միջոցները

Էներգետիկ ռեսուրսներ հասկացությունն ու ապահովվածությունը: Էներգետիկ ռեսուրսները հանդիսանում են գյուղատնտեսության նյութական ռեսուրսների ակտիվ մասը: Դրանք են մեխանիկական, էլեկտրական շարժիչները և էլեկտրասարքավորումները, ինչպես նաև բանող անասունները, վերահաշվարկված մեխանիկական ուժով (ծխաուժերով): Էներգետիկ ռեսուրսների կառուցվածքում բարձր տեսակարար կշիռ ունեն տրակտորների, կոմբայնների և

ավտոմեքենաների շարժիչների հզորությունները. տրակտորային շարժիչների-
նը մոտ 35, ավտոմեքենաներինը՝ 29, կոմբայներինը՝ 12, իսկ էլեկտրաշարժիչ-
ներինն ու էլեկտրասարքավորումներինը՝ մոտ 23%:

Գյուղատնտեսության մեջ էներգետիկ ռեսուրսներով ապահովվածության
հիմնական ցուցանիշներն են էներգաապահովվածությունն ու էներգազինվածու-
թյունը:

1. **էներգաապահովվածություն (t_w)**, որը ցույց է տալիս 1 հեկտար ցանովի
(մշակվող) տարածության ($Հ$) հաշվով էներգետիկ հզորությունը ($է_h$): Այն
չափվում է ձիաուժերով.

$$t_w = \frac{է_h}{Հ}$$

որտեղ՝ $է_h$ - էներգետիկ հզորությունն է, ձիաուժով,

$Հ$ – ցանքատարածության չափը:

2. **էներգազինվածությունը** ցույց է տալիս տնտեսության միջին տարեկան
մեկ աշխատողի հաշվով էներգետիկ հզորությունների քանակը:

$$t_q = \frac{է_h}{ԱԹ}$$

որտեղ՝ $ԱԹ$ – տնտեսության միջին տարեկան աշխատողների թիվն է, մարդ:

Այս ցուցանիշները լայնորեն կիրառվում են գյուղատնտեսության ինտենսի-
վացման գործընթացի բնութագրման ժամանակ: Էներգաապահովվածության և
էներգազինվածության մակարդակի բարձրացումը նպաստում է ճյուղում աշ-
խատանքի արտադրողականության բարձրացմանը:

Էներգետիկ ռեսուրսների մեջ կարևոր տեղ է գրավում գյուղատնտեսական
արտադրության էլեկտրիֆիկացումը: Այն նպաստում է գյուղատնտեսության մեջ
համալիր մեքենայացման, ավտոմատացման մակարդակի բարձրացմանը և
արդյունավետ կերպով կիրառվում է անասնապահության մեջ:

Գյուղատնտեսության էլեկտրաէներգիայով ապահովվածության հիմնական
ցուցանիշներն են՝ աշխատանքի էլեկտրազինվածությունը և էլեկտրաապահով-
վածությունը: Էլեկտրազինվածությունը՝ դա գյուղատնտեսության միջին տարե-
կան մեկ աշխատողի հաշվով էլեկտաէներգիայի քանակն է (կվտ-ժամ):

Էլեկտրաէներգիայի կիրառման արդյունավետության ցուցանիշներից են՝
աշխատանքի արտադրողականությունը, միավոր արտադրանքի ինքնարժեքը,
լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների փոխհատուցման ժամկետը: Այս հաշվարկ-
ները կատարվում են երկու տարբերակով՝ էլեկտրաէներգիայի կիրառմամբ և
առանց կիրառման: Տնտեսագիտական վերլուծության ժամանակ օգտագոր-
ծում են նաև արտադրանքի էներգատարությունը: Այն որոշվում է միավոր ար-
տադրանքի հաշվով ծախսված էներգետիկ հզորությունների չափով, ներառյալ
էլեկտրաէներգիան:

Մեքենայացման հասկացությունն ու դերը գյուղատնտեսության մեջ:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման առաջին գլխավոր պայ-
մանը հանդիսանում է տեխնիկայով գյուղատնտեսության հազեցվածության
տեմպի արագացումն ու մակարդակի բարձրացումը: Հաշվարկները ցույց են
տվել, որ աշխատանքի արտադրողականության ընդհանուր աճի 50%-ը
ապահովվում է մեքենայացման հաշվին:

Մեքենայացումը - դա ձեռքի աշխատանքը մասնակի, համալիր մեքենայացման և մեքենաների ավտոմատացված համակարգով փոխարինման գործընթաց է: Մասնակիի դեպքում – մեքենայացվում են արտադրության միայն առանձին գործընթացները, համալիրի դեպքում՝ ամբողջը, իսկ ավտոմատացված համակարգի դեպքում արտադրությունն իրականացվում է ավտոմատների օգնությամբ, մարդու հսկողության ներքո: Մեքենայացման մակարդակը որոշվում է որպես մեքենայացված և ընդամենը կատարված աշխատանքների ծավալների հարաբերակցությամբ:

Գյուղատնտեսության մեջ մեքենա-տրակտորային հավաքակալանի օգտագործման արդյունավետությունը: Այն բնութագրվում է բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների համակարգով.

1. Բնեղեն ցուցանիշներն են՝

- տրակտորի և կոմբայնի սեզոնային և տարեկան արտադրանքը,
- ժամային, հերթափոխային և օրական արտադրանքը,
- աշխատած մեքենա-օրերի և հերթափոխերի քանակը տարվա ընթացքում,
- հերթափոխության գործակիցը:

2. Արժեքային ցուցանիշներն են՝

- հերթափոխում արտադրված արտադրանքը, ֆիզիկական կամ դրամական արտահայտությամբ,
- միավոր արտադրանքի կամ կատարված աշխատանքի վրա շահագործման ծախսերը, դրամ,
- պայմանական էտալոնային հեկտարի և ֆիզիկական հեկտարի ինքնարժեքները, դրամ,
- բերովի ծախսերը՝ 1 ց արտադրանքի և 1 հեկ-ի հաշվով, դրամ,
- մեքենաների ձեռքբերման նպատակով կատարված կապիտալ ներդրումների փոխհատուցման ժամկետը, տարի:

Գյուղատնտեսության մեջ գործող և նոր մեքենաների համակարգերի համեմատության ժամանակ հաշվարկվում են հետևյալ ցուցանիշները՝

1. Մեքենայացման մակարդակը (U_{δ})՝

$$U_{\delta} = \frac{U_{\delta}}{U_{\delta}} \cdot 100 \%,$$

որտեղ՝ U_{δ} -ն մեքենայացված աշխատանքների ծավալն է, հեկ, U_{δ} -ն՝ համապատասխան աշխատանքի ընդհանուր ծավալն է, հեկ:

2. Նոր տեխնիկայի ներդրման ժամանակ կիրառվող արդյունավետության ցուցանիշներն են.

ա. աշխատանքային ծախսումների իջեցում՝

$$U_{\delta, \text{ի. ա.}} = \frac{U_q - U_{\delta}}{U_q} \cdot 100 \%,$$

որտեղ՝ U_q -ն և U_{δ} -ն՝ գործող և նոր տեխնիկայի օգտագործման պայմաններում աշխատանքային ծախսումներն են 1 հեկ-ի և 1 տ-ի հաշվով, մարդ/ժամ:

բ. շահագործական ծախսերի իջեցում՝

$$C_{\delta} = \frac{C_q - C_{\delta}}{C_q} \cdot 100 \%,$$

որտեղ՝ Σq -ն և Σq -ն՝ գործող և նոր տեխնիկայի օգտագործման շահագործական ծախսերն են, դրամ,

զ. տեսակարար կապիտալ ներդրումների իջեցում՝

$$H_q = \frac{U_q - U_0}{U_q} \cdot 100 \%,$$

որտեղ՝ U_q -ն և U_0 -ն՝ գործող և նոր տեխնիկայի օգտագործման ժամանակ կապիտալ ներդրումներն են, դրամ,

դ. լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների փոխհատուցման ժամկետը, տարի՝

$$\Phi_d = \frac{U_1 - U_2}{H_2 - H_1},$$

որտեղ՝ U_2 -ը և U_1 -ը՝ կապիտալ ներդրումներն են գործող և նոր տեխնիկայի պայմաններում, դրամ,

H_2 -ը և H_1 -ը՝ արտադրանքի ինքնարժեքն է գործող և նոր տեխնիկայի պայմաններում, դրամ:

6.4. Ագրոարդյունաբերական համալիրի ռեսուրսախնայողության հիմնական ուղիները

Ռեսուրսախնայողության հասկացությունն ու խնդիրները: Ռեսուրսախնայողությունն իրենից ներկայացնում է գիտատեխնիկական, կազմակերպական, տնտեսական և դաստիարակչական միջոցառումների համակարգ, ուղղված բոլոր տեսակի ռեսուրսների առավել ռացիոնալ և արդյունավետ օգտագործմանը, վերջնական արտադրանքի միավորի հաշվով դրանց կրճատմանը: Այն հանդիսանում է հասարակության արտադրական և սոցիալական խնդիրների լուծման կարևոր պայման:

Գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվացումը ուղղված է ճյուղերի արդյունավետության աճին, որոնց սկզբնաղբյուրները արտադրանքի որակի բարելավման հետ միասին հանդիսանում են կենդանի աշխատանքի տնտեսումը, նյութատարության և էներգատարության իջեցումը:

Այս խնդրի լուծումը զգալիորեն կախված է բոլոր տեսակի արտադրական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումից և նրանց տեսակարար ծախսերի կրճատումից, շրջանառության մեջ ներգրավելով երկրորդային ռեսուրսներ:

Ռեսուրսախնայողությունը գյուղատնտեսության հաշվեկշռված զարգացման հասնելու համար, իրական դասավորվածության պայմաններում անհրաժեշտ է հումքի, նյութերի, բոլոր տեսակի էներգիայի և այլ ռեսուրսների տնտեսումն համար, որը նշանակում է արտադրական նյութատարության, էներգատարության և մետաղատարության կրճատում:

Այսպիսով, ռեսուրսների խնայողությունը հանդես է գալիս ոչ միայն որպես պարտադիր պայման, այլ նաև որպես գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվացման կարևոր ռեզերվ: Ռեսուրսների խնայողաբար օգտագործման կարևոր գործոն է հանդիսանում դրանց երկրորդային (կրկնակի) օգտագործումը, ներառելով տնտեսական շրջանառության մեջ արտադրության և սպառման թափոնները:

Ռեսուրսապահովման տնտեսական կարգավորումը: Շուկայական տնտեսության համակարգը նպաստում է ռեսուրսների արդյունավետ բաշխմանը: Մրցակցային շուկայական համակարգը ռեսուրսներ է ուղղում այն ապրանքների արտադրությանն ու ծառայությանը, որոնց կարիքը հասարակությունն ավելի շատ է զգում: Ինքն է թելադրում արտադրության համար ռեսուրսների առավել արդյունավետ մեթոդների կիրառում և նպաստում առավել արդյունավետ, նոր տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի մշակման ներդրմանը: Այն ենթադրում է առավելագույն տնտեսական արդյունավետություն:

Ռեսուրսների պակասը և պաշարների ավելացման հնարավորությունների սահմանափակ լինելը կարևոր հանգամանք է ողջ ժողովնտեսության տնտեսական աճի համար:

Ռեսուրսամատակարարման կարգավորման համակարգը պետք է պարունակի հետևյալ տարրերը՝

- ռեսուրսօգտագործման նորմատիվները, արտադրանքի մաքրության և շրջակա միջավայրի աղտոտվածությունը,
- վճարումների համակարգ, նորմատիվների պահպանման և նրանցից շեղումների համար թույլտվություն և գեղչ,
- ստուգման համակարգ ռեսուրսապահպանման տնտեսական պայմանների պահպանման համար:

Տեխնիկական առաջընթացը, բարձրացնելով արտադրության արդյունավետությունը հասարակությանը թույլ է տալիս նույն քանակի ռեսուրսներից արտադրել ավելի շատ ապրանքներ: Արտադրությունով պայմանավորվում է ռեսուրսների պահանջը: Ռեսուրսները սպառողների պահանջները բավարարում են անուղղակի ձևով՝ արտադրանքի արտադրության և ծառայությունների միջոցով: Սա նշանակում է, որ յուրաքանչյուր ռեսուրսի պահանջի կայունությունը կախված է՝

- արտադրանքի արտադրության ժամանակ ռեսուրսի արտադրողականությունից,
- շուկայական համակարգից կամ տվյալ ռեսուրսի օգնությամբ արտադրվող ապրանքի գնից:

Սրանք էլ որոշում են ռեսուրսի գինը: Գոյություն ունեն մի քանի պատճառներ ռեսուրսների գների ձևավորման համար:

Դրամական եկամուտներ – ծախսերը, որ ռեսուրսների ձեռք բերման համար կատարում է ձեռնարկության ծախսերը, ընդհանուր տեսքով, հանդես են գալիս որպես եկամուտներ նրանց համար, ովքեր այն առաջարկում են շուկայում:

Ռեսուրսների բաշխումը – Ռեսուրսների գները նպաստում են տարբեր ճյուղերի և ձեռնարկությունների միջև հազվագյուտ կամ սահմանափակ ռեսուրսների բաշխմանը: Ձեռնարկության համար ռեսուրսների գները հանդիսանում են արտադրական ծախսեր և որպեսզի ստանան առավելագույն շահույթ, նրանք պետք է արտադրության համար ընտրեն առավել շահութաբեր արտադրանք և առավել արդյունավետ տեխնոլոգիա:

Քանի որ ռեսուրսների նկատմամբ պահանջարկը կապված է արտադրանքի պահանջարկի հետ, ուստի ապրանքի նկատմամբ պահանջարկի ցանկացած փոփոխություն կտանի ռեսուրսի նկատմամբ պահանջարկի փոփոխմանը (միևնույն հավասար պայմանների դեպքում):

Կիրառվող տեխնոլոգիայի բարելավման, ինչպես նաև ռեսուրսի որակի բարձրացման հաշվին ցանկացած ռեսուրսի արտադրողականությունը կարող է փոփոխվել:

6.5. Նյութատեխնիկական ռեսուրսների կազմավորման առանձնահատկությունները շուկայական տնտեսության պայմաններում

Լիզինգի դերը ռեսուրսների կազմավորման մեջ: Գյուղատնտեսության համար նյութատեխնիկական ռեսուրսների շուկայի կազմավորումը ենթադրում է իրականացնել նյութատեխնիկական ռեսուրսների մեծածախ շուկայի ստեղծման, ինչպես նաև արտադրող-գործարանների հետ ուղղակի կապերի ընդլայնման միջոցով: Գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական ապահովման գործում լիզինգի ոլորտի ընդլայնման էական պաշար է հանդիսանում հեռանկարում լիզինգային ծառայությունների ոչ թե դրամական վճարումը, այլ բնամթերային ձևը, ներառյալ ապագա բերքից առաջադիմական գործարքների հիման վրա գյուղատնտեսական արտադրանքի մատակարարումները: Լիզինգային ընկերությունների լայն ցանցի ստեղծումը կնպաստի գյուղատնտեսության սպառման համար տեխնիկայի և սարքավորումների արժեքի իջեցմանը:

Ամհրաժեշտ է հատուկ նշանակություն տալ տեխնիկայի լիզինգային մատակարարումների զարգացմանը, հանրապետության տարբեր տարածաշրջաններում առևտրական լիզինգային ընկերությունների ստեղծմանը: Լիզինգի հիման վրա կարող են աշխատել մեքենա-տեխնոլոգիական կայանները գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողների սպասարկման համար:

Գյուղացիական ու ֆերմերային տնտեսություններին տեխնիկայի լիզինգային մատակարարը նոր մեքենաների գնման հետ համեմատած ունի որոշակի տնտեսական առավելություն: Ժամանակակից բարդ պայմաններում լիզինգը գյուղացիական տնտեսություններին հնարավորություն է տալիս լուծել հիմնական ֆոնդերի ավելացման հիմնախնդիրը: Լիզինգը՝ տնտեսությունների ֆինանսավորման ձև է վարձակալության միջոցով արտադրության միջոցների ավելացման համար: Լիզինգային համաձայնագրով գույքի վարձակալության վերցնելը չի անդրադառնում օգտագործվող տնտեսության հաշվեկշռի վրա, իսկ սեփականության իրավունքը պահպանվում է վարձակալությամբ տվողին:

Լիզինգն իրենից ներկայացնում է սարքավորումների, շինարարական օբյեկտների, մեքենաների, բարդ տեխնիկական համակարգերի երկարաժամկետ վարձակալում, որոնք լիզինգ ստացողն օգտագործում է արտադրական նպատակով: Այլ խոսքերով՝ **լիզինգը դա հիմնական միջոցների ձեռքբերման երկարաժամկետ վարկավորում է, որի ընթացքում միջոցները չեն վաճառվում, այլ տրվում են վարձակալության:**

Լիզինգը շատ ճկուն տնտեսական գործիք է, որն ունակ է արագացնելու արտադրության ֆինանսավորման, տեխնիկական վերագինման, վերակառուցման ու զարգացման խնդիրների լուծումը: Լիզինգի հիման վրա վարձակալումը ձեռնառու է ինչպես թանկարժեք սարքավորումների, այնպես էլ ավելի պակաս բարդ տեխնիկայի նկատմամբ: Սարքավորումները և տեխնիկան վարձակալում են որոշակի ժամանակով, որոշակի վճարով, որը պետք է փոխհատուցի դրանց ձեռքբերման ծախսերը և շահույթ բերի լիզինգավորողին:

Լիզինգը նախատեսում է վարձակալական պայմանագրում գլխավոր պայմաններից մեկի առկայություն.

- պայմանագրի ժամկետը լրանալուց հետո սեփականության իրավունքն անցնում է վարձակալին: Վերջինս կարող է հետագայում տեխնիկան ու սարքավորումներն օգտագործել սեփական հայեցողությամբ,
- վարձակալին իրավունք է վերապահվում գույքը գնելու պայմանագիրը գործելու ամբողջ ժամանակաշրջանի ընթացքում,
- վարձակալական ժամանակաշրջանը պետք է կազմի տեխնիկայի, սարքավորումների կամ գույքի ծառայության ժամկետի մեծ մասը: Այսպես, եթե տրակտորի ծառայության ժամկետը 10 տարի է, ապա պայմանագրով կնքվող ժամանակաշրջանը պետք է կազմի 6-8 տարուց ոչ պակաս,
- վարձակալական վճարների գումարը պետք է մեծ կամ հավասար լինի հիմնական միջոցների արժեքին:

Լիզինգի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ կապիտալը վարկի մեջ ներկայացվում է ոչ թե դրամական ձևով, այլ սարքավորումների, տեխնիկայի և կառույցների տեսքով: Այդ դեպքում լիզինգ ստացողի կողմից արտադրական նպատակով օգտագործվող օբյեկտը մնում է լիզինգ տվողի սեփականությունը, դրանով էլ լիզինգը տարբերվում է ապրանքային վարկից:

Էական նշանակություն ունի նաև այն պարագան, որ լիզինգային վճարումները վերագրվում են լիզինգ ստացողի արտադրանքի ինքնարժեքին: Այդ դեպքում հարկման ենթակա չափույթի չափը փոքրանում է, քանի որ մինչև վարձակալության ժամկետի ավարտը սարքավորումները հաշվարկվում են լիզինգ տվողի հաշվեկշռում որպես նրա սեփականություն: Լիզինգի պայմաններում վարձակալված միջոցների գծով հաշվարկում են ամորտիզացիա:

Ագրոարդյունաբերական համալիրը մեքենաշինական արտադրանքով ապահովումը բարելավելու նպատակով ԱՊՀ առանձին երկրներում, օրինակ ՌԴ-ում ստեղծվել և մշտապես լրացվում է հատուկ լիզինգային ֆոնդ, որը կազմավորվում է պետական ու տարածաշրջանային բյուջեների հատկացումների, ինչպես նաև ագրոարդյունաբերական համալիրի համար մեքենաշինական արտադրանք մատակարարող մեքենաշինական կազմակերպությունների միջոցների հաշվին: Նրանց վերջին տարիների փորձը համոզիչ կերպով ցույց է տվել, որ ներկայումս ստեղծվել են իրական հնարավորություններ՝ գյուղատնտեսությանն անհրաժեշտ տեխնիկայով ապահովումը իրականացնել լիզինգային երկարաժամկետ վարձայկալության միջոցով:

Աշխարհի զարգացած երկրներում լիզինգային գործողությունները ստացել են լայն տարածում: Երկարատև ներդրումների ընդհանուր ծավալում լիզինգի բաժինն ԱՄՆ-ում կազմում է 27%, Մեծ Բրիտանիայում՝ 20%, իսկ Եվրոպական երկրներում մոտ 8%:

Նյութատեխնիկական ռեսուրսների ֆինանսավորումը և վարկավորումը:

Նյութատեխնիկական ռեսուրսների ֆինանսավորումը կարող է իրականացվել ինչպես լիզինգի հիման վրա, այնպես էլ տնտեսություններին ապրանքային վարկեր տրամադրելու միջոցով: Ապրանքային վարկը, որպես կանխավճարման միջոց, առաջացել է գյուղատնտեսության մեջ ճգնաժամային իրավիճակի հետևանքով: Փողի բացակայության պատճառով տնտեսությունները չեն կարող գնել մեքենաների համար վառելիքաքսանյութեր, պահեստամասեր, պարարտանյութեր, շինարարական նյութեր և արտադրության այլ միջոցներ: Այդ դժվա-

րին իրավիճակից դուրս գալու նպատակով գյուղատնտեսական արտադրողների համար առանձնացնում են տեխնիկա, վառելիք ապագա բերքի պարտքով:

Գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական ռեսուրսների կազմավորումը ժամանակակից պայմաններում նպատակահարմար է իրականացնել տարբեր եղանակ-ներով: Դրանք կարող են լինեն ապրանքային ու ֆինանսական վարկերը, մեքենաների լիզինգային ապահովումը, գյուղացիական (ֆերմերային) տնտեսությունների կոոպերացման հիման վրա տեխնիկայի օգտագործումը և այլ ձևեր: Այդ դեպքում անհրաժեշտ է գյուղատնտեսական ու արդյունաբերական արտադրանքի գների և փոխանակման համամասնությունների պետական կարգավորում:

Նյութատեխնիկական ռեսուրսների արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղղություններն են դրանց կորուստների կրճատումը, գյուղատնտեսական հողատեսքերի բերքատվության և անասունների մթերատվության բարձրացումը, նվազ մնացորդային, անմնացորդ և ռեսուրսախնայողական տեխնոլոգիաների կիրառումը, գյուղատնտեսական արտադրանքի և նյութերի որակի բարելավումը, մրցունակ արտադրանքի արտադրությունը: Ոչ պակաս կարևոր տեղ է հատկացվում գյուղատնտեսության տնտեսվարման մեթոդների, վարկավորման, նյութատեխնիկական մատակարարման ֆինանսավորման եղանակների կատարելագործմանը:

Բոլոր այդ ուղղությունները, վերջին հաշվով, դրսևորվում են գյուղատնտեսական արտադրանքի նյութատարության իջեցման մեջ: Այն իրենից ներկայացնում է միավոր համախառն արտադրանքի, զուտ արտադրանքի (համախառն եկամտի), զուտ եկամտի, շահույթի, արտադրության վրա ծախսված նյութերի մեծությունը: Գործնականում հաճախ կիրառում են նյութատարության ցուցանիշը, որը հաշվարկում են որպես նյութական ծախսերի և գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքի հարաբերություն: Սակայն այդպիսի ցուցանիշը չի բնութագրում ռեսուրսամատակարարումը: Նման թերությունը բացառում է զուտ արտադրանքով (համախառն եկամտով), քանի որ նրա կազմի մեջ չեն մտնում նյութական ծախսերը: Այդ ցուցանիշը խթանում է նյութա-էկետրախնայողությունը, քանի որ այն ցույց է տալիս ծախսված նյութերի, էներգիայի և նոր ստեղծված արժեքի (զուտ արտադրանքի) հարաբերությունը:

Կարևոր հակածախսային դեր է կատարում զուտ եկամտով հաշվարկած նյութատարության ցուցանիշը: Այն բնութագրում է նյութական ծախսերի հարաբերություն, ոչ թե ամբողջ համախառն արտադրանքին, այլ միայն նրա մի մասին, հանած հիմնական ու շրջանառու միջոցների փոխանցված արժեքը և աշխատավարձը: Արտադրանքի արտադրության վրա նյութական ծախսերի իջեցման կարևորագույն գործոն է հանդիսանում արտադրության ինտենսիֆիկացումը, որի դեպքում ծախսերը մեկ հեկտարի վրա ավելանում են, իսկ միավոր արտադրանքի հաշվով իջնում: Այսպես, հացահատիկային մշակաբույսերի բերքատվությունը հեկտարից 18-ից մինչև 26 ցենտներ բարձրացման դեպքում նյութական ծախսերը մեկ ցենտներ հատիկի գծով կազմել են. սերմերը՝ 31%, պարարտանյութերը և թունաքիմիկատները՝ 11-13%, վառելիքաքայողները՝ 10%: Այդ տվյալները վկայում են այն մասին, որ միավոր հողատարածության

հաշվով նյութական ծախսերի աճի հետ մեծանում են ինչպես հողային, այնպես էլ նյութական ռեսուրսների հատույցը:

Գյուղատնտեսության համար նյութական ծախսերի ակտիվ մասը հանդիսանում են օրգանական և հանքային պարարտանյութերը: Դրանց կիրառումը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն բարձրացնել մշակաբույսերի բերքատվությունը, այլև ապահովել հողերի բերրիության վերարտադրությունը: Շուկայական պայմաններում հանքային պարարտանյութերի բարձր գների հետևանքով նկատվում է դրանց կիրառման կտրուկ կրճատում: Սննդանյութերի հաշվեկշռի մեծ պակասորդ է հողում և որպես հետևանք նրանում իջնում է հումուսի պարունակությունը և ընկնում վարելահողերի արդյունավետությունը:

ԳԼՈՒԽ 7. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

- 7.1. Աշխատանքային ռեսուրսներ հասկացությունն ու դրանց կազմը
- 7.2. Աշխատանքի շուկան գյուղատնտեսության մեջ
- 7.3. Զբաղվածությունն ու գործազրկությունը գյուղատնտեսության մեջ
- 7.4. Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման բարելավման ուղիները գյուղատնտեսության մեջ

7.1. Աշխատանքային ռեսուրսներ հասկացությունն ու դրանց կազմը

«Աշխատանք» հասկացությունն ու դրա դերը: Աշխատանքը մարդու նպատակասլաց գործունեությունն է, որի ընթացքում իր և հասարակության պահանջների բավարարման համար ստեղծվում են նյութական և հոգևոր բարիքներ:

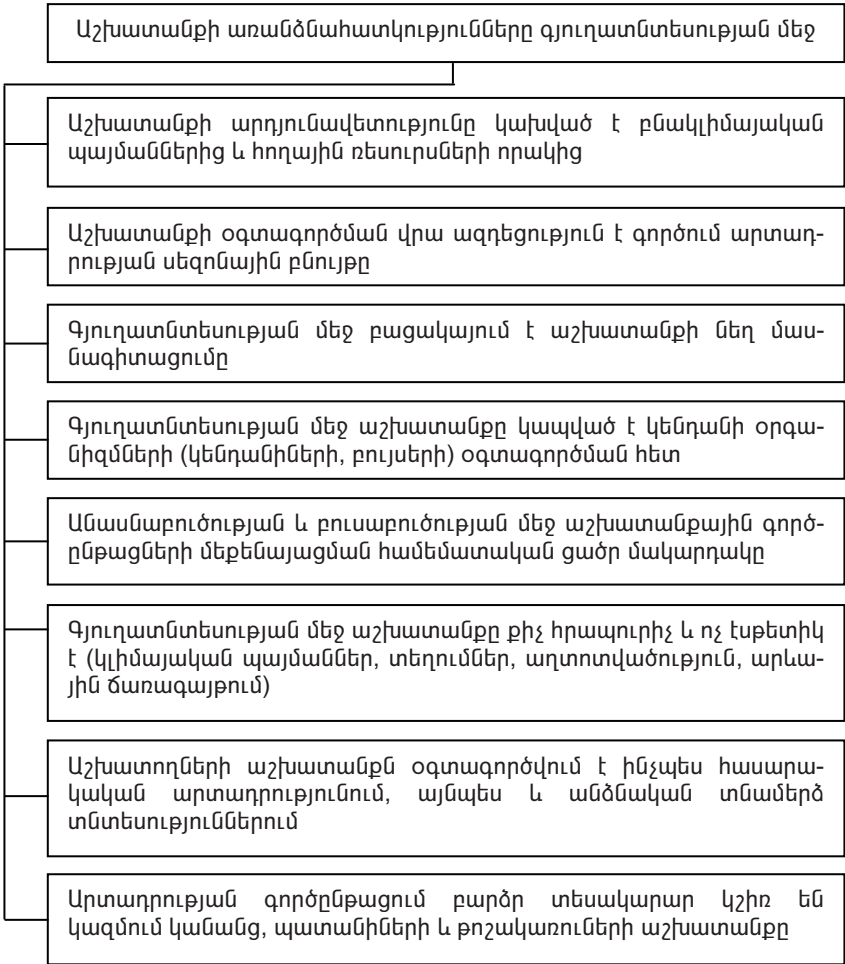
Աշխատանքի գործընթացն իր մեջ ներառում է՝ **աշխատանք**, որպես մարդու նպատակասլաց գործունեություն, **աշխատանքի առարկա**, **աշխատանքի միջոց և աշխատանքի արդյունք**: Միայն աշխատանքն է գործարկում արտադրության միջոցներ և օգնում մարդկանց նպատակների իրականացմանը: Այսպիսով, աշխատանքը հանդես է գալիս ոչ միայն հարստության կարևոր աղբյուր, այլ նաև հանդիսանում է ողջ մարդկության հիմնական պայմանը:

«Աշխատանքի գործընթաց» հասկացությունը «արտադրության գործընթաց»-ի հետ համեմատած ավելի նեղ է: Վերջինս իրականացվում է աշխատանքային գործընթացների ամբողջ համալիր բազայի վրա, որոնցից յուրաքանչյուրը, պատրաստի արտադրանքի արտադրությունում որոշակի փուլ է արտահայտում: Արտադրության գործընթացը երբեմն տեղի է ունենում նաև առանց մարդու աշխատանքի մասնակցության՝ բնական գործոնների ազդեցության ներքո:

Գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացումը նպաստում է աշխատանքի առարկաների կատարելագործմանը, արտադրության գործընթացում աշխատանքի բոլոր նոր առարկաների ներգրավմանը: Չնայած գիտության և տեխնիկայի զարգացմանը, արտադրության գործընթացում աշխատանքը չի կորցնում իր որոշիչ դերը, իսկ աշխատանքում՝ մարդն իր դերը: Աշխատանքը հանդիսանում է տնտեսագիտական կատեգորիա, և դրա բնութագիրը որոշվում է արտադրական հարաբերություններով:

Աշխատանքի առանձնահատկությունները գյուղատնտեսության մեջ: Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքն ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք արտահայտվում են ճյուղի յուրահատկությունը (գծապատկեր 9):

Գծապատկեր 9

Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի գործընթացում մարդը գործ ունի կենդանի օրգանիզմների՝ բույսերի և կենդանիների հետ: Չեղանարար, արտադրանքի արտադրության ընթացքում անհրաժեշտ է իմանալ և հաշվի առնել կենսաբանական օրենքների պահանջները: Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի արտադրողականությունը որոշ չափով կախված է կոնկրետ մշակաբույսի և կենդանիների ցեղային կազմի ռացիոնալ օգտագործումից:

Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի արդյունավետության վրա մեծ ազդեցություն են գործում բնակլիմայական պայմաններն ու հողի որակը:

Այս կապակցությամբ, առանձին կլիմայական գոտիներում, միանման աշխատանքային ծախսումները տալիս են արտադրության միանգամայն տարբեր արդյունք:

Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի օգտագործման արդյունավետության վրա էական ազդեցություն են գործում արտադրության սեզոնայնությունը, պայմանավորված արտադրության ժամանակի և աշխատանքային ժամանակաշրջանի չհամընկնելու հանգամաքով: Գյուղատնտեսության մեջ, կապված աշխատանքի սեզոնայնության հետ, մշակաբույսերի ցանքի, տնկման և բերքահավաքի ժամանակահատվածում աճում է աշխատուժի պահանջը: Միաժամանակ, ծնունդն չընդունված բուսաբուծության ճյուղում նկատվում է աշխատուժի ավելցուկ:

Գյուղատնտեսական արտադրությունում անհնար է աշխատանքի նեղ մասնագիտացումը: Աշխատանքի ձևերի բազմազանությունը և դրանց կատարման կարճ ժամկետները հանգեցնում են նրան, որ գյուղատնտեսության մեջ շատ աշխատողներ համատեղում են մի շարք աշխատանքային գործընթացներ:

Բուսաբուծության մեջ նկատելի է աշխատանքային գործընթացների մեքենայացման համեմատաբար ցածր մակարդակ: Սերմերի և տնկանյութի նախապատրաստման, մշակաբույսերի խնամքի, բերքահավաքի, արտադրանքի նախնական մշակման աշխատանքների նշանակալի մասը բուսաբուծության ճյուղում կատարվում է ձեռքով: Անասնապահության ճյուղում մեքենայացման մակարդակն ավելի բարձր է:

Ագրարային ոլորտում աշխատանքի և հանգստի պայմանները վատ են: Աշխատանքային գործընթացների գերակշռող մասը կատարվում են բաց երկնքի տակ, տարբեր եղանակների և բարդ կլիմայական պայմանների ազդեցության ներքո (բարձր և ցածր ջերմաստիճանի, տեղումների, արևային ռադիացիայի, փոշու, կեղտի և այլն): Միևնույն ժամանակ բնակչության սոցիալական ենթակառուցվածքի օբյեկտներով ապահովվածությունն այստեղ ցածր է, քան ուրիշ ճյուղերում և քաղաքներում: Այս բոլորը գյուղատնտեսական աշխատանքը դարձնում են անհրապույր և ոչ էսթետիկ:

Գյուղատնտեսական արտադրությունում ավելի, քան ժողտնտեսության մյուս ճյուղերում, օգտագործվում է կանանց, դեռահասների և կենսաթոշակառուների աշխատանքը: Այստեղ աշխատողների ընդհանուր թվի կառուցվածքում կանանց տեսակարար կշիռը կազմում է մոտ 40%, երբ շինարարության, տրանսպորտի և անտառային տնտեսություններում այն կազմում է միայն 20-25%:

Գյուղական վայրերում բանվորների աշխատանքն օգտագործվում է ինչպես հասարակական արտադրությունում, այնպես էլ անձնական օժանդակ տնտեսություններում:

Գյուղատնտեսության աշխատանքային ռեսուրսները: Գյուղատնտեսական արտադրության և աշխատանքի վերջնական արդյունքի արդյունավետության բարձրացումն անմիջականորեն կախված է կադրերի որակավորման մակարդակից և աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման աստիճանից:

Գյուղատնտեսության մեջ աշխատուժը հանդիսանում է աշխատանքային ռեսուրսների ամենագործուն և սոցիալապես ակտիվ մասը:

Աշխատուժ հասկացության տակ պետք է հասկանալ ֆիզիկական և հոգևոր հնարավորությունների ամբողջություն, որոնց մարդը տիրապետում և օգտագործում է անհրաժեշտ ապրանքների և ծառայությունների ստեղծման համար: Այստեղից հետևություն, որ աշխատանքային ռեսուրսները աշխատուժ են դառնում միայն այն դեպքում, երբ աշխատանքի գործընթացում իրացվում են ֆիզիկական և հոգևոր հնարավորությունները: Այս կապակցությամբ **«աշխատանքային ռեսուրսներ»** հասկացությունը մի քանի անգամ ընդարձակ է և բազմակողմանի, քան **«աշխատուժ»** հասկացությունը: Աշխատանքային ռեսուրսների կազմի մեջ մտնում են ինչպես հասարակական արտադրությունում ընդգրկված աշխատողները, այնպես էլ բնակչության մի մասը, որոնք մասնակցություն չունեն աշխատանքի գործընթացում, սակայն համապատասխան պայմաններում կարող են օգտագործվել գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության համար:

Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման վիճակը 33-ում

Աղյուսակ 11

33 բնակչության թիվը և գործազրկությունը գյուղատնտեսության մեջ

Ցուցանիշներ	1988	1995	2000	2005	2008	2009
Ամբողջ բնակչության թվաքանակը, հազ մարդ	3448,6	3260,3	3226,9	3215,8	3230,1	3238,0
այդ թվում, գյուղական	1080,1	1093,9	1131,1	1153,5	1159,6	1164,6
Բնակչության ամբողջ թվաքանակի նկատմամբ, %	31,3	32,5	33,3	35,9	35,9	36,0
Գյուղատնտեսությունում զբաղված բնակչության թվաքանակը, հազ մարդ	279,4	551,9	566,7	507,6	493,5	496,6
Գյուղական բնակչության նկատմամբ, %	25,9	50,5	50,1	44,0	42,6	42,6
Գրանցված գործազուրկների թվաքանակը,	-	10550	99479	98000	74700	84493
այդ թվում՝ գյուղական վայրում բնակվողներ	-	2630	7988	6335	6732	8054
Գյուղական վայրերի գործազուրկների տեսակարար կշիռը գործազուրկների ընդհանուր քանակի նկատմամբ, %	-	2,5	8,0	7,1	9,0	9,5

33 գործող օրենսդրության համաձայն գյուղատնտեսության աշխատանքային ռեսուրսներ են համարվում աշխատունակ տարիքի՝ 16-63 տարեկան բնակչությունը: Բացի այդ ընդգրկվում են նաև գյուղական վայրերում բնակվող աշխատող դեռահասներն ու կենսաթոշակառուները:

Աշխատանքային ռեսուրսները բաղկացած են հիմնական, սեզոնային և ժամանակավոր աշխատողներից: **Հիմնական** են համարվում այն աշխատողները, որոնք ընդունվում են աշխատանքի առանց ժամկետը նշելու, **սեզոնային**, որոնք ընդունվում են որոշակի ժամանակի համար, սակայն 6 ամսից ոչ ավելի, **ժամանակավոր**՝ ովքեր աշխատանքներին մասնակցում են երկու ամսից ոչ ավել:

7.2. Աշխատանքի շուկան գյուղատնտեսության մեջ

Աշխատանքի շուկա հասկացությունը: Աշխատանքի շուկան հանդիսանում է շուկայական մեխանիզմի բաղկացուցիչ մասը՝ սպառման ապրանքների, արտադրության միջոցների, ներդրումների և ֆինանսավարկային շուկաների հետ միասին և նրա զարգացումն անհնարին է առանց ամբողջությամբ վերցրած շուկայական տնտեսության գործելուն:

Աշխատանքի շուկան իրենից ներկայացնում է հարաբերությունների բարդ համակարգ: Աշխատանքի շուկայի տակ պետք է հասկանալ աշխատուժի շուկա, քանի որ աշխատանքն ինքնին ապրանք չէ և շուկայական հարաբերությունների օբյեկտ չի կարող լինել: Աշխատուժի շուկայի ձևավորում նշանակում է ապրանքային շուկայում ազատ աշխատողների ի հայտ գալը, աշխատուժի տնօրինումը որպես ապրանքի: Ամբողջական և մրցակցային աշխատանքի շուկա ձևավորելու և գործունեության իրականացման համար անհրաժեշտ են մի շարք պայմաններ: Դրանցից հիմնականներն են՝

- աշխատանքի շուկայի պահանջարկի կողմը և առաջարկի կողմը ներկայացնող բազմաթիվ անկախ սուբյեկտների առկայությունը,
 - աշխատանքի շուկայում տնտեսական սուբյեկտների վարքագծի շուկայական հիմնավորումը,
 - աշխատանքի շուկաներում սուբյեկտների համար ընտրության տնտեսական ազատությունը,
 - երկրի էկոնոմիկայում ընդհանուր մրցակցային միջավայրի առկայությունը:
- Աշխատանքի շուկան, ինչպես և մյուս շուկաները գործում է գնային հավասարակշռվածության հիման վրա: «Աշխատանքի շուկայական գինը, - գրել է Ա.Սմիթը, - այն գինն է, որն իրականում վճարվում է նրան, պայմանավորված հարաբերությունների առաջարկով և պահանջարկով: Աշխատանքը թանկ է, երբ այն հազվադեպ է, և էժան՝ երբ ունենում է ավելցուկ»:

Հավասարակշռված գինը, որը համապատասխանում է աշխատուժի հասարակական գնահատմանը, սահմանվում է աշխատուժի ծառայության գործելակերպի պայմաններում աշխատանքի սահմանային արտադրողականության մակարդակին համապատասխան:

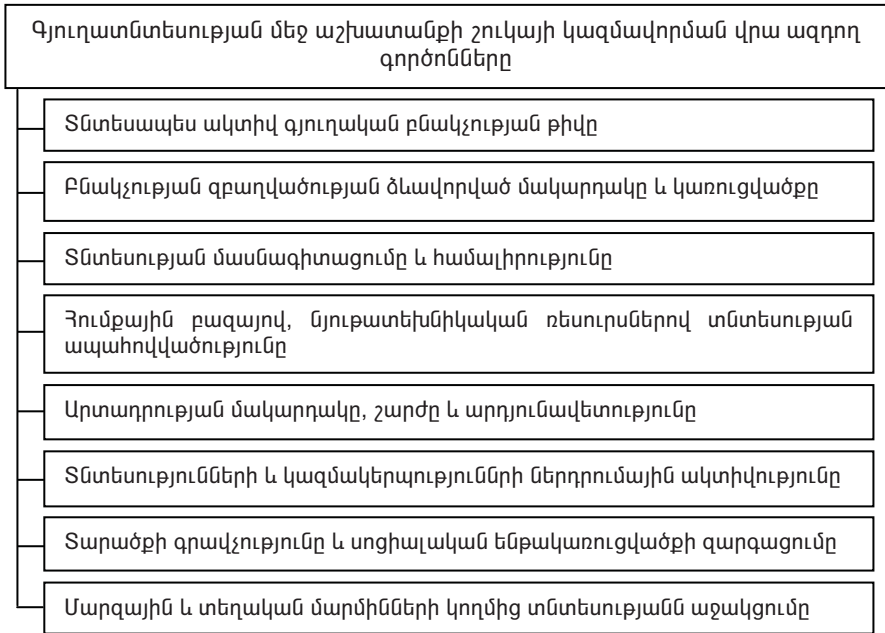
Հավասարակշռված գինը պետք է համապատասխանի աշխատանքի վարձատրության այնպիսի մակարդակին, որը կապահովի աշխատուժի գոյության հնարավորություն և մոտ է ֆիզիկապես անհրաժեշտ միջոցների նվազագույնին:

- Աշխատուժի գնի վրա ազդում են մի շարք գործոններ, որոնցից են՝
- նվազագույն աշխատավարձը, ելնելով նվազագույն սպառողական զանալից,
 - որն ապահովում է կյանքի ֆիզիոլոգիական մինիմումը,
 - կենսական միջոցների գինը, որն անհրաժեշտ է աշխատուժի փոխհատուցման և վերարտադրության համար,
 - իրավիճակը աշխատանքի շուկայում, առաջարկի ու պահանջարկի գործընթացը:

Աշխատանքի շուկան հիմնվում է կոնկրետ պահանջարկի և առաջարկի վրա: Պահանջարկը որոշվում է տվյալ գոտում գործատուի՝ աշխատուժի նկատմամբ ընդհանուր պահանջարկով: Աշխատուժի առաջարկի ձևավորումը կախ

ված է կոնկրետ մարզում բնակչության աշխատանքի նկատմամբ ունեցած ամբողջական հնարավորություններից (Գծապատկեր 10):

Գծապատկեր 10

Աշխատուժի պահանջը որոշվում է այնպիսի գործոնների անբողջությամբ, ինչպիսիք են՝ աշխատատեղերի առկայությունը, երկրի տնտեսությունում կառուցվածքային փոփոխությունը, ինվեստիցիոն հնարավորությունները և դրա վերարտադրական կառուցվածքը: Իր հերթին աշխատուժի առաջարկը կախված է առկա աշխատունակ բնակչության թվից, գործատուի կամ վարձու աշխատողների ժողովրդագրական պայմաններից, կենսամիջոցների ֆոնդի և դրամական մուտքերի հարաբերակցության՝ աշխատանքի դրդապատճառների վրա ունեցած ազդեցությունից, աշխատուժի սոցիալ-տնտեսական պայմանների զարգացումից և հասարակության ֆինանսական հնարավորություններից:

Աշխատանքի շուկայի հատվածավորումը: Աշխատանքի շուկան ունի իրեն հատուկ հատվածավորումը: Աշխատանքի շուկայի հատվածավորման իմաստը կայանում է նրանում, որ կոնկրետ ճյուղերում և սահմանափակ աշխատունակությամբ առանձին կատեգորիաների մասնագիտության աշխատողները դուրս չեն գալիս հատվածավորված շուկայի շրջանակներից և մրցակցություն չեն կազմում մյուս ոլորտներում զբաղված աշխատողների հետ: Աշխատողների մրցակցությունը կայանում է շուկայի ներքին հատվածում:

Աշխատանքի շուկան ունի 3 առանձնացված հատված՝

- Աշխատանքի առաջնային շուկայի մեջ են ընդգրկվում բարձր աշխատավարձ, աշխատանքի լավ պայմաններ ունեցող, կայուն զբաղվածությամբ,

պաշտոնի առաջխաղացման հնարավորություն ունեցող, ինչպես նաև սոցիալապես ապահովված աշխատողները:

- Երկրորդային աշխատանքի շուկայում, որում ընդգրկվում են արտոնություններ չունեցող աշխատողները, մասամբ կամ ամբողջությամբ զրկված են բազմաթիվ արտոնություններից: Այս խմբում հաճախ տեղի են ունենում աշխատողների կրճատումներ և աշխատանքից ազատումներ: Այս հատվածը բնութագրվում է լրիվ զբաղվածության ռեժիմով աշխատողներից և ներգրավվածներից:
- Երրորդ հատվածը՝ գործազուրկների աշխատանքի շուկան է: Ըստ «Բնակչության զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքի գործազուրկ են համարվում աշխատանքային տարիքում գտնվող այն քաղաքացիները, որոնք չունեն համապատասխան աշխատանք և աշխատավարձ, ունեն առնվազն մեկ տարվա աշխատանքային ստաժ, գրանցված են զբաղվածության ծառայություններում համապատասխան աշխատանք գտնելու նպատակով, ինչպես նաև նրանք ովքեր աշխատանք են փնտրում և պատրաստ են դրան անցնելու:

Գծապատկեր 11

Աշխատանքի շուկայի հատվածավորումը ստորաբաժանվում է ըստ՝	
	Սեփականության ձևերի (զբաղվածության այլընտրանքային ձևեր)
	Արտադրության ֆոնդատարության և աշխատատարության
	Արտադրության տեխնոլոգիայի առարձնահատկությունների
	Արտադրության գործընթացում զբաղվածների դասակարգմամբ
	Աշխատանքի ընդհանրացման և բաժանման մակարդակի
	Աշխատանքի կազմակերպման և խրախուսման պատմականորեն ստեղծված ձևերի
	Աշխատողների դրդապատճառային պահվածքի (մոտիվացիա) ավանդույթների

Աշխատանքի շուկայի հատվածավորման վրա ազդում են այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են՝

- աշխատողների կրթական և մասնագիտական մակարդակը,
- աշխատողների խտրականությունն ըստ սեռի,
- էթնիկական և կրոնական առանձնահատկությունները,
- աշխատողների տարիքային խտրականությունը:

Բարձր որակավորում, լավ մասնագիտական հմտություն ունեցող աշխատողները, որպես կանոն, շահում են աշխատանքի մրցակցային շուկայում՝ կոնկրետ պաշտոնի ընդունման ժամանակ առաջնությունը տրվում է նրանց:

Միևնույն ժամանակ, առավել որակավորված և ղեկավար պաշտոնների համար առավելությունը տրվում է տղամարդկանց, իսկ կանայք ընդգրկվում են ավելի պակաս հեղինակություն, որակավորում և ցածր աշխատավարձով աշխատանքներում:

Առանձին ճյուղերում աշխատանքի ընդունելիս առավելությունը տրվում է միջին տարիքի աշխատողներին, իսկ երիտասարդների տրվում է ավելի ցածր կարգի մասնագիտական պաշտոններ: Այստեղ ևս գործում է խտրականության գործոնը:

Այսպիսով, աշխատանքի շուկայի հատվածավորումը կատարվում է՝ ելնելով տնտեսությունում աշխատատեղերի նկատմամբ ունեցած պահանջից և աշխատանքային ծառայությունների գնից:

Աշխատանքի շուկայի դասակարգումը ագրոարդյունաբերական համալիրում: Գոյություն ունի աշխատանքի շուկայի երկու ձև՝ արտաքին և ներքին:

Աշխատանքի ներքին շուկան հիմնվում է տնտեսության ներսում կադրերի շարժի վրա: Համեմատաբար առանձնացված աշխատանքի ներքին շուկան թելադրվում է տվյալ ձեռնարկության համար պահանջվող աշխատողների որակավորման առանձնահատկություններով: Զեռնարկությունը պետք է անցկացնի աշխատուժի մասնագիտական որակավորման մախապատրաստում անմիջապես աշխատատեղերում: Ներքին շուկայում աշխատանքի պայմանները կարգավորվում են վարչական կանոններով:

Աշխատանքի արտաքին շուկան պատասխանում է արտադրության ցիկլային զարգացման պահանջներին, իսկ ներքին շուկան համապատասխանում է տնտեսության մեջ կատարվող կառուցվածքային փոփոխություններին:

Աշխատանքի ազգային շուկան ձևավորվում է տարածաշրջանային շուկաների փոխգործունեության հիման վրա:

Աշխատանքի տարածաշրջանային շուկան, գոտու, մարզի, շրջանի տերիտորիալ բաժանմամբ համապատասխան, իր հերթին բաղկացած է **աշխատանքի տեղական շուկաներից**:

Աշխատանքի շուկայի տարածաշրջանային հատվածավորումը վճռական դեր է խաղում աշխատուժի առաջարկի ձևավորման գործում, քանի որ նրա վերարտադրությունը իրականացվում է առավելապես կոնկրետ տարածքում: Աշխատանքի առաջարկը ձևավորվում է՝ կախված բնակչության սոցիալ-ժողովրդագրական կառուցվածքից, հասարակական հանրօգուտ՝ գործունեությամբ զբաղվածությունից, մասնագիտական-որակավորված վարձու աշխատուժի կառուցվածքից:

Իր հերթին, աշխատանքի պահանջարկի վրա ազդեցություն են գործում բնահումքային պայմանները, գոտիական-տնտեսական առանձնահատկությունները, գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացումը, ներդրումային և սոցիալական քաղաքականությունը:

7.3. Զբաղվածությունն ու գործազրկությունը գյուղատնտեսության մեջ

Բնակչության զբաղվածությունը հասկացությունը: Որպես տնտեսական կատեգորիա, զբաղվածությունն իրենից ներկայացնում է աշխատունակ բնակչության՝ հասարակական արդյունքի ստեղծմանն ուղղված գործունեություն:

Աշխատանքային ռեսուրսները բաժանվում են երկու խմբի՝ տնտեսապես ակտիվ բնակչություն և տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչություն: Առաջինն իր հերթին բաժանվում է երկու խմբի՝ զբաղվածներ և գործազուրկներ, իսկ երկրորդի մեջ են մտնում՝ չաշխատողները (տնային տնտեսուհիները, թոշակառուները, հաշմանդամները):

Տնտեսապես ակտիվ բնակչությունը բնակչության այն մասն է, որն ապահովում է աշխատանքի շուկայում աշխատուժի առաջարկը՝ նյութական բարիքներ արտադրելու և ծառայություններ կատարելու համար: Ըստ կատեգորիաների տնտեսապես ակտիվ բնակչությանն են վերաբերվում՝

- վարձու աշխատողները (բանվորներ և ծառայողներ),
- մշտական աշխատողները, ընտանիքի չվարձատրվող անդամները,
- սեզոնային և պատահական աշխատողները, օբյեկտիվ պատճառներով ժամանակավորապես չաշխատողները,
- սովորողները, ուսումն աշխատանքի հետ համատեղող ոչ լրիվ բանվորական օրվա կարգավիճակով աշխատողները,
- արտադրությունում մասնագիտական որակավորման անցնող և ուսանողական թոշակ կամ աշխատավարձ ստացող աշակերտները և անձինք:

Գյուղատնտեսության մեջ զբաղվածությունն ունի իր յուրահատուկ առանձնահատկությունները: Դրանք կապված են ճյուղում աշխատանքի ներդրման տնտեսական պայմաններից: Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքն օրգանապես կապված է հողի հետ: Այստեղ հողը հանդես է գալիս աշխատանքային հարաբերությունների նյութական կրողը: Աշխատանքի արդյունքների վրա էական ազդեցություն է գործում բնական կենսաբանական գործընթացները: Գյուղատնտեսության մեջ, կախված արտադրության և աշխատանքի սեզոնայնության հետ, գոյություն ունի աշխատուժի անհավասարաչափ պահանջարկ: Այստեղ տարբերում են հիմնական և սեզոնային աշխատուժ հասկացությունները: Հիմնական աշխատողները կոչված են մշտական աշխատանքի ծավալի կատարման համար, իսկ սեզոնայինը՝ սեզոնային աշխատանքների:

Գյուղատնտեսության մեջ զբաղվածությունը, քանակական տեսանկյունից հանդես է գալիս երկու ձևով՝ լրիվ և ոչ լրիվ: Լրիվ զբաղվածությունն աշխատողներին աշխատանք է երաշխավորում ամբողջ տարվա ընթացքում: Դրանք հիմնականում անասնապահները, մեխանիզատորները, մասնագետները և արտադրության ղեկավարներն են: Ոչ լրիվ զբաղվածությունը բնութագրվում է ոչ լրիվ աշխատանքային օրով, շաբաթով, տարով: Այս կատեգորիային են պատկանում մեխանիզատորների առանձին խմբերը, սեզոնային աշխատանքում ներգրավված կենսաթոշակառուները, դպրոցականները:

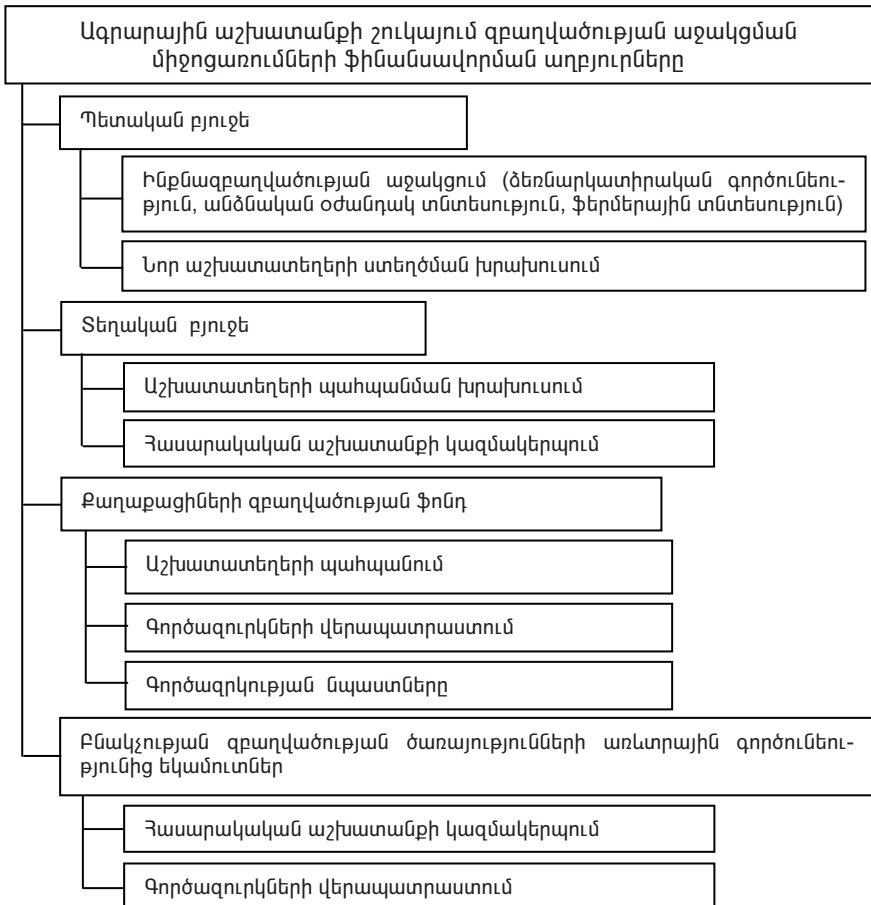
Զբաղված քաղաքացիներ են համարվում՝

- վարձու աշխատողները, ներառյալ սեզոնային և ժամանակավոր,
- ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվողները,
- ինքնուրույն աշխատանքով ապահովվածները,
- օժանդակ տնտեսություններում զբաղված և ըստ պայմանագրի արտադրանք իրացնողները,
- քաղաքացիա-իրավական պայմանագրերով աշխատանք կատարողները, ինչպես նաև արտադրական կոոպերատիվների անդամները:

Աշխատանքի շուկայի անմիջական սուբյեկտ է համարվում չզբաղված բնակչությունը, որի շարքին են դասվում՝

- կամավոր չզբաղվածները, տնտեսությունից հեռացածները կամ ոչ մի անգամ աշխատանքի չմասնակցածները, աշխատել չցանկացողները և գոյության օրինական միջոցների աղբյուր չունեցողները,
 - կամավոր չզբաղված բնակչությունը, ամուսնական զույգերից որևէ մեկի կամ ծնողների միջոցներով ապրողները,
 - հակադրված չզբաղված բնակչությունը, արտադրությունից տարբեր պատճառներով ազատվածները, աշխատանքի մի տեղից ազատված, բայց աշխատանքի բորսայում գրանցվել չհասցրած անձինք,
 - հակադրված չզբաղված գործազուրկները, այսինքն մարդիկ, որոնք ուզում են աշխատել ու վարձատրվել և հաշվառված են աշխատանքի բորսայում:
- Աշխատանքի ագրարային շուկայում զբաղվածության միջոցառումների ֆինանսավորման աղբյուրներն են (Գծապատկեր 12):

Գծապատկեր 12

Գործազրկության հասկացությունն ու ձևերը: Գործազուրկներն՝ աշխատունակ քաղաքացիներն են, որոնք չունեն աշխատանք և աշխատավարձ, գրանցված են աշխատանքի զբաղվածության ծառայություններում համապատասխան աշխատանք գտնելու նպատակով և պատրաստ են անցնել աշխատանքի: Գյուղատնտեսության մեջ գործազրկությունը կարող է ունենալ տարբեր պատճառներ: Այս կապակցությամբ գոյություն ունի գործազրկության մի քանի ձևեր՝ ֆրիկցիոն, կառուցվածքային, ցիկլային:

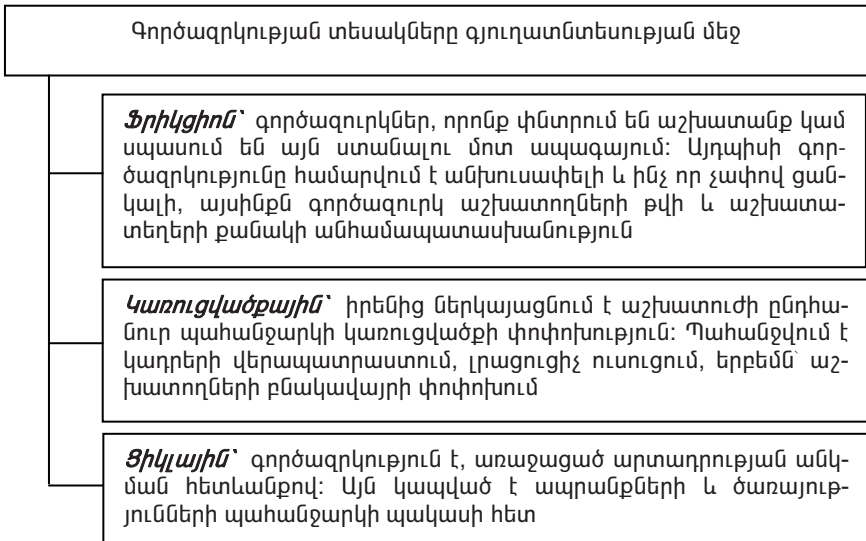
Գործազրկության մակարդակը որոշվում են գործազուրկների թիվը աշխատուժի ընդհանուր թվաքանակին հարաբերելով: Հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$Q_{\text{գ}} = \frac{ԱԹ_{\text{գ}}}{ԱԹ_{\text{ա}} + ԱԹ_{\text{գ}}} \cdot 100 \%$$

որտեղ՝ $ԱԹ_{\text{գ}}$ -ն գործազուրկների թիվն է, մարդ,

$ԱԹ_{\text{ա}}$ -ն՝ աշխատանք ունեցողների թիվն է, մարդ:

Գծապատկեր 13

Շատ երկրներում գործազրկության մակարդակի տարբերությունը թելադրվում է տնտեսական քաղաքականության բնույթով, տնտեսության կառուցվածքով, ինչպես և նրա հաշվարկման մեթոդների տարբերությամբ: Մարդը համարվում է գործազուրկ, եթե նա ոչ մի տեղ չի աշխատում և զբաղված է աշխատանք փնտրելով: Հետևաբար, մարդուն բավարար չէ միայն աշխատանք չունենալ, որպեսզի համարվի գործազուրկ: Անհրաժեշտ է ակտիվորեն ձգտել դրա գտնելուն: Սակայն, շատ մարդիկ տարբեր երկրներում ոչ մի տեղ չեն աշխատում և ըստ որում չեն հաշվարկվում գործազուրկներ: Սրանք մարդկանց այն կատեգորիաներն են, ինչպիսիք են կենսաթոշակառուները, երեխաների հետ տանը մատածները, երկարատև արձակուրդ վերցրածները՝ նախքան նոր

աշխատանքին անցնելը, նոր աշխատանքի անցնելու համար նախնական մասնագիտական պատրաստվածություն ստացողները:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ առանձնացվում են գործազրկության երեք տեսակ.

- կառուցվածքային ճշգրտման ժամանակաշրջանի գործազրկություն,
- տնտեսության նորմալ կենսագործունեության ժամանակաշրջանի գործազրկություն
- կարճաժամկետ տնտեսական ցիկլերի հետ կապված գործազրկություն:

Առաջինի դեպքում, ծրագրի կայունացման և ռեֆորմի սկզբում դիտվում է գործազրկության ժամանակավոր բարձրացում: Երկրորդի դեպքում՝ գործազրկության մակարդակը կայունանում է և տատանվում է 5-7%-ի սահմաններում, որը նորմալ է համարվում մի շարք զարգացած երկրներում: Գործազրկության մակարդակի ցիկլային ավելացումը կամ իջեցումը շարունակվում է 3-5 տարի, որը բնորոշ է երրորդ տիպին: Այսպիսի տատանումներ տեղի են ունենում գրեթե բոլոր խոշոր զարգացած երկրներում, ինչպես օրինակ ԱՄՆ-ում:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում ձեռնարկությունը կրճատում է զբաղվածության աստիճանը, հենց որ բարձրանում է աշխատանքի վարձատրությունը, և հակառակը, բարձրացնում է զբաղվածության մակարդակը աշխատավարձի իջեցման դեպքում: Այլ խոսքով, ձեռնարկությունը բարձրացնում է զբաղվածությունը այն դեպքում, երբ աճում է արտադրանքի գինը: Այս դեպքում, երբ աշխատանքի վարձատրությունն արագ է աճում, քան արտադրանքի գինը, ձեռնարկությունն ընդունում է քիչ աշխատողներ:

Նույնիսկ լրիվ զբաղվածությունը չի նշանակում գործազրկության բացակայություն: Գործազրկությունը առկա է լրիվ զբաղվածության դեպքում, երբ ցիկլային գործազրկությունը հավասարվում է զրոյի:

Աշխատանքի շուկայի վրա ազդեցություն են գործում երեք հիմնական գործոններ՝ բնական-ռեսուրսային, ժողովրդագրական և սոցիալ-տնտեսական: Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքաապահովվածությունը կախված է մի շարք գործոններից (Գծապատկեր 14):

Գործազրկության մակարդակի վրա առավել էական ազդեցություն է գործում սոցիալ-տնտեսական գործոնները: Դրանցից են՝

- արտադրության անկումը,
- արտադրանքի արտադրությունում կառուցվածքային տեղաշարժերը,
- սեփականության ձևերում փոփոխությունը,
- իրավիճակը ֆինանսա-վարկային, ինվեստիցիոն, արտաքին տնտեսական և եկամուտների ոլորտներում:

Ժողտնտեսությունում ամբողջությամբ, այդ թվում գյուղատնտեսության մեջ նպաստեց գիտության և գիտաարտադրական կազմակերպություններից կադրերի ներհոսքին դեպի արտադրական գործունեության և կառավարման օրգաններ: Այս երևույթը վերջին հաշվով տանում է բարձր որակավորման:

Աշխատանքապահովման զսպման գործոնները գյուղատնտեսության մեջ	
	Աշխատանքի ծանր պայմաններ (տեխնոլոգիական գործողությունների մոտ 60 % կատարվում է ձեռքով)
	Ագրարային հատվածում սոցիալական ոլորտի թույլ զարգացումը
	Երկրի տարածքում գյուղատնտեսության աշխատանքային ռեսուրսների անհամաչափ բաշխվածությունը
	Բանվորական կադրերի՝ մեխանիզատորների, շինարարների, անասնապահների անբավարար պատրաստումը
	Գյուղատնտեսության մեջ գործազրկության աճը
	Գյուղատնտեսական արտադրության ցածր արդյունավետությունը
	Գյուղատնտեսական արտադրության ոլորտից երիտասարդության արտահոսքը

7.4. Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման բարելավման ուղիները գյուղատնտեսության մեջ

Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը: Աշխատանքի ոլորտում հիմնական խնդիրը հանդիսանում է աշխատանքային ռեսուրսների առավել արդյունավետ օգտագործումը:

Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման կարևոր ցուցանիշը ագրարային հատվածում հանդիսանում է հանրային արտադրությունում ռեսուրսների ներգրավման աստիճանը՝ աշխատանքային տարվա և օրվա ընթացքում աշխատանքի գործառույթները, աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման սեզոնայնությունը (Գծապատկեր 15):

Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության և բերքահավաքի առավել ծանրաբեռնված ժամանակահատվածում աշխատանքային օրվա տևողությունը աշխատողների մոտ բարձրանում է 12 ժամ, իսկ ձմռան շրջանում՝ իջնում է մինչև 5-6 ժամ: Աշխատանքային տարվա ամենաբարձր տևողությունը դիտվում է ամասնապահության մեջ: Այն տարվա ընթացքում միջին հաշվով կազմում է 310 օր, երբ դաշտավարության մեջ աշխատում են ընդամենը 220-240 օր: Այդ թվում, ըստ հանրապետության տարբեր տնտեսական շրջանների և գոտիների, դրանք էապես տարբերվում են:

Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման ցուցանիշները

1. Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման մակարդակը՝

$$Q_{\text{առ}} = \frac{U_{n_{\text{լի}}}}{U_{n_{\text{բ}}}},$$

որտեղ՝ $Q_{\text{առ}}$ -ը աշխատանքային ռեսուրսների արտադրության մասնակցության գործակիցն է, $U_{n_{\text{լի}}}$ -ն արտադրությանը մասնակցած աշխատանքային ռեսուրսների փաստացի թիվն է, մարդ, $U_{n_{\text{բ}}}$ -ն աշխատանքային ռեսուրսների առկա թիվն է, մարդ:

2. Աշխատաժամանակի օգտագործման գործակիցը տարվա ընթացքում՝

$$Q_{\text{աժ}} = \frac{U_{\text{ժ}_{\text{լի}}}}{U_{\text{ժ}_{\text{հֆ}}}},$$

որտեղ՝ $U_{\text{ժ}_{\text{լի}}}$ -ն փաստացի աշխատած աշխատաժամանակն է, ժամ, $U_{\text{ժ}_{\text{հֆ}}}$ -ն աշխատաժամանակի տարեկան հնարավոր ֆոնդն է, ժամ:

3. Օրվա աշխատաժամանակի օգտագործման գործակիցը՝

$$Q_{\text{օր}} = \frac{\text{ժ}_{\text{լի}}}{\text{ժ}_{\text{սի}}},$$

որտեղ՝ $\text{ժ}_{\text{լի}}$ -ն օրվա փաստացի աշխատած ժամերն են, ժամ, $\text{ժ}_{\text{սի}}$ -ն օրվա սահմանված աշխատաժամերն են ժամ:

4. Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման սեզոնայնության գործակիցը՝

$$Q_u = \frac{Q_{\text{ա}(i)}}{Q_u},$$

որտեղ՝ $Q_{\text{ա}(i)}$ -ն ամսվա ընթացքում աշխատանքի առավելագույն կամ նվազագույն զբաղվածությունն է, ժամ, Q_u -ն՝ աշխատողների միջին ամսական զբաղվածությունն է, ժամ:

Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է աշխատանքի արտադրողականության ցուցանիշներով՝ համախառն արտադրանքի ելքը, միջին տարեկան մեկ աշխատողի կամ մեկ մարդ-օրվա հաշվով:

Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման բարելավման ուղիները:
 Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության վրա ազդող հիմնական գործոնը հանդիսանում է գյուղատնտեսական աշխատանքի սեզոնայնությունը: Այն պայմանավորված է արտադրության սեզոնայնությամբ և արտադրության ու աշխատանքի ժամանակաշրջանի չհամընկնելով: Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի սեզոնայնությունը պայմանավորվում է երկրագործությունում դրա օգտագործման անհավասարաչափությամբ: Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության և բերքահավաքի շրջանում այն բարձրանում է, իսկ ձմռան շրջանում՝ իջնում: Աշխատանքի սեզոնայնության մեղմացման կարելի է հասնել արտադրության ճյուղային կառուցվածքի կատարելագործման, աշխատանքային գործընթացների մեքենայացման մակարդակի բարձրացման, գյուղատնտեսական և արդյունաբերական արտադրության զուգակցման միջոցով (Գծապատկեր 16):

Գծապատկեր 16

Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման բարելավման ուղիները	
	Օժանդակ արդյունաբերական արտադրության և արհեստագործության զարգացումը
	Արտադրության կառուցվածքի կատարելագործումը և դրա գիտատեխնիկական բարեփոխումը
	Աշխատանքի օգտագործման տարածաշրջանային և ճյուղային պայմանների հաշվառումը
	Աշխատողների տնտեսական խրախուսման կատարելագործումը
	Ձեռնարկատիրական գործունեության զարգացումը
	Սեփականատիրական հարաբերությունների փոփոխում և անձնական օժանդակ տնտեսության զարգացումը
	Կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման կատարելագործումը
	Աշխատողների սոցիալական պայմանների բարելավումը

Աշխատանքի սեզոնայնությունն ունի մի շարք տնտեսական և սոցիալական բացասական հետևանքներ: Դրանք հանգեցնում են համախառն արտադրանքի քանակի զգալիորեն պակաս ստացմանը, տարվա ընթացքում աշխատանքի և աշխատավարձի անհամաչափ ծախսմանը: Այն հանդիսանում է գյուղատնտեսության աշխատողների անբավարարվածության հիմնական պատճառը և առաջանում է ճյուղի կադրերի հոսք:

Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքային ռեսուրսների համաչափ և լրիվ օգտագործման կարևոր պայմանը հանդիսանում է արտադրության խորը մասնագիտացումն ու համակենտրոնացումը, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության և բերքահավաքի ինդուստրիալ տեխնոլոգիաների ներդրումը, միջտնտեսային կոոպերացման և ագրոարդյունաբերական ինտեգրացման զարգացումը: Վերջինս ունի նաև սոցիալ-տնտեսական նշանակություն, քանի որ այն նպաստում է աշխատանքի բնույթի և պայմանների արմատական փոփոխմանը, երիտասարդությանը գյուղին ամրացնելուն, գյուղական բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը:

ԳԼՈՒԽ 8. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՅՈՒՆԸ ԳՅՈՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

- 8.1. Աշխատանքի արտադրողականությունը հասկացությունն ու էությունը
- 8.2. Աշխատանքի արտադրողականության որոշման մեթոդիկան և դրա ցուցանիշները
- 8.3. Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման գործոններն ու ուղիները գյուղատնտեսության մեջ

8.1. Աշխատանքի արտադրողականությունը հասկացությունն ու էությունը

Աշխատանքի արտադրողականության հասկացությունը: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության աճ կարելի է ապահովել ի հաշիվ կիրառվող ռեսուրսների քանակի ավելացման կամ դրանց օգտագործման արդյունավետության բարձրացման:

Այստեղ, իր կարևոր դերն ունի նաև աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործումը: Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը բնութագրող հիմնական տնտեսական ցուցանիշը հանդիսանում է աշխատանքի արտադրողականությունը:

Աշխատանքի արտադրողականությունը, դա կոնկրետ աշխատանքի արդյունքայնությունն է որոշակի ժամանակաշրջանում, այսինքն մարդու նպատակասլաց արտադրական գործունեության արդյունավետությունը: Այն արտադրված արտադրանքի քանակի և դրա արտադրության վրա ծախսված ժամանակի հարաբերությունն է: Աշխատանքի արտադրողականությունն իրենից ներկայացնում է միավոր աշխատաժամանակում որոշակի քանակով սպառողական արժեքի ստեղծման մարդու կոնկրետ աշխատանքի հնարավորությունը:

Միավոր աշխատաժամանակում որքան ավելի շատ արտադրանք է արտադրվում, այնքան քիչ է միավոր արտադրանքի արտադրության համար կատարված աշխատանքային ծախսերը և բարձր դրա աշխատանքի արտադրողականությունը:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը հանդիսանում է առավել հրատապ խնդիր, որից կախված են գյուղատնտեսության ընդլայնված վերարտադրության տեմպերը և իր արտադրանքներով բնակչության պահանջ-մուծների լրիվ բավարարումը: Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը հանդիսանում է աշխատանքի գործընթացում ցանկացած փոփոխու-

թյուն, որն ուղղված է տվյալ արտադրանքի արտադրության համար անհրաժեշտ աշխատաժամանակի կրճատմանը:

Աշխատանքի արտադրողականության աճը հանդիսանում է համընդհանուր օրենք, յուրահատուկ բոլոր հասարակական տնտեսական հասարակարգերին: Աշխատանքի արտադրողականության անընդհատության օրենքն ընդհանուր է ժողտնտեսության բոլոր ճյուղերի համար: Սակայն գյուղատնտեսության մեջ այն ունի ի հայտ գալու յուրահատուկ ձևերը: Այն կապված է աշխատանքի արտադրողականության մակարդակի վրա կլիմայական պայմանների և ճյուղի սոցիալական կառուցվածքի ազդեցության հետ:

Աշխատանքի արտադրողականության էությունը: Արտադրանքի արտադրության ընթացքում ծախսվում են ինչպես կենդանի, այնպես էլ արտադրության միջոցներում, նյութերում և այլ անցյալի աշխատանք, որը փոխանցվում է նոր ստեղծվող արտադրանքին: Կենդանի աշխատանքը գործունեության մեջ է դնում անցյալում ստեղծված արտադրության միջոցները: Այն հանդիսանում է նոր սպառողական արժեքի միակ ստեղծողը: Աշխատանքը, որպես գործընթաց միշտ հանդիսանում է կենդանի, սակայն, երբ աշխատանքի գործընթացը ավարտված է և աշխատանքի արդյունքը դուրս է եկել դրա սահմանները, արտադրանքում ամփոփված ողջ աշխատանքը հանդիսանում է նյութականացված (անցյալի) աշխատանք: Նյութականացված աշխատանքն իր մեջ ընդգրկում է արդյունաբերության աշխատողների աշխատանք, որն ամփոփված է մեքենաների, սարքավորումների, հանքային պարարտանյութերի մեջ, ինչպես նաև գյուղատնտեսության աշխատողների աշխատանքը, որը ծախսվել է արտադրության նախորդ փուլերում և ամփոփված է սերմերի, կերերի, գյուղատնտեսական ծագման այլ միջոցների և աշխատանքի առարկաների մեջ: Արդյունաբերության նյութականացված աշխատանքի համեմատ գյուղատնտեսության նյութականացված աշխատանքն աչքի է ընկնում ավելի քիչ արդյունավետությամբ, քանի որ վերջինս կարևոր դեր է խաղում գյուղատնտեսության մեջ կատարված տեխնիկական միջոցների նորացման գործում:

Նախորդ շրջանում և արտադրության վերջնական փուլում ծախսված աշխատանքի գումարն իրենից ներկայացնում է ամբողջական աշխատանքը: Այն ստեղծում է կոնկրետ արտադրանքի արժեք, իսկ արտադրության վերջնական փուլում ծախսված աշխատանքը ստեղծում է արտադրանքի նոր արժեք: Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է տարբերել ամբողջ աշխատանքի (ամբողջական) ցուցանիշներ և միայն նոր միացված (կենդանի) աշխատանքի արդյունավետության ցուցանիշներ:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման էությունը կայանում է նրանում, որ արտադրանքի արտադրության ժամանակ կենդանի աշխատանքի բաժինը կրճատվում է, իսկ առարկայացած աշխատանքի բաժինը՝ ավելանում, սակայն ավելանում է այնպես, որ արտադրանքի արտադրության համար պահանջվող աշխատաժամանակի ընդհանուր ծավալը պակասում է: Այսինքն՝ կենդանի աշխատանքն ավելի շատ է կրճատվում, քան ավելանում է առարկայացած աշխատանքը: Կենդանի և առարկայացած աշխատանքի միջև հարաբերակցությունը փոփոխվում է տեխնիկական վերագինման բարձրացմանը զուգահեռ: Ամբողջական աշխատանքի ծախսերը գյուղատնտեսական արտադրանքի արժեքի որոշման ժամանակ, որպես ապրանքի արժեք որոշվում է բացառապես նրանում ամփոփված աշխատանքի ժամանակով:

Երբ ծախսերի տարրերից մեկը տնտեսվում է մյուսի հաշվին, ապա աշխատանքի արտադրողականության աճ տեղի չի ունենում: Այլ խոսքով, արտադրանքի արտադրության համար անհրաժեշտ աշխատանքային ծախսերը չեն կրճատվում, այլ տեղի է ունենում կառուցվածքային փոփոխություն:

Կենդանի և առարկայացած աշխատանքային ծախսերի հարաբերակցության միջև փոփոխությունը տեղի է ունենում տեխնիկական զինվածության շնորհիվ: Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման և արտադրանքի արտադրության վրա ծախսված աշխատաժամանակի տնտեսման որոշման համար, անհրաժեշտ է աշխատաժամանակում ներառել աշխատանքային ծախսերի ամբողջությունը (կենդանի և առարկայացած): Այսպիսի հաշվառումը հիմք է հանդիսանում գյուղատնտեսական արտադրանքի արժեքի որոշման համար: Սա բացառիկ կարևոր նշանակություն ունի գյուղատնտեսական ճյուղերում և գիտատեխնիկական առաջընթացի գնահատման և բացահայտման միջոցառումների համար:

Երկրագործության ճյուղում անցյալի աշխատանքային ծախսումներին բաժին է ընկնում մոտ 67, իսկ կենդանի աշխատանքային ծախսումներին՝ 33%-ը: Գիտատեխնիկական առաջընթացի ներդրման շնորհիվ փոքրանում է կենդանի աշխատանքային ծախսերը, ավելանում՝ անցյալի առարկայացածը:

8.2. Աշխատանքի արտադրողականության որոշման մեթոդիկան և դրա ցուցանիշները

Աշխատանքի արտադրողականության ցուցանիշների համակարգը: Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը և դիմամիկան (շարժը) որոշելու համար օգտվում են բնեղեն կամ արժեքային ցուցանիշներից (Գծապատկեր 17):

Քանի որ աշխատանքի արտադրողականության աճն իր կոնկրետ արտահայտությունը գտնում է ամենից առաջ կենդանի աշխատանքի ծախսերի բացարձակ իջեցման մեջ, ուստի ընդունված է ուսումնասիրել կենդանի աշխատանքի արտադրողականությունը և որոշել աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը ծախսված միավոր կենդանի աշխատանքի ծախսերի դիմաց ստացված համախառն արտադրանքի ելքով:

Բնեղեն արտահայտությամբ աշխատանքի արտադրողականության ցուցանիշը դա կենդանի աշխատանքով ստեղծված տվյալ տեսակի արտադրանքի (հացահատիկ, կարտոֆիլ, կաթ, միս և այլն) քանակի և դրա արտադրության վրա ծախսված աշխատաժամանակի հարաբերությունն է: Աշխատանքի արտադրողականության բնեղեն ցուցանիշների համակարգը հանդիսանում է շատ արժեքավոր, քանի որ դրանք ավելի ճիշտ են բնութագրում աշխատանքի արտադրողականության կատեգորիան:

Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի արտադրողականությունը հանդիսանում է բարդ տնտեսագիտական կատեգորիա: Այն բնութագրվում է լրիվ, ուղղակի, հակադարձ և անուղղակի ցուցանիշներով: Աշխատանքի արտադրողականության ուղղակի ցուցանիշները հաշվարկվում են որպես արտադրված արտադրանքի քանակի և ծախսված աշխատաժամանակի հարաբերությամբ:

**Աշխատանքի արտադրողականության ցուցանիշները
գյուղատնտեսության մեջ**

Աշխատանքի արտադրողականության ուղղակի ցուցանիշը՝ $U_w = \frac{\sum U}{U_\delta}$,

որտեղ $\sum U$ -ն համախառն արտադրանքն է (բնամթերային կամ արժեքային արտահայտությամբ),

U_δ -ն՝ արտադրանքի արտադրության համար կատարված աշխատանքային ծախսումները, մարդ-օր, մարդ-ժամ, միջին տարեկան աշխատողների թիվ:

Աշխատանքի արտադրողականության հակադարձ ցուցանիշը՝ աշխատատարությունը՝ $U_w = \frac{U_\delta}{\sum U}$:

Աշխատանքի արտադրողականության անուղղակի ցուցանիշները՝

- միավոր ժամանակում կատարված գյուղատնտեսական աշխատանքի ծավալը, հա/ժամ, տ/ժամ,
- 1 հա գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության համար կատարված աշխատանքային ծախսումները, մարդ-ժամ,
- մեկ գլուխ անասունի սպասարկման համար աշխատանքային ծախսումներն անասնաբուծությունում, մարդ-ժամ,
- մեկ աշխատողի ծանրաբեռնվածությունը (համապատասխան անասնազվաքանակը մեկ աշխատողի հաշվով),
- առանձին գործողությունների (կերատեսակների բաշխում, կիթ, գոմաղբի հավաքում և այլն) համար կատարված աշխատանքային ծախսումները:

$$U_w = \frac{\sum U}{U_\delta},$$

որտեղ՝ $\sum U$ -ն՝ արտադրված արտադրանքի քանակն է բնեղեն կամ արժեքային արտահայտությամբ,

U_δ -ն՝ արտադրանքի արտադրության վրա ծախսված աշխատաժամանակն է, մարդ-ժամերով կամ մարդ-օրերով կամ աշխատողների թիվը:

Սա, աշխատանքի արտադրողականության հիմնական (լրիվ) և գլխավոր ցուցանիշն է, որն առավել ամբողջությամբ է բնութագրում աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը գյուղատնտեսության մեջ:

Աշխատանքի արտադրողականության հիմնական ցուցանիշները, կախված արտադրանքի հաշվառման ձևից լինում են բնեղեն և արժեքային, իսկ ըստ արտադրանքի տեսականու ու ճյուղերի ընդգրկման աստիճանի՝ մասնավոր և ընդհանրացնող:

Առանձին կամ միասեռ արտադրատեսակների (օրինակ՝ ցորեն, կարտոֆիլ, կաթ և այլն) արտադրության ժամանակ աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը որոշվում է մասնավոր ցուցանիշների օգնությամբ, իսկ առանձին ճյուղերում (բուսաբուծություն, անասնաբուծություն) կամ տնտեսության ու ամբողջ գյուղատնտեսության գծով աշխատանքի արտադրողականության վերլուծության ժամանակ օգտագործվում են ընդհանրացնող ցուցանիշները: Մասնավոր ցուցանիշները, որպես կանոն, ներկայացվում են բնեղեն, իսկ ընդհանրացնողներն՝ արժեքային ձևով:

Աշխատանքի արտադրողականության բնեղեն ցուցանիշները, ի տարբերություն արժեքային ցուցանիշների, արտադրանքի տեսականու կառուցվածքային տեղաշարժերի ազդեցությանն չեն ենթարկվում, որը թույլ է տալիս դրանք օգտագործել առանձին տեխնոլոգիական գործընթացների վրա աշխատանքային ծախսերի հաշվարկման համար: Այս ցուցանիշներն արտահայտում են կենդանի աշխատանքի իրական ծախսերը, քանի որ դրանց հաշվարկը անմիջականորեն իրականացվում է աշխատաժամանակի միավորներով:

Արտադրանքի աշխատատարությունը (U_m) դա աշխատանքի արտադրողականության հակադարձ մեծությունն է: Այն որոշվում է արտադրանքի արտադրության համար կատարված աշխատանքային ծախսումների և արտադրված քանակի հարաբերությամբ՝

$$U_m = \frac{U_o}{\sum U} :$$

Այս ցուցանիշն ավելի հաճախ օգտագործվում է տնտեսվարող սուբյեկտի տնտեսական գործունեության վերլուծության, ինչպես նաև, ըստ գոտիների և տնտեսական շրջանների, գյուղատնտեսական արտադրանքի առանձին տեսակների արտադրության արդյունավետության բնութագրման ժամանակ:

Աշխատանքի արտադրողականության լրիվ և հակադարձ ցուցանիշների կողքին օգտագործվում են նաև լրացուցիչ (ոչ լրիվ) ցուցանիշներ: Այդ ցուցանիշները ցույց են տալիս աշխատանքային ծախսումների արդյունավետության իրական բնութագիրը, սակայն անուղղակի ձևով բնութագրում են առանձին տեխնոլոգիական գործընթացների միջանկյալ գործողությունների աշխատանքի արտադրողականությունը:

Դրանց թվին են պատկանում՝

- մեկ ժամում կամ օրում կատարված աշխատանքի ընդհանուր ծավալը,
- դաշտային աշխատանքներում մեկ աշխատողի կատարած աշխատանքը,
- միավոր աշխատանքի ծավալի վրա ծախսված աշխատանքը,
- գյուղատնտեսական մշակաբույսերի առանձին տեսակների ցանքերով կամ անասնաբուծությունում անասուններով մեկ աշխատողի ծանրաբեռնվածությունը, աշխատանքային ծախսումները մեկ հա ցանքի կամ մեկ գլուխ անասունի հաշվով: Այդ դեպքում փաստացի ծախսումները համեմատում են նորմատիվային տվյալների հետ: Օրինակ մեկ հեկտար աշնանացան ցորենի մշակության վրա ըստ նորմատիվի պետք է ծախսվի 40 մարդ-ժամ, սակայն փաստացի ծախսվել է 31 մարդ-ժամ:

Արտադրվող արտադրանքի ծավալի որոշման մեթոդիկան: Ձեռնարկությունում կամ ճյուղում, երբ արտադրվում է տարատեսակ արտադրանքներ,

որոնք բնեղեն արտահայտությամբ հնարավոր չէ գումարել, դրա ծավալը որոշում են արժեքային արտահայտությամբ: Այդ նպատակի համար օգտագործում են ընթացիկ, գործող գնման և համադրելի գները: Այն դեպքում, երբ աշխատանքի արտադրողականությունը հաշվարկվում է մեկ տնտեսությունում, միասնական մասնագիտացման տնտեսություններում կամ որոշակի գոտու սահմաններում, մեկ տարվա ընթացքում, գյուղատնտեսական արտադրանքի գնահատման համար օգտագործվում են ընթացիկ գնման գները կամ առանձին արտադրանքների իրացման գները: Տարբեր մասնագիտացման տնտեսություններում, տարբեր բնակլիմայական գոտիներում աշխատանքի արտադրողականության համեմատության համար օգտվում են վերջին երեք տարիներից որևէ մեկ տարվա իրացման միջին գներից, որոնք համարվում են համադրելի գներ: Նման գներ նախառեֆորմյան շրջանում սահմանվում էր յուրաքանչյուր ժամանակահատվածի համար (օրինակ՝ 1983թ. համադրելի գները):

Աշխատանքի արտադրողականությանը համախառն արտադրանքով որոշելու թերությունը կայանում է նրանում, որ այն չի ապահովում բավարար և օբյեկտիվ պատկերացում աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման մասին, քանի որ տվյալ ցուցանիշում առկա է կրկնակի հաշվարկ, ինչպես նաև արտադրանքի ոչ ապրանքային մասի իջեցված գնահատում: **Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի կրկնակի հաշվարկման տարրերից են՝** կերատեսակները, սերմերը, տնկանյութերը, հորթերի կերակրման համար կաթը և այլն, որոնց արտադրության համար աշխատանքային ծախսեր են կատարվել արտադրության նախորդ փուլերում: Այդ ամենը խեղաթյուրում է աշխատանքի արտադրողականության մակարդակն ու դինամիկան, չնայատեղիվ արտադրանքի նյութատարության իջեցմանը և որակի բարձրացմանը: Կապված այս հանգամանքի հետ, պետք է նշել, որ աշխատանքի արտադրողականության աճի կարելի է հասնել ոչ այնքան ի հաշիվ նրա օգտագործման արդյունավետության, որքան արտադրանքի նյութատարության ավելացման շնորհիվ:

Ուստի, այս նկատառումով աշխատանքի արտադրողականության հաշվարկման համար նպատակահարմար է օգտագործել ոչ թե համախառն, այլ զուտ արտադրանքը (համախառն եկամուտ), որն արտացոլում է կենդանի աշխատանքով ստեղծված նոր արդյունքի արժեքը և չի պարունակում կրկնակի հաշվարկ ու նյութական ծախսեր: Այս ցուցանիշը աշխատանքի արտադրողականության ցուցանիշների համակարգում պետք է համապատասխան տեղ զբաղեցնի:

Աշխատանքային ծախսումների որոշման մեթոդիկան: Աշխատանքի արտադրողականության հաշվարկման ժամանակ, խիստ կարևոր է ճիշտ հաշվարկել գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության համար աշխատանքային ծախսումների քանակը: Աշխատանքային ծախսումներն արտահայտում են միավոր աշխատաժամանակով՝ օրերով, ժամերով: Գյուղատնտեսության պրակտիկայում կիրառվում է մեկ աշխատողի հաշվով ծախսված աշխատաժամանակը՝ մարդ-ժամը: Որպես կանոն, հաշվարկների համար վերցվում են արտադրանքի արտադրության վրա կատարված միայն ուղղակի աշխատանքային ծախսումները: Ավելի ճիշտ հաշվարկման համար անհրաժեշտ է հաշվարկել նաև համարարտադրական և համատնտեսական ծախսերը: Դրանք ներկայացնում են գյուղատնտեսական ձեռնարկության առավել որակավորված

Աշխատանքային ծախսումների նորմատիվները ՀՀ բուսաբուծության մեջ
1 հեկտարի և 1 ցենտների հաշվով (ջրովի (Ջ) և անջրդի (Ա) պայմաններում),
մարդ-ժամ

Մշակաբույսը		Բերքատ- վությունը , g/ha	Աշխատանքային ծախսումները, մ-ժամ			
			1 հեկտարի վրա		1 ցենտների վրա	
			մոդելայի ն տնտե- սություն	գյուղաց. տնտե- սություն	մոդելային տնտե- սություն	գյուղաց. տնտե- սություն
Հացահատիկ	Ջ	30	54,9	-	1,83	-
		25	-	57,5	-	2,30
	Ա	15	67	73,7	4,74	4,91
Կարտոֆիլ	Ջ	190	741,0	-	3,90	-
		160	-	832	-	5,20
	Ա	120	816	928,8	6,80	7,74
Բանջարեղեն	Ջ	360	1649,0	-	4,58	-
		280	-	1700	-	6,07
	Ա	200	1242	1376	6,21	6,88
Ծխախոտ	Ջ	29	4321	-	149,0	-
		24	-	4488	-	187,0
	Ա	19	-	4560	-	240,0
Բոստանային մշակաբույսեր	Ջ	220	825	-	3,75	-
		200	-	882	-	4,41
	Ա	160	-	835	-	5,22
Պտուղ	Ջ	60	-	408	-	6,80
	Ա	50	370	398	7,40	7,96
Խաղող	Ջ	100	1179	-	11,79	-
		85	-	921	-	23,83
	Ա	70	1806	1929	25,5	27,56
Խորդենի	Ջ	270	1453	-	5,38	-
		220	1654	-	7,52	-
Կերի արմա- տապտուղ	Ջ	350	917	-	2,62	-
		300	-	894	-	2,98
	Ա	250	885	950	3,54	3,80
Բազմամյա խոտ (խոտի)	Ջ	80	120	-	1,50	-
		65	-	143	-	2,2
	Ա	50	116	120	2,32	2,4
Միամյա խոտ (խոտի)	Ջ	50	76	-	1,51	-
		40	-	80	-	2,00
	Ա	30	103	108	3,42	3,6
Սիլոսային մշակա- բույսեր (ներառյալ եգիպտացորենը)	Ջ	300	123	-	0,41	-
		250	-	160	-	0,64
	Ա	200	136	144	0,68	0,72

աշխատողների աշխատանքը, որոնք սպասարկում են երկրագործության և անասնապահության ճյուղերը: Դրանց թվին են պատկանում՝ ագրոնոմները,

գոտտեխնիկները, անասնաբուժները, ինժեներա-տեխնիկական անձնակազմը և այլն: Նշված կատեգորիաների աշխատողների աշխատանքի ծախսերը բաշխված են ըստ արտադրանքի տեսակների՝ ուղղակի աշխատանքի ծախսերին համամասնորեն:

Ներկայումս գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի արտադրողականության որոշման ժամանակ ընդունվում են միայն աշխատանքի ուղղակի ծախսերը: Սա բացատրվում է կառավարման և սպասարկող անձնակազմի աշխատանքի ծախսերն ըստ առանձին արտադրանքի բաշխման բարդությամբ, իսկ Հայաստանում՝ նաև գյուղացիական տնտեսություններում նրանց բացակայությամբ:

Աղյուսակ 13

Աշխատանքային ծախսումների նորմատիվները ՀՀ անասնաբուծության մեջ անասունների 1 գլխի և 1 ցենտներ արտադրանքի հաշվով, մարդ-ժամ					
Արտադրանքի անվանումը	Մթերատվությունը	Աշխատանքային ծախսումները, մ-ժամ			
		1 գլխի հաշվով		1 ցենտների վրա	
		մոդելային տնտեսություն	գյուղաց. տնտեսություն	մոդելային տնտեսություն	գյուղաց. տնտեսություն
Տավարի քաշած, կգ	140	64,8		46,26	
	110		71,9		65,4
Կաթ, կովի, g	2700	300		11,12	
	1800		338,4		18,8
Խոզի քաշած, կգ	100	10,3		10,3	
	80		34,3		42,9
Ոչխարի քաշած, կգ	20	21,0		66	
	15		28		68,1
Բուրդ, կգ	2,7	*	*	288,6	
	2,0	*	*		293
Թռչնի քաշած, կգ	1,4	0,26		19,4	
	1,1		0,42		38,5
Ձուլ, 1000 հատ	200	1,7		8,43	
	160		4,26		26,6

Աշխատանքի արտադրողականությունը որոշվում է նաև համախառն արտադրանքը հարաբերելով ձեռնարկության միջին տարեկան աշխատողների թվին: Այս ցուցանիշն արտահայտում է ոչ միայն աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը, այլ նաև տարվա ընթացքում աշխատուժի օգտագործման աստիճանը: Սա աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության ամենազխաժող ցուցանիշն է գյուղատնտեսության մեջ:

Աշխատողների միջին տարեկան թիվը որոշվում է տնտեսության աշխատողների աշխատած ժամերը հարաբերելով մեկ աշխատողի աշխատածանա-

նակի տարեկան ֆոնդին: Վերջինս 40 ժամյա շաբաթվա դեպքում կազմում է 2009 ժամ, իսկ 36 ժամյա շաբաթի դեպքում՝ 1814 ժամ, բանվորական օրերի թիվը հնգօրյա շաբաթի դեպքում կազմում է 252:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության գործընթացին ամսի-ջականորեն մասնակցում են ինչպես բուն գյուղատնտեսության, այնպես էլ արդյունաբերության մի շարք ճյուղեր: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության վրա կատարված աշխատանքային ծախսերը ընդունված է բաժանել երկու խմբի՝ կենդանի և անցյալի առարկայացած:

Կարևոր դերը պատկանում է կենդանի աշխատանքին, քանի որ դրա միջոցով ստեղծվում է նոր արդյունքը: Տարբեր է գյուղատնտեսության առարկայացած աշխատանքի և արդյունաբերության անցյալի աշխատանքի դերը գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության արդյունավետության բարձրացման գործում: Եվ եթե գյուղատնտեսության անցյալի աշխատանքը մեխանիկորեն փոխանցվում է նոր արտադրվող արտադրանքին, ապա արդյունաբերության անցյալի աշխատանքը նպաստում է գյուղատնտեսության տեխնիկական հագեցվածությանը և հետևաբար արտադրության առավել արդյունավետությանը:

8.3. Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման գործոններն ու ուղիները գյուղատնտեսության մեջ

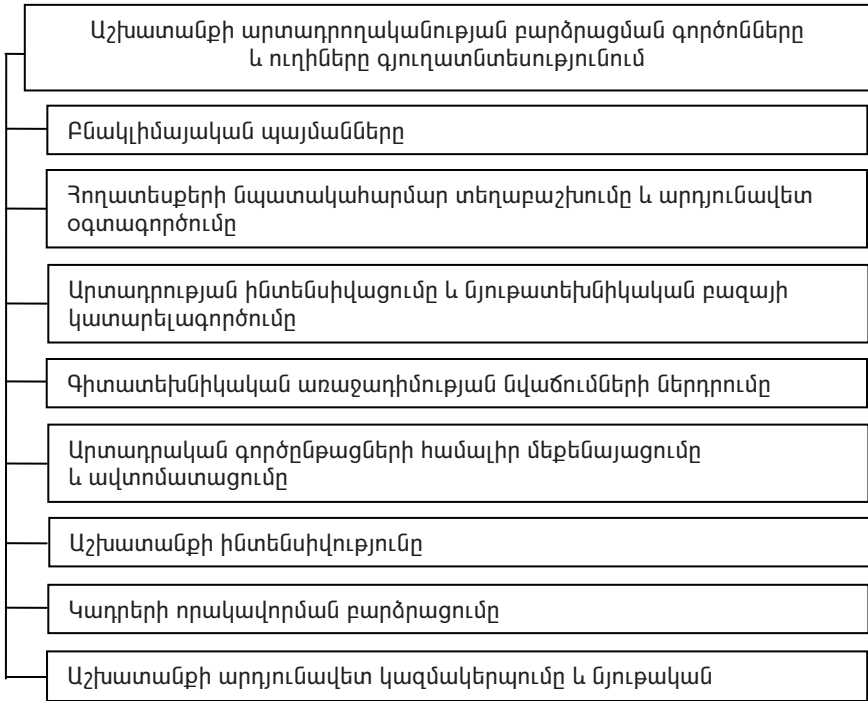
Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման նշանակությունը գյուղատնտեսության մեջ: Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի արտադրողականության տեսանկյունից արագացումը հանդիսանում է օբյեկտիվ անհրաժեշտություն և ունի կարևոր ժողովրդական նշանակության բազմաթիվ տնտեսական և սոցիալական խնդիրների լուծման համար: Աշխատանքի արտադրողականության աճի գլխավոր դերն ու նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն հանդիսանում է գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ավելացման հիմնական աղբյուրը և նպաստում է երկրի բնակչությանը սննդամթերքով ավելի լրիվ բավարարմանը: Այն տանում է արտադրանքի արտադրության վրա կենդանի աշխատանքային ծախսերի կրճատմանը, հետևաբար՝ աշխատաժամանակի տնտեսմանն ու գյուղատնտեսության մեջ աշխատողների թվի կրճատմանը, որոնք աշխատանք են գտնում տնտեսության այլ ոլորտներում:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը նպաստում է միավոր արտադրանքի հաշվով աշխատանքի վարձատրության տնտեսմանը, անցյալի աշխատանքային ծախսումների արդյունավետ օգտագործմանն ու տնտեսմանը: Վերջին հաշվով, արդյունքում էական ազդեցություն է գործում բուսաբուծական և անասնապահական առանձին տեսակի արտադրանքի արտադրության արդյունավետության բարձրացմանը:

Աշխատանքի արտադրողականության աճի գործոնները: Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի արտադրողականության վրա ազդող գործոնների ուղղվածության և ներգործության աստիճանը միանման չէ: Դրանցից մեկը մի մասը նպաստում է աշխատանքային ծախսերի կրճատմանը, մյուսները՝ տանում են գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ավելացմանը,

երրորդները՝ միաժամանակ ներգործում են աշխատանքի տնտեսման ու արտադրանքի արտադրության աճի վրա (Գծապատկեր 18):

Գծապատկեր 18

Օրինակ՝ բուսաբուծության մեջ արտադրական գործընթացների մեքենայացման մակարդակի բարձրացումը նպաստում է ձեռքի աշխատանքի ազատմանը, այն մեքենայականներով փոխարինելով, և վերջին հաշվով, կրճատվում են ամբողջական աշխատանքային ծախսումները: Բուսաբուծության մեջ աշխատանքային գործընթացների մեքենայացման մակարդակի աճը ապահովում է սեղմ ագրոտեխնիկական ժամկետներում դաշտային աշխատանքների կատարումը, նպաստում հողի մշակման, ցանքերի խնամքի և բերքահավաքի որակի բարելավմանը: Այս բոլորը բերում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման և միավոր տարածության հաշվով արտադրանքի ելքի ավելացման:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման ուղիները: Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման ուղիներն են՝

- տնտեսության ֆոնդաապահովվածության և ֆոնդազինվածության աճը,
- հիմնական ֆոնդերի օգտագործման ինտենսիվության բարձրացումը,
- մասնագիտացման խորացումը և գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետ համակենտրոնացումը,

- բուսաբուծությունում և անասնաբուծությունում ռեսուրսախնայողական ու առաջադիմական տեխնոլոգիաների ներդրումը,
- աշխատանքի կազմակերպման բարելավումը և ինտենսիվության բարձրացումը,
- ագրոարդյունաբերական համալիրի կադրերի որակավորման բարձրացումը,
- աշխատանքի նյութական խրախուսման ուժեղացումը:

Աշխատանքի արտադրողականությունը կախված է նաև արտադրության սանիտարահիգիենիկ պայմաններից և անասնապահական ֆերմաների միկրոկլիմայից:

Աշխատանքի արտադրողականության վրա անմիջականորեն ազդում է նաև աշխատողների որակավորման մակարդակը: Որքան բարձր է աշխատողների մասնագիտական վարպետությունն ու նրանց մասնագիտական աշխատանքի ստաժը, այնքան ցածր է միավոր արտադրանքի արտադրության վրա աշխատանքային ծախսումները:

Փորձառու մեխանիզատորները կատարելապես տիրապետում են գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության ագրոտեխնիկային և տեխնոլոգիական գործընթացների կազմակերպմանը: Սա նպաստում է աշխատանքի առավել արդյունավետ օգտագործմանն ու դրա արտադրողականության բարձրացմանը:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման գործում ոչ պակաս նշանակություն ունի գյուղատնտեսական աշխատողների նյութական խրախուսումը: Աշխատողների աշխատանքի հիմնական և լրացուցիչ վարձատրություն ապահովում է արտադրության արդյունքի նկատմամբ նրանց շահագրգռվածությունը: Աշխատանքի արտադրողականության աճի տեմպերը աշխատանքի վարձատրության աճի տեմպի նկատմամբ պետք է լինեն առաջանցիկ: Սրանում է կայանում աշխատանքի արտադրողականության և նյութական խրախուսման տնտեսական իմաստը: Ցավոք, շուկայական տնտեսության անցման պայմաններում տնտեսվարման այս կարևոր գործոնը խախտվում է, և աշխատանքի վարձատրության աճի մակարդակը շատ գյուղատնտեսական ձեռնարկություններում գերազանցում է աշխատանքի արտադրողականության աճի մակարդակին:

Աշխատանքի արտադրողականության աճի նյութական հիմքը հանդիսանում է գյուղատնտեսության տեխնիկական հագեցվածության մակարդակի բարձրացումը: Տեխնիկական առաջընթացը, որն անմիջականորեն արտահայտվում է գյուղատնտեսական մեքենաների քանակի ավելացման և որակի մեջ, հանդես է գալիս կենդանի աշխատանքը արտադրության հիմնական ֆոնդերի այնպիսի ակտիվ մասով, փոխարինելու ձևով, ինչպիսիք են մեքենաներն ու այլ տեխնիկական միջոցները, որոնք կենդանի աշխատանքի փոխարինման կարևոր գործոն են:

Տնտեսությունների տրակտորներով, կոմբայներով և գյուղատնտեսական մեքենաներով ապահովվածության բարձր մակարդակը նպաստում է բուսաբուծության և անասնաբուծության մեջ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը: Այսպես, համալիր մեքենաների կիրառումը կաթնային ֆերմաներում հնարավորություն է ստեղծում ավելի քան 35%-ով իջեցնել կաթի արտադրության աշխատատարությունը:

Աշխատանքի արտադրողականությունը որոշ չափով կախված է ոչ միայն աշխատանքի ֆոնդագինվածությունից, այլ նաև հիմնական միջոցների արդյունավետ և ինտենսիվ օգտագործումից: Տրակտորների, կոմբայնների, բեռնատար ավտոմեքենաների և մյուս մեքենաների ինտենսիվ օգտագործումը, ի հաշիվ դրանց տեխնիկական և կազմակերպական պարապլորդների կրճատման, նպաստում է տեխնիկայի միավորի հաշվով 20-25%-ով արտադրողականության բարձրացմանը:

Գյուղատնտեսական արտադրության մինչև օպտիմալ չափերով ռացիոնալ մասնագիտացումն ու արմատավորումը նպաստում է մեքենաների, մեխանիզատորների, նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների առավել արդյունավետ օգտագործմանը: Խոշոր մասնագիտացված տնտեսություններում բարձրարժեք և բարձր արտադրողական մեքենաներն ու սարքավորումները կարող են օգտագործվել առավելագույն ծանրաբեռնվածությամբ: Սա հնարավորություն է տալիս խոշոր մասնագիտացված տնտեսություններում հասնել գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ելքի ավելացմանն ու արտադրության աշխատատարության իջեցմանը: 1 ցենտներ հացահատիկի վրա 1,4, իսկ 1 ցենտ խոզաբուծական արտադրանքի վրա՝ 1,9 անգամ:

Արտադրանքի աշխատատարության իջեցումը դիտվում է նաև գյուղատնտեսական արտադրությունում ինտենսիվ և առաջադիմական տեխնոլոգիաների ներդրման ժամանակ: Բուսաբուծության մեջ ինտենսիվ տեխնոլոգիաների կիրառումը ապահովում է միավոր արտադրանքի հաշվով 20-22%-ով աշխատանքային ծախսերի իջեցում: Անասնաբուծական համալիրներում մեկ աշխատողի ծանրաբեռնվածությունը 3, խոզաբուծության մեջ՝ 1,7 անգամ ավելի բարձր է, քան համեմատաբար փոքր ֆերմաներում: Դրանցից առաջիններում 1ց կաթի արտադրության վրա աշխատանքային ծախսերը 1,5, 1ց խոզի քաշաճի վրա՝ 3,5 անգամ ցածր է, քան երկրորդներում:

Ինտենսիվ և ինդուստրիալ տեխնոլոգիաների կիրառումը աշխատանքի և աշխատանքային գործընթացների ռացիոնալ պահպանման նկատմամբ համապատասխան պահանջներ է ներկայացնում: Ձեռնարկությունում աշխատանքի կազմակերպումը պետք է իրականացվի այնպես, որ նպաստի աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանն ու աշխատանքի արտադրողականության աճին: Անասնապահության մեջ բուսաբուծության նկատմամբ առավել ցածր արտադրողականությունը, բացատրվում է ոչ միայն մեքենայացման ցածր մակարդակով, այլ նաև ճյուղի կազմակերպական պատճառներով: Անասնապահության ճյուղում դիտվում է հիմնական և օժանդակ մասնագիտության աշխատողների աշխատանքի բաժանման և կոոպերացման տեսակետից անհամապատասխանություն ժամանակակից արտադրության մեքենայացման մակարդակի և առաջադիմական տեխնոլոգիական պահանջների նկատմամբ: Սա բերում է կթվորների և անասնապահների ծանրաբեռնվածության աստիճանի տարբերության: Անասնապահության մեջ աշխատանքի արտադրողականությունը կախված է նաև արտադրության սանիտարա-հիգիենիկ պայմաններից և անասնապահական շինությունների միկրոկլիմայից, աշխատողների որակավորումից, աշխատողների փորձից և նյութական խրախուսման պայմաններից:

ԳԼՈՒԽ 9. - ԳԳՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

- 9.1. Արտադրության միջոցների տնտեսական էությունն ու դասակարգումը
- 9.2. Արտադրության հիմնական միջոցների գնահատումն ու մաշվածքը
- 9.3. Արտադրության հիմնական միջոցների առանձնահատկություններն ու օգտագործման արդյունավետությունը
- 9.4. Արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ուղիները շուկայական պայմաններում

9.1. Արտադրության միջոցների տնտեսական էությունն ու դասակարգումը

Արտադրության միջոցների հասկացությունն ու էությունը: Գյուղատնտեսական արտադրության հիմքը և զարգացման կարևոր պայմանը հանդիսանում է ճյուղին անհրաժեշտ նյութադրամական ռեսուրսների առկայությունը: Դրանց մեջ գլխավոր դերը պատկանում է արտադրության միջոցներին: Կախված, արտադրության մեջ իրենց ունեցած գործընթացային դերից, դրանք բաժանվում են՝ աշխատանքի առարկաների և աշխատանքի միջոցների:

Աշխատանքի միջոցները իրենցից ներկայացնում են բնության նյութաիրա-
յին հիմքը, որի վրա մարդը ներգործում է իր աշխատանքի ընթացքում: Դրանք են հումքը, հիմնական և այլ որոշ օժանդակ նյութեր, առանց որի անհնար է գյուղատնտեսական արտադրությունը: Իսկ աշխատանքի առարկաները հան-
դես են գալիս շրջանառու ֆոնդերի ձևով, որոնք իրանյութական բովանդակու-
թյուն ունեն:

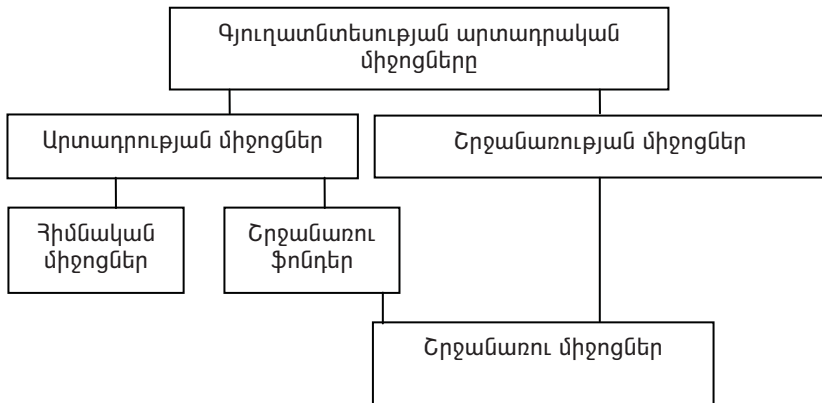
Աշխատանքի առարկաները մեկ շրջապտույտի ընթացքում ամբողջությամբ օգտագործվում են և իրենց արժեքը փոխանցում են նոր ստեղծվող արդյուն-
քին: Դրանք, գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության հաջորդ ար-
տադրական ցիկլերի համար անընդհատ լրացում և վերականգնում են պա-
հանջում: Դրանք են պատկանում՝ հումքը, հիմնական և օժանդակ նյութերը,
էլեկտրոէներգիան, վառելանյութը, ջուրը, պահեստամասերը, սերմացուն,
տնկանյութը, պարարտանյութերը, թունաքիմիկատները և այլն:

Աշխատանքի միջոցները դրանք, նոր սպառողական արժեք ստեղծելու հա-
մար, անհրաժեշտ այն միջոցներն են, որոնցով մարդը ներգործում է աշխա-
տանքի առարկաների վրա: Արտադրության միջոցներն արտադրանքի արտադ-
րության միևնույն գործընթացին մասնակցում են բազմաթիվ անգամ, արտադ-
րության մի քանի շրջաններում չեն փոխում իրենց իրեղեն ձևը և իրենց արժեքը
փոխանցում են նոր ստեղծվող արդյունքին մաս-մաս՝ մաշվածքի (ամորտի-
զացիոն հատկացումների) չափով: Դրանք են՝ շենքերը, կառույցները, մեքե-
նաները, սարքավորումները, տրանսպորտային միջոցները, բանող և մթերատու
անասունները, բազմամյա տնկարկները և այլն:

Արտադրության միջոցները, կախված իրենց տնտեսական դերից, վերար-
տադրության եղանակից և արտադրության գործընթացում ունեցած մասնակ-
ցության բնույթից բաժանվում են՝ հիմնական և շրջանառու ֆոնդերի:

Արտադրության միջոցների դասակարգումը: Գյուղատնտեսության հիմնա-
կան միջոցները ներառում են մեծ թվով աշխատանքի միջոցներ, որոնք ստորա-
բաժանվում են արտադրական և ոչ արտադրական նշանակության խմբերի:
Արտադրական հիմնական ֆոնդերի կազմում ընդգրկվում են, արտադրանքի

Գյուղատնտեսության արտադրական միջոցների դասակարգումը

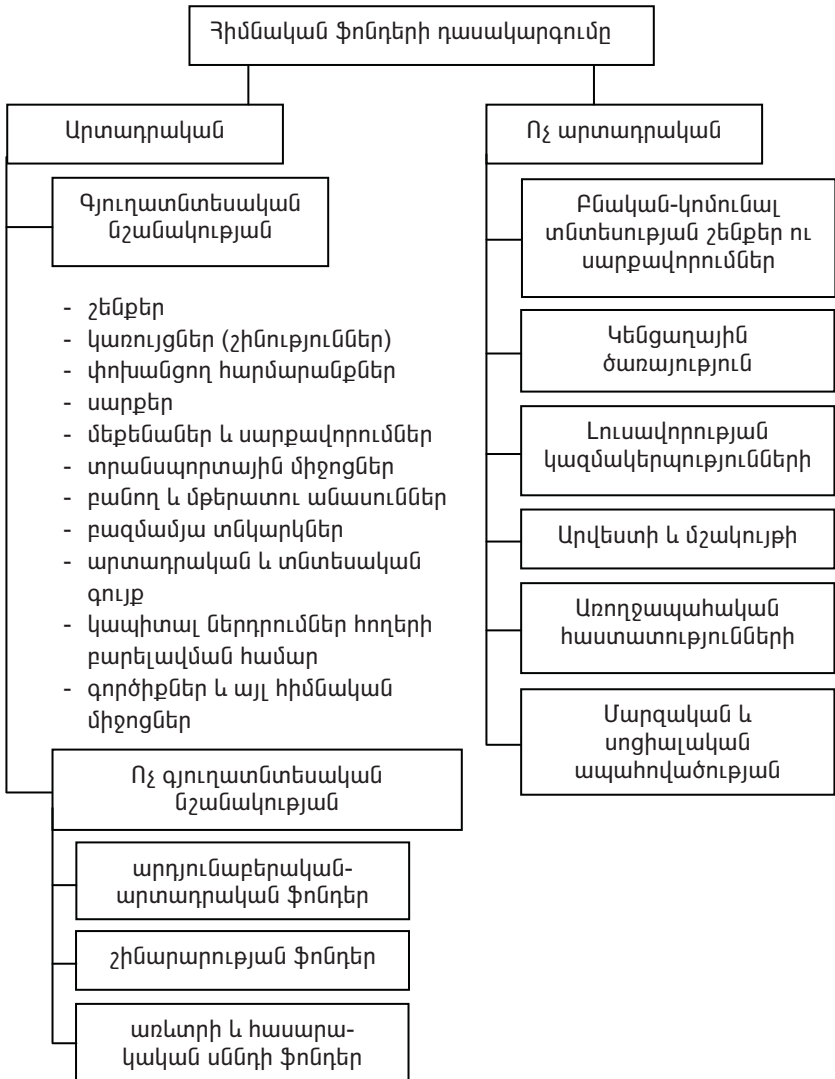
արտադրության համար նյութական արտադրության ոլորտում անմիջականորեն օգտագործվող միջոցները: Արտադրական հիմնական ֆոնդերի հետ միասին գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվում են նաև ոչ արտադրական միջոցներ: Վերջիններս արտադրության գործընթացին անմիջապես չեն մասնակցում, սակայն ազդում են նրա վրա և մեծ նշանակություն ունեն գյուղի սոցիալական զարգացման համար: Դրանք են վերաբերվում մասնապարտեզները, առողջապահական հիմնարկությունները, բնակարանային-կոմունալ տնտեսությունները, մշակույթի, մարզական և այլն, որոնք գտնվում են տնտեսության հաշվեկշռում: Ներկայումս, հիմնական ֆոնդերի տնտեսական արդյունավետությունը գնահատելիս այս ֆոնդերը հաշվի չեն առնվում:

Հիմնական արտադրական միջոցները մեծ դեր են խաղում ընդլայնված վերարտադրության գործընթացում: Դրանք կազմում են հասարակական արտադրության նյութատեխնիկական բազան: Հիմնական արտադրական միջոցների ծավալից է կախված տնտեսության (կազմակերպության) արտադրական հզորությունը և նրանք տեխնիկական զինվածության մակարդակը: Դա երկրի հարստության հիմնական մասն է կազմում:

Արտադրական հիմնական ֆոնդերը իրենց հերթին բաժանվում են գյուղատնտեսական և ոչ գյուղատնտեսական նշանակության:

Գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերը սպասարկում են գյուղատնտեսական արտադրությանը: Ոչ գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական ֆոնդերը սպասարկում են գյուղական վայրերում գործող այլ արտադրական ոլորտներ: Դրանք են պատկանում՝

1. Արդյունաբերական արտադրական հիմնական ֆոնդերը, ինչպիսիք են գյուղատնտեսական հումք վերամշակող, գյուղատնտեսության համար արտադրամիջոցների, շինանյութերի արտադրության ձեռնարկությունների հիմնական ֆոնդերը:

2. Շինարարական ձեռնարկությունների հիմնական ֆոնդերը՝ շենքերը, ուժային և բանող մեքենաներն ու սարքավորումները, տրանսպորտային միջոցները, տնտեսական գույքը և այլն:

3. Արտադրանքի վաճառահանման և առևտրի` արտադրանքն արտադրողից սպառողին հասցնելու հիմնական ֆոնդերը, գյուղական վայրերի ճաշարանների, խանութների, կրպակների շենքերն ու դրանցում գտնվող սարքավորումները:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ավելացումն ու արդյունավետությունը գլխավորապես պայմանավորված է գյուղատնտեսական նշանակության արտադրական ֆոնդերի ապահովվածությամբ, կառուցվածքով, օգտագործման աստիճանով և այլն:

Ըստ օգտագործման բնույթի հիմնական արտադրական ֆոնդերը բաժանվում են հետևյալ խմբերի`

1. Արտադրական շենքեր` անասնապահական շենքեր, մեքենաների, գործիքների, սերմերի, կերերի, պարարտանյութերի, արտադրված արտադրանքի պահպանության պահեստներ, արտադրանքի վերամշակման, փաթեթավորման կառույցներ, արհեստական սերմնավորման կայանի, անասնաբուժական շենքեր և այլն:
2. Կառույցները` սիլոսային աշտարակներ, երեսպատված խրամատներ, հորեր, ջերմոցներ և ջերմատներ, ծածկված կալեր, հացահատիկի չորացման, մաքրման ասֆալտապատ, բետոնապատ հրապարակներ, արտադրական նշանակության ջրհորներ, արտեզյան հորատանցքեր, ոռոգման, չորացման, ջրարբիացման կառույցներ, կերախոհանոցներ, գոմաղբի և կոյուղաջրի ամբարներ, ցանկապատներ, խճուղիներ և այլն:
3. Փոխադրող հարմարանքներ` մեքենաների անջատման մասեր, որոնք որոշ հեռավորության վրա փոխանցում են էներգիա, հեղուկի (կաթի, գինու խողովակաշարեր, էլեկտրոցանց, ջրմուղ) կամ փոքր տարածության վրա բեռների փոխադրիչներ, հեռախոսային, ռադիոհաղորդման միջոցներ, կերերի, գոմաղբի փոխադրիչներ և այլն:
4. Մեքենաներ և սարքավորումներ, որոնք ներկայացնում են տնտեսության (կազմակերպության) էներգետիկ հզորությունը, տեխնիկական մակարդակը և վճռական դեր են խաղում գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպման գործում: Դրանց թվին են պատկանում բոլոր ուժային մեքենաները, տրակտորները, անշարժ և շարժական ուժային տեղակայանքները (էլեկտրական, ջրի, քամու, գոլոշու, գազագեներատորային շարժիչներ), հողմշակման, ցանքի, մշակության, վնասատուների և հիվանդության դեմ պայքարի, սերմերի, ապրանքային արտադրանքի տեսակավորման, փաթեթավորման, կերերի նախապատրաստման, կթի, խուզի ագրեգատները, չափիչ-կարգավորող սարքերը (ագրոգոկաբինետների, բակտերիոլագիական լաբորատորիաների սարքավորումները և այլն):
5. Փոխադրամիջոցներ` բեռնատար մեքենաներ, կցվող սայլակներ, վագոններ, ինքնաշարժ ավտոսայլակներ, կենդանաբարձ տրանսպորտ, խողովակաշարային, օդային և ջրային փոխադրամիջոցներ:
6. Արտադրական և տնտեսական գույք` սրանք արտադրական նշանակության առարկաներ են, որոնք աշխատանքի ժամանակ ծառայում են արտադրական գործընթացի թեթևացմանը, աշխատանքի պաշտպանության առարկաներ, հակահրդեհային, գրասենյակային և տնտեսական սարքավորումներ:
7. Բանող անասուններ` եզներ, ծիեր, ուղտեր, լծկան եղջերուներ և այլն:

8. Մթերատու անասուններ՝ դրանք բոլոր տեսակի մթերատու անասուններն են:
9. Բազմամյա տնկարկներ՝ պտղահատապտղատու, խաղողի, թեյի պլանտացիաներ, դաշտապաշտպան անտառաշերտեր, ինչպես նաև արտադրական նշանակություն ունեցող այլ տնկարկներ:
10. Կապիտալ ներդրումներ հողերի բարելավման համար՝ սրանք ընդգրկում են հողաբարելավումների և հողաշինարարության նպատակով կատարվող ներդրումները՝ առանց կառույցների:
11. Գործիքներ և այլ հիմնական միջոցներ՝ այս խմբում ընդգրկվում են տնտեսության գործիքները և մնացած հիմնական հողվածներով չարտացոլված հիմնական ֆոնդերը:

Գյուղատնտեսության հիմնական արտադրական ֆոնդերը ըստ ճյուղային հատկանիշի բաժանվում են բուսաբուծական, անասնաբուծական և ընդհանուր նշանակության խմբերի: Բազմակացութաձև տնտեսության պայմաններում, հիմնական արտադրական ֆոնդերը լինում են՝ սեփական, վարձակալված և վարձակալման տրվող: Գյուղատնտեսության մեջ մի շարք միջոցներ համարվում են նեղ մասնագիտացված, որոնք օգտագործվում են կոնկրետ մեկ արտադրանքի արտադրության կամ արտադրական գործընթացի մեկ տեսակի աշխատանքի կատարման: Առաջին հերթին սա վերաբերվում է հացահատիկահավաք կոմբայներին, կարտոֆիլատնկիչներին, կթի ագրեգատներին և այլն:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքը (ՀԱՖ) - Գյուղատնտեսական արտադրության գործընթացում կարևոր նշանակություն ունի հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքը: Այն առանձին տարրերի տեսակարար կշիռն է ընդհանուր կամ գյուղատնտեսական նշանակության ֆոնդերի մեջ: Սրա միջոցով տարբերում են հիմնական ֆոնդերի ճյուղային և տեխնոլոգիական կառուցվածքը: Ճյուղային կառուցվածքն իրենից ներկայացնում է հիմնական արտադրական ֆոնդերի մեջ բուսաբուծության և անասնաբուծության ճյուղերի տեսակարար կշիռը, իսկ տեխնոլոգիականը՝ տեխնոլոգիական նշանակության, տարբեր խմբերի կամ խմբում դրանց կոնկրետ տեսակի հիմնական արտադրական ֆոնդի բաժինը:

Գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքը կախված է ինչպես տնտեսական, այնպես էլ բնական գործոններից: Հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքի վրա էական ազդեցություն է գործում գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների (կազմակերպությունների) մասնագիտացումը: Անասնաբուծական ուղղություն ունեցող տնտեսություններում բարձր է շենքերի, մթերատու անասունների, հացահատիկային, տեխնիկական մշակաբույսերի աճեցմամբ զբաղվող տնտեսություններում՝ բազմամյա տնկարկների տեսակարար կշիռը և այլն:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքը պայմանավորվում է նաև հիմնական արտադրանքի իրացման և նյութատեխնիկական մատակարարման կետերից տնտեսության (կազմակերպության) ունեցած հեռավորությունը: Փորձը ցույց է տվել, որ այդ կետերից հեռու գտնվող տնտեսությունների հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքում բարձր է տրանսպորտային միջոցների տեսակարար կշիռը:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքի վրա էականորեն ազդում են նաև բնակլիմայական պայմանները: Այսպես, Արարատյան հարթավայրում գերակշռում են բազմամյա տնկարկները, Արագածոտնում՝ բանող և մթերատու անասունները:

Կախված հիմնական արտադրական ֆոնդերի՝ վերջնական արտադրանքի արտադրության վրա ունեցած ազդեցությունից, դրանք բաժանվում են ակտիվ և պասիվ տարրերի: Այսպիսի բաժանումը հնարավորություն է տալիս հետևել արտադրական հզորությունների և արտադրության արդյունավետության վրա էականորեն ազդեցություն գործող հիմնական ֆոնդերի կազմի փոփոխությանը:

Ակտիվ մասին են վերաբերվում տրակտորները, կոմբայները, ավտոմեքենաները, գյուղատնտեսական մեքենաները, սարքավորումները, փոխադրամիջոցները, որոնք մասնակցում են արտադրանքի արտադրության արտադրական գործընթացին, փոխադրմանն ու իրացմանը: Հիմնական միջոցների ակտիվ մասը առավել դինամիկ է և շարժական:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի պասիվ մասի մեջ են մտնում շենքերը, կառույցները, ճանապարհները, ցանկապատերը և այլն, որոնք անհրաժեշտ պայմաններ են ստեղծում արտադրանքի արտադրության համար:

9.2. Արտադրության հիմնական միջոցների գնահատումը և մաշվածքը

Արտադրության հիմնական միջոցների գնահատման էությունը և ձևերը:

Գյուղատնտեսության մեջ հիմնական միջոցները հաշվառվում են բնեղեն և արժեքային արտահայտությամբ: Բնեղեն ցուցանիշները պատկերացում են տալիս հիմնական միջոցների քանակական և որակական կազմի, արտադրական հնարավորությունների ու ծառայության ժամկետների մասին: Արժեքային գնահատումը իրենից ներկայացնում է հիմնական միջոցների արժեքի որոշումը՝ ճյուղային ընդհանրացմող ցուցանիշների ձևավորման և տնտեսական հաշվարկների վերլուծության համար: Հիմնական միջոցների արժեքային գնահատումը արտահայտում է միջոցների ներդրման չափերը դրանց ստեղծման համար և հնարավորություն է տալիս որոշել մաշվածքի չափը:

Գյուղատնտեսության հիմնական միջոցները շուկայական պայմաններում գնահատվում են հետևյալ արժեքային ձևերով՝

- Լրիվ հաշվեկշռային ($Ա_{\text{Հ.}}$), մինչև վերջին գնահատումը հիմնական միջոցների արժեքն է՝ միջոցներ ձեռքբերման, տեղափոխման և մոնտաժման հետ կապված ծախսերի գումարն է: Այն կիրառվում է հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության և դրանց մաշվածքի գումարի որոշման ժամանակ: Հիմնական միջոցների լրիվ հաշվեկշռային արժեքը հիմք է հանդիսանում մյուս արժեքային ձևերի հաշվարկման համար:
- Լրիվ վերականգնման ($Ա_{\text{Վ.}}$), գնահատումից հետո հիմնական միջոցների արժեքն է: Այն հաշվարկվում է լրիվ հաշվեկշռային արժեքը բազմապատկելով միջոցների վերագնահատման գործակցով ($Գ_{\text{վ.գ.}}$).

$$Ա_{\text{Վ.}} = Ա_{\text{Հ.}} \cdot Գ_{\text{վ.գ.}}$$

- Մնացորդային հաշվեկշռային ($Ա_{\text{Մ.}}$), հաշվեկշռային արժեքի և վերագնահատման ժամանակ մաշվածքի չափի ($Ա_{\text{մաշ.}}$) տարբերությունն է՝

$$Ա_{\text{Մ.}} = Ա_{\text{Վ.}} - Ա_{\text{մաշ.}}$$

- **Մնացորդային վերականգնողական** (ԱՄ.Վ.), հաշվարկվում է լրիվ վերականգնման արժեքը բազմապատկելով մնացորդային հաշվեկշռային արժեքով և բաժանելով հաշվեկշռային արժեքին՝

$$ԱՄ.Վ. = \frac{Ա_{\text{Լ.Վ.}} \cdot Ա_{\text{Մ.Յ.}}}{Ա_{\text{Լ.Յ.}}}$$

Բացի վերոհիշյալից, որոշվում է նաև ֆոնդերի միջին տարեկան արժեքը: Այն հաշվարկվում է՝ 12-ի բաժանելով մինչև հաշվետու տարվա հունվարի 1-ի առկա ֆոնդերի կեսի, հաջորդ տարվա բոլոր ամիսների 1-ի դրությամբ եղած ֆոնդերի գումարի և վերջին ամսվա գումարի կեսի հանրագումարի արդյունքը:

Հիմնական միջոցների մաշվածք: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության գործընթացում հիմնական միջոցները աստիճանաբար մաշվում են, կորցնում են իրենց սկզբնական որակն ու հատկանիշները, հետագա օգտագործման համար դառնում են ոչ պիտանի և կարիք է զգացվում փոխարինման:

Հիմնական միջոցների մաշվածքը լինում է ֆիզիկական (նյութական) և բարոյական: Ֆիզիկական մաշվածքը տեղի է ունենում ինչպես դրանց ինտենսիվ օգտագործման, այնպես էլ անգործության արդյունքում:

Հիմնական միջոցները ենթարկվում են նաև **բարոյական մաշվածքի**: Բարոյական մաշվածք նշանակում է, որ հիմնական միջոցները ֆիզիկապես կարելի է դեռևս օգտագործել, սակայն տնտեսապես արդեն իրենց չեն արդարացնում և պետք է այն փոխարինել: Բարոյական մաշվածքի հիմնական պատճառը ԳՏԱ-ն է:

Հիմնական միջոցների բարոյական մաշվածքը լինում է երկու դեպքում.

- նոր ավելի արտադրողական մեքենաների ստեղծման,
- գոյություն ունեցող մեքենաների և սարքավորումների արտադրության էժանացման հետևանքով:

Մաշված հիմնական միջոցները վերականգնելու համար արդյունքին փոխանցված մաշվածքի գումարն առանձնացնում է ապրանքային արտադրանքի իրացումից ստացված դրամական միջոցներից և կուտակում որպես ամորտիզացիոն ֆոնդ, որն օգտագործում են երկու նպատակով՝ նորի ձեռք բերման և եղածի հիմնական նորոգման համար:

ՀԱՖ-ի ամորտիզացիոն մասհանումների նորման հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևի օգնությամբ՝

$$Ա_{\text{հ}} = \frac{Ա_{\text{հ}} + Ա_{\text{հն}} + Ա_{\text{ա}} + \text{Ծ}_{\text{լ}} - \text{Լ}_{\text{ա}}}{Ա_{\text{հ}} \text{Ծ}_{\text{թ}}} \cdot 100 ,$$

որտեղ՝ $Ա_{\text{հ}}$ -ն ամորտիզացիոն մասհանումների տարեկան հատկացումներն են, %,

$Ա_{\text{հն}}$ -ն՝ ՀԱՖ-ի նախասկզբնական (հաշվեկշռային) արժեքն է, դրամ,

$Ա_{\text{ա}}$ -ն՝ ՀԱՖ-ի օգտագործման ընթացքում նախատեսվող հիմնական նորոգումների արժեքն է, դրամ,

$Ա_{\text{ա}}$ -ն՝ ՀԱՖ-ի արդիականացման արժեքն է, դրամ,

$\text{Ծ}_{\text{լ}}$ -ն՝ ՀԱՖ-ի լուծարման (ապամոնտաժման) արժեքը, դրամ,

$\text{Լ}_{\text{ա}}$ -ն՝ ՀԱՖ-ի լուծարումից ստացված հասույթը, դրամ,

$\text{Ծ}_{\text{թ}}$ -ն՝ ՀԱՖ-ի ծառայության ժամկետը, տարի:

ՀԱՖ-ի ամորտիզացիոն մասհանումների չափը (U_z) որոշում են հետևյալ բանաձևի օգնությամբ՝

$$U_z = \frac{\Phi \cdot U_{\phi}}{100},$$

որտեղ՝ Φ -ն՝ ՀԱՖ-ի միջին տարեկան արժեքն է, դրամ:

9.3. Արտադրության հիմնական միջոցների ապահովվածությունն ու օգտագործման արդյունավետությունը

Հիմնական միջոցներով ապահովվածությունը: Գյուղատնտեսական արտադրանքի աճի տեմպն ու մակարդակը արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացումը գյուղատնտեսության մեջ որոշակի չափով կախված է հիմնական միջոցներով ճյուղի ապահովվածությունից: Ձեռնարկության հիմնական միջոցներով անբավարար ապահովվածությունը բերում է կարևոր տեխնոլոգիական գործողությունների ոչ ժամանակին կատարմանը, միավոր արտադրանքի արտադրության հաշվով աշխատատարության և նյութադրամական ծախսերի ավելացման: Իր հերթին, արտադրության միջոցների գերնորմատիվային քանակը նպաստում է ամորտիզացիոն հատկացումների աճին, դրանց խնամքի և պահպանության համար ծախսերի ավելացմանը, և վերջին հաշվով, գյուղատնտեսական արտադրանքի թանկացմանը: Գյուղատնտեսական արտադրության բարձր արդյունավետության կարելի է հասնել ձեռնարկության արտադրության հիմնական միջոցներով օպտիմալ ապահովվածության դեպքում: Արտադրության հիմնական ֆոնդերով տնտեսության ապահովվածության մակարդակի համեմատական գնահատումը կատարվում է այնպիսի ցուցանիշների օգնությամբ, ինչպիսիք ֆոնդաապահովվածությունն ու ֆոնդագինվածությունն են:

1. **Ֆոնդաապահովվածությունը ($\Phi_{\text{ապ}}$)** իրենից ներկայացնում է 1 հեկ գյուղատնտեսական պիտանի հողի հաշվով ՀԱՖ միջին տարեկան արժեքը.

$$\Phi_{\text{ապ}} = \frac{\text{ՀԱՖ}}{\text{Հ}_{\text{գպ}}},$$

որտեղ՝ ՀԱՖ-ը արտադրական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերի միջին տարեկան արժեքն է, դրամ,

$\text{Հ}_{\text{գպ}}$ -ն՝ գյուղատնտեսական պիտանի հողատարածությունը, հեկտար:

Կախված արտադրության միջոցների օգտագործման վերլուծության բնութագրումից, դրանց արժեքը կարելի է վերցնել որոշակի ժամանակաշրջանի համար ինչպես արժեքային, այնպես էլ ըստ առանձին տեսակների, խմբերի, մակնիշների՝ արժեքային և բնեղեն արտահայտությամբ: Միջոցների առկայությունը, ընդամենը կամ ըստ խմբերի, կարելի է հաշվարկել նաև մեկ հեկտար գյուղապիտանի հողերի, վարելահողերի, խոտհարքների, գյուղատնտեսական առանձին մշակաբույսերի ցանքատարածությունների հաշվով:

Ամսանաբուծության մեջ ֆոնդաապահովվածությունը որոշվում է մեկ զլուխ պայմանական կամ առանձին ամսանատեսակի հաշվով ճյուղի արտադրության հիմնական միջոցների արժեքը:

Տնտեսության արտադրության միջոցներով ապահովվածության մասին ավելի մանրակրկիտ պատկերացում կազմելու համար, ըստ ամսանատեսակի

բնեղեն ցուցանիշն անհրաժեշտ է համեմատել տեխնոլոգիական նորմատիվների հետ: Այսպես, տրակտորներով և գյուղատնտեսական մեքենաներով տնտեսության ապահովվածությունը որոշվում է ըստ կոնկրետ գյուղատնտեսական մշակաբույսի ցանքատարածության կամ վարելահողի համար տվյալ տեսակի մեքենայի ծանրաբեռնվածության: Անասնաբուծության մեջ անասնապահական կառույցներով ապահովվածությունը որոշվում է անասնատերերի քանակը անասունների գլխաքանակին հարաբերելու միջոցով (արտահայտած տոկոսներով):

Արտադրության հիմնական միջոցներով տնտեսության ապահովվածության վրա ազդում են մի շարք գործոններ: Դրանցից են՝ մասնագիտացումը, արտադրության տեխնոլոգիան, գյուղատնտեսության ինտենսիվացման մակարդակը, ինչպես նաև բնակլիմայական պայմանները:

Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի ֆոնդագինվածությունը որոշվում է գյուղատնտեսական նշանակության արտադրության հիմնական միջոցների արժեքը աշխատողների թվին բաժանելու միջոցով:

2. **Ֆոնդագինվածությունը (Φ_q)** մեկ աշխատողի հաշվով ՀԱՖ միջին տարեկան արժեքն է: Այն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\Phi_q = \frac{ՀԱՖ}{ԱԹ},$$

որտեղ՝ ԱԹ-ն գյուղատնտեսության մեջ աշխատողների միջին տարեկան թիվն է, մարդ:

Արտադրության հիմնական միջոցներով աշխատանքի զինվածության մակարդակը կախված է արտադրության միջոցների արժեքից և գյուղատնտեսության մեջ զբաղված աշխատողների միջին տարեկան թվից: Աշխատողների թվի վրա որոշակի ազդեցություն են թողնում ձեռնարկության աշխատանքի միջոցներով ապահովվածությունն ու աշխատատար գործընթացների մեքենայացման մակարդակը: Որքան բարձր է մեքենայացման մակարդակը, այնքան կոնկրետ տեխնոլոգիական գործընթացում գործողության կատարման համար քիչ աշխատողներ են պահանջվում:

Աշխատանքի ֆոնդագինվածության ցուցանիշի հետ և որոշ չափով լրացնում է դրան: Այն հնարավորություն է տալիս ավելի լրիվ բնութագրել գյուղատնտեսական արտադրության հիմնական միջոցներով հագեցվածությունը: Ֆոնդապահովվածությունն ինքնին չի ներկայացնում գյուղատնտեսական արտադրության միջոցներով աշխատողների ֆոնդագինվածության աստիճանը: Արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման մակարդակի մասին եզրակացություն կարելի է կատարել միայն աշխատանքի ֆոնդագինվածության և տնտեսության ֆոնդապահովվածության ցուցանիշները համադրելու դեպքում: Դրակտիկայում լինում են դեպքեր, երբ ֆոնդապահովվածության ցուցանիշները միանման են, իսկ ֆոնդագինվածությանը տարբեր:

Հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետությունը: Գյուղատնտեսության մեջ արտադրության միջոցների օգտագործման տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է ցուցանիշների համակարգով: Գյուղատնտեսության հիմնական միջոցները արտադրության գործընթացին մասնակցում են ինչպես նյութաիրային, այնպես էլ արժեքային արտահայտությամբ: Նյութաիրային ձևով (տրակտորների, մեքենաների, սարքավորումների և այլ

ֆոնդերի տեսքով) դրանք օգտագործվում են գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության համար, իսկ արժեքային՝ դրանց գնահատման, նոր ստեղծվող արտադրանքին իրենց արժեքի փոխանցման ժամանակ:

Այս կապակցությամբ էլ արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշները բաժանվում են արժեքայինի և տեխնիկոտնտեսականի: Արժեքային ցուցանիշները արտահայտում են ընդամենը արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման մակարդակը, իսկ տեխնիկոտնտեսականը՝ օգտագործում են առանձին տեսակի արտադրության միջոցների օգտագործման բնութագրման համար:

Արտադրության միջոցների օգտագործման արդյունավետության արժեքային ցուցանիշներն են հանդիսանում ֆոնդահատույցը և ֆոնդատարությունը:

1. **Ֆոնդահատույցը (Φ_h)** ցույց է տալիս, թե մեկ միավոր գյուղատնտեսական նշանակության ՀԱՖ-ի հաշվով որքան համախառն արտադրանք է արտադրվել:

$$\Phi_h = \frac{\text{ՀԱ}}{\text{ՀԱՖ}},$$

որտեղ՝ ՀԱ-ն համախառն արտադրանքի արժեքն է, դրամ:

Ֆոնդահատույցը կարելի է հաշվարկել ինչպես ողջ տնտեսության համար, այնպես էլ ըստ բուսաբուծության և անասնապահության ճյուղերի: Ֆոնդահատույցի հաշվառումը ըստ առանձին արտադրանքների (ցորեն, կարտոֆիլ, բանջարեղեն, կաթ, միս և այլն) ներկայացնում է որոշակի դժվարություններ, քանի որ դժվար է որոշել կոնկրետ արտադրանքի ստացման համար ծախսված արտադրության հիմնական միջոցների բաժինը: Այն դեպքում, երբ ֆոնդահատույցը հաշվարկվում է մի շարք տարիների դիմամիկայում, ապա համախառն արտադրանքի արժեքը որոշվում է համադրելի գներով:

2. **Ֆոնդատարությունը (Φ_m)** ֆոնդահատույցի հակադարձ մեծությունն է, որը ցույց է տալիս, թե մեկ միավոր համախառն արտադրանք արտադրելու համար, որքան ՀԱՖ է ծախսվել:

$$\Phi_m = \frac{\text{ՀԱՖ}}{\text{ՀԱ}}:$$

Ֆոնդահատույցի ցուցանիշը, ըստ համախառն արտադրանքի հաշվարկման, ունի մի շարք թերություններ: Դրանցից զխավորը արտադրության համար օգտագործվող հիմնական միջոցների և դրանցով ստացված համախառն արտադրանքի արժեքների անհամապատասխանությունն է: Համախառն արտադրանքի արժեքում կատարվում է կրկնակի հաշվարկ, երբ բուսաբուծության ճյուղում արտադրված արտադրանքը (կերեր, սերմեր, տնկանյութ և այլն) սկզբում արժեքային արտահայտությամբ հաշվարկվում են արտադրության գործընթացում, իսկ հետո՝ օգտագործման: Այս տեսակետից որոշ առավելություն ունի ֆոնդահատույցի հաշվարկումը ըստ մաքուր արտադրանքի (համախառն եկամտի)՝ համախառն արտադրանքի փոխարեն:

Արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետությունը անուղղակիորեն բնութագրում է գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը: Վերջինս շատ բանով կախված է ֆոնդազինվածությունից և առաջին հերթին՝ աշխատատար գործընթացների մեքենա-

յացման մակարդակից: Ֆոնդահատույցի, աշխատանքի արտադրողականության և ֆոնդագինվածության միջև գոյությունը ունի սերտ կապ:

$$\Phi_h = \frac{ՀԱ}{ՀԱ\$,} \quad U_w = \frac{ՀԱ}{ԱԹ}, \quad \Phi_q = \frac{ՀԱ\$,}{ԱԹ} :$$

որտեղ՝ ԱԹ-ն աշխատողների թիվն է:

Այս բանաձևերի ոչ բարդ մաթեմատիկական ձևափոխումների արդյունքում կստանանք՝

$$ՀԱ = \frac{U_w}{ԱԹ} \quad \text{և} \quad ՀԱ\$, = \frac{\Phi_q}{ԱԹ}, \quad \text{հետևաբար՝}$$

$$\Phi_h = \frac{U_w}{ԱԹ} : \frac{\Phi_q}{ԱԹ} \quad \text{կամ} \quad \frac{U_w}{\Phi_q} :$$

Այսպիսով, ֆոնդահատույցն ուղիղ համեմատական է աշխատանքի արտադրողականությանը և հակադարձ համեմատական ֆոնդագինվածությանը: Ֆոնդահատույցը բարձրանում է այն դեպքում, երբ աշխատանքի արտադրողականության աճի տեմպերը առաջ են անցնում ֆոնդագինվածության աճի տեմպերից:

Արտադրության միջոցների (հիմնական և շրջանառու) տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրում է շահույթի նորմայի (Շ_Գ) ցուցանիշը: Այն գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացումից ստացված շահույթի հարաբերությունն է հիմնական և շրջանառու միջոցների միջին տարեկան արժեքին, արտահայտած տոկոսներով՝

$$\text{Շ}_\text{Գ} = \frac{\text{Շ}}{ՀԱ\$, + \text{Շ}\$} \cdot 100\%,$$

որտեղ՝ Շ-ն գյուղատնտեսական արտադրությունում ստացված շահույթի չափն է, դրամ,

Շ\$-ն շրջանառու միջոցների միջին տարեկան արժեքը, դրամ:

Շահույթի նորման ցույց է տալիս, թե որքան շահույթ է ստացվել արտադրության միջոցների արժեքի միավորի հաշվով: Հաշվի առնելով այդ փաստը, հիմնական և շրջանառու միջոցների միջին տարեկան արժեքը հաշվարկվում է ընդամենը տնտեսությունում, ուստի շահույթի նորման նույնպես կարելի է հաշվարկել տնտեսության հաշվով:

Տեխնիկոտնտեսական ցուցանիշներն ավելի շատ կիրառվում են մեքենատրակտորային պարկի, տրանսպորտային միջոցների օգտագործման արդյունավետությունը, ամասումների մթերատվությունը որոշելիս: Այսպես, գյուղատնտեսության մեջ մեքենաների և սարքավորումների օգտագործման արդյունավետությունը բնութագրելու համար հաշվարկում են տրակտորների, կոմբայնների և այլ գյուղատնտեսական մեքենաների օրեկան, հերթափոխային և տարեկան կատարած աշխատանքը: Սրա հետ միասին հաշվարկվում են նաև հերթափոխի գործակիցը, մեքենաների՝ տնտեսությունում գտնվելու օգտագործման ժամկետը, պայմանական էտալոնային հեկտարի ինքնարժեքը, իսկ բեռնատար ավտոմեքենաների համար՝ բեռների տեղափոխման տոննա-կիլոմետրի ինքնարժեքը և այլն:

9.4. Արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները

Արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման բարելավման գործոնները - Արտադրության հիմնական միջոցների արդյունավետ օգտագործումը հանդիսանում է գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության զարգացման տեմպերի բարձրացման, արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման և շահութաբերության բարձրացման առավել կարևոր գործոն: Դրանց օգտագործման բարելավումը նպաստում է գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության աճին, առանց լրացուցիչ ներդրումների, որոնք կուղղվեն արտադրության միջոցների վերարտադրությանը, նոր տրակտորների, կոմբայնների, գյուղատնտեսական մեքենաների ձեռքբերման, ինչպես նաև, նոր արտադրական շենքերի և կառույցների շինարարությանը:

Բոլոր միջոցառումները, որոնք ուղղված են գյուղատնտեսական արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացմանը, բաժանվում են ժողտնտեսականի և ներտնտեսականի (Գծապատկեր 21):

Գծապատկեր 21

<h4>Հիմնական արտադրական ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ուղիները</h4>
--

- տնտեսության ֆոնդապահովվածության մակարդակի աճը - աշխատանքի միջոցների կատարելագործումը, նրանց հուսալիության և երկարակեցության բարձրացումը - մեքենատրակտորային հավաքակալանի տեխնիկական սպասարկման բարելավումը և դրա արտադրողականության աճը - շենքերի և կառույցների շինարարության էժանացումը, տեղական շինանյութերի կիրառումը - արդյունաբերական ձեռնարկությունների ուղարկած գյուղատնտեսական մեքենաների և սարքավորումների զմերի իջեցում - հիմնական միջոցների կառուցվածքի կատարելագործում, դրանց ակտիվ մասի ավելացում - հիմնական արտադրական ֆոնդերի և շրջանառու միջոցների միջև օպտիմալ հարաբերակցության սահմանում - գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման և համակենտրոնացման խորացում - հիմնական արտադրական ֆոնդերի զման ընթացքում ֆինանսավորման և վարկավորման համակարգի կատարելագործում - գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության, բերքահավաքի և ամստունների խնամքի առաջադիմական տեխնոլոգիաների ներդրում - արտադրության միջոցների օգտագործման ընթացքում կադրերի որակավորման բարձրացում և նյութական խթանման կատարելագործում:

Ընդհանուր ժողտնտեսական պետական միջոցառումներին են պատկանում տեխնիկատնտեսական ցուցանիշների բարելավմանն ուղղված աշխատանքները՝ ի հաշիվ աշխատանքի միջոցների՝ տրակտորների, գյուղատնտես-

սական մեքենաների կոնստրուկցիաների կատարելագործման, շենքերի և կառույցների նախագծերի և այլ հիմնական միջոցների էժանագման:

Ներտնտեսային են պատկանում առաջին հերթին մեքենատրակտորային պարկի, արտադրական շենքերի ու կառույցների, մթերատու անասունների, բազմամյա տնկարկների և այլնի օգտագործման բարելավմանն ուղղված միջոցառումները:

Գյուղատնտեսության մեջ արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման արդյունավետության վրա ազդում են բազմազան գործոններ: Դրանք կարող են միավորվել հետևյալ խմբերով՝ գործոններ, որոնք նպաստում են արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը, և գործոններ՝ ուղղված առանձին խմբերի հիմնական միջոցների արդյունավետ օգտագործմանը:

ԳԼՈՒԽ 10. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԴՐՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇՈՒԿԱՅԻ ՊԼՅՍԱՆՆԵՐՈՒՄ

- 10.1. Շրջանառու միջոցներ հասկացությունը, էությունը և կազմը
- 10.2. Շրջանառու միջոցների օգտագործման տնտեսական արդյունավետությունը
- 10.3. Շրջանառու միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղիները

10.1. Շրջանառու միջոցներ հասկացությունը, էությունը և կազմը

Շրջանառու միջոցները, արտադրության հիմնական միջոցների հետ միասին, հանդիսանում են գյուղատնտեսական արտադրության խիստ կարևոր և պարտադիր տարրերը: Դրանք ապահովում են արտադրամքի արտադրության և իրացման գործընթացի անընդհատությունը:

Շրջանառու միջոցները իրենցից ներկայացնում են արտադրության գործընթացում օգտագործվող աշխատանքի առարկաներն ու նյութական արժեքները: Դրանք կոչված են արտադրության անընդհատության ապահովման համար, և մեկ արտադրական ցիկլի ընթացքում իրենց արժեքն ամբողջությամբ փոխանցում են նոր ստեղծվող արդյունքին: Դրանց քանակը անհրաժեշտ է սահմանել տեխնոլոգիական նորմատիվների հիման վրա: Օրինակ, վառելանյութի և քայուղեքի պահանջը հաշվարկվում է տրակտորների, կոմբայնների, ավտոմեքենաների քանակից և նախատեսվող աշխատանքի ծավալից ելնելով: Կերերի պահանջն ըստ անասունների մթերատվության և կերակրման նորմաների: Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության վարման անհրաժեշտ պայման է հանդիսանում շրջանառու միջոցների չափերի ճիշտ սահմանումն ու դրանց արդյունավետ օգտագործումը:

Գյուղատնտեսության մեջ աշխատանքի ժամանակի և արտադրության ժամանակի չհամընկնելն ու արտադրության սեզոնային բնույթը պահանջում են առանձին ժամանակահատվածների համար շրջանառու միջոցների մեծ պաշարներ կուտակել (կերեր, սերմեր, պարարտանյութ, վառելանյութ, քայուղեք և այլն): Շրջանառու միջոցների չափերի վրա զգալի ազդեցություն են գործում գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացումն ու ինտենսիվացումը:

Ամասնապահական արտադրանքի արտադրության ուղղությամբ մասնագիտացման խորացումը պահանջում է շատ կերեր, իսկ հացահատիկային մշակաբույսերի դեպքում՝ սերմեր, հանքային պարարտանյութեր, վառելանյութ, քսայուղեր և այլն:

Շրջանառու միջոցների տնտեսական իմաստը կայանում նրանում, որ դրանք իրենց արժեքը ամբողջությամբ փոխանցում են նոր ստեղծվող արդյունքին: Շրջանառու միջոցների արժեքն ամբողջությամբ մտնում է արտադրանքի արտադրության ընդհանուր ծախսերի մեջ:

Շրջանառու միջոցները մասնակցում են արտադրանքի արտադրության մեկ գործընթացի, հետևաբար, անընդհատ պահանջում են նախկին մակարդակի վերականգնում պարզ վերարտադրության կամ չափերի ավելացում ընդլայնված վերարտադրության համար: Շրջանառու միջոցներն արտադրության ընթացքում փոխում են իրենց բնահրային տեսքը, որը և դրանց տարբերում է արտադրության հիմնական միջոցներից: Այսպես, սերմը կամ տնկանյութը արտադրության ընթացքում բնության, սերմնաբանական և հողային գործոնների ազդեցության տակ փոխարկվում են բույսերի, իսկ հանքային պարարտանյութերը հող մտցնելուց հետո վեր են ածվում տարբեր սննդարար տարրերի, որոնք պայմաններ են ստեղծում բույսերի աճի և ձևավորման համար:

Գյուղատնտեսության շրջանառու միջոցները արդյունաբերության և ժողտնտեսության մյուս ճյուղերի շրջանառու միջոցներից տարբերվում են մի շարք առանձնահատկություններով, որոնք պայմանավորված են գյուղատնտեսության յուրահատկություններով: Գյուղատնտեսության մեջ շրջանառու միջոցների շրջապտույտի տևողությունը համեմատաբար երկար է, որը պայմանավորված է արտադրության գործընթացի տևողության երկարությամբ: Օրինակ, աշմանացան հացահատիկի մշակության աշխատանքները սկսվում են հոկտեմբերին, իսկ բերքահավաքը կատարում են հաջորդ տարվա հունիս ամսին: Հետևաբար, շրջանառու միջոցների ավանսավորումը անհրաժեշտ է կատարել ավելի մեծ չափերով և համեմատաբար երկար ժամանակի համար:

Կապված սեզոնայնության հետ, գյուղատնտեսության մեջ շրջանառու միջոցների ծախսը և դրանց կառուցվածքի փոփոխությունը տարվա տարբեր ժամանակահատվածում անհամաչափ է: Այսպես, ծնունդը շրջանառու միջոցների զգալի մասը գտնվում են սերմերի և կերերի պաշարներում, իսկ ամռանը՝ ներդրվում են նավթանյութերի, մեքենամասերի և անավարտ արտադրության մեջ:

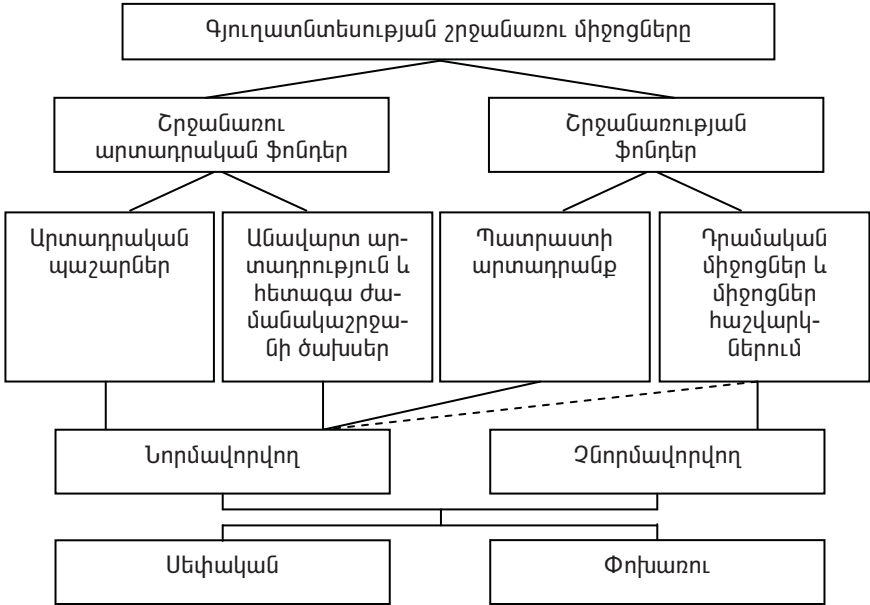
Գյուղատնտեսական ապրանքի նկատելի մասը արտադրության ընթացքում չեն իրացվում, այլ բնահրային տեսքով և ձևով (սերմեր, կերեր, հորթերին կերակրման համար կաթ և այլն) նորից ներգրավվում են ներտնտեսային շրջանառության մեջ:

Շրջանառու միջոցների կազմը և գնահատումը: Շրջանառու միջոցներն իրենցից ներկայացնում են շրջանառու ֆոնդերի և շրջանառության ֆոնդերի գումարը դրամական արտահայտությամբ: Շրջանառության ֆոնդերի կազմի մեջ են մտնում իրացման համար պատրաստի արտադրանքը, գնորդների հաշիվներում եղած միջոցները, ինչպես նաև հումքի, նյութերի, վառելիքի և այլնի գնման համար անհրաժեշտ դրամական միջոցները (գծապատկեր 22):

Գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների շրջանառու ֆոնդերի կազմի մեջ են մտնում՝ հումքը և նյութերը, պարարտանյութերն ու բույսերի և անասունների

պաշտպանության միջոցները, հեղուկ և պինդ վառելանյութերը, քսայուղերը, փաթեթավորման նյութերը, սերմերն ու տնկանյութերը, շինարարական նյութերը, տեխնիկայի և գյուղատնտեսական մեքենաների նորոգման համար մեքենամասերը, կերերը, բտման տակ գտնվող և մատղաշ անասունները, ցածրարժեք և արագամաշ առարկաները:

Գծապատկեր 22

Անավարտ արտադրությունը շրջանառու միջոցների կազմում ներառված է ըստ երկրագործության (տվյալ տարում աշնանացան և գարնանացան մշակաբույսերի հաջորդ տարվա բերքի ստացման), ինչպես նաև անասնաբուծության (ծվերի ինկուբացիայի և այլնի վրա) և հաջորդ տարի տեղափոխված ծախսերը:

Արդյունաբերական և օժանդակ ստորաբաժանումների անավարտ արտադրությունը բաղկացած է հումքի և նյութերի ձեռքբերման ծախսերից:

Գյուղատնտեսության շրջանառու միջոցները գտնվում են անընդհատ շարժման մեջ, որոշակի ժամանակում կատարելով շրջապտույտ, հետևաբար անցնելով երեք հիմնական փուլ: Առաջին փուլում արտադրական գործունեության համար ձեռնարկությունը ձեռք է բերում անհրաժեշտ աշխատանքի առարկաներ (հումք, նյութեր, թունաքիմիկատներ և այլն): Արտադրական պաշարները հանդես են գալիս արտադրության ոլորտում:

Երկրորդ փուլում արտադրական պաշարները սպառվում են արտադրությունում, որի ավարտից հետո վերափոխվում են արտադրանքի մեջ:

Երրորդ փուլում ձեռնարկության արտադրած արտադրանքը իրացվում է և շրջանառու միջոցները ընդունում են դրամական ձև: Այս փուլը տեղի է ունենում

շրջապատույտի ոլորտում, որի ժամանակ շրջանառու միջոցները իրենց ապրանքային ձևը փոխում են դրամականի: Դրամական ձևը, որը շրջապատույտի երրորդ փուլում ընդունում են շրջանառու միջոցները, հանդիսանում է միաժամանակ և շրջանառու միջոցների պտույտի առաջին փուլը: Շրջանառու միջոցները շարժման մեջ են գտնվում բոլոր փուլերում և բոլոր ձևերում:

Այսպիսով՝ շրջանառու միջոցների շրջապատույտը տեղի է ունենում հետևյալ սխեմայով՝

Դ_{նյութ} → Մ_{արտ} → Ա_{արտ} → ԱԱ → Դ՛ա,

որտեղ՝ Դ_{նյութ} - դրամական միջոցներն են, որոնք ապրանք արտադրողը ներդրել է նյութական միջոցների ձեռքբերման համար,

Մ_{արտ} - արտադրության միջոցներն են,

Ա_{արտ} - արտադրություն,

ԱԱ - պատրաստի արտադրանք,

Դ՛ա - դրամական միջոցներ, որոնք ստացվել են արտադրանքի իրացումից:

Յետևաբար, շրջանառու միջոցների շարժը ընդգրկում է երեք փուլ՝ մատակարարում, արտադրություն և իրացում: Ընդ որում, առաջին և երրորդ փուլերը վերաբերվում են շրջանառության ոլորտին, իսկ երկրորդը՝ արտադրությանը: Շրջանառու միջոցների արտադրության ոլորտում գտնվելու տևողությունը որոշվում է արտադրության ժամանակով, իսկ դրանց շրջանառության ոլորտում գտնվելու տևողությունը ներկայացնում է շրջանառության տևողությունը: Արտադրության ժամանակը և շրջանառության ժամանակը միասին կազմում են շրջապատույտի տևողությունը:

Գյուղատնտեսության շրջանառու միջոցները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու մասի: Առաջինին են վերաբերվում առարկաներն ու նյութերը, որոնք դեռ հանդես չեն եկել արտադրության գործընթացում և գտնվում են արտադրական պաշարներում: Երկրորդ խումբը ներկայացնում է արտադրանքի արտադրության գործընթացում գտնվող առարկաներն ու նյութերը (մատղաշ և բտման տակ գտնվող անասունները, անավարտ արտադրությունը):

Շրջանառու միջոցներն ըստ կազմավորման աղբյուրների լինում են սեփական և փոխառու: Սեփական շրջանառու միջոցները ստեղծվում են պատրաստի արտադրանքի բաշխման ընթացքում: Արտադրված հացահատիկի, կարտոֆիլի և մի շարք այլ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի, ինչպես նաև անասնապահական արտադրանքի մի մասը մնում է ձեռնարկությունում սպառվող շրջանառու միջոցների ձևավորման համար: Տվյալ ձեռնարկությունում սեփական շրջանառու միջոցները գնահատվում են դրանց արտադրության ինքնարժեքով:

Փոխառու շրջանառու միջոցները գնահատվում են իրենց ձեռքբերման և մինչև սպառման վայրը հասցնելու գնով: Շրջանառու միջոցների ձեռքբերման համար գյուղատնտեսական ձեռնարկություններն օգտագործում են փոխառու ռեսուրսներ:

Շրջանառու միջոցների ձևավորման աղբյուր է հանդիսանում շահույթը, փայամուծումները, ակցիոներական կապիտալը, բյուջետային միջոցները, բանկի կրեդիտները, կրեդիտային պարտքերը: Վերջինը նշանակում է օգտագործել տնտեսությանը չպատկանող միջոցներ: Կրեդիտորական պարտքերի մեջ մտնում են՝

- ըստ համաձայնագրի և այլ հաշվարկային վճարումների պարտքերը, որոնց վճարման ժամկետը չի եկել,
- հաշվարկային հաշվում չվճարված պարտքեր,
- բյուջեի վճարումների պարտքերը,
- մուրհակներով ստացված պարտքերը,
- առևտրային պարտքերը,
- աշխատավարձի և դրա հատկացումների համար:
Ձեռնարկության համար կարևոր ցուցանիշ է հանդիսանում սեփական շրջանառու միջոցներով ապահովվածությունը ($ՇՄ_{ապ}$): Այն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{ՇՄ}_{ապ} = \frac{\text{ՇՄ}_{սեփ}}{\text{ՇՄ}_{սեփ} + \text{ՇՄ}_{փոխ}},$$

որտեղ՝ $\text{ՇՄ}_{սեփ}$ -ը՝ ձեռնարկության սեփական շրջանառու միջոցների արժեքն է, դրամ,

$\text{ՇՄ}_{փոխ}$ -ն՝ ձեռնարկության փոխառու շրջանառու միջոցների արժեքն է, դրամ:

10.2. Շրջանառու միջոցների օգտագործման տնտեսական արդյունավետությունը

Շրջանառու միջոցների օգտագործման առանձնահատկությունները: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության տնտեսական գործունեության ժամանակ շրջանառու միջոցները միանման ազդեցություն չեն գործում վերջնական արդյունքի վրա: Ըստ բուսաբուծական ու անասնաբուծական ճյուղերի, արտադրական գործընթացի տնտեսական արդյունավետության վրա ազդեցության աստիճանի՝ դրանք բաժանվում են՝

- ուղղակիորեն նպաստում են գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի մեծացմանը,
- անուղղակիորեն ազդում են արտադրական գործընթացի և ճյուղերի արդյունավետության վրա:

Առաջին խմբին են վերաբերում այնպիսի շրջանառու միջոցները, ինչպիսիք են սերմերը, տնկանյութերը, կերերը, պարարտանյութերը, թունաքիմիկատները, մատղաշ և բտման տակ գտնվող անասունները:

Երկրորդ խմբի մեջ են մտնում աշխատանքի առարկաները, որոնք ապահովում են հիմնական միջոցների գործարկմանը և դրանց աշխատանքային վիճակում գտնվելուն: Դրանք են՝ վառելանյութերը, քսայուղերը, մեքենաների և սարքավորումների նորոգման համար պահեստամասերը:

Տնտեսության մասնագիտացումից կախված՝ շրջանառու միջոցների կազմը և կառուցվածքը փոփոխվում է: Այսպես օրինակ, եթե տնտեսությունը մասնագիտացված է հացահատիկային մշակաբույսերի արտադրությամբ, շրջանառու միջոցներում գերակշռում են վառելանյութը, քսայուղերը, մեքենամասերը, իսկ անասնապահական տնտեսություններում՝ կերերը, բտման տակ գտնվող անասունները: Դրա հետ մեկտեղ, կոմկրետ տնտեսությունում, արտադրության սեզոնայնությունից կախված, տարվա տարբեր ժամանակահատվածներում շրջանառու միջոցների հարաբերակցությունը տարբեր է: Այսպես,

վառելանյութի պահանջը ավելի մեծ է հողի մշակության գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքի, բերքահավաքի աշխատանքի կատարման ժամանակահատվածներում: Մնացած ժամանակահատվածում դրանց պահանջը կրճատվում է՝ հասնելով նվազագույնի: Գյուղատնտեսության մեջ տարվա ընթացքում նկատվում է շրջանառու միջոցների ցիկլային օգտագործում: Գյուղատնտեսական աշխատանքի նախատեսված ծավալի հաջող իրականացման համար պահանջվող շրջանառու միջոցների ձևավորման և ռեսուրսային պաշարների ստեղծման ժամանակ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել աշխատանքի առարկաների այս առանձնահատկությունները: Արտադրական պաշարների և անավարտ արտադրության չափերը կախված են արտադրական գործընթացի բնույթից, կատարվող աշխատանքի ծավալից, արտադրվող արտադրանքի քանակից:

Շրջանառու միջոցների արդյունավետ օգտագործման նպատակով խորհուրդ է տրվում արտադրության ամենալարված ժամանակահատվածի համար որոշել դրանց նվազագույն պահանջը: Շրջանառու միջոցների հիմնավորված ռացիոնալ չափը որոշվում է միավոր արտադրանքի արտադրության համար սահմանված նորմաների միջոցով: Այսպես, սերմի պահանջը, համապատասխան ցանքատարածության համար, որոշվում է՝ ելնելով տվյալ մշակաբույսի մեկ հեկտարի ցանքի նորմայից, ավելացնելով ապահովագրական ֆոնդը: Կերերի պահանջը որոշվում է ըստ մեկ գլուխ անասունի և թռչնի սննդանյութերի պլանային նորմայի՝ հաշվի առնելով ընդունված օրեկան կերաբաժինը և անասունների՝ դրանցով լրիվ բավարարվածությունը:

Շրջանառու միջոցների նորմատիվը սահմանում է ձեռնարկության նորմալ գործընթացն ապահովելու համար դրանց անհրաժեշտ նվազագույն քանակը: Շրջանառու միջոցների անբավարար քանակը կարող է առաջացնել գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության չափերի կրճատում, տեխնոլոգիական գործընթացների սահմանված ժամկետում և դրանց ողջ ծավալով չկատարում: Միաժամանակ, շրջանառու միջոցների պաշարի գերնորմատիվը շրջապատույտից ներգրավում են դրամական միջոցները, որոնք անհրաժեշտ են տնտեսական գործունեության այլ ուղղությունների համար:

Շրջանառու միջոցների օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշները: Գյուղատնտեսության մեջ կիրառվող և օգտագործվող շրջանառու միջոցների տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է ցուցանիշների համակարգով: Դրանցից կարևորներն են՝

- շրջանառու միջոցների շրջանառելիության գործակիցը,
- շրջանառու միջոցների ծանրաբեռնման գործակիցը,
- շրջապատույտի տևողությունը:

1. **Շրջանառելիության գործակից (Գ₂)**՝ ցույց է տալիս մեկ միավոր շրջանառու միջոցների հաշվով ապրանքային արտադրանքի արժեքը:

$$G_2 = \frac{Z_p - I_w + U_w}{\Sigma U},$$

որտեղ՝ Z_p -ն իրացումից ստացված հասույթն է, դրամ,

I_w -ն խոտանված անասունների արժեքն է, դրամ,

U_w -ն հիմնական հոտ տեղափոխված մատղաշի արժեքն է, դրամ,

ΣU -ն շրջանառու միջոցների միջին տարեկան արժեքն է, դրամ:

Շրջանառելիության գործակիցը ցույց է տալիս շրջանառու միջոցների կատարած շրջապտույտների թիվը որոշակի ժամանակաշրջանում, սովորաբար՝ մեկ տարում: Պտույտների թվի ավելացումն իրացվող արտադրանքի անփոփոխ ծավալի դեպքում, կրճատում է շրջանառու միջոցների միջին տարեկան մնացորդը, և ձեռնարկության համար լրացուցիչ դրամական միջոցներ են ազատվում:

2. Բեռնավորման գործակից՝ շրջանառելիության գործակցի հակադարձ մեծությունն է՝

$$q_p = \frac{ՇՄ}{\sum_h - \text{Խ}_w + \text{Մ}_w}$$

Այն ցույց է տալիս իրացված արտադրանքի մեկ դրամին ընկնող շրջանառու միջոցների արժեքը:

3. Շրջանառու միջոցների մեկ շրջապտույտի տևողությունը՝

$$S_2 = \frac{365}{q_2},$$

որտեղ՝ 365-ը տարվա օրացույցային օրերի թիվն է , օր:

Շրջանառու միջոցների պտույտի արագացումը, կապված արտադրության ժամանակի հետ հանգեցնում է հասարակական արտադրության մասշտաբների ավելացմանը ոչ թե ի հաշիվ շրջանառու միջոցների լրացուցիչ ավանսավորմանը, այլ ի հաշիվ դրանց ավելի արագ փոխհատուցմանը և կրկնակի օգտագործմանը: Շրջանառու միջոցների պտույտի արագացումն անմիջապես ազդում է ձեռնարկության տնտեսական գործունեության վրա, ժամանակին վճարում է հումքի, նյութերի արժեքը, աշխատավարձը և այլն:

Շրջանառու միջոցների պտույտի արագացումից ազատված գումարը որոշվում է հետևյալ բանաձևի օգնությամբ՝

$$q = \frac{\sum_h}{365} (S_1 - S_2),$$

որտեղ՝ S_1 -ը և S_2 -ը շրջապտույտի տևողություններն են բազիսային և հաշվետու ժամանակահատվածում, օր:

4. Կարևոր ցուցանիշ է նաև **նյութահատուցումը**՝ այն ներկայացնում է տնտեսության համախառն արտադրանքի, համախառն եկամտի ելքը շրջանառու միջոցների մեկ միավորի հաշվով:

$$u_h = \frac{\sum U}{ՇՄ} \quad \text{կամ} \quad u_h = \frac{\sum E}{ՇՄ}$$

10.3. Շրջանառու միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղիները

Գյուղատնտեսության զարգացման տեմպերի բարձրացման, արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման և արտադրության արդյունավետության բարձրացման կարևոր գործոններից մեկը հանդիսանում է շրջանառու միջոցների օգտագործման բարելավումը: Շրջանառու միջոցների ռացիոնալ օգտագործումն ու դրա հիման վրա արտադրության նյութատարության իջեցումը տանում է արտադրանքի էժանացման և վերջին հաշվով՝ ձեռնարկության շահութաբերու-

թյան աճի: Շրջանառու միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման առաջնային դերը վերագրվում է մշակաբուսերի բերքատվության, ամասունների մթերատվության բարձրացմանը, աշխատանքի առարկաների շրջապատույտի արագացմանը:

Շրջանառու միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման կարևոր ուղիներից են նաև նյութական ռեսուրսների որակի բարձրացումն ու ինքնարժեքի իջեցումը, արտադրության տեխնոլոգիայի կատարելագործումն ու մասնագիտացումը, աշխատանքի կազմակերպման կատարելագործումն ու նյութական խրախուսումները:

Օգտագործվող շրջանառու միջոցների բարձր որակն ու ցածր ինքնարժեքը հնարավորություն են տալիս արտադրական գործընթացն իրականացնել դրանց քիչ քանակով, և հետևաբար, համեմատաբար քիչ նյութադրամական և աշխատանքային ռեսուրսներ ծախսել:

Շրջանառու միջոցների ռացիոնալ օգտագործման կարևոր պայման է աշխատանքի առարկաների նորմավորման կատարելագործումը:

Յուրաքանչյուր գյուղատնտեսական ձեռնարկություն պետք է ապահովված լինի անհրաժեշտ քանակով սերմերով և տնկանյութերով, կերերով և այլն: Այս կապակցությամբ շրջանառու միջոցների նորմավորման կատարելագործման կարևոր խնդիրն է միավոր արտադրանքի արտադրության համար նորմայի ճիշտ ժամանակին սահմանումն ու փոփոխումը:

Շրջանառու միջոցների արդյունավետ օգտագործման ոչ պակաս կարևոր խնդիր է սերմերի, կերերի, վառելանյութի և այլնի պահպանման համար նորմալ պայմանների ստեղծումը:

Միջոցների շրջապատույտի արագացումը հնարավորություն է տալիս՝

1. Արտադրական պաշարների փուլում՝ հումքի, նյութերի և այլ միջոցների առաջադիմական նորմաների սահմանում, վառելիքաէներգետիկ ռեսուրսների հաշվառում, թանկարժեք և հազվագյուտ ռեսուրսների փոխարինում ավելի էժան տեսակներով, շրջանառու միջոցների պահպանության նկատմամբ հսկողության սահմանում և այլն,

2. Անավարտ արտադրության փուլում՝ ԳՏԱ արագացում, ստանդարտացման, ունիֆիկացման ու տիպականացման հետագա զարգացում, հումքային ռեսուրսների տնտեսվար օգտագործման համակարգերի արմատավորում, արտադրանքի որակի բարձրացում և այլն,

3. Բուն արտադրության ոլորտում՝ արտադրական գործընթացների՝ ագրոտեխնիկական և զոոտեխնիկական, սահմանված ժամկետներում կատարում, ռիթմիկ աշխատանքի ապահովում, խնայողական ռեժիմի կիրառում և այլն,

4. Շրջանառության ոլորտում՝ շրջանառու միջոցների ռիթմիկ մատակարարումն մարքեթինգային ծառայությունների ապահովում, արտադրանքի ժամանակին իրացում, պայմանագրային պարտավորությունների կատարման վերահսկում, դեբիտորական և կրեդիտորական պարտքերի կրճատում, արտադրանքի ու ծառայությունների մոտեցումը սպառողներին և այլն:

Արտադրության միջոցների արյունավետ օգտագործման ուղիներից մեկն էլ հանդիսանում է հիմնական և շրջանառու միջոցների օպտիմալ հարաբերակցությունը: Շրջանառու միջոցների լիարժեք պակասն ազդում է արտադրության հիմնական միջոցների օգտագործման վրա և, վերջին հաշվով, ձեռնարկության արտադրական գործունեության վրա:

ԳԼՈՒԽ 11. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՆՏԵՆՍԻՎԱՑՈՒՄԸ

- 11.1. Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման էությունը և տնտեսական բովանդակությունը
- 11.2. Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման մակարդակը
- 11.3. Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման տնտեսական արդյունավետությունը
- 11.4. Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման արդյունավետության բարձրացման ուղիները

11.1. Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման էությունը և տնտեսական բովանդակությունը

Արտադրության ընդլայնման էքստենսիվ և ինտենսիվ ուղիները: Գյուղատնտեսության զարգացումն իրականացվում է ընդլայնված վերարտադրության տնտեսական օրենքներին համապատասխան: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ծավալի աճը կարող է իրականացվել ինչպես հողատարածությունների ընդլայնման և անասունների գլխաքանակի ավելացման, այնպես էլ արտադրության միջոցների արդյունավետ օգտագործման ճանապարհով: Առաջին դեպքում խոսքը գնում է ճյուղի զարգացման **էքստենսիվ** ուղու մասին:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի ավելացման **էքստենսիվ** ուղուն բնորոշ է հողատարածությունների ընդարձակումը, առանց նախկին տեխնիկայի և արտադրության տեխնոլոգիայի շոշափելի փոփոխության: Այն չունի լայն հեռանկար, քանի որ հողային ռեսուրսները սահմանափակ են: Բացի այդ, այս ուղին չի նպաստում հողատեսքերի բերրիության բարձրացմանը: Ուստի, գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ավելացումն այս ուղիով չի կարող լինել անսահման:

Իր հերթին, ինտենսիվ զարգացման ուղին նպաստում է գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության և անասունների մթերատվության անընդհատ աճին: Այս ուղին հնարավորություն է տալիս առավել արդյունավետ օգտագործել գոյություն ունեցող ռեսուրսները, գյուղատնտեսական պիտանի հողերը, անասունների և թռչունների գլխաքանակը: Այս նպատակին կարելի է հասնել գիտատեխնիկական առաջընթացի ձեռքբերումների ներդրման, հողային, նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման շնորհիվ: **Ինտենսիվ** ուղիով զարգացման դեպքում տեղի է ունենում միավոր հողատարածության վրա կապիտալի կենտրոնացում, նույնքան հեկտար հողատեսքի հաշվով արտադրանքի ծավալների աճի համար: Գյուղատնտեսության զարգացման այս ուղին անսահման հնարավորություններ է տալիս բուսաբուծական և անասնաբուծական արտադրանքի արտադրության ավելացման համար: Գյուղատնտեսության զարգացման ինտենսիվ ուղին չի բացառում նաև որոշակի ժամանակաշրջանում կամ առանձին շրջաններում արտադրությունը վարել էքստենսիվ ուղիով:

«Ինտենսիվ» նշանակում է ձգվածություն, ուժեղացված գործունեություն:

Գյուղատնտեսության ինտենսիվացում հասկացությունը: Տնտեսական իմաստով գյուղատնտեսության ինտենսիվացում հասկացության տակ պետք է

հասկանալ արտադրանքի արտադրության ավելացման և ճյուղի արդյունավետության բարձրացման նպատակով միևնույն հողատարածության վրա ավելի կատարելագործված արտադրության միջոցների, իսկ երբեմն և ավելի որակյալ աշխատանքի կիրառում: Այսպիսով, ինտենսիվացումն այնպիսի տնտեսական գործընթաց է, որի ընթացքում դիտվում է միավոր հողատարածության կամ մեկ գլուխ անասունի հաշվով ծախսերի աճ, բուսաբուծական և անասնաբուծական արտադրանքի քանակի և տեսակների ավելացում, որակի բարձրացում, արտադրության և իրացման վրա կատարվող նյութական ծախսերի իջեցում: Գյուղատնտեսության ինտենսիվացումը հենվում է տեխնիկական առաջընթացի անընդհատության, բարձր արտադրողական մեքենաների, հանքային պարարտանյութերի, հողերի ոռոգման, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բարձր բերքատու տեսակների և անասունների բարձր մթերատու ցեղերի աճի վրա: Այն իրենից ներկայացնում է ընդլայնված վերարտադրության հիման վրա գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման օբյեկտիվ և օրինաչափ գործընթաց:

Ինտենսիվացման հիմնական նպատակն է արտադրանքի արտադրության ավելացումը և նրա որակի բարձրացումը բնակչության աճող պահանջմունքների ավելի լրիվ բավարարման համար: Ինտենսիվացումը նպաստում է գյուղի և քաղաքի բնակչության նյութական և մշակութային պայմանների մոտեցմանը, գյուղատնտեսական աշխատանքն արդյունաբերական աշխատանքի տարատեսակի վերածմանը, տեխնիկական զինվածության և արտադրության կազմակերպման գծով արդյունաբերականի մակարդակին մոտեցմանը:

Գյուղատնտեսության մեջ ԳՏԱ արագացումը տանում է միավոր արտադրանքի արտադրության հաշվով կատարված կենդանի և առարկայացված աշխատանքային ծախսերի հարաբերակցության փոփոխության: Ընդ որում, արտադրված արտադրանքի 1 ցենտների հաշվով, ընդամենը աշխատանքային ծախսումներում առարկայացված աշխատանքային ծախսերն ավելանում են, իսկ կենդանին՝ կրճատվում և այս էլ անհամեմատ մեծ չափով: Այստեղ բացահայտվում է ինտենսիվացման տնտեսական իմաստը, որպես ժամանակակից պայմաններում գյուղատնտեսության զարգացման կարևոր ուղղություն:

Որպես գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման գործընթաց, ինտենսիվացումը հնարավոր է և արդարացված է ոչ միայն այն դեպքում, երբ լրացուցիչ ներդրումների ավելացման համեմատությամբ արտադրանքի աճը տեղի է ունենում ավելի բարձր համամասնությամբ և չափերով, այլև այն դեպքում, երբ լրացուցիչ ծախսերի նկատմամբ արտադրանքի արտադրությունն աճում է զգալիորեն փոքր չափերով: Լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների ժամանակ արտադրանքի ելքի փոքրացումը տեղի է ունենում միայն այն դեպքում, երբ տեխնիկական հագեցվածության մակարդակը մնում է անփոփոխ:

11.2. Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման մակարդակը

Ինտենսիվության մակարդակի հիմնական ցուցանիշները: Գյուղատնտեսության ինտենսիվացումը՝ բարդ տնտեսական գործընթաց է: Այն բնութագրվում է բնեղեն և արժեքային, ընդհանուր և մասնակի ցուցանիշների համակարգով:

Ամիրաժեշտ է տարբերել ինտենսիվության մակարդակ կամ այլ խոսքով արտադրության միջոցների ներդրում և ինտենսիվացման տնտեսական արդյունավետություն: Գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվությունն իրենից ներկայացնում է տվյալ պահին աշխատանքի միջոցներով, աշխատանքի առարկաներով, կենդանի աշխատանքով նրա հագեցվածության մակարդակը: Ինտենսիվության մակարդակի (h_{δ}) ընդհանրացնող ցուցանիշը հանդիսանում է հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքի և ընթացիկ արտադրական ծախսերի գումարային մեծությունը (առանց ամորտիզացիայի) մեկ հեկտար գյուղատնտեսական պիտանի հողերի հաշվով`

$$h_{\delta} = \frac{(\Phi_h + U\bar{\delta})}{\bar{Z}_{q.uy}},$$

որտեղ` h_{δ} -ն` ինտենսիվության մակարդակն է, դրամ/հեկ,

Φ_h -ն` հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքը, դրամ,

$U\bar{\delta}$ -ն` արտադրական ծախսերի չափն է (առանց ամորտիզացիայի), դրամ,

$\bar{Z}_{q.uy}$ -ն` հողային ֆոնդն է, հա:

Սա գյուղատնտեսության ինտենսիվության մակարդակի ուղղակի և գլխավոր ցուցանիշն է: Այն առավել լրիվ է արտահայտում ինտենսիվացման իմաստը, այսինքն` հասարակայնորեն անհրաժեշտ առարկայացած և կենդանի աշխատանքը մեկ հեկտար հողատարածության հաշվով: Երբ հայտարարում հաշվարկվում է ամբողջ մշակվող հողատարածությունը, այն արտահայտում է ողջ գյուղատնտեսության ինտենսիվության մակարդակը: Այդ դեպքում ցուցանիշն օգտագործվում է երկրագործության ինտենսիվության բնութագրման համար:

Ինտենսիվության ձեռք բերված մակարդակի վերլուծության համար հիմնական ցուցանիշը կարելի է մասնատել, ըստ`

1. 1 հա հողատարածության հաշվով հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքի, դրամ/հա,

$$h_{\delta} = \frac{\Phi_h}{\bar{Z}_{q.uy}},$$

2. 1 հա գյուղ. պիտանի հողերի հաշվով արտադրական ծախսերի, դրամ/հա,

$$h_{\delta} = \frac{U\bar{\delta}}{\bar{Z}_{q.uy}},$$

3. Կարելի է բնութագրել հիմնական և շրջանառու ֆոնդերի ապահովվածությամբ, դրամ/հա,

$$h_{\delta} = \frac{(\Phi_h + \Phi_2)}{\bar{Z}_{q.uy}},$$

4. Կենդանի աշխատանքային ծախսերը 1 հա հողատարածության հաշվով, մարդ-ժամ/հա,

$$h_{\delta} = \frac{U_{2\text{խ}}\bar{\delta}}{\bar{Z}_{q.uy}}:$$

Գյուղատնտեսական նշանակության արտադրության հիմնական միջոցների չափը, արտացոլում է հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքը, որոնք

մասնակցում են հողի տնտեսական բերրիության բարձրացմանը և նոր սպառողական արժեքների ստեղծմանը: Այս ցուցանիշը լայնորեն կիրառվում է տնտեսական հետազոտություններում: Գյուղատնտեսության ինտենսիվության մակարդակի փոփոխության մասին կարելի է դատել ըստ ֆոնդաապահովվածության աճի, որը ցույց է տալիս 1հա գյուղափտանի հողերի հաշվով գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքը:

Ինչպես հայտնի է, հիմնական արտադրական ֆոնդերը, ամբակտելի կապի մեջ են գտնվում շրջանառու ֆոնդերի հետ և արտադրական գործընթացում ապահովում են դրանց ռացիոնալ օգտագործումը: Այս կապակցությամբ ընթացիկ արտադրական ծախսերի չափը 1 հա հողատարածության հաշվով (ցուցանիշը), հնարավորություն է տալիս, խորությամբ բացահայտելու ինտենսիվության մակարդակը:

Այս ցուցանիշում հաշվարկվում են տնտեսության օգտագործվող ոչ բոլոր հիմնական ֆոնդերը, այլ միայն նրանք, որոնք օգտագործվել են գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքի և անասնապահական արտադրանքի ստացման գործընթացներում: Օգտագործված շրջանառու միջոցների և ամորտիզացիոն հատկացումների չափը կարելի է որոշել ըստ տնտեսության տարեկան հաշվետվության: Ինտենսիվության մակարդակի որոշման այս ցուցանիշն առավել հասանելի և լայնորեն տարածված է պրակտիկայում և գիտական հետազոտություններում: 1հա մշակովի հողատարածության հաշվով արտադրական ծախսերի չափն ըստ զոտիների նկատելիորեն տարբերվում է: Այսպես, տափաստանային շրջաններում, որտեղ գերակշռում են հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքատարածությունները, 1հա վարելահողի հաշվով ծախսերը 2-3 անգամ ավելի շատ են, քան անտառատափաստանային հողերում:

Առանձին մշակաբույսերի, ճյուղի և ողջ տնտեսության ինտենսիվության մակարդակի մասին կարելի է դատել ըստ 1հա հողատարածության հաշվով, կենդանի աշխատանքային ծախսերի: Դրանք, կախված մի շարք պայմաններից և ամենից առաջ՝ մեքենայացման մակարդակից, մասնագիտացման, բնական և այլ գործոններից, փոփոխվում են: Այս գործոնների մեջ որոշիչ դերը պատկանում է արտադրության համալիր մեքենայացման և ավտոմատացման աստիճանին: Այս կամ այն մշակաբույսի, ճյուղի կամ ողջ տնտեսության ինտենսիվությունը չի կարելի որոշել միայն ըստ ձեռքի աշխատանքի ծախսերի, առանց մեքենայացման մակարդակի հաշվառման:

Արտադրական գործընթացների համալիր մեքենայացումն ու ավտոմատացումը ուղեկցվում է արտադրության տեխնոլոգիայի կատարելագործմամբ, նպաստում է 1հա հողատարածության ու արտադրանքի 1ցենտների հաշվով աշխատանքային ծախսումների կրճատմանը: Սակայն մեքենայացման գործընթացը կարող է ընթանալ ոչ միայն միավոր հողատարածության հաշվով անցյալի ծախսերի (առարկայացած), այլ նաև կենդանի աշխատանքի մեծացմամբ:

Սա տեղի է ունենում աշխատատար մշակաբույսերի (բանջարեղեն, կարտոֆիլ, և այլն) ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ:

Ինտենսիվության մակարդակի որոշման ժամանակ կարևոր նշանակություն ունեն **ընդուն գուցանիշները**: Դրանց թվում է նաև **էներգոապահովվածությունը**, որը ցույց է տալիս 1 հա մշակովի հողատարածության հաշվով էներգետիկ հզորությունների չափը (ձիաուժ): Այս ցուցանանիշը ցույց է տալիս տնտեսու-

թյունում տրակտորների, կոմբայնների, ավտոմեքենաների, էլեկտրոշարժիչների և այլ սարքերի առկայությունը, ձիաուժերով:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ գյուղատնտեսական արտադրությունում համալիր մեքենայացման ներդրման ժամանակ, աշխատանքներն օպտիմալ ժամկետում կատարելու համար 100հա վարելահողերի հաշվով պետք է ունենալ 420-440 ձիաուժ:

Ինտենսիվության մակարդակի մասին պատկերացում է տալիս նաև 100 հա վարելահողերի հաշվով տրակտորային աշխատանքների ծավալը՝ վերածված պայմանական էտալոնային հեկտարի:

Գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվության մակարդակի բարձրացման գործում մեծ է հանքային և օրգանական պարարտանյութերի դերը: Երկրագործության մեջ քիմիական միջոցների լայնորեն կիրառումը նպաստում է գյուղատնտեսական հողատեսքերի առավել ինտենսիվ օգտագործմանը, դրանց տնտեսական բերրիության բարձրացմանը: Այս կապակցությամբ, ինտենսիվության մակարդակը բնութագրվում է նաև 1 հա վարելահողերի հաշվով կիրառվող հանքային և օրգանական պարարտանյութերի չափով: Ինտենսիվության մակարդակի որոշման համար ոչ պակաս կարևոր ցուցանիշ է հողային ֆոնդի, գյուղափտանի հողերի, ցանքատարածությունների, վարելահողերի և բազմամյա տնկարկների տեսակարար կշիռը, ինչպես նաև հողերի մեկտորացման մակարդակը, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի տեսակային կազմի բարելավումը: Այս ցուցանիշները վկայում են հողօգտագործման մեջ ինտենսիվության մակարդակի, երկրագործության առաջընթացի, հողերի տեսակարար բերրիության բարձրացման մասին:

Արտադրության մեջ նոր, առավել արդյունավետ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ներդրումը կապված է լրացուցիչ ներդրումների հետ, որը և նպաստում է գյուղատնտեսության ինտենսիվության մակարդակի (H_{δ}) բարձրացմանը:

Անասնաբուծության ճյուղում ինտենսիվության հիմնական ցուցանիշները հանդիսանում են՝

- 1գլուխ անասունի հաշվով նյութադրամական ծախսերը, դրամ/գլուխ,

$$H_{\delta} = \frac{\overline{O}_{\text{ն.դ.}}}{Q_{\text{ա.}}},$$

որտեղ՝ H_{δ} – ինտենսիվացման մակարդակն է,

$\overline{O}_{\text{ն.դ.}}$ – նյութադրամական ծախսերը,

$Q_{\text{ա.}}$ – անասնազլխաքանակը

- 1գլուխ անասունի հաշվով աշխատանքային ծախսերը, մարդ-ժամ/գլուխ,

$$H_{\delta} = \frac{U_{\delta}}{Q_{\text{ա.}}},$$

որտեղ՝ U_{δ} – աշխատանքային ծախսումներն են,

- 1գլուխ անասունի հաշվով կերերի ծախսը, ցվմ/գլուխ,

$$H_{\delta} = \frac{\overline{O}_{\text{կ.}}}{Q_{\text{ա.}}},$$

որտեղ՝ $\overline{O}_{\text{կ.}}$ – կերերի ծախսն է,

- Արտադրական գործընթացների համալիր մեքենայացման մակարդակը,

$$r_d = \frac{\bar{\sigma}_{d.w.}}{\bar{\sigma}_{l.w.}},$$

որտեղ՝ $\bar{\sigma}_{d.w.}$ – մեքենայացված աշխատանքների ծավալն է,
 $\bar{\sigma}_{l.w.}$ -ն՝ ընդամենը աշխատանքների ծավալը:

- Շինարարության, սարքավորումների տեղադրման, արտադրական գործընթացների մեքենայացման և ավտոմատացման համալիր լրացուցիչ ներդրումները, դրամ,
- Տոհմային աշխատանքների համար կատարված ծախսերը, դրամ:

Անասնաբուծության ճյուղի ինտենսիվության մակարդակի ցուցանիշն արտահայտվում է ընդամենը անասնագլխաքանակում ցեղային անասունների տեսակարար կշռով:

Անասնապահության ինտենսիվության մակարդակի կարևոր ցուցանիշ են հանդիսանում 100 հա գյուղատնտեսական հողերի հաշվով մթերատու անասունների խտությունը, ըստ տեսակների ֆիզիկական կամ ընդամենը պայմանական գլխաքանակը: Բացի դրանից, անասնապահության ինտենսիվությունը կարելի է բնութագրել նաև այնպիսի ցուցանիշներով, ինչպիսիք են՝ տնտեսությունում անասնահոտի կառուցվածքը, անասունների օգտագործման, նորոգման մատուցվող աճեցման ժամկետները, տարվա ընթացքում արտադրանքի արտադրության մակարդակը և այլն:

Տնտեսությունում գիտատեխնիկական առաջընթացի ձեռքբերումների, արտադրության համալիր մեքենայացման և ավտոմատացման գործընթացների ներդրումը ապահովում են որակավորված կադրերը: Որակավորման բարձրացումը հանդիսանում է երկրագործության և անասնապահության ինտենսիվացման կարևոր պայմանը:

Գյուղատնտեսության ինտենսիվության մակարդակի՝ վերը թվարկված ցուցանիշները հիմք են ծառայում ինտենսիվացման տնտեսական արդյունավետության որոշման համար:

11.3. Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման տնտեսական արդյունավետությունը

Ինտենսիվացման արդյունավետության հիմնական ցուցանիշները: Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության բարձրացման որոշիչ պայմանը հանդիսանում է մեկ հեկտարի, մեկ գլուխ անասունի հաշվով արտադրանքի ելքի ավելացումը: Ինտենսիվացման գործընթաց նշանակում է ոչ միայն միավոր հողատարածության կամ մեկ գլուխ անասունի հաշվով ներդրումների ավելացում, այլ նաև դրանց արդյունավետ օգտագործում: Գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվացման տնտեսական արդյունավետությունն արտահայտվում է միավոր հողատարածության հաշվով կատարված ծախսերի չափերի համեմատությամբ բարձրորակ և էժան արտադրանքի առաջընթաց աճով:

Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման տնտեսական արդյունավետության բարձրացումը պահանջում է բնատնտեսական պայմանների համակողմանի ուսումնասիրում, հողային, նյութատեխնիկական և աշխատանքային ռեսուրսների ակտիվ օգտագործում:

Գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվացման տնտեսական արդյունավետությունը (Ի_{տ.ա.}) որոշվում է ցուցանիշների համակարգով, որոնցում առաջնային նշանակություն ունեն հետևյալները՝

1. համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամտի, շահույթի ելքը միավոր հողատարածության հաշվով՝

$$H_{\text{տ.ա.}} = \frac{ՀԱ}{Հ}; \frac{ՀԵ}{Հ}; \frac{ԶԵ}{Հ}; \frac{Շ}{Հ},$$

որտեղ՝ Հ-ն՝ հողատարածությունն է, հա,
ՀԱ-ն՝ համախառն արտադրանքն է, դրամ,
ՀԵ-ն՝ համախառն եկամուտն է, դրամ,
ԶԵ-ն՝ զուտ եկամուտն է, դրամ,
Շ-ն՝ շահույթի զանգվածն է, դրամ:

Միավոր հողատարածության հաշվով համախառն արտադրանքի ավելացումը միաժամանակ դրա արտադրության ինքնարժեքի իջեցման պայմաններում, վկայում է ինտենսիվացման բարձր մակարդակի մասին: Այս դեպքում երկրագործության մեջ ներդրված յուրաքանչյուր դրամ բերում է ոչ միայն լրացուցիչ արտադրանք, այլ նաև հնարավորություն է տալիս ստանալ լրացուցիչ զուտ եկամուտ: Տնտեսության համար զուտ եկամուտն ունի կարևոր նշանակություն, քանի որ այն հանդիսանում է լրացուցիչ ներդրումներ կատարելու հիմնական աղբյուրը, այսինքն, նրա չափերից է կախված արտադրության հետագա ընդլայնումն ու ամրապնդումը: Գյուղատնտեսության հետևողական ինտենսիվացումը տանում է լրացուցիչ ներդրումների առավել բարձր փոխհատուցման, հետևաբար և զուտ եկամտի աճի:

2. Համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամտի ելքը միավոր աշխատանքային ծախսումների հաշվով՝

$$H_{\text{տ.ա.}} = \frac{ՀԱ}{Ա_{\delta}}, \frac{ՀԵ}{Ա_{\delta}}, \frac{ԶԵ}{Ա_{\delta}}, \frac{Շ}{Ա_{\delta}}$$

որտեղ՝ Ա_δ-ն՝ աշխատանքային ծախսերն են, մարդ-ժամ,

3. Համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամտի ելքը հիմնական ու շրջանառու ֆոնդերի միավորի հաշվով՝

$$H_{\text{տ.ա.}} = \frac{ՀԱ}{(ՀԱ\$ + Շ\$)}, \frac{ՀԵ}{(ՀԱ\$ + Շ\$)}, \frac{ԶԵ}{(ՀԱ\$ + Շ\$)}, \frac{Շ}{(ՀԱ\$ + Շ\$)},$$

որտեղ՝ ՀԱ\$-ը՝ հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքն է, դրամ,

Շ\$-ն՝ շրջանառու ֆոնդերի արժեքն է, դրամ:

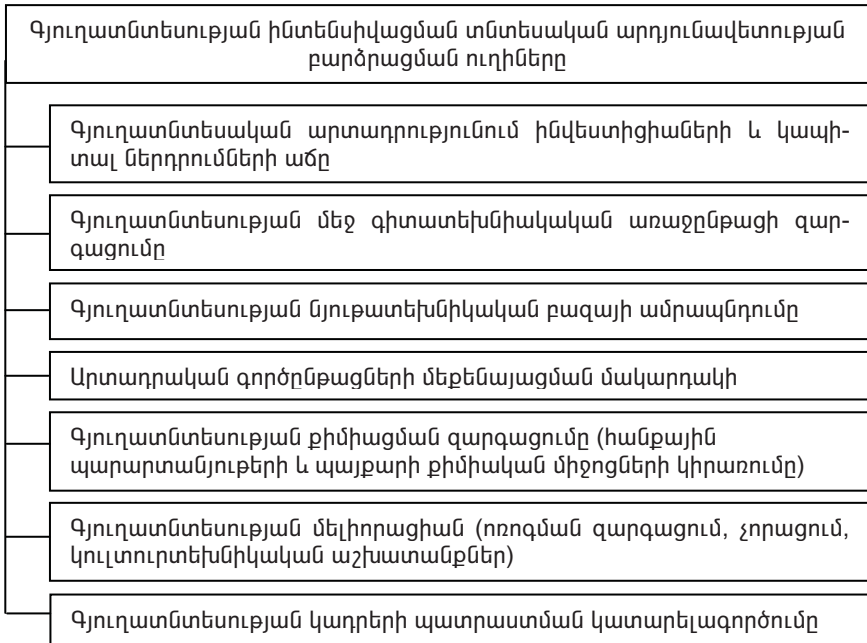
Այսպիսով, գյուղատնտեսության ինտենսիվացման տնտեսական արդյունավետությունն արտահայտվում է միավոր հողատարածության հաշվով արտադրանքի արտադրության ավելացման և միավոր արտադրանքի արտադրության վրա կենդանի ու առարկայացված աշխատանքային ծախսումների իջեցման մեջ:

11.4. Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման արդյունավետության բարձրացման ուղիները

Գյուղատնտեսության ինտենսիվացումը կախված է շատ գործոններից, որոնք ազդում են նրա ուղղության, տեմպերի և արդյունավետության վրա:

Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման գործում կարևոր դերը պատկանում է ճյուղում գիտատեխնիկական առաջադիմության զարգացմանը: Այն իր մեջ ընդգրկում է ոչ միայն մեքենայական տեխնիկան, այլև արտադրության տեխնոլոգիան և կազմակերպումը, գիտության զարգացումը, առաջավորների փորձի օգտագործումը (Գծապատկեր 23):

Գծապատկեր 23

Հողի մշակման բարելավումը, օրգանական ու հանքային պարարտանյութերի լրացուցիչ ներդրումը, մեխորացիոն աշխատանքների իրականացումը, ագրոտեխնիկական միջոցառումների ամբողջ համալիրի կատարումը նպաստում է հողի տնտեսական բերրիության բարձրացմանը, երկրագործության և անասնաբուծական արտադրանքի արտադրության աճին: Հետևողական ինտենսիվացման իրականացման կարևոր պայման է հանդիսանում կապիտալ ներդրումների աճը գյուղատնտեսության մեջ: Գյուղատնտեսությունում օգտագործվում է հզոր տնտեսական ներուժ, որը նպաստում է գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության փոխադրումը արդյունաբերական հիմքերի վրա:

Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման հիմնական ուղղություններից են հանդիսանում քիմիացումն ու մեխորացումը, որակյալ կադրերի պատրաստումն ու վերապատրաստումը:

Գյուղատնտեսական արտադրության գիտատեխնիկական բարձր մակարդակի կարելի է հասնել նվաճումների դերի համակողմանի բարձրացման միջոցով: Գիտնականներին պետք է նպատակաուղղել բարձր բերքատու սորտերի, բարձր մթերատու անասունների և թռչունների ցեղերի, հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցների, նոր տեխնիկական միջոցների ու արդյունավետ տեխնոլոգիական գործընթացների, արտադրության կազմակերպման կատարելագործման ձևերի մշակմանն ու ստեղծմանը:

Գյուղատնտեսության ինտենսիվացումը ենթադրում է արտադրության մեջ ներդրված յուրաքանչյուր դրամի առավել արդյունավետ օգտագործում:

Յետևողական ինտենսիվացումը հանդիսանում է գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման և դրա արդյունավետության բարձրացման որոշիչ գործոնը:

ԳԼՈՒԽ 12. ԻՆՎԵՍՏԻՑԻԱՆԵՐԸ ԵՎ ԿՎՊԻՏԱԼ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

- 12.1. Ինվեստիցիաները և դրանց արդյունավետության բարձրացման ուղիները
- 12.2. Կապիտալ ներդրումների էությունը
- 12.3. Ինվեստիցիաների և կապիտալ ներդրումների աղբյուրները
- 12.4. Կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետության որոշման մեթոդաբանությունը
- 12.5. Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության բարձրացման ուղիները

12.1. Ինվեստիցիաները և դրանց արդյունավետության բարձրացման ուղիները

Ինվեստիցիա հասկացությունը գյուղատնտեսության մեջ: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ծավալների ընդլայնումը պահանջում է ճյուղի նյութատեխնիկական բազայի համապատասխան զարգացում: Գյուղատնտեսական արտադրության հետագա ընդլայնմանն ուղղված արտադրական ֆոնդերի ավելացումն իրականացվում է ի հաշիվ լրացուցիչ նյութական և դրամական ներդրումների:

Շուկայական հարաբերությունների անցման պայմաններում ագրոարդյունաբերական համալիրի ճյուղերի կայուն զարգացումը ինվեստիցիոն ակտիվության կարիք ունի:

Ինվեստիցիաներն իրենցից ներկայացնում են տնտեսական գործունեության ընթացքում հիմնական ֆոնդերի և շրջանառու միջոցների ձեռք բերման համար անհրաժեշտ երկարատև ներդրումներ:

Յետևաբար, ինվեստիցիաները ոչ միայն ներդրումներ են հիմնական ֆոնդերի ընդլայնման մեջ, այլ նաև ծախսեր ձեռնարկության շրջանառու միջոցների լրացման և ձևավորման համար:

Գյուղատնտեսության արտադրանքի արտադրության ծավալների ընդլայնումը պահանջում է ճյուղի նյութատեխնիկական բազայի համապատասխան

գարգացում: Ձեռնարկության (կազմակերպության) արտադրական պոտենցիալի ընդլայնման նպատակով կատարվում է հիմնական արտադրական ֆոնդերի ավելացում ի հաշիվ լրացուցիչ նյութական և դրամական միջոցների: Մեքենաշինության ճյուղերի կայուն զարգացումը շուկայական տնտեսության պայմաններում պահանջում է ինվեստիցիաների ակտիվացում:

Ինվեստիցիաները, դրանք տնտեսական գործունեության ընթացքում հիմնական ֆոնդերի և շրջանառու միջոցների ձեռք բերման համար երկարատև ներդրումներն են: Հետևաբար, ինվեստիցիաները ոչ միայն ձեռնարկության ընդլայնման, այլ նաև շրջանառու միջոցների ձևավորման և լրացման համար կատարված ներդրումներն են: Ինվեստիցիաների շուկա նշանակում է հիմնական և շրջանառու միջոցների ձևավորում կապիտալի և ֆինանսական ներդրումների ուղիով:

Տարբերում են ֆինանսական և իրական ինվեստիցիաներ: Առաջինն իր մեջ ընդգրկում է արտադրության նպատակային դրամական ներդրումներն ու արժեթղթերի գնումը: Իրական ինվեստիցիաները՝ նյութա-արտադրական պաշարների աճի, հիմնական ֆոնդերի վերարտադրության նպատակով կատարվող կապիտալ ներդրումներն են: Իրական ինվեստիցիաներին անվանում են կապիտալ ներդրումներ:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում գոյություն ունեն արժեթղթերի մի քանի տեսակներ՝ բաժնետիրական ընկերության բաժնետոմսեր, որոնք հաստատում են տիրոջ մասնաբաժինը բաժնետիրական ընկերության միջոցներում և ունեցած եկամուտներում, փոխառության տոմսեր, պետական պարտքային պարտավորություններ, ածանցյալ արժեթղթեր և այլն:

Գյուղատնտեսական արտադրության ինվեստիցիաների հիմնական ուղղություններն են՝

- հնացած և մաշված սարքավորումների փոխարինում,
- նոր տեխնոլոգիաների ներդրում և ժամանակակից տեխնիկայի ու սարքավորումների կիրառում,
- գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ընդլայնում,
- նոր տեսակի արտադրությունների զարգացում:

Ինվեստիցիաների ֆինանսավորումը արտադրության մեջ կատարվում է ներդրվող միջոցների փոխհատուցման տնտեսական հաշվարկի հիման վրա: Որքան կարճ է փոխհատուցման ժամկետը, այնքան մեծ է ինվեստիցիայի խթանումը, քանի որ միջոցների երկարատև փոխհատուցման դեպքում ինվեստիցիոն գործընթացում տեղի է ունենում ծախսված ռեսուրսների արժեզրկում: Բացի այդ, արտադրվող արտադրանքից ստացվող զուտ եկամուտը կարող է ներդրվել նոր արտադրությունում:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում ինվեստիցիոն քաղաքականության պարտադիր տարրեր են՝

- մրցակցության հիման վրա մրցունակ նախագծերի ընտրությունը,
- ծախսերի արագ փոխհատուցման կողմնորոշումը,
- ինվեստիցիայի տնտեսական հիմնավորումը, հաշվի առնելով արտադրանքի իրացման շուկան և որակը,
- մրցակիցների արտադրական հնարավորությունների հաշվառումը:

Ներկայիս տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում առանց ինվեստիցիոն գործունեության աշխուժացման, գյուղատնտեսության մեջ հնարավոր չէ կան-

Երկարատև ինվեստիցիաների դասակարգումը

Ըստ հիմնական միջոցների վերարտադրության տեսակի	
-	մաշված, գործող, սակայն բարոյապես հնացած սարքավորումների փոխարինման
-	գործող արտադրության կամ արտադրվող արտադրանքի ընդլայնում
-	նոր տեսակի արտադրանքի մշակում
-	ներդրումներ շրջակա միջավայրի պահպանության հետ կապված սարքավորումներ
-	այլ կապիտալ ներդրումներ
Ըստ հիմնական միջոցների կազմի	
-	շենքեր և կառույցներ
-	մեքենաներ և սարքավորումներ
-	տրանսպորտային միջոցներ և փոխադրող սարքավորումներ
-	այլ հիմնական միջոցներ
Ըստ երկարաժամկետ ինվեստիցիայի օբյեկտների	
-	հիմնական միջոցների
-	ոչ նյութական ակտիվների, շրջանառու միջոցների
-	աշխատանքային ռեսուրսների (որակավորման բարձրացում, ուսման վճարներ և այլն)
Ըստ ինվեստիցիայի տևողության	
-	կարճաժամկետ նախագծեր (մինչև 3 տարի)
-	միջին ժամկետի նախագծեր (3-10 տարի)
-	երկարաժամկետ նախագծեր (10-40 տարի)
-	անժամկետ նախագծեր (40 տարուց ավելի)
Ըստ ֆինանսավորման միջոցների կառուցվածքի	
-	ֆինանսավորում ի հաշիվ ներքին աղբյուրների
-	ֆինանսավորում ի հաշիվ ներքին և արտաքին կապիտալի աղբյուրների
-	խառը ֆինանսավորում ի հաշիվ սեփական և փոխառու կապիտալի
-	ֆինանսավորում՝ փոխառու միջոցների գերակշռող մասով
Ըստ ետգնման (փոխհատուցման) ժամկետի	
-	չփոխհատուցվող
-	կարճ ժամկետում փոխհատուցվող (մինչև 3 տարի)
-	մինչև 5 տարում փոխհատուցվող
-	երկարաժամկետ հեռանկարում փոխհատուցվող (5 տարուց ավելի)
Ըստ շահութաբերության մակարդակի	
-	ոչ շահութաբեր նախագծեր
-	ցածր շահութաբեր նախագծեր
-	բարձր շահութաբեր նախագծեր

խել արտադրության անկումը, հասնել ֆինանսական կայունության և տնտեսական վերելքի: Ինվեստիցիոն գործունեությունը, դա դրամական համարժեք չհանդիսացող, երկարաժամկետ ակտիվների և այլ ինվեստիցիոն օբյեկտների գնումն ու վաճառքն է:

Երկարաժամկետ ինվեստիցիաներն իրենցից ներկայացնում են ձեռնարկության (կազմակերպության) մեկ տարուց ավել ժամկետով ուղղակի ներդրվող, ոչ նյութական և ֆինանսական ակտիվների միագումարը: Երկարաժամկետ ինվեստիցիաները դասակարգվում են ըստ հետևյալ ուղղությունների (Գծապատկեր 24):

Ինվեստիցիաները բաժանվում են երկու խմբի՝ ընդհանուր և զուտ (մաքուր) ներդրումների: Զուտ ներդրումները (Ի_զ), դրանք կապիտալ ներդրումների և ամորտիզացիոն հատկացումների գումարի տարբերությունն է և ցույց է տալիս, թե որքան լրացուցիչ միջոցներ կապահանջվի ներդնել սեփական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման դեպքում: Այն հաշվարկվում են հետևյալ բանաձևով՝

$$I_z = K - U,$$

որտեղ՝ K – կապիտալ ներդրումներն են ճյուղում, դրամ,

U – ամորտիզացիոն հատկացումների գումարն է, դրամ,

Ինվեստիցիաների վերլուծությունը արտադրության մեջ: Մեծ մասամբ, ինվեստիցիաների արդյունավետ օգտագործման կարելի է հասնել դրանց կիրառման հաջորդական հիմնավորման դեպքում: Ինվեստիցիաների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել ըստ առավել կարևոր արտադրությունների և օբյեկտների առաջնային ուղղության ներդրումների անհրաժեշտությունը:

Այն կատարվում է հետևյալ հաջորդականությամբ՝

- ձեռնարկության (կազմակերպության) կոնկրետ ինվեստիցիայի որոշում (մեքենա-ներ-սարքավորումներ, տրակտոր, կոմբայն, օբյեկտ և այլն),
- կանխիկ միջոցներով ելակետային վճարումների գումարի սահմանում,
- ինվեստիցիայի տարբերակի ընտրություն,
- բանկի վարկի տոկոսադրույքի ընտրություն,
- ինվեստիցիայի տվյալ տեսակից (մեքենաներ, կոմբայն, տրակտոր, սարքավորումներ) ըստ տարիների ստացված միջոցների զնահատում,
- դրամական միջոցների ընթացիկ գումարի հաշվարկ՝ ըստ տարիների զուտ եկամտի հետ ներդրումների չափերի համադրման միջոցով:

Ինվեստիցիաների վերլուծության գործընթացում մշակվում է ինվեստիցիոն նախագիծ: Այն իրենից ներկայացնում է կապիտալ ներդրումների իրականացման ծավալի և ժամկետների տնտեսական նպատակաուղղված հիմնավորում: Այլ խոսքով, ինվեստիցիոն նախագիծն իրենից ներկայացնում է նախագծահաշվարկային փաստաթղթավորման անհրաժեշտության հիմնավորում, որը մշակվում է ՀՀ օրենսդրության համաձայն, սահմանված կարգով:

Ինվեստիցիաների դիսկոնտավորումը: Ինվեստավորման տարբերակի ընտրությունը կատարվում է հետագա եկամուտների դիսկոնտավորման (մուրհակագեղչման) միջոցով: Սպասվելիք եկամուտը գոյանում է կապիտալային ապրանքի ծառայության ժամկետում շահագործման ամենամյա մուտքերից: Այդպիսի հաշվարկը ընդունված է անվանել ապագա եկամուտների դիսկոնտա-

վորում, իսկ գումարը, որը պետք է վճարել կապիտալային ապրանքի համար՝ դիսկոնտավորման արժեք: Դիսկոնտավորված արժեքը կախված է տոկոսադրույքից: Ամենամյա եկամուտների միևնույն մեծության դեպքում դիսկոնտավորված արժեքը (Γ_w) որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\Gamma_w = \frac{Q}{(1+S)^n},$$

որտեղ՝ Q -ն այն գումարն է, որը ձեռներեցը կարող է ստանալ բանկի տարեկան տոկոսադրույքի (S) դեպքում,

տ-ը տարիների թիվն է, որի ընթացքում սպասվում են ամենամյա եկամուտներ:

Օրինակ, եթե ապրանքարտադրողը ցանկանում է ստանալ 200 հազար դրամ 4 տարի հետ, 8% տոկոսադրույքի դեպքում, ապա դիսկոնտավորված արժեքը հավասար կլինի՝

$$\Gamma_w = \frac{200000}{(1+0,08)^4} = 136054 \text{ դրամ}$$

Երբ տարբեր են ներդրումներից ստացված ամենամյա եկամուտները, դիսկոնտավորման արժեքի չափը որոշում են՝

$$\Gamma_w = \frac{Q_1}{(1+S)} + \frac{Q_2}{(1+S)^2} + \frac{Q_3}{(1+S)^3} \dots \frac{Q_n}{(1+S)^n},$$

որտեղ՝ $Q_1, Q_2, Q_3 \dots Q_n$ - ամենամյա եկամուտների սպասվող գումարն է:

Ներդրումային գործոնները գյուղատնտեսության մեջ: Ինվեստիցիաների վրա ազդող գործոնները բաժանվում են երկու խմբի՝ ապրանքարտադրողից կախված գործոններ և ապրանքարտադրողից անկախ գործոններ.

ա) ապրանքարտադրողից կախված գործոններն են՝

- գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունն ու ամասունների մթերատվությունը,
- մեքենա-սարքավորումների արտադրողականությունը,
- առաջնահերթ ներդրումների համար օբյեկտների ընտրությունը,
- արտադրության մասնագիտացումն ու համակենտրոնացումը,
- գյուղատնտեսական արտադրանքի հիմնական տեսակների արտադրության տեխնոլոգիան,
- ներդրման բնույթը՝ երկարաժամկետ, կարճաժամկետ,
- աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը և արտադրանքի ինքնարժեքը,

բ) ապրանքարտադրողից անկախ գործոններ՝

- գյուղատնտեսական և արդյունաբերական արտադրանքի արտադրության գները,
- վարկերի տոկոսադրույքը,
- շահույթի հարկային դրույքը,
- գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության սեզոնայնությունը,
- արժեզրկման գործընթացները,
- արտադրանքի պահանջարկը՝ հաշվի առնելով գների հարաբերակցությունը,

- գյուղատնտեսական արտադրանքի համաշխարհային զմեռը և այլն:
Իմպետիզիաների արդյունավետությունը: Զեռնարկության (կազմակերպության) տնտեսական գործունեության օբյեկտներում երկարաժամկետ կապիտալ ներդրումներն արդարացված են այն դեպքում, երբ դրանք նպաստում են շահույթի ստացմանը և ապահովում են սոցիալական արդյունք (օֆֆեքտ): Ընդհանուր արդյունավետության ցուցանիշը որոշվում է որպես մաքուր արտադրանքի աճի հարաբերակցությունը նույն ժամանակաշրջանում կատարված ներդրումներին: Նպատակահարմար է գյուղատնտեսության մեջ կատարվող ներդրումների դինամիկան համեմատել ըստ տարիների ստացված համախառն եկամտի ծավալին:

12.2. Կապիտալ ներդրումների էությունը

Կապիտալ ներդրումների հասկացությունն ու կազմը: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ընթացքում տեղի է ունենում հիմնական ֆոնդերի դուրս գրում և նորացում: Սա առաջ է բերում դրանց պարզ, իսկ տնտեսության հզորացման դեպքում՝ ընդլայնված վերարտադրություն: Հիմնական ֆոդերի վերարտադրության հիմնական աղբյուրը կապիտալ ներդրումներն են:

Կապիտալ ներդրումները իրենցից ներկայացնում են նոր շինարարության, գործող ձեռնարկությունների ընդլայնման, վերակառուցման և տեխնիկական վերազինման մեքենաների, սարքավորումների, գործիքների, գույքի ձեռք բերման, նախագծա- հետախուզական աշխատանքների և այլ ծախսեր:

Կապիտալ ներդրումների հաշվին իրականացվում է ինչպես մաշված և դուրս գրված հիմնական ֆոնդերի վերականգնումն, այնպես էլ ընդլայնված վերարտադրության համար անհրաժեշտ լրացուցիչ աշխատանքի միջոցների ձեռքբերումը:

Ըստ արտադրական գործընթացին մասնակցության բնույթի կապիտալ ներդրումները ստորաբաժանվում են՝ արտադրական և ոչ արտադրական նշանակության:

Արտադրական նշանակության կապիտալ ներդրումները դրանք արտադրանքի արտադրության հետ կապված միջոցների (տրակտորների, կոմբայների, գյուղատնտեսական մեքենաների և սարքավորումների, բանող և մթերատու անասունների) ձեռք բերման, բազմամյա տնկարկների հիմնադրման, արտադրական նշանակության շենքերի և կառույցների շինարարության ծախսերն են: Հիմնական հոտի կազմավորման համար կապիտալ ծախսերը մասամբ իրականացվում են դուրս գրված մթերատու և բանող անասունների իրացումից ստացված գումարի հաշվին: Հիմնական միջոցների վերականգնման համար կապիտալ նորոգումների ծախսերն իրականացվում են ամորտիզացիոն հատկացումների հաշվին:

Ոչ արտադրական նշանակության կապիտալ ներդրումները՝ դրանք բնակարանային, կոմունալ-կենցաղային, լուսավորության, առողջապահական շինարարության, նշանակության շենքերի ծախսերն են: Ոչ արտադրական նշանակության կապիտալ ներդրումները նախատեսված են սոցիալական ենթակառուցվածքների հիմնական ֆոնդերի վերարտադրության համար: Այսպիսով, դրանք անուղղակի էական ազդեցություն են ունենում գյուղատնտեսական արտադրության վերջնական արդյունքների վրա:

Կապիտալ ներդրումները՝ դրանք ապագա հիմնական ֆոնդերն են: Դրանք իրենցից ներկայացնում են ինչ-որ օբյեկտի շինարարության և մինչև շահագործումը հանձնելու համար ծախսերը: Այդ պատճառով էլ կապիտալ ներդրումներից ամորտիզացիոն հատկացումներ չի հաշվարկվում:

Ընդունված է առանձնացնել ընդամենը (ամբողջական) կապիտալ ներդրումներ և տեսակարար կապիտալ ներդրումներ հասկացություններ: Որոշակի ժամանակահատվածում ամբողջ կապիտալ ներդրումների գումարը կազմում է ընդամենը կապիտալ ներդրումները: Տեսակարար կապիտալ ներդրումներն իրենցից ներկայացնում են մեկ միավոր գյուղատնտեսական արտադրանքի կամ մեկ հեկտար գյուղապիտանի հողերի, իսկ անասնաբուծության մեջ՝ մեկ անասնատեղի, մեկ գլուխ անասունի հաշվով կատարվող կապիտալ ներդրումների գումարը:

Շուկայական տնտեսության անցման հետ կապված՝ տեսակարար կապիտալ ներդրումները գյուղատնտեսության մեջ, ինչպես ընթացիկ, այնպես էլ 1991թ. գներով խիստ իջել են:

Կապիտալ ներդրումների ուղղությունները գյուղատնտեսության մեջ:

Գյուղատնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումների հիմնական ուղղությունները են (գծապատկեր 25): Գյուղատնտեսության կապիտալ ներդրումների կառուց-
Գծապատկեր 25

Գյուղատնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումները ուղղված են	
	Արտադրական և ոչ արտադրական նշանակության օբյեկտների շինարարությանը և վերակառուցմանը
	Շինարարության մախահաշվի մեջ մտնող սարքավորումների և գույքի գնմանը
	Տրակտորների, կոմբայնների, տրանսպորտային միջոցների, գյուղատնտեսական մեքենաների ձեռք բերմանը
	Մթերատու և բանող անասունների հիմնական հոտի կազմավորմանը
	Պտղատու, խաղողի և այլ բազմամյա տնկարկների հիմնադրմանը
	Հողի բարելավման միջոցառումների, մշակույթատեսիկական աշխատանքների անցկացմանը
	Նախագծա-հետախուզական աշխատանքներին
	Գոյություն ունեցող արտադրության ընդլայնման և նորերի զարգացմանը

վաճքում համեմատաբար բարձր տեսակարար կշիռ են կազմում արտադրական և ոչ արտադրական նշանակության օբյեկտների շինարարության, տեխնիկայի, տրանսպորտային միջոցների ձեռքբերման համար ծախսերը: Կախված տնտեսության մասնագիտացումից, այս ծախսերի մասնաբաժինն էապես փոխվում է: Այսպես, հացահատիկային ուղղություն ունեցող տնտեսություններում գերակշռում են տրակտորների, կոմբայնների, մասնագիտացված մեքենաների, ինչպես նաև հացահատիկի պահեստարանների շինարարության համար ներդրումները: Այն տնտեսություններում, որոնց ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքում բարձր է անասնապահական արտադրանքի տեսակարար կշիռը, կապիտալ ներդրումներում գերակշռում են անասնապահական կառույցների, անասնակերի պահպանման տարողությունների շինարարության, մթերատու անասունների ձեռքբերման համար հատկացվող միջոցները:

Գյուղատնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումների առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ, ի տարբերություն ընթացիկ ներդրումների, դրանցից արդյունք ստացվում է միայն շահագործումից և իրացումից հետո:

Գյուղատնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումների փոխհատուցումը շատ ցածր է, հետևաբար կոնկրետ ներդրում կատարելուց առաջ անհրաժեշտ է կատարել դրանց օգտագործման տնտեսական արդյունավետության վերլուծություն:

12.3. Ինվեստիցիաների և կապիտալ ներդրումների աղբյուրները

Ինվեստիցիաների աղբյուրները շուկայական պայմաններում: Հիմնական ֆոնդերի վերարտադրության գործընթացի անընդհատությունն ապահովվում է ի հաշիվ մաշված և դուրս գրված միջոցները նոր, արդիական միջոցներով վերականգնման: Գյուղատնտեսության մեջ տնտեսությունների արտադրական հզորությունների մեծացումը, արտադրության անկման հաղթահարումը, ֆինանսական կայունության ձեռքբերումը և ճյուղերի տնտեսության վերելքը առաջացնում են ինվեստիցիոն գործունեության աշխուժացում:

Գյուղատնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումների ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրներն են՝

ա/ Ձեռնարկության սեփական միջոցները: Դրանց պատկանում են՝

- հիմնական արտադրական գործունեությունից ստացված շահույթը,
- ամորտիզացիոն հատկացումները,
- տնտեսական խրախուսման ֆոնդերի միջոցները, այն մասով, որոնք օգտագործվում են կապիտալ ներդրումների համար,
- տնտեսության այլ միջոցներ:

Շուկայական տնտեսության անցման պայմաններում կապիտալ ներդրումների ձևավորումը պետք է իրականացնել ոչ միայն ձեռնարկության սեփական ռեսուրսների, այլ նաև փոխառու միջոցների հաշվին:

բ/ Փոխառու միջոցները՝

- բանկի վարկերը,
- բաժնեիրական ընկերության անդամների ներդրումները,
- բաժնետոմսերի վաճառքից ձևավորված մուտքերը:

Խոշոր հաշվով, ինվեստիցիոն շուկան արտահայտվում է բանկերի վարկային քաղաքականության միջոցով: Շուկայական տնտեսության պայմաններում

րում գյուղատնտեսական ձեռնարկությունները վարկավորվում են հիմնականում առևտրային բանկերի կողմից, որոնք վարկեր են հատկացնում կոնկրետ նախագծի համար: Այս դեպքում բանկերի կողմից ձեռնարկության գործունեության վրա սահմանվում է ֆինանսական հսկողություն: Միևնույն ժամանակ, առևտրային բանկերի կողմից վարկավորումն ունի և լուրջ թերություններ, որոնք բխում են բարձր տոկոսադրույքներից: Սա խոչընդոտում է գյուղատնտեսության զարգացմանն ու չի նպաստում ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանը:

Ինվեստիցիաների փոխհատուցումը: Կապիտալ ներդրումները որոշակի արդյունք են տալիս դրանց կիրառումից որոշ ժամանակ անց, հիմնական ֆոնդերի փոխհատուցումից հետո: Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է հաշվարկել դրանց հատուցումը, որպես այն եկամտի հարաբերակցություն, որը ստացվում է կապիտալ ներդրումներից՝ տրված վարկի տոկոսադրույքի հետ միասին:

Ինվեստիցիայի վերադարձելիությունն իրենից ներկայացնում է շահույթի գումարի և ինվեստիցիայի ընդհանուր չափի հարաբերակցություն, արտահայտած տոկոսներով.

$$U_{\text{հ.ֆ.}} = \frac{C}{h_y} \cdot 100\%,$$

որտեղ՝ $U_{\text{հ.ֆ.}}$ -ն՝ ինվեստիցիայի փոխհատուցման մակարդակն է, %, C -ն՝ շահույթը, դրամ,

h_y -ն՝ ինվեստիցիայի չափը, դրամ:

Ինվեստիցիայի փոխհատուցման մակարդակը ($h_{\text{հ.ֆ.}}$) համեմատում են վարկի տոկոսադրույքի հետ: Երբ փոխհատուցման մակարդակը բարձր է վարկի տոկոսադրույքից, ապա ապրանքարտադրողին նպատակահարմար է ավելացնել կապիտալ ներդրումները: Ինվեստիցիաների սահմանային արդյունավետությունը, դա վարկի տոկոսադրույքն է, որը սահմանվում է կապիտալ ապրանքի պահանջի և առաջարկի գնի հավասարակշռվածության համար: Մյուս կողմից, որքան բարձր է տոկոսադրույքն, այնքան բարձր է վարկի առաջարկը և ցածր՝ դրա պահանջարկը:

12.4. Կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետության որոշման մեթոդաբանությունը

Կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետությունն իրենից ներկայացնում է ձեռք բերած արդյունքի և ներդրման չափի համեմատում: Կապիտալ ներդրումների արդյունավետությունը որոշում են արտադրության և ճյուղի զարգացման լավագույն տարբերակի տնտեսական հիմնավորման և դրանց ուղղության ընտրության ժամանակ, ինչպես նաև նոր շինարարության և գործող օբյեկտների արդիականացման և արտադրության առաջադիմական տեխնոլոգիաների ներդրման ժամանակ:

Կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետությունը հաշվարկվում են ըստ՝

- ժողտնտեսության, ամբողջությամբ վերցրած,

- ժողտնտեսության ճյուղերի՝ արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, շինարարության, տրանսպորտի և այլ,
- տնտեսական միավորումների և առանձին կազմակերպությունների,
- առանձին ճյուղերի զարգացման,
- սոցիալ-տնտեսական խնդիրների մշակման ժամանակ,
- կապիտալ շինարարության և այլ միջոցառումների պլանների կատարման արդյունքների գնահատման:

Կապիտալ ներդրումների նպատակահարմարության տնտեսական հիմնավորման ժամանակ անհրաժեշտ է որոշել դրանց արդյունքը ոչ միայն տվյալ ճյուղում, այլ ամբողջ ժողտնտեսությունում: Այս կապակցությամբ գյուղատնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումների արդյունավետությունը պետք է համեմատել ագրոարդյունաբերական համալիր գյուղատնտեսական հումք օգտագործող բոլոր ճյուղերում կապիտալ ներդրումների արդյունավետության հետ:

Կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետության հաշվարկն իրականացվում է ըստ հետևյալ ուղղությունների՝

- գործող տնտեսությունների ընդլայնման, վերակառուցման և տեխնիկական վերազինման,
- ոչ արտադրական ոլորտում բնակարանային շինարարության, կոմունալ կապիտալ-կենցաղային օբյեկտների, ուսումնական, բուժական հիմնարկների և այլն,
- շրջակա միջավայրի պահպանման,
- արտադրվող արտադրանքի շրջանառության ոլորտի (մթերում, տեղափոխում, իրացում և այլն),
- գիտահետազոտական և նախագծային աշխատանքների:

Կապիտալ ներդրումների ուղղության ընտրությունը կատարվում է կոնկրետ ձեռնարկության և ճյուղի համար հիմնական ֆոնդերի պահանջի մանրակրկիտ հիմնավորման հիման վրա:

Կապիտալ ներդրումների ընդհանուր արդյունավետությունը: Կապիտալ ներդրումների ընդհանուր ժողտնտեսական արդյունքը հանդիսանում է ազգային եկամտի աճը: Կապիտալ ներդրումների ժողտնտեսական արդյունավետությունը՝ դա ազգային եկամտի աճի հարաբերությունն է այդ աճն ապահովող կապիտալ ներդրումներին:

Գյուղատնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետության վերլուծության համար օգտավում են ցուցանիշների համակարգից: Կախված նպատակից, որոշում են կապիտալ ներդրումների ընդհանուր (բացարձակ) և համեմատական (հարաբերական) տնտեսական արդյունավետությունը:

Կապիտալ ներդրումների ընդհանուր արդյունավետությունը որոշելիս օգտագործում են հետևյալ ցուցանիշները.

- գյուղատնտեսության մեջ՝ ամբողջությամբ ($U_{q/տ}$) և նրա ճյուղերում.

$$U_{q/տ} = \frac{\Delta \text{ՀԵ}}{ԿԼ} \quad \text{կամ} \quad \frac{\Delta \text{ՁԵ}}{ԿԼ}$$

որտեղ՝ Δ ՀԵ-ն՝ համախառն եկամտի (զուտ արտադրանքի) աճն է ,

Δ ՁԵ-ն՝ զուտ եկամտի աճը:

- ստորաբաժանումների, տնտեսությունների ($U_{տ}$), միավորումների սեփական միջոցների և բանկի վարկերի օգտագործման ժամանակ

$$U_{տ} = \frac{\Delta C}{q_L},$$

որտեղ՝ C -ն՝ տնտեսության շահույթի է աճն է:

- Նոր կառուցվող օբյեկտների կամ առանձին միջոցառումների տնտեսական արդյունավետությունը ($U_{ն}$) որոշում են՝

$$U_{ն} = \frac{3U - h_w}{q_L},$$

որտեղ՝ $3U$ -ն՝ տարեկան թողարկված արտադրանքի արժեքն է, մեծածախ գներով, դրամ,

h_w -ն՝ տարեկան թողարկված արտադրանքի ինքնարժեքն է, դրամ,

q_L -ն՝ կառուցվող օբյեկտի նախագծային արժեքը, կամ միջոցառման իրականացման համար կապիտալ ներդրումները:

- Ճյուղերի և տնտեսությունների գծով որտեղ կիրառվում է ինքնարժեքի իջեցման ցուցանիշը.

$$U_h = \frac{h_1 - h_2}{q_{L2} - q_{L1}},$$

որտեղ՝ h_1 -ը և h_2 -ը՝ արտադրանքի ինքնարժեքն են մինչև կապիտալ ներդրումները և դրանից հետո,

q_{L1} -ը և q_{L2} -ը՝ կապիտալ ներդրումներն են առաջին և երկրորդ տարբերակներում:

Ըստ յուրաքանչյուր առանձին մեթոդի կապիտալ ներդրումների արդյունավետության հաշվարկը սահմանափակվում է ստացված ցուցանիշն ընդհանուր արդյունավետության նորմատիվի հետ համեմատելով: Երբ արդյունավետության ցուցանիշը մեծ է նորմատիվայինից ($Q_{պ} > Q_0$), ապա կապիտալ ներդրումները համարում են արդյունավետ: Գյուղատնտեսության համար կապիտալ ներդրումների ընդհանուր արդյունավետության նորմատիվը սահմանված է $Q_{պ} = 0,07$: Կապիտալ ներդրումների ընդհանուր արդյունավետության նորմատիվը կարող է մեծանալ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացման, արտադրանքի նյութատարության և ֆոնդատարության իջեցման դեպքում:

Կապիտալ ներդրումների համեմատական տնտեսական արդյունավետությունը:

Կապիտալ ներդրումների համեմատական տնտեսական արդյունավետությունը հաշվարկվում է հետևյալ դեպքերում.

- տնտեսական կամ տեխնիկական որոշումների տարբերակների համեմատման,
- փոխադարձ փոխարինելի արտադրանքների ընտրության,
- նոր տեսակի տեխնիկայի ներդրման,
- նոր ձեռնարկությունների շինարարության և գործողների վերակառուցման:

Կապիտալ ներդրումների համեմատական տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշ է հանդիսանում նվազագույն բերովի ծախսերը: Այն իրենից ներկայացնում է ընթացիկ արտադրական ծախսերի և նորմատիվային արդյունավետության համապատասխանության բերված՝ միանման չափերի կապի-

տալ ներդրումների գումար: Բերովի ծախսերը (ԲԾ) հաշվարկում են հետևյալ բանաձևով՝

$$ԲԾ = Ի_i + Կ_Ե \cdot Գ_{կգ} \rightarrow \text{նվազագույնի,}$$

որտեղ՝ Ի_i-ը՝ ընթացիկ ծախսերն են (արտադրանքի արտադրության ինքնարժեքը) և տարբերակի գծով, դրամ,

Կ_Ե-ն՝ կապիտալ ներդրումներն են և տարբերակում, դրամ,

Գ_{կգ}-ն՝ կապիտալ ներդրումների արդյունավետության գործակիցը:

Ընթացիկ ծախսերի գումարի (ԱԾ) և կապիտալ ներդրումների (ԿԵ) ցուցանիշները կարող են կիրառվել ինչպես ընդհանուր չափով, այնպես էլ տեսակարար ծախսերով՝ հաշվարկված միավոր հողատարածության, միավոր արտադրանքի, անասնատեղի և այլնի հաշվով:

Այն հաշվարկվում է նաև հետևյալ բանաձևով.

$$ԲԾ = Ի + \Phi_{\text{նժ}} \cdot Գ_{կգ} \rightarrow \text{նվազագույնի,}$$

որտեղ՝ $\Phi_{\text{նժ}}$ -ն՝ լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների նորմատիվային փոխհատուցման ժամկետն է, տարի:

Կապիտալ ներդրումների նորմատիվային փոխհատուցման ժամկետն իրենից ներկայացնում է համեմատական արդյունավետության նորմատիվային գործակցի հակադարձ մեծությունը և որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\Phi_{\text{նժ}} = \frac{1}{Q_{\text{կգ}}}:$$

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության որոշման ժամանակ փաստացի համեմատական արդյունավետության ցուցանիշը (Գ) համեմատում են նորմատիվային գործակցի հետ (Q_0): Եթե $Q > Q_0$ կամ $\Phi < \Phi_0$, ապա լրացուցիչ կապիտալ ներդրումները, հետևաբար և առավել կապիտալատար տարբերակը համարվում է արդյունավետ: Համեմատական արդյունավետության նորմատիվային գործակիցը ամբողջ գյուղատնտեսության համար սահմանված է 0,12: Այն իրենից ներկայացնում է կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ստորին սահմանը և կարևոր դեր է կատարում: Նշված ցուցանիշի իջեցումը բերում է նրան, որ արտադրությունում կարող են ներդրվել ցածր արտադրողական մեքենաներ և սարքավորումներ: Հետևաբար, տեխնիկական առաջընթացի տեմպերն իջնում են: Գործակցի բարձրացման ժամանակ առաջադրվում է մեծ պահանջներ, որը արգելակում է տեխնիկական առաջընթացը: Կապիտալ ներդրումների համեմատական տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշի հաշվարկման ժամանակ պետք է պահպանել ծախսերի համադրելիությունը և համեմատվող տարբերակներում սպասվող արդյունքն ըստ՝

- մի խումբ ձեռնարկությունների և արտադրության ճյուղերի,
- ծախսերի ներդրման ժամանակի ու ստացվող արդյունքի,
- ծախսերի արտահայտման և ներդրումից ստացված արդյունքի համար ընդունված գների,
- կապիտալ ներդրումների ծավալի մեջ մտնող ծախսերի շրջանակի,
- ծախսերի բնույթի և սպասվող արդյունքի (պարզ և ընդլայնված վերարտադրություն),
- արդյունավետության հաշվարկման համար օգտագործվող արժեքային ցուցանիշների հաշվարկման մեթոդները:

ԳՏԱ տեմպերի արագացման պայմաններում, ինչպես նաև կապիտալ ներդրումների հաշվարկման և վերլուծման ընթացքում ինֆլացիայի դեպքում շինարարությունում անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրանում իրականացվող ծախսերի և ստացվող արդյունքի միջև ժամանակի խզումը: Այս ցուցանիշը ընդունված է անվանել **լազ**: Լազի մեծությունը կախված է շինարարական աշխատանքների կատարման և օբյեկտի իրացման (շահագործման) ժամկետներից:

Շինարարական լազը դա օբյեկտի կառուցման և սարքավորումների մոնտաժման համար անհրաժեշտ ժամկետն է:

Այն հաշվարկում են՝

$$L_2 = \frac{K_{1-1} \cdot S + K_{1-2} \cdot (S-1) + \dots + K_{1-n} \cdot (S-n)}{100},$$

որտեղ՝ K_{1-1} -ը, K_{1-2} -ը, K_{1-n} -ն՝ կապիտալ ներդրումների բաժինն է ըստ ժամանակահատվածների, տոկոսներով նախագծային արժեքի,

S -ն՝ օբյեկտի շինարարության ընդհանուր տևողությունն է, տարի:

Իրազման լազը դա այն ժամանակահատվածն է, որն անհրաժեշտ է հիմնական միջոցները շահագործման հանելուց հետո նախագծային հզորության հասնելու համար: Այն որոշում են՝

$$L_{\text{ի}} = \frac{(100 - \Delta_{1-1}) + (100 - \Delta_{1-2}) + \dots + (100 - \Delta_{1-n})}{100},$$

որտեղ՝ Δ_{1-1} -ը, Δ_{1-2} -ը, Δ_{1-n} -ն՝ ըստ տարիների ստացվող զուտ եկամուտն է, տոկոսներով, նախագծային գումարի նկատմամբ:

Օբյեկտների շինարարության և իրացման ժամանակահատվածի կրճատումը նպաստում է կապիտալ ներդրումների արդյունավետության բարձրացմանը:

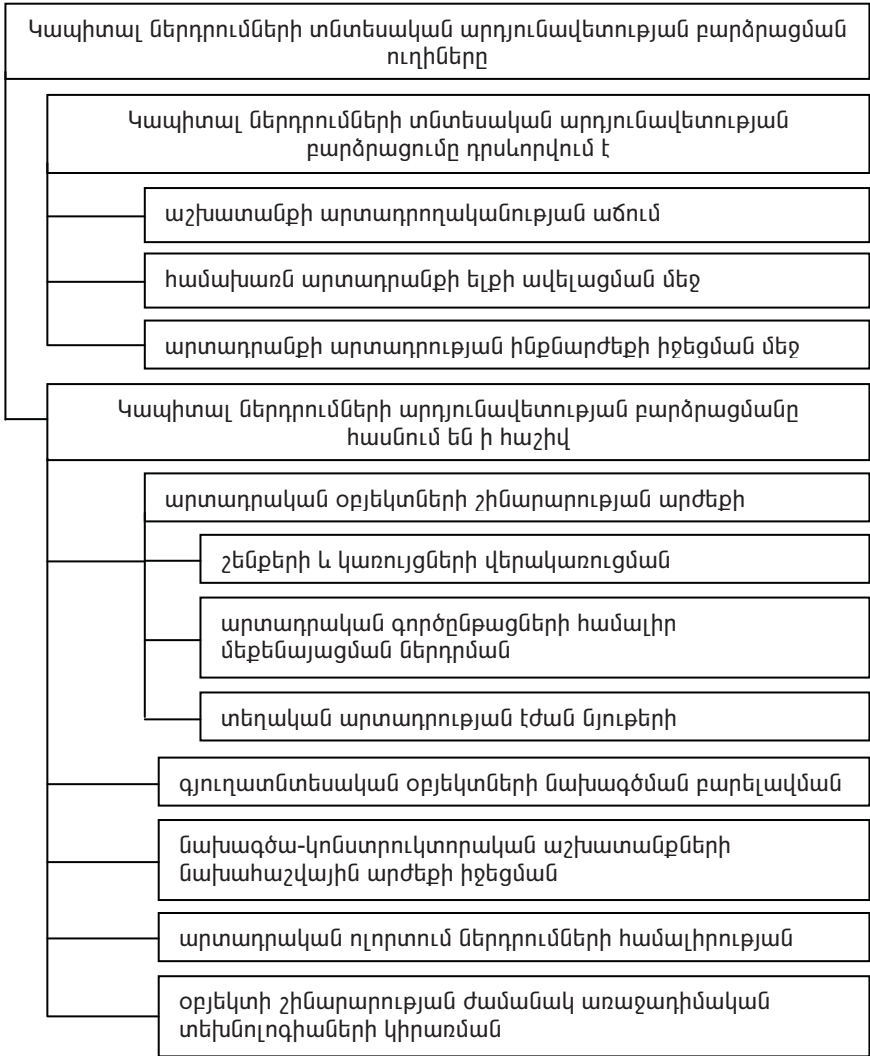
12.5. Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության բարձրացման ուղիները

Կապիտալ ներդրումների ոչ արդյունավետ օգտագործման պատճառները:

Ինվեստիցիաների և կապիտալ ներդրումների արդյունավետության աճն արտահայտվում է գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ավելացմամբ, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմամբ և արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցմամբ: Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության հասնում են ձեռնարկության զուտ եկամտի և շահույթի մեծացման, ինչպես նաև մոր օբյեկտների կառուցման, տեխնիկայի ձեռք բերման, գործող արտադրական ֆոնդերի վերակառուցման համար միջոցների խնայողաբար ծախսելու միջոցով: Արդյունքում, ինվեստիցիաների և կապիտալ ներդրումների արդյունավետության արդյունքների վրա ազդեցություն են գործում կազմակերպատնտեսական և տնտեսական գործոններ (Գծապատկեր 26):

Անասնաբուծության մեջ կապիտալ ներդրումների ոչ արդյունավետ օգտագործման գլխավոր պատճառներից մեկը հանդիսանում է ամասուների առկա գլխաքանակի և նրա զարգացման համար կերային բազային նկատելի անհամապատասխանությունը: Հանրապետության անասնաբուծության ճյուղում կրճատվել է հատիկային և համակցված կերերի օգտագործումը, կապված ներկրումների կտրուկ կրճատման և անբավարարության, համակցված կերերի

գործարանների շատ ցածր հզորությամբ աշխատելու և, վերջին հաշվով, գյուղացիական տնտեսությունների ու ֆերմերների ֆինանսական վիճակի հետ: Գծապատկեր 26

Ոռոգման ցանցի վերանորոգման, մորերի կառուցման համար մեծածավալ կապիտալ ներդրումներ են պահանջվում: Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունը 10-12%-ով ավելի բարձր է միևնույն գոտու ոռոգվող հողերում, իսկ միավոր արտադրանքի ինքնարժեքը՝ 1,5-1,7 անգամ ցածր:

Ցածր արդյունավետությամբ են օգտագործվում գյուղատնտեսության տեխնիկայի ձեռք բերման համար կատարվող հատկացումները: Անբավարար է տեխնիկայի մատակարարման վիճակը: Տնտեսություններում տրակտորների նորոգման ծախսերը 2-4 անգամ ավելի են, քան նոր տեխնիկայի ստեղծման վրա կատարվող ծախսերը, իսկ պահեստամասերի օգտագործումը 1,5-1,7 անգամ ավելի թանկ, քան գործարանում նոր տրակտորի հավաքումը:

Կապիտալ ներդրումների օգտագործման արդյունավետությունն իջնում է արտադրության մասնագիտացման և կոոպերացման ցածր մակարդակի պայմաններում: Մասնագիտացված տնտեսություններում հատուկ տեխնիկան արտադրական հզորությունները, թանկարժեք սարքավորումները առավել արդյունավետ են օգտագործվում: Այստեղ, որպես կանոն, լայն հնարավորություն կա արտադրության մեջ ինդուստրիալ տեխնոլոգիայի ներդրման, համալիր մեքենայացման և ավտոմատացման ներդրման համար:

ԳԼՈՒԽ 13. ՆՈՐԱՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԵՐՑՈՒՄԸ (ԳՏԱ) ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

- 13.1. Նորամուծությունը գյուղատնտեսության մեջ
- 13.2. Գիտատեխնիկական առաջընթացը գյուղատնտեսության մեջ
- 13.3. ԳՏԱ հիմնական ուղղությունները գյուղատնտեսության մեջ
- 13.4. ԳՏԱ տնտեսական արդյունավետությունը և նրա որոշման մեթոդիկան

13.1. Նորամուծությունը գյուղատնտեսության մեջ

Նորարարության հասկացությունն ու տնտեսական իմաստը: Շուկայական պայմաններում, որը բնութագրվում է տնտեսական հատվածի գիտության ու տեխնիկայի աճի տեմպով, աշխատանքի նոր միջոցների, նյութերի, ժամանակակից տեխնոլոգիայի լայն կիրառմամբ, ինվեստիցիաների մեծ մասն ուղղվում է նորամուծություններին:

Նորամուծությունը՝ դա նոր կամ կատարելագործված արդյունքների (ապրանքներ, ծառայություններ), տեղեկատվական գործընթացների մշակումն ու արտադրական յուրացումն է:

Էկոնոմիկայի զարգացման շուկայական պայմանները մշտապես առաջադրում են ոչ միայն քանակական, այլև որակական փոփոխությունների պահանջներ: Այդ վերափոխումները կարելի է իրականացնել՝ օգտագործելով ամենաառաջավոր տեխնիկական, տեխնոլոգիական, գիտահետազոտական մշակումներն ու արտադրության մեջ դրանց ներդրումը:

Որպես տնտեսագիտական նոր կատեգորիա «Նորամուծություն» հասկացությունը 20-րդ դարի առաջին տասնամյակում գիտական շրջանառության մեջ է մտցրել Ի. Շումպետերը: Այս հասկացության մեջ, բացի տեխնիկական նորամուծությունից Շումպետերը ներառում է նաև կազմակերպական, կառավարչական, մարքեթինգային, ֆինանսական նորամուծությունները, նոր շուկաները, մատակարարման նոր աղբյուրներն ու ռեսուրսների նոր զուգակցումները:

Միջազգային ստանդարտներին համապատասխան նորամուծությունը սահմանվում է որպես նորարարական գործունեության վերջնական արդյունք, որն առարկայացվում է շուկա մուտք գործած նոր կամ կատարելագործված

ապրանքի, գործնական կիրառում ունեցող տեխնոլոգիական գործընթացի կամ սոցիալական ծառայությունների ոլորտում մոր մոտեցումների մեջ:

Նորամուծությունը ձեռնարկության հստակ գործիք է մոր, տարբեր բնույթի գործարարություն կամ ծառայություն ստեղծելու համար: Այն կարող է ներկայացվել որպես տեսություն, կարող է յուրացվել, կարող է կիրառվել:

Նորամուծությունը գիտական հետազոտությունների և մշակումների արդյունքների օգտագործումն է՝ արտադրության, գիտության, մշակույթի, կրթության և այլ ոլորտների տնտեսական, սոցիալական ու իրավական հարաբերությունները կատարելագործելու համար:

Տարբերում են տեխնոլոգիական, ապրանքային, գործընթացային և այլ նորամուծություններ:

Տեխնոլոգիական նորամուծությունները - ձեռնարկատիրական գործունեության տեսակ է, որը կապված է մոր տեխնոլոգիաների մշակման և յուրացման հետ:

Ապրանքային նորամուծությունները վերաբերվում են մոր նյութերի, կիսաֆաբրիկատների, մոր կոմպլեկտավորող մասերի, մոր ապրանքների արտադրմանը, մոր ծառայությունների մատուցմանը, որոնք նախկինում գոյություն չեն ունեցել:

Գործընթացային նորամուծությունը - դա արտադրության մեքենայացման, էլեկտրիֆիկացման, ավտոմատացման կատարելագործման, արտադրության կազմակերպման ու կառավարման, մոր մեթոդների գործնական կիրառումն է:

Ներկայումս, տնտեսապես զարգացած երկրներում, համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) աճի 70-85% բաժին է ընկնում արտադրության տեխնոլոգիայի, սարքավորումների, կադրերի պատրաստման մեջ առարկայացած նորամուծություններին:

Նորամուծությունների դերը մեծ է փոքր և միջին բիզնեսում: Նորամուծությունների բարձրացման, ՓՄՁ-ի կողմից ՉՏԱ արդյունքների օգտագործմանն ու դրանց արտահանման ներուժի ընդլայնման գործում:

Արտադրության և ՉՏԱ ոլորտներում, նորամուծության գործունեությունը բնութագրվում է գիտության, տեխնիկայի և արտադրության միավորման մոր ձևերում:

Ինդուստրիալ զարգացած երկրներում ինովացիոն գործունեությամբ զբաղվում են կազմակերպական-կառուցվածքային բազմաթիվ ձևեր՝ կոոպերատիվների մեջ գործող գիտահետազոտական ինստիտուտներ, նախագծային կոնստրուկտորական, տեխնոլոգիական ժամանակավոր կոլեկտիվներ ու կենտրոններ, պետական գիտական կենտրոններ, տրանսպորտային կառուցվածքների տարբեր ձևեր:

Վերջին ժամանակաշրջանում, ավելի լայն տարածում են ստացել տեխնոպարկային կառուցվածքների տարբեր ձևերը՝ գիտական, տեխնոլոգիական և հետազոտական պարկեր, ինկուբացիոն-տեխնոլոգիական, բիզնես-ինկուբացիոն կենտրոններ, տեղեկատվական ինստիտուտներ և այլն, որոնք զբաղվում են նորամուծությունների տարածման խնդիրներով:

Նորամուծությունների ֆինանսավորումը: Նորամուծական գործունեության զարգացումը ենթադրում է կանոնակարգված և հիմնավորված ֆինանսական միջոցների ստեղծում: Շատ կարևոր է հստակ ու ժամանակին ֆինանսավորումը, քանի որ այդ գործունեությունը բնութագրվում է բարձր ռիսկայնու-

թյամբ, ֆինանսական աղբյուրների բազմազանությամբ, ճկունությամբ ու ինովացիոն գործընթացների արագ փոփոխման նկատմամբ հարմարվողականությամբ:

Նորամուծական գործունեության ֆինանսավորման համակարգը բավական բարդ և անընդհատ զարգացող համակարգ է, որտեղ գործում են ինտեգրված ֆինանսարդյունաբերական կառույցներ, պետական ու տարածքային կառավարման մարմիններ, ֆիզիկական անձիք և այլն:

Արդի պայմաններում նորամուծական գործունեության ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրներ են հանդիսանում բյուջետային և ոչ բյուջետային միջոցները, գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների ֆինանսավորման ֆոնդերը, ձեռնարկությունների սեփական միջոցները, տարբեր առևտրային կառուցվածքների ֆինանսական ռեսուրսները, հատուկ լիազորված ներդրումային բանկերի վարկերը, պաշտպանության համալիր գիտահետազոտական և արտադրական կազմակերպություններին տրվող կոնվերսիոն վարկերը, օտարերկրյա ներդրումները, ազգային և արտասահմանյան գիտական հիմնադրումների միջոցները, ֆիզիկական անձանց մասնավոր ներդրումները և այլն:

Նորմատիվային բնույթի բոլոր ծախսերը, անկախ դրանց ֆինանսավորման աղբյուրներից, ընդգրկում են արտադրանքի (ծառայության) ինքնարժեքի մեջ:

13.2. Գիտատեխնիկական առաջընթացը գյուղատնտեսության մեջ

Գիտատեխնիկական առաջընթացի հասկացությունը և տնտեսական իմաստը: Գիտատեխնիկական առաջընթացը՝ աշխատանքի միջոցների ու առարկաների զարգացման և արտադրության կատարելագործման անընդհատ գործընթաց է՝ գիտության, տեխնիկայի, տեխնոլոգիայի նվաճումների հիման վրա: Այն հանդիսանում է սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման կարևորագույն միջոց, քանի որ հնարավորություն է ստեղծում նվազեցնելու հասարակական անհրաժեշտ ծախսերը միավոր արտադրանքի արտադրության հաշվով, բարձրացնում դրա որակը, բարելավվում աշխատանքի պայմանները, օգնում շրջակա միջավայրի պահպանմանը և, վերջին հաշվով, նպաստում բնակչության բարեկեցության բարձրացմանը: ԳՏԱ հնարավորություն է ստեղծում նաև արտադրությունն իրականացնել ինտենսիվ եղանակով, բարձրացնելով դրա արդյունավետությունը:

ԳՏԱ միավորում է երկու դիալեկտիկական գործընթացներ՝ գիտության զարգացումը և տեխնիկական առաջընթացը: Գիտությունը՝ ԳՏԱ-ի շարժիչ ուժն է: Տեխնիկական առաջընթացը, որպես երկրի տնտեսական մարտավարության իրականացման օղակ, բաժանվում է երկու խոշոր, իրար կապակցված դիալեկտիկական գործընթացների՝ նոր տեխնիկայի մշակում և նոր տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի հիման վրա արտադրության վերակառուցում:

ԳՏԱ-ի պայմաններում գյուղատնտեսության մեջ աշխատողների տեխնիկական գինվածության բարձրացումը տանում է անցյալի առարկայացած և կենդանի աշխատանքային ծախսերի հարաբերակցության փոփոխության, նպաստում՝ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը: Այն ազդում է աշխատանքի արտադրողականության վրա՝ մեքենաների քանակի ավելացման, դրանց արդյունավետ օգտագործմանը և արտադրության վրա գիտության

ու տեխնիկայի այլ գործոնների ներգործման միջոցով, նպաստում միավոր ժամանակում արտադրանքի արտադրության ծավալի աճին: Այն նպաստում է հասարակական աշխատանքի ծախսերի կրճատմանը, աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ և արդյունավետ օգտագործմանը:

Այս գործոնների մեջ իր ուրույն տեղն է զբաղեցնում, աշխատանքի ձևերի և պայմանների փոփոխությունը, դրա կազմակերպումը, աշխատուժի զարգացման մակարդակն ու դրա օգտագործման բնույթը և այլն:

ԳՏԱ իմաստը կայանում է նրանում, որ կրճատվեն կենդանի աշխատանքային ծախսերը, ավելանան անցյալի առարկայացած ծախսերը: Հետևաբար, արտադրանքի արտադրության վրա կատարված ընդհանուր աշխատանքային ծախսերի կրճատմանը կարելի է հասնել մոր, բարձր արտադրողական տեխնիկայի կիրառման արդյունքում, կենդանի աշխատանքային ծախսերի տնտեսմամբ: Այսպիսով, աշխատանքի տնտեսումը և աշխատանքային ռեսուրսների ազատումը հանդիսանում են ԳՏԱ բացահայտման իմաստը և նպատակը:

ԳՏԱ իր զարգացման ընթացքում դրսևորվում է երկու փոխկապակցված ձևերով՝ էվոլյուցիոն (աստիճանական) և ռևոլյուցիոն (հեղափոխական):

Էվոլյուցիոն (աստիճանական): ԳՏԱ զարգացման այս ձևը բնութագրվում է տեխնիկական միջոցների և տեխնոլոգիաների ավանդական ձևերի անընդհատ կատարելագործմամբ և դրանց կուտակմամբ: Այսպիսի գործընթացը կարող է շատ երկար տևել և ապահովել զգալի տնտեսական արդյունք, հատկապես իր զարգացման սկզբնական փուլում:

Ռևոլյուցիոն (հեղափոխական կամ թռիչքային): ԳՏԱ այս ձևը առաջանում է տեխնիկական կատարելագործման որոշակի փուլում, երբ ընթանում է դրանց կուտակում, որը ստեղծում է անհրաժեշտ հիմք արտադրողական ուժերի հիմնարար (ռևոլյուցիոն) վերափոխումների համար: Այսպիսի պայմաններում գիտատեխնիկական հեղափոխության ազդեցության ներքո կատարվում են արտադրության նյութատեխնիկական բազայի կտրուկ որակական փոփոխություններ:

ԳՏԱ այս երկու ձևերն էլ հիմնվում են գիտության և տեխնիկայի զարգացման վրա: Դրանք բնութագրվում են էներգետիկ աղբյուրների օգտագործմամբ, էլեկտրոէներգիայի կիրառմամբ, մոր տեխնոլոգիաների ներդրմամբ: Այս բոլորն իրենց հերթին ապահովում են ճյուղի զարգացման արագացում և գիտատեխնիկական առաջընթացի մոր փուլի հիմք են հանդիսանում:

Հանրապետության տնտեսության շուկայական հարաբերությունների անցման շրջանում գիտատեխնիկական առաջընթացի մշված իրադրությունը որոշակիորեն փոխվել է: Սակայն, դա ժամանակավոր երևույթ է: Արևմտյան երկրների տնտեսության զարգացման միտումները ցույց են տալիս, որ ԳՏԱ ներգործությունը արտադրողական ուժերի զարգացման վրա շուկայական հարաբերությունների անցման պայմաններում ճանապարհ կհարթի մաս 33-ում:

ԳՏԱ առանձնահատկությունները գյուղատնտեսության մեջ: Գյուղատնտեսության մեջ ԳՏԱ իրականացվում է ճյուղին հատուկ տնտեսական և կենսաբանական օրենքների հիման վրա: Դրա հետևանքով ագրարային արտադրությունում ԳՏԱ ունի իր առանձնահատկությունները, որոնք բխում են գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության, բերքահավաքի, պահպանման, փոխադրման և վերամշակման յուրահատկություններից:

Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակությունը տարվում է բերրի հողերում, իսկ բարձր բերք ապահովվում է ինչպես հողակտորների ռացիոնալ մշակման, այնպես էլ օրգանական և հանքային պարարտանյութերի, բույսերի հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի միջոցների կիրառման միջոցով:

Յողի, արտադրության միջոցների և նյութական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը կախված է գիտականորեն հիմնավորված ցանքաշրջանառության, մոր տեխնոլոգիաների և բարձր արտադրողական տեխնիկայի ներդրումից:

Գյուղատնտեսական մշակաբույսերն առանձնացվում են կենսաբանական կազմով, վեգետացիայի ժամկետով և առանց վերամշակման սննդում արտադրանքի օգտագործման աստիճանով: Այս կապակցությամբ, ԳՏԱ զարգացումը պետք է իրականացվի կոնկրետ տեսակի գյուղատնտեսական մշակաբույսերի կենսաբանական առանձնահատկությունների առավել լրիվ և լավ օգտագործման ուղղությամբ: Ճյուղի և արտադրության զարգացման համար հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել արտադրանքի պահպանման, վերամշակման և իրացման խնդիրների վրա:

Գյուղատնտեսական մի շարք մշակաբույսեր համարվում են շատ աշխատատար: Դրանց թվին են դասվում բանջարանոցային և տեխնիկական մշակաբույսերը: Այսպես, բանջարանոցային մշակաբույսերի մշակության ժամանակ, մեկ հեկտարի հաշվով աշխատանքային ծախսերը 40-60 անգամ ավելի են, քան հացահատիկային մշակաբույսերինը:

ԳՏԱ զարգացումը պետք է նպաստի, առաջին հերթին, աշխատատար մշակաբույսերի մշակության ժամանակ արտադրական գործընթացների համալիր մեքենայացման համար մոր մեքենաների և սարքավորումների մշակմանը:

Գյուղատնտեսական արտադրանքը (կարտոֆիլ, բանջարեղեն, խաղող, պտուղ և այլն) համարում է մեծածավալ, արագ փչացող և ցածր փոխադրունակ, որը պայմանավորվում է դրանց կենսաքիմիական կազմով և դրանցում ջրի մեծ քանակով: Բերքահավաքի, պահեստավորման և փոխադրման ժամանակ տեղի են ունենում բերքի բավականին մեծ կորուստներ, ընկնում է ապրանքային տեսքն ու որակը: Ուստի գիտական հետազոտությունները պետք է ուղղվեն արտադրանքի պահպանման, փոխադրման և հետագա մշակման համար առաջավոր միջոցների ստեղծմանը:

Գյուղատնտեսության մեջ մոր մեքենաների և տեխնոլոգիաների մշակումն ու ներդրումը լայն ճանապարհի են բացում աշխատանքային, նյութական և ֆինանսական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման համար: Այս բոլորը կնպաստեն գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ծավալների հետագա ընդլայնմանն ու բնակչության աճող պահանջների առավել լրիվ բավարարմանը:

13.3. Գյուղատնտեսական առաջընթացի հիմնական ուղղությունները գյուղատնտեսության մեջ

ԳՏԱ առաջնային ուղղությունները գյուղատնտեսության մեջ: ԳՏԱ բնութագրվում է իր զարգացման ուղղություններով և օրինաչափություններով: Տնտեսության ինդուստրացման համար վճռական նշանակություն ունի արտադ-

րության էլեկտրիֆիկացումը, մեքենայացումն ու ավտոմատացումը, քիմիական արդյունաբերության ձեռքբերումների կիրառումը, նոր տեսակի էներգիայի, շրջակա միջավայրի պաշտպանության միջոցների ստեղծումն ու օգտագործումը:

ԳՏԱ հիմնական ուղղություններն են՝

1. Արտադրության մեքենայացումը: Մեքենայացում՝ նշանակում է ձեռքի աշխատանքի դուրս մղում և նրա փոխարինումը մեքենաներով: Այս գործընթացի զարգացումն անցել է որոշակի փուլեր՝ հիմնական տեխնոլոգիական գործընթացների մեքենայացումից մինչև բոլոր գործընթացների մեքենայացում: Վերջինս կոչվում է **համալիր մեքենայացում**: Այն արտադրությունը դարձնում է ավելի ինտենսիվ և կատարելագործված: Հետևաբար, արտադրության մեքենայացման մակարդակը տարբեր ձեռնարկություններում լինում է տարբեր:

Մեքենայացման մակարդակը գնահատվում է հետևյալ ցուցանիշներով՝

- արտադրության մեքենայացման գործակցով, որի մեծությունը չափվում է մեքենաների օգնությամբ արտադրված արտադրանքի քանակը հարաբերելով արտադրանքի ընդհանուր ծավալին,
- աշխատանքի մեքենայացման գործակցով, որի մեծությունը չափվում է մեքենաներով կատարված աշխատանքի քանակը հարաբերելով աշխատանքի ընդհանուր գումարին:

2. Արտադրության համալիր մեքենայացումն ու ավտոմատացումը: Դա փոխկապակցված և իրար լրացնող սարքավորումների, մեքենաների և ապարատների համակարգի լայն ներդրում է բոլոր արտադրամասերում, գործողություններում և ձևերում: Այն բարձրացնում է աշխատանքի արտադրողականությունը, նպաստում է արտադրության ինտենսիվացմանը, թեթևացնում մարդու ֆիզիկական աշխատանքը:

3. Արտադրության ավտոմատացումը: Դա մարդու աշխանքի լրիվ կամ մասնակի փոխարինումն է տեխնիկական միջոցների օգնությամբ: Արտադրության ավտոմատացումը կատարվում է մասնակիորեն և համալիր: Առաջինի դեպքում կատարվում է գործողությունների և գործընթացների ավտոմատացում: Երկրորդի դեպքում արտադրությունն ամբողջությամբ իրականացվում է առանց մարդու մասնակցության: Ներկայումս այս ասպարեզում կիրառվում են տեխնիկական գործընթացների կառավարման ավտոմատացված համակարգ (ՏԳԿԱՀ):

Ներկա ժամանակաշրջանի ԳՏԱ խնդիրն է անցնել արտադրության համալիր մեքենայացման և ավտոմատացման:

Արտադրության ավտոմատացման տեխնիկա-կազմակերպական մախապայման են հանդիսանում այն միջոցառումները, որոնք հնարավորություն կստեղծեն բավարարելու հետևյալ պայմաններին.

- արտադրության կատարելագործման և նրանում անընդհատ տեխնոլոգիաների կիրառման պահանջը,
- բանվորների աշխատանքային պայմանների և բնույթի բարելավման անհրաժեշտությունը,
- տեխնոլոգիական համակարգերը, որոնց կառավարումն առանց ավտոմատ համակարգի անհնար է դարձնում կատարված գործընթացների արագ ընթացքի կամ բարդությունների պայմաններում,

- բարդ արտադրական գործընթացների օպտիմալացումը հնարավոր է միայն ավտոմատացման միջոցների ներդրման պայմաններում:

Համալիր (կոմպլեքսային) ավտոմատացումը նախատեսում է արտադրության բոլոր հիմնական և ծածանդակ աշխատանքների ավտոմատացում: Այստեղ էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների (ԷՀՄ) օգնությամբ հոսքային զոների, հաստոցների կիրառումը բազմապատիկ անգամ բարձրացնում է աշխատանքի արտադրողականությունը: Այսպիսի պայմաններում մեծանում է հաշվիչ տեխնիկայի օգտագործման անհրաժեշտությունը: Դրանց օգտագործումը հնարավորություն է տալիս զարգացնելու արտադրության համակարգավորումը (կոմպյուտերիզացիան):

Արտադրության քիմիացումը – նախատեսում է արտադրության կատարելագործում՝ քիմիական տեխնոլոգիաների, հումքի, արտադրանքի ներդրման հաշվին: Արդյունքում, ինտենսիվացնելով արտադրությունը հնարավոր է դարձնում ստանալ արտադրանքի նոր տեսակներ, բարձրացնել դրանց որակը: Դրանց շարքում անհրաժեշտ է առանձնացնել՝ քիմիկատեխնոլոգիական գործընթացների իրականացումը, պլաստմասսաների օգտագործման ընդլայնումը, տեխնոլոգիական գործընթացները բարելավող քիմիական նյութերի օգտագործումը և այլն:

Արտադրության քիմիացման առանձնահատկությունն այն է, որ զգալիորեն արագանում են տեխնոլոգիական գործընթացները, հնարավոր է դառնում անընդհատ տեխնոլոգիաների իրականացման արդյունքում բարձրացել է արտադրության արդյունավետությունը:

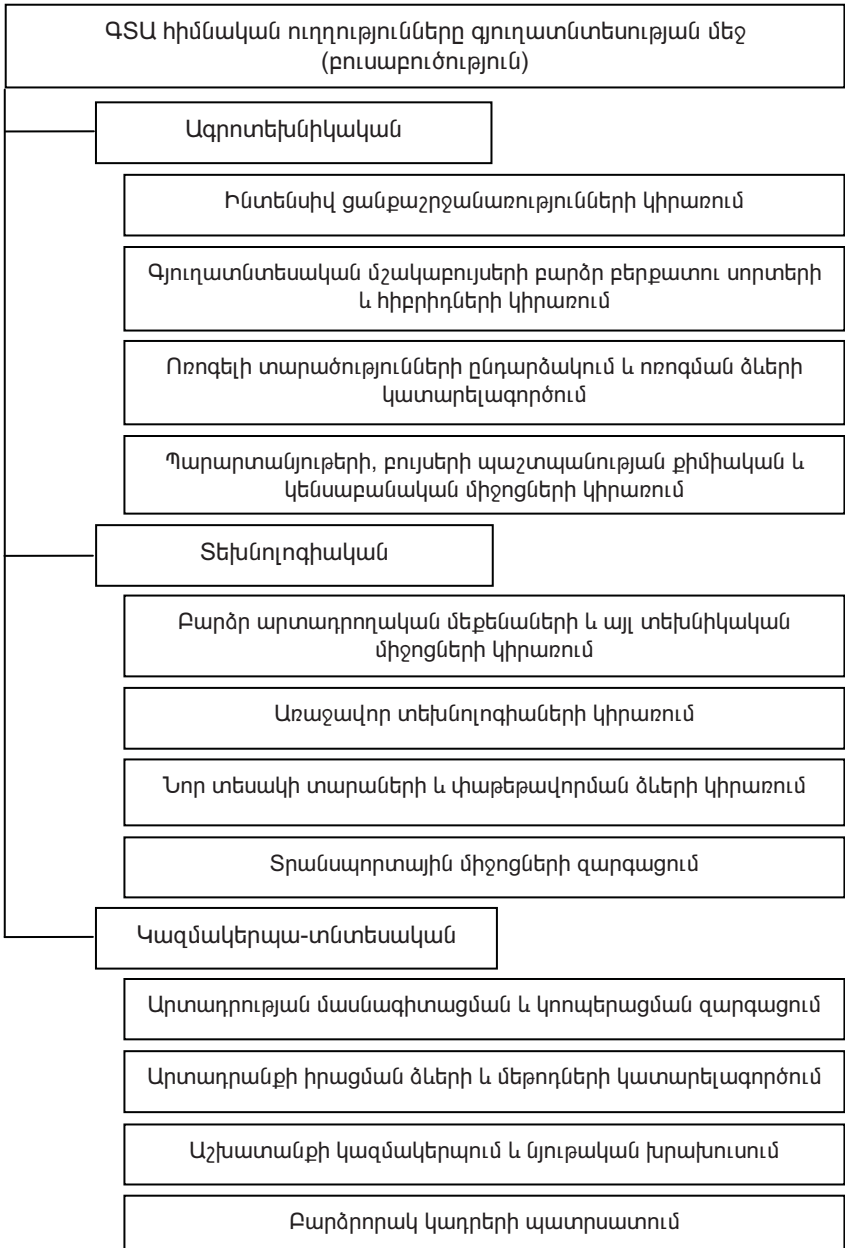
Քիմիացման մակարդակի ցուցանիշներն են՝ քիմիացման մեթոդների տեսակարար կշիռը տվյալ արտադրանքի արտադրության տեխնոլոգիայի կառուցվածքում և քիմիական նյութերի օգտագործման տեսակարար կշիռը արտադրված արտադրանքի արժեքի կառուցվածքում:

ԳՏԱ հիմնական տարրերից է նաև էլեկտրիֆիկացումը: Վերջինիս հիման վրա կատարվում են արտադրության մեքենայացում, ավտոմատացում, ներդրվում առաջավոր տեխնոլոգիաներ:

ԳՏԱ-ն, նոր զարգացման կարևոր ուղղությունների միջոցով անմիջականորեն ազդում է գյուղատնտեսության վրա: Բուսաբուծության մեջ դրա առաջնային տարրերն են հանդիսանում առավել արդյունավետ մեքենաների և սարքավորումների, քիմիական միջոցների, ոռոգման գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բարձր բերքատու տեսակների և հիբրիդների, դրանց մշակման և բերքահավաքի ինտենսիվ տեխնոլոգիաների ստեղծումն ու կիրառումը: ԳՏԱ զարգացման հետ ուղղակի կապ ունի ղեկավարման, աշխատանքների կազմակերպման ու վարձատրության, բարձր որակավորում ունեցող կադրերի պատրաստման ռացիոնալ ձևերի ներդրումը:

Բուսաբուծության ճյուղում հաստատվել և լայն տարածում են գտել ԳՏԱ ագրոտեխնիկական, տեխնոլոգիական և կազմակերպատնտեսական ուղղությունները (Գծապատկեր 27):

Դրանցից ագրոտեխնիկականին են վերաբերվում՝ ինտենսիվ ցանքաշրջանառությունների կիրառումը, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բարձր բերքատու տեսակների և հիբրիդների ստեղծումն ու ներդրումը, ոռոգելի հողերի ընդլայնումն ու ոռոգման ձևերի, հիվանդությունների, վնասատուների և

մուլախոստերի դեմ բույսերի պաշտպանության քիմիական և բիոլոգիական միջոցների արդյունավետ կիրառումը:

Տեխնոլոգիականը ներառում է նոր, բարձր արտադրողական մեքենաների և սարքավորումների ստեղծումն ու կիրառումը, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության և բերքահավաքի ինդուստրիալ տեխնոլոգիաների ներդրումը, նոր տեսակի տարաների, տրանսպորտային միջոցների կիրառումը, արտադրանքի կարճաժամկետ պահպանման համար տարողությունների ընդլայնումը:

Կարևոր նշանակություն ունի կազմակերպատնտեսական ուղղության ուսումնասիրումը, որտեղ կենտրոնացվում են ԳՏԱ ձեռքբերումները մշակաբույսերի մշակության ագրոտեխնիկայում և տեխնոլոգիայում: Դրանց են վերաբերվում ճյուղերի մասնագիտացման խորացումն ու կոնցենտրացման բարձրացումը, արտադրանքի պահպանման ձևերի և մեթոդների կատարելագործումը, աշխատանքի կազմակերպումն ու նյութական խրախուսումը, գյուղատնտեսության համար բարձրորակ կադրերի պատրաստումը: Այս ուղղություններն արդիական են գյուղատնտեսության զարգացման բոլոր փուլերի համար: Ներկայումս առաջնային է համարվում ԳՏԱ, որպես համալիր հիմնավորված ուղղություն: Այստեղ առավել ճշգրիտ և պարզ ի հայտ են գալիս նրա ազդեցությունը արտադրական և տնտեսական արդյունքների վրա:

ԳՏԱ արագացման խնդիրները - գյուղատնտեսության մեջ ԳՏԱ արագացման կարևորագույն խնդիրներն են՝

- որակապես նոր մոտեցում սեւելցիոն աշխատանքին, գյուղատնտեսական արտադրությունում կենսատեխնոլոգիայի լայն կիրառում,
 - հողերի բերրիության բարձրացմանը և պաշտպանությանը նպաստող գյուղատնտեսության վարման առաջավոր համակարգի մշակում,
 - նոր ոռոգելի հողերի ստեղծում, եղած մեխիորատիվ կառուցվածքների վերակառուցում և արդիականացում,
 - գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության և բերքահավաքի համար մեքենաների և այլ արտադրության միջոցների փորձնական մոնիշների նախագծում և պատրաստում,
- գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության կառավարման համակարգի մշակում և ներդրում:

ԳՏԱ արագացումը որոշ չափով կախված է հասարակության գիտատեխնիկական պոտենցիալից: Այն բնութագրվում է գիտության և տեխնիկայի զարգացման մակարդակի, գիտատեխնիկական խնդիրների լուծման համար հասարակության տնօրինած հնարավորությունների և ռեսուրսների համալիր գնահատականով:

Գիտատեխնիկական պոտենցիալի գործարկման հիմնական ցուցանիշը հանդիսանում է գիտատեխնիկական որակավորված կադրերի առկայությունը, գիտատեխնիկական և փորձարարա-կոնստրուկտորական աշխատանքների նյութատեխնիկական ապահովվածությունը, գիտատեխնիկական տեղեկատվության համակարգի զարգացումը, գիտության և տեխնիկայի պլանավորումն ու կառավարումը, գիտատեխնիկական հետազոտությունների ֆինանսավորումը:

13.4. Գիտատեխնիկական առաջընթացի տնտեսական արդյունավետությունը և դրա որոշման մեթոդական հիմունքները

Գիտատեխնիկական առաջընթացի տնտեսական և տեխնոլոգիական գնահատումը: ԳՏԱ բնութագրման ժամանակ նպատակահարմար է որոշիչ միջոցառման տնտեսական և տեխնոլոգիական արդյունավետությունը: Տնտեսական գնահատումն իրենից ներկայացնում է արտադրության տնտեսական արդյունքների և ատադրական հարաբերությունների կատարելագործման վրա գիտատեխնիկական առաջընթացի ազդեցությունը:

ԳՏԱ տնտեսական գնահատման ժամանակ բացահայտվում են ռեսուրսների օգտագործման մակարդակը, ծախսերի տնտեսման աճը, նյութադրամական ծախսերի փոխհատուցման ժամկետի կրճատումը, գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվացման տեմպերի արագացումը, ճյուղի տնտեսական արդյունավետության բարձրացումը: Դրա համար համեմատվում են կոնկրետ տեսակի արտադրանքի արտադրության արդյունքները մինչև ներդրումը և նոր տեխնոլոգիայի, տեխնիկայի, սարքավորման և արտադրության կազմակերպման առաջավոր մեթոդների ներդրումից հետո:

ԳՏԱ տեխնոլոգիական գնահատումը ցույց է տալիս նոր միջոցառման, արտադրության միջոցների, առաջավոր տեխնոլոգիաների դերը հասարակության արտադրողական ուժերի զարգացման, տեխնիկական մշակումների ստեղծման մեջ: Տեխնոլոգիական գնահատման ժամանակ սահմանվում են գյուղատնտեսության մեջ նոր տեխնիկայի կիրառման, արտադրանքի աշխատատարության, նյութառաքության, էներգոտարության իջեցման, ինչպես նաև տեսակարար կապիտալ ներդրումների մակարդակը:

ԳՏԱ արդյունավետության ցուցանիշները: ԳՏԱ ձեռքբերումների տնտեսական արդյունավետության հիմնական չափանիշը հանդիսանում է համախառն արտադրանքի աճը և այն հաշվարկված բնաչնության մեկ շնչի հաշվով:

ԳՏԱ տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է **բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների** համակարգով: Դա առաջին հերթին գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության, անասունների մթերատվության, արտադրանքի որակական ցուցանիշների բարձրացումն է արտադրական գործընթացում և արտադրանքի կորուստների կրճատումը, պահպանումը և իրացումը:

Արժեքային ցուցանիշներից են՝ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը, արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցումը, ծախսերի փոխհատուցումն ու ֆոնդահատույցի աճը, արտադրության շահութաբերության բարձրացումը:

Հետևաբար, գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության աճի տեմպերը ետ են մնում հիմնական արտադրական ֆոնդերի նորացման աճի տեմպերից: Սա հատկապես արտահայտվում է շուկայական հարաբերությունների զարգացման պայմաններում, երբ արդյունաբերական ձեռնարկությունների կողմից գյուղատնտեսությանը մատակարարվող նյութատեխնիկական միջոցների և գյուղատնտեսական արտադրանքի գների միջև զոյություն ունի խզում: Ընդ որում, այն հօգուտ արդյունաբերության է և զնայով աճում է:

Գյուղատնտեսության մեջ նորամուծության տնտեսական արդյունավետության (Ա) բնութագրման համար կարելի է օգտագործել հետևյալ բանաձևը՝

$$U = \frac{U_{w1} \cdot \Phi_{n1}}{U_{w2} \cdot \Phi_{n2}},$$

որտեղ՝ U_{w1} և U_{w2} - կոնկրետ տեսակի արտադրանքի արտադրության ժամանակ աշխատանքի արտադրողականությունն է, նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի ներդրումից առաջ և հետո, մարդ-ժամ/ցեմտ,

Φ_{n1} և Φ_{n2} - արտադրանքի ֆոնդատարությունն է ներդրումից առաջ և հետո, դրամ:

Երբ $U > 1$, նշանակում է ՊՏԱ կիրառումը արդյունավետ է, $U = 1$ դեպքում կարող են ՊՏԱ ձեռնարկատերերը ներդնել, կարող են չներդնել, քանի որ արդյունավետությունը մնում է նույն մակարդակի վրա: $U < 1$ դեպքում՝ չունի պահանջվող արդյունավետությունը:

ՊԼՈՒՆ 14. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱԽՔԵՐԸ ԵՎ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՐԸ

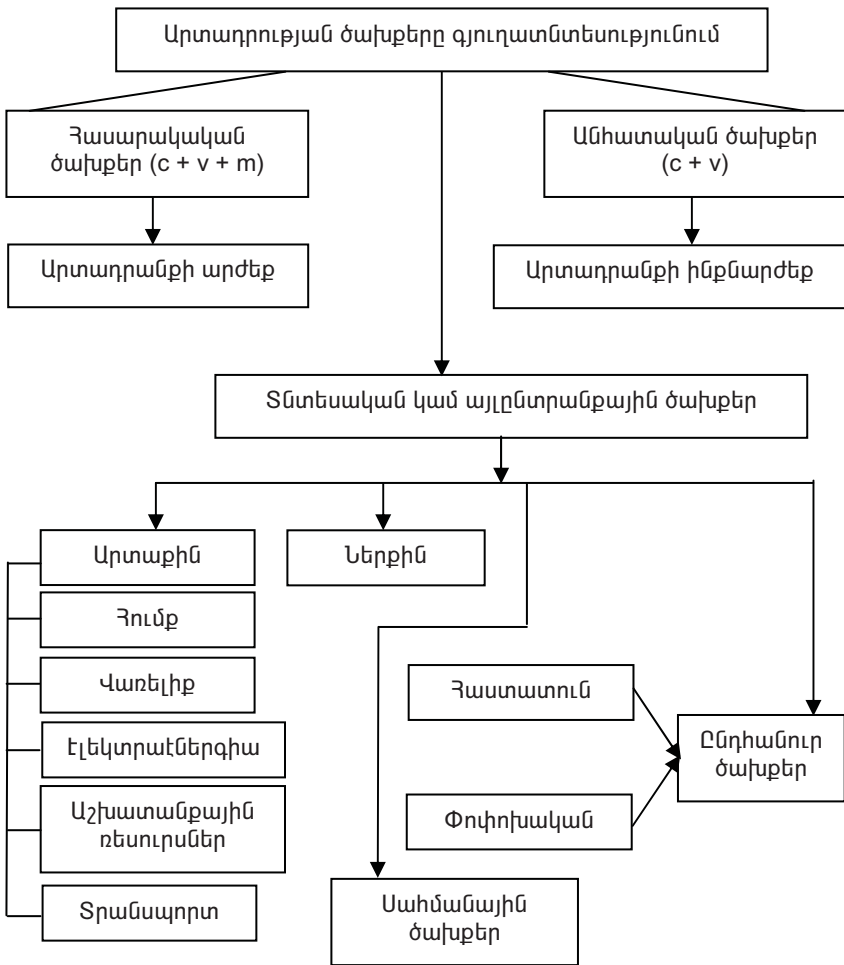
- 14.1. Արտադրության ծախքերը գյուղատնտեսության մեջ
- 14.2. Գյուղատնտեսական արտադրանքի արժեքն ու ինքնարժեքը
- 14.3. Արտադրանքի ինքնարժեքի ծախսերի կազմը և հաշվարկման մեթոդիկան, հիմունքները

1. Արտադրության ծախքերը գյուղատնտեսության մեջ: Արտադրության ծախքերի էությունը և տնտեսական իմաստը: Արտադրության ծախքերն իրենցից ներկայացնում են արտադրանքի կոնկրետ տեսակի արտադրության վրա կենդանի և առարկայացած (անցյալի) աշխատանքի ծախսերը, որոնք հանդես են գալիս արժեքային ձևով: Ընդ որում, յուրաքանչյուր ձեռնարկություն իր արտադրական գործունեությունից ձգտում է ստանալ բարձր շահույթ: Այս նպատակին հասնելու համար կամ պետք է բարձրացնել արտադրանքի իրացման գները կամ էլ իջեցնել արտադրության ծախքերը:

Արտադրության ծախքերը շուկայական տնտեսության անցման պայմաններում կազմավորվում են ինչպես հաստատում, այնպես էլ փոփոխական կապիտալի ծախսերով ($c + v$): Արտադրության ծախքերի մեծությունը ձևավորվում է շուկայում արտադրանքի վաճառքի մրցակցության և պայքարի պայմաններում:

Արտադրության ծախքերի տնտեսական իմաստը կայանում է նրանում, որ հետևողական ինտեսիվացման և գիտատեխնիկական առաջընթացի պայմաններում գյուղատնտեսությունում կենդանի ու անցյալ աշխատանքային ծախսերի հարաբերակցության միջև տեղի է ունենում փոփոխություն: Այդ փոփոխությունը կատարվում է օգտագործվող մեքենաների, սարքավորումների, նյութատեխնիկական ռեսուրսների քանակի ավելացման հաշվին, ինչպես նաև օգտագործվող կենդանի աշխատանքի արժեքի զգալի թանկացման պայմաններում:

Արտադրության ծախքերի տեսակները: Արտադրության ծախքերը որպես արտադրանքի արտադրության վրա աշխատանքի ամբողջական ծախսեր, տեսականորեն ստորաբաժանվում են հասարակականի և տնտեսականի:

Հասարակական ծախսերը բաղկացած են երեք մասից՝ անցյալ կամ արտադրության միջոցներում առարկայացած աշխատանքի (c), արտադրողի համար արտադրված արտադրանքի (v) և հասարակության համար արտադրված արտադրանքի (m) արժեքներից: Արտադրության հասարակական ծախսերը կազմում են $c+v+m$:

Գյուղատնտեսական անհատական ծախսերն իրենցից ներկայացնում են առանձին տնտեսությունների արտադրության ծախսերը: Դրանք բաղկացած են արտադրության գործընթացում սպառվող նյութական ռեսուրսների արժեքից և

տնտեսության աշխատողների աշխատանքի վարձատրության ծախսերից: Անհատական ծախքերը համապատասխանում են արտադրանքի ինքնարժեքին:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում արտադրանքի արտադրության վրա կատարված ծախքերը դրամական արտահայտությամբ, կատարվում են արտադրության միջոցների (հաստատուն, կապիտալը) և աշխատանքի վարձատրությունից (V): Այսպիսով, գյուղատնտեսական արտադրանքի ինքնարժեքը գոյանում է $C+V$ գումարից:

Արտադրության ծախքեր հասկացությունը կարելի է օգտագործել հետևյալ իմաստով՝

- Արտադրության իրական ծախքեր: Սրանք սովորաբար համընկնում են ապրանքի արժեքի հետ և չափվում են աշխատաժամանակով: Այդպիսով ծախսերը անհրաժեշտ են, որպեսզի արտադրանքն արտադրվի ցանկացած հասարակական պայմաններում և անմիջականորեն կախված են աշխատանքի միջոցների և նրա արտադրողականության արդյունավետությունից: Իրական ծախսերը հավասար են $(c+v+m)$:
- Տնտեսության արտադրական ծախքեր, որոնք արտադրանքի արտադրության վրա ծախսված հիմնական և շրջանառու կապիտալն են և կազմում են $(c+v)$:
- Արտադրական ծախսեր՝ գների իմաստով, որոնց դեպքում մրցակցության պայմաններում ապրանքատեսակները վաճառվում են ոչ թե արժեքով, այլ արտադրության գներով:
- Տնտեսատիրոջ արտադրության ծախսեր, որոնք կազմում են $c + v + m'$, այսինքն՝ բաղկացած են արտադրության ծախսերից և կոնկրետ ապրանք-արտադրողի շահույթի մասից (m'):
- Արտադրության ծախքերի ժամանակակից իմաստն արտահայտում է տնտեսական, արտաքին, ներքին, հաստատուն և փոփոխական, ինչպես նաև սահմանային հասկացություններով:

Տնտեսական ծախքերն իրենցից ներկայացնում են վճարումներ և մուտքեր, որոնք տնտեսությունը պարտավոր է կատարել կամ ապահովել ռեսուրսներ մատակարարին նրա համար, որպեսզի շեղի այդ ռեսուրսներն այլընտրանքային արտադրությունում օգտագործելուց: Այս դեպքում դրանք կարող են լինել արտաքին կամ ներքին:

Հաստատուն են կոչվում այն ծախքերը, որոնց մեծությունը կախված արտադրության ծավալից չի փոփոխվում: Դրանք են պատկանում արժեթղթերի վճարման պարտավորությունը, ռենտային վճարները, շենքերի և սարքավորումների ամորտիզացիոն հատկացումների մասը, ապահովագրական մուծումները: Հաստատուն ծախքերը կապված են տնտեսության արտադրական սարքավորումների գոյության հետ և պետք է վճարվեն, եթե մույնիսկ ոչինչ չի արտադրվում:

Փոփոխական ծախքերը այն ծախսերն են, որոնք փոփոխվում են արտադրության ծավալի փոփոխման հետ և ներկայացնում են հումքի, վառելանյութի, էլեկտրաէներգիայի, տրանսպորտային ծառայությունների, աշխատանքի վարձատրության ծախսերը:

Միջին հաստատուն և միջին փոփոխական ծախքերը որոշում են դրանցից յուրաքանչյուրի գումարի ու արտադրված արտադրանքի համապատասխան քանակի հարաբերությամբ:

Միջին հաստատուն ծախքերը նվազում են արտադրանքի արտադրության ծավալի աճման դեպքում, իսկ միջին փոփոխական ծախքերն արտադրության սկզբում իջնում են, հասնում նվազագույնի, որից հետո սկսում են աճել:

Միջին ընդհանուր ծախսերը որոշվում են դրանց գումարի և արտադրված արտադրանքի քանակի հարաբերությամբ՝

$$\bar{\sigma}_g = \frac{(\sigma_h + \sigma_{fh})}{u_p},$$

որտեղ՝ $\bar{\sigma}_h$ -ն արտադրության հաստատուն ծախսերն են, դրամ,

$\bar{\sigma}_{fh}$ -ն՝ արտադրության փոփոխական ծախսերը, դրամ,

u_p -ն՝ արտադրված արտադրանքի քանակը, ց, տ:

Սահմանային **կոչվում են** այն լրացուցիչ ծախսերը, որոնք կապված են ևս մեկ լրացուցիչ միավոր արտադրանքի արտադրության հետ: Դրանք կարող են հաշվարկվել յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավոր արտադրանքի համար՝ արտադրանքի հաջորդ քանակի ընդհանուր ծախսերից արտադրանքի նախորդ ծավալի արտադրության ծախսերը հանելով: Սահմանային ծախսերը ($\bar{\sigma}_u$) կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով.

$$\Delta \bar{\sigma}_u = \frac{\Delta \bar{\sigma}_g}{\Delta p},$$

որտեղ՝ $\Delta \bar{\sigma}_g$ -ն արտադրության ընդհանուր ծախսերի փոփոխությունն է, դրամ,

Δp -ն՝ արտադրված ընդամենը արտադրանքի քանակի փոփոխությունը, տ:

Ընդհանուր և փոփոխական ծախքերի տարբերությունը ներկայացնում է հաստատուն ծախքերի չափը ($\bar{\sigma}_h = \bar{\sigma}_g - \bar{\sigma}_{fh}$): Հետևաբար ընդհանուր ծախքերի գումարի փոփոխությունը հավասար է յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավոր արտադրանքի փոփոխական ծախքերի գումարի փոփոխությանը:

14.2. Գյուղատնտեսական արտադրանքի արժեքն ու ինքնարժեքը

Գյուղատնտեսական արտադրանքի ինքնարժեքի հասկացությունն ու նշանակությունը: Ինքնարժեքն իրենից ներկայացնում է կարևոր տնտեսական կատեգորիաներից մեկը, որը բնութագրվում է ապրանքում ներառված անհրաժեշտ հասարակական ծախսերով: Ապրանքադրամական հարաբերությունների առկայության պայմաններում, ապրանքի արժեքի հետ մեկտեղ անհրաժեշտություն է առաջանում օգտագործել այնպիսի տնտեսական կատեգորիա, ինչպիսին արտադրանքի ինքնարժեքն է:

Արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) ինքնարժեքն արտադրանքի արտադրության գործընթացում օգտագործված բնական ռեսուրսների, հումքի, նյութերի, վառելանյութի, էներգիայի, հիմնական ֆոնդերի, աշխատանքային ռեսուրսների, ինչպես նաև արտադրանքի արտադրության և իրացման վրա ծախսերի արժեքային գնահատումն է:

Արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) ինքնարժեքի որոշումը իրականացվում է գյուղատնտեսական առկա հողատեսքերի, հիմնական ֆոնդերի, նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների առավել արդյունավետ ու նպատակահարմար օգտագործումը բնութագրող տվյալների հիման վրա, ընդ որում՝ աշխատանքի բնականոն պայմանների ապահովման, երկրագործության

և անասնաբուծության գիտականորեն հիմնավորված համակարգի ու շրջակա միջավայրի պահպանման պայմաններում:

Միավոր արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) ինքնարժեքի կալկուլյացիան անհրաժեշտ է արտադրության զարգացման և կատարելագործման նպատակով իրականացվող ագրոտեխնիկական, տեխնոլոգիական, կազմակերպական և տնտեսական միջոցառումների նախագծման ու իրականացման արդյունավետության որոշման, գների հիմնավորման, շահույթի որոշման և հարկերի հաշվարկման համար:

Արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայության) ինքնարժեքի հիմքը կազմում է կենդանի և անցյալի աշխատանքի ծախսերը: Անցյալի աշխատանքը ձևավորվում է արտադրության միջոցներում, գնահատվում են ձեռքբերման փաստացի գներով, իսկ սեփական արտադրության նյութերը՝ ըստ կոնկրետ ձեռնարկության ինքնարժեքի: Կենդանի աշխատանքը հաշվարկվում է ըստ դրա ֆիզիկական աշխատավարձի չափի, ավելացնելով աշխատուժի վերարտադրության համար ծախսերի մի մասը: Արտադրանքի ինքնարժեքը հանդիսանում է գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության կարևոր ցուցանիշներից մեկը: Այն ցույց է տալիս, թե ինչ է նստում գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությունը կոնկրետ տնտեսությանը: Ինքնարժեքում արտացոլվում են տնտեսության տնտեսական գործունեության որակական ցուցանիշները՝ արտադրական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը, արտադրության տեխնոլոգիայի կազմակերպման վիճակը, գիտության և առաջավոր փորձի ներդրումը, տնտեսության կառավարման մակարդակը:

Արտադրանքի ինքնարժեքի ցուցանիշը կարևոր նշանակություն ունի գյուղատնտեսության արտադրության նպատակահարմար տեղաբաշխման, մասնագիտացման հիմնավորման, տնտեսական արդյունավետության որոշման և գյուղատնտեսության արտադրանքի գների մակարդակի սահմանման համար:

Համախառն արտադրանքի ինքնարժեքն իրենից ներկայացնում է արտադրանքի ստացման համար անհրաժեշտ բոլոր արտադրական ծախսերի գումարը:

Միավոր արտադրանքի արտադրական ինքնարժեքը որոշվում է որպես արտադրական ծախսերի և կոնկրետ տեսակի համախառն արտադրանքի ծավալի հարաբերակցություն՝

$$r = \frac{U_{\delta}}{Z_{\omega}},$$

որտեղ՝ U_{δ} -ն արտադրական ծախսերի գումարն է, դրամ,

Z_{ω} -ն՝ համախառն արտադրանքի ծավալը, տ, ց և այլն:

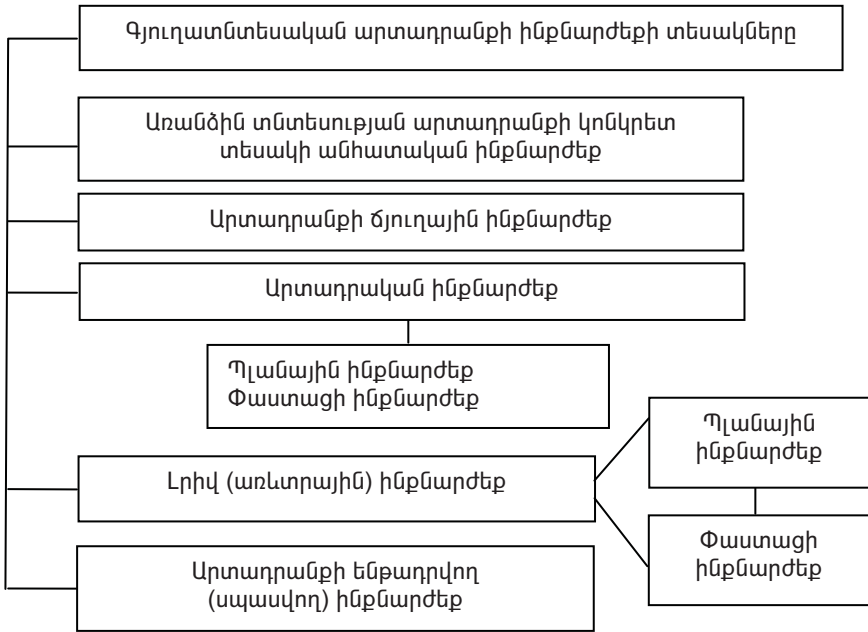
Գյուղատնտեսությունում միավոր արտադրանքի ինքնարժեքի հետ մեկտեղ հաշվարկվում է նաև ավտոմեքենաներով, տրակտորներով, բանող անասունների միջոցով կատարված միավոր առանձին աշխատանքի ինքնարժեքը: Այս դեպքում օգտագործվում են տ-կմ-ի, պայմանական էտալոնային հեկտարի, ձի-օրի ինքնարժեքի ցուցանիշները:

Բուսաբուծությունում և անասնաբուծությունում որոշվում են տվյալ մշակաբույսի 1 հա-ի մշակության ու 1 գլուխ անասունի պահվածքի ինքնարժեքը:

Արտադրանքի ինքնարժեքի տեսակները: Տնտեսական գործունեության վերլուծության ժամանակ, կախված տնտեսական բովանդակությունից և ար-

տադրական նշանակությունից, օգտագործվում են գյուղատնտեսական արտադրանքի ինքնարժեքի հետևյալ տեսակները (Գծապատկեր 29):

Գծապատկեր 29

Արտադրական ինքնաթիւն իրենից ներկայացնում է արտադրանքի ստացման և պահպանման վայրը հասցնելու հետ կապված բոլոր ծախսերը: Արտադրական ինքնաթիւնի մեջ մտնում են նաև արտադրության կազմակերպման և կառավարման հետ կապված բոլոր ծախսերը:

Լրիվ կամ առնտրային ինքնաթեքը հաշվարկվում է որպես արտադրանքի արտադրության և իրացման ծախսերի գումար: 19-ի հաշվով արտադրանքի լրիվ ինքնաթեքը իրացման հետ կապված ծախսերի չափով բարձր է արտադրական ինքնաթեքից:

Գյուղատնտեսական ձեռնարկություններում հաշվարկում են մաս արտադրանքի պլանային, փաստացի և մախնական ինքնարժեքները:

Պլանային ինքնարժեքը հաշվարկվում է կոնկրետ արտադրանքի արտադրության ծավալի և ծախսերի պլանավորման ժամանակ: Այն հաշվարկվում է հիմք ընդունելով արտադրվելիք արտադրանքի ծավալն ու նյութատեխնիկական միջոցների նորմատիվային ծախսի տվյալները: Որոշվում է ինչպես արտադրական, այնպես էլ լրիվ ինքնարժեքի հաշվարկման նորմատիվային տվյալների հիման վրա: Պլանային ինքնարժեքի տարատեսակն է ենթադրվող կամ սպասվող ինքնարժեքը: Այն հաշվարկվում է յուրաքանչյուր տարվա հոկտեմբերի 1-ին՝ առաջին 3 եռամսյակների փաստացի և 4-րդ եռամսյակի պլանային ծախսերի հիման վրա:

Արտադրանքի փաստացի ինքնարժեքը հաշվարկվում է տնտեսության տնտեսական գործունեության ավարտից հետո՝ արտադրական հաշվետվության հիման վրա:

Պլանային և փաստացի ինքնարժեքների ծախսերի համեմատությունը թույլ է տալիս սահմանել միջոցների ու աշխատանքի գերաժախսը կամ տնտեսումը, նշել արտադրական հետագա գործընթացում արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցմանն ուղղված միջոցառումները:

14.3. Արտադրանքի ինքնարժեքի ծախսերի կազմը և հաշվարկման մեթոդիկան, հիմունքները

Արտադրանքի (աշխատանքի և ծառայության) ինքնարժեքի հասկացությունը, ծախսերի կազմը և հաշվարկման օբյեկտները: Արտադրանքի արտադրության համար կատարված ծախսերը խմբավորվում են՝ ըստ տարրերի և հոդվածների, որոնք ձևավորվում են արտադրանքի ինքնարժեքի հաշվարկման օբյեկտների հիման վրա, կազմավորվում՝ ըստ առաջացման վայրի, ինքնարժեքի հաշվառման, պլանավորման և հաշվարկման օբյեկտների:

Ծախսերի տարրերի տակ հասկացվում են իրենց տնտեսական բովանդակությամբ միասեռ ծախսերը, իսկ հոդվածները ընդգրկում են ծախսեր, որոնք ներառում են մեկ կամ մի քանի տարրեր:

Ըստ արտադրության գործընթացին մասնակցելու բնույթի ծախսերը բաժանվում են հիմնականի և վերադիր: Հիմնական ծախսերը անմիջականորեն կապված են արտադրանքի արտադրության հետ, դրանք կարող են լինել **ուղղակի և անուղղակի:** Իսկ **վերադիր ծախսերը** կապված են ստորաբաժանումների (արտադրամաս, ֆերմա, վարչական կոլեկտիվներ) կամ ամբողջ տնտեսության սպասարկման և արտադրության կառավարման հետ:

Ինքնարժեքի հաշվարկման ժամանակ հիմնական ծախսերի մի մասը ուղղակիորեն կապված են որոշ մթերքների արտադրության հետ և ուղղակիորեն վերագրվում են տվյալ արտադրանքի ինքնարժեքին՝ աշխատանքի վարձատրության, վառելիքի, քսայուղերի, սերմերի, կերատեսակների, ցամքարի, պարարտանյութերի, բույսերի և կենդանիների պաշտպանության միջոցների և այլ ծախսեր (ըստ հաշվարկման կոնկրետ օբյեկտների):

Անուղղակի են այն ծախսերը, որոնք հնարավոր չէ ուղղակի վերագրել արտադրանքի որևէ տեսակի ինքնարժեքին (օժանդակ արտադրության, համաարտադրական և համատնտեսական ծախսեր): Անուղղակի ծախսերը բաշխվում են անուղղակի եղանակով, այսինքն՝ այս կամ այն հատկանիշին համամասնորեն:

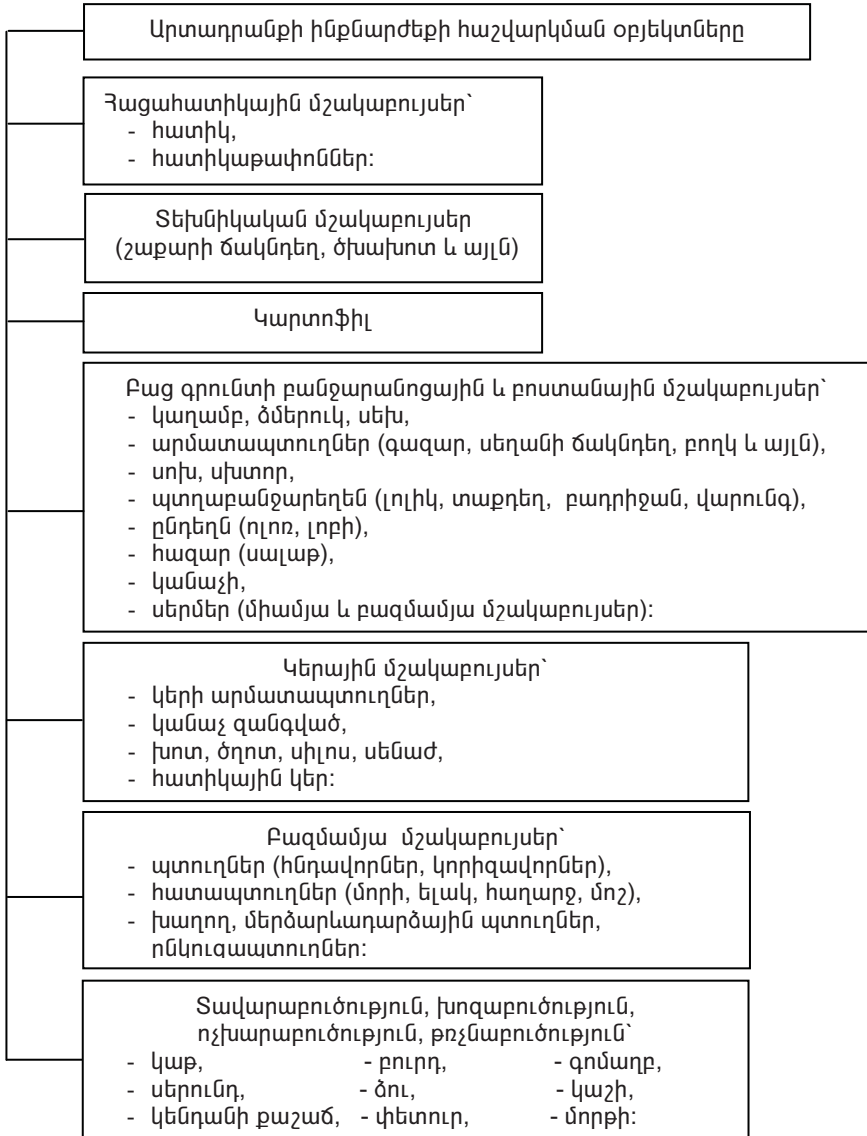
Արտադրանքի արտադրության համար կատարված ծախսերի խմբավորումը կատարվում է ըստ տարրերի և հոդվածների, որոնք ձևավորվում են արտադրանքի ինքնարժեքի հաշվարկման օբյեկտների հիման վրա (Գծապատկեր 30):

Ծախսերի դասակարգումը ըստ տարրերի: Արտադրանքի (ծառայության, աշխատանքի) ինքնարժեքը ձևավորող ծախսերը ըստ իրենց տնտեսական բովանդակության խմբավորվում են հետևյալ տարրերի՝

- նյութական ծախսեր,
- աշխատանքի վարձատրություն,

- սոցիալական կարիքների համար հատկացումներ,
- հիմնական միջոցների ամորտիզացիա,
- այլ ծախսեր

Գծապատկեր 30

Առաջին՝ «**Նյութական ծախսեր**» հոդվածում արտացոլվում են աշխատանքի առարկաների (արտադրությունում օգտագործվող), արտադրական բնույթի աշխատանքների և ծառայությունների ծախսերը: Դրանք են.

- սեփական արտադրության և գնովի սերմեր և տնկանյութ, առանց դրանց ցանքին նախապատրաստման և մինչև ցանքատարածություն փոխադրման ծախսերը,
- անասուններին և թռչուններին կերակրման համար սեփական արտադրության և գնովի անասնակեր, առանց դրանց տեղ հասցնելու ծախսերի,
- գյուղատնտեսական այլ արտադրանք - գոմաղբ, ցամքար և ինկուբացիայի համար ձու,
- կենդանի քաշած,
- օժանդակ արտադրության համար հումքի և նյութերի ծախսեր,
- կողմնակի ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների կատարած արտադրական բնույթի աշխատանքի և ծառայությունների համար ծախսեր,
- ջրային տնտեսության կազմակերպությունների ոռոգման համար մատակարարած ջրի վճարներ և այլ ծախսեր:

Նյութական ծախսերին վերաբերվում են նաև արտադրանքի պահպանման և տեղափոխման ժամանակ նորմայի սահմաններում տեղի ունեցած կորուստները:

«Նյութական ծախսեր» տարրում արտահայտված նյութական ռեսուրսները ընդգրկվում են արտադրանքի ինքնարժեքում հետևյալ գնահատմամբ (արժեքի վրա առանց լրացուցիչ հարկերի ավելացման).

- **Անցյալ տարիների սեփական արտադրության** – ըստ արժեքի, հաշվառված հաշվեկշռում տարվա սկզբին, իսկ ընթացիկ տարվանը՝ ըստ փաստացի (պլանային) ինքնարժեքի: Տվյալ ձեռնարկության վերամշակող օժանդակ արտադրության համար օգտագործվող սեփական արտադրության գյուղատնտեսական արտադրանքը ստացվող արտադրանքի ինքնարժեքում ընդգրկվում է տարվա ընթացքում փաստացի ինքնարժեքով կամ ներտնտեսային հաշվարկային գներով: Իսկ այն արտադրանքները, որոնք մինչև տարեվերջ հնարավոր չէ հոդվածավորել՝ ըստ պլանային ինքնարժեքի, տարեվերջում ըստ փաստացի ինքնարժեքի հաշվարկվումով:

- **Գնովի** – ելնելով ձեռք բերման գնից (ներառելով վարկի ձեռքբերման տոկոսների, մատակարարի միջոցով այդ ռեսուրսները տեղ հասցնելու ծախսերը), հավելումներից, կոմիսիոն պարգևատրումներից մատակարար և ներտնտեսական կազմակերպություններին վճարումներից, ապրանքային բիր-ժաների ծառայության արժեքից, մտցնելով այդ կազմակերպությունների կողմից կատարվող բրոքերական ծառայությունները, մաքսային տուրքերը, տրանսպորտային, պահպանման և տեղ հասցնելու ծախսերը:

Երկրորդ, 2. **Աշխատանքի վարձատրության** տարրում արտացոլվում են տնտեսության հիմնական արտադրական աշխատակազմի աշխատանքի վարձատրության ծախսերը, ներառյալ պարգևատրումները, խրախուսման և փոխհատուցման վճարումները և այլն:

Հաջորդ՝ **Սոցիալական ապահովագրության հատկացումներ** տարրում արտացոլվում են օրենսդրությամբ սահմանված պարտադիր հատկացումները

(կենսաթոշակային, զբաղվածության և բժշկական ապահովագրության ֆոնդերին տրամադրվող):

Չորրորդ՝ **Հիմնական ֆոնդերի մաշվածության** տարրում արտացոլվում են հիմնական արտադրական ֆոնդերի լրիվ վերականգնման, ներառյալ դրանց ակտիվ մասի համար արագացված ամորտիզացիոն հատկացումները:

Վերջին՝ **Այլ ծախսեր** տարրում ներառվում են՝

- հարկերը (ներառյալ հողի հարկը),
- արտաբյուջետային հատուկ ֆոնդի հատկացումները,
- շրջակա միջավայրի սահմանվածից ավել աղտոտվածության համար վճարումները,
- հայտնագործությունների և նորարարական առաջարկությունների համար պարգևատրումներից կատարվող վճարները,
- օրենսդրությամբ սահմանված դրույքների սահմաններում բանկային վարկերի տոկոսների վճարումները,
- հակահրդեհային և պահակային ծառայությունների համար կողմնակի կազմակերպություններին վճարումները,
- կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման վճարումները,
- հիմնական արտադրական միջոցների վարձակալման վճարները (եթե կան),
- ոչ նյութական ակտիվների հաշվով հատկացումները:

Գյուղատնտեսական արտադրության արտադրանքի ինքնարժեքը հաշվարկվում է հետևյալ հաջորդականությամբ (Գծապատկեր 31):

Արտադրանքի (աշխատանքի, ծառայությունների) արտադրության և իրացման հետ կապված ծախսերը արտադրանքի ինքնարժեքի պլանավորման, հաշվառման և հաշվարկման ժամանակ խմբավորվում են հետևյալ հոդվածներով (Գծապատկեր 32):

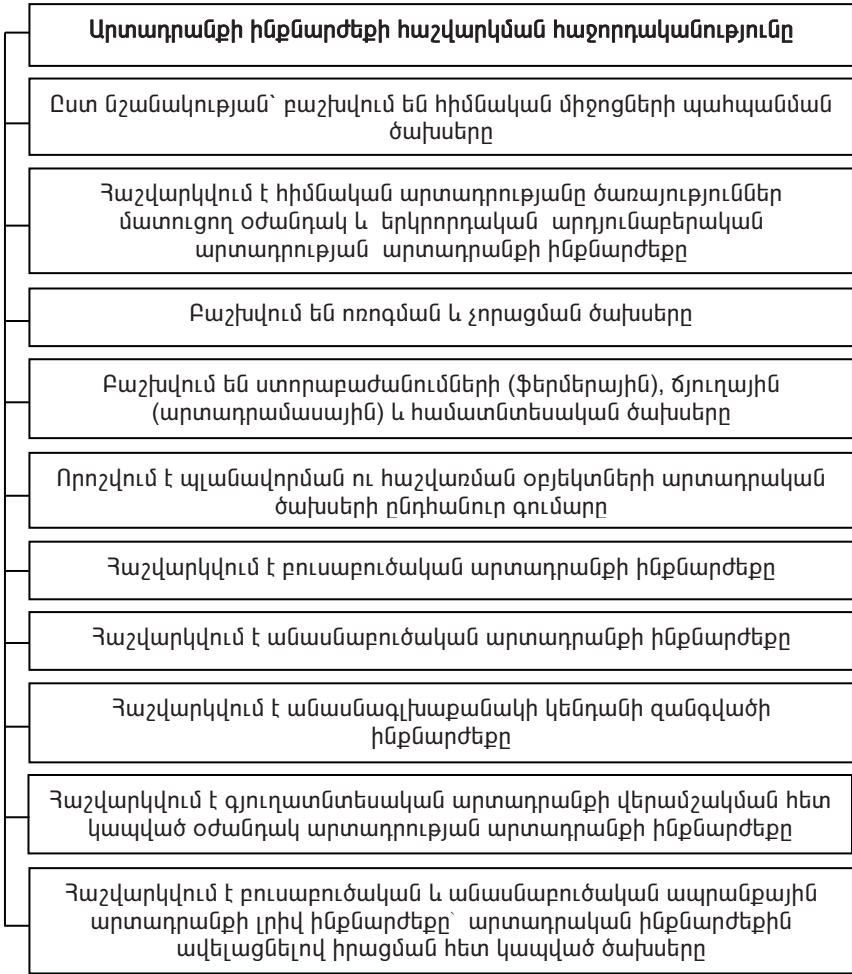
Արտադրանքի ինքնարժեքի հաշվարկման ժամանակ ծախսերի բաշխման սկզբունքները.

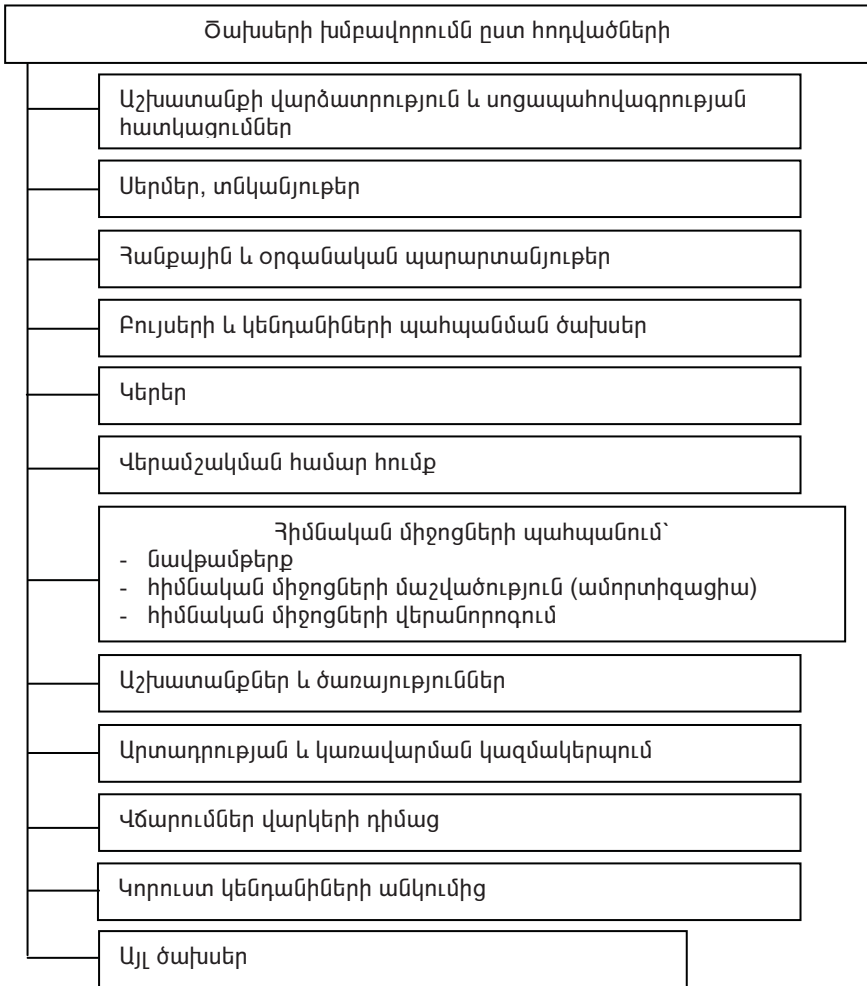
«Աշխատանքի վարձատրության սոցիալական կարիքների համար հատկացումներ» հոդվածում ընդգրկվում են՝

- փաստացի կատարված աշխատանքի համար աշխատավարձի վճարումները,
- բանվորներին բնեղեն ձևով տրված վճարումները,
- ըստ կանոնադրական հրահանգի խրախուսման բնույթի վճարումները,
- աշխատանքի ռեժիմի և պայմանների հետ կապված փոխհատուցման բնույթի վճարումները,
- գործող օրենսդրությամբ համապատասխան վճարումները հերթական (ամենամյա) և լրացուցիչ արձակուրդների (փոխհատուցում չօգտագործված արձակուրդի համար), անչափահասների արտոնյալ ժամերի, երեխաներին կերակրելու համար մայրերի աշխատանքում ընդմիջումների, ինչպես նաև այն ժամանակի, որը կապված է բժշկական քննության ենթարկվելու, պետական պարտավորությունների կատարման համար:

Այս նույն հոդվածում արտահայտվում են նաև օրենսդրությամբ սահմանված սոցիալական կարիքների համար հատկացումները՝ սոցիալական

ապահովագրության պարտադիր հատկացումները՝ կենսաթոշակային ֆոնդին, զբաղվածության պետական ֆոնդին և բժշկական ապահովագրության ֆոնդին:
 Գծապատկեր 31

«Սերմեր և տնկանյութ» հոդվածում ներառվում են համապատասխան գյուղատնտեսական մշակաբույսերի և տնկարանի ցանքի (տնկման) համար օգտագործվող սեփական արտադրության և գնուվի սերմերի ու տնկանյութի ծախսերը: Ցանքի համար սերմերի նախապատրաստման, դրանց տեղափոխման ծախսերը սերմերի արժեքի մեջ չեն մտցվում, այլ ծախսերի համապատասխան հոդվածներով վերագրվում են գյուղատնտեսական մշակաբույսերին:

«Հանքային և օրգանական պարարտանյութեր» հոդվածում արտացոլվում են հող մտցվող հանքային պարարտանյութերի ծախսերը: Պարարտանյութերի

նախապատրաստման, փոխադրման և հող մտցնելու ծախսերը տվյալ հողվածին չեն վերագրվում, այլ վերանորոգվում են գյուղատնտեսական մշակաբույսերին՝ համապատասխան հողվածներով:

«Բույսերի և կենդանիների պաշտպանության միջոցներ» հողվածին վերագրվում են գյուղատնտեսական մշակաբույսերի հիվանդությունների և վնասատուների, մոլախոտների դեմ պայքարի համար օգտագործվող պեստիցիդների, հերբիցիդների, դեֆոլիանտների և այլ քիմիական, ինչպես նաև կենսաբանական միջոցների ձեռքբերման, պահպանման ծախսերը: Նշված միջոցներով փոշոտման, սրսկման հետ կապված ծախսերն այս հողվածում չեն արտացոլվում, այլ վերագրվում են համապատասխան մշակաբույսերին՝ համապատասխան հողվածներով: Այս հողվածում ներառվում են ձեռնարկության միջոցներով ձեռքբերման և ամասնաբուծության մեջ օգտագործվող կենսապրտապարատների, բուժանյութերի, ախտահանիչների միջոցների արժեքը:

«Կերեր» հողվածում արտացոլվում են սեփական արտադրության և գնովի կերերի համար ծախսերը (ներառյալ կերախոհանոցի), որոնք առանձին կերերին բաշխվում են նրանց զանգվածին համամասնորեն: Կերերի պահեստից ֆերմա տեղափոխման հետ կապված ծախսերը չեն մտնում կերի արժեքի մեջ, այլ ըստ հողվածների բաշխվում են ամասնաբուծական արտադրանքի արտադրության վրա կատարված ծախսերին:

«Հումք» հողվածում ընդգրկվում են հումքի ձեռքբերման համար կատարված ծախսերը, որոնց հիման վրա ձևավորվում է արտադրանքի արտադրությունը կամ դրա արտադրության ժամանակ անհրաժեշտ բաղադրիչները: Դրանք են՝

- համակցված կերերի արտադրությունում՝ հատիկի, հատիկա-խառնուրդների, խտտալյուրի, մզուքի, կերային խմորիչների, գտած կաթի, ոսկրալյուրի, ձկնալյուրի, հանքային նյութերի, միկրոհավելումների և այլ բաղադրատարրերի արժեքը,
- ալրաղացում՝ հատիկի արժեքը,
- բանջարեղենի, պտղի, կարտոֆիլի վերամշակման ձեռնարկությունում՝ բանջարեղենի, պտղի, կարտոֆիլի, ընդեղենների, համեմունքների և այլ արտադրանքների արժեքը,
- գինեգործական արտադրությունում՝ խաղողի, պտղի, և հատապտղի, գինեմյութերի, խտանյութերի, շաքարի, բազմաթոր սպիրտի (ռեկտիֆիկատի), կոնյակի սպիրտի, լիմոնաթթվի և այլնի արժեքը,
- անասունների մորթի արտադրամասում՝ անասունների, թռչունների, գազանների, մապաստակների, կարակուլյան գառների արժեքը,
- կաթնամթերքի արտադրությունում՝ կաթի, շաքարի, համեմունքների, մակարդի և այլ արտադրանքների արժեքը,

«Հիմնական միջոցների պահպանության» հողվածում ընդգրկվում են արտադրությունում անմիջականորեն օգտագործվող հիմնական ֆոնդերի պահպանության ծախսերը: Հիմնական միջոցների պահպանության համար ծախսերի կազմում պլանավորվում և հաշվարկվում են.

- հիմնական միջոցները սպասարկող անձնակազմի աշխատանքի վարձատրության համար ծախսերը,
- սոցիալական կարիքների համար հատկացումները,

- վառելանյութերի և քսանյութերի համար ծախսերը, այդ թվում գյուղատնտեսական և այլ աշխատանքների կատարման, տրակտորների և ինքնագնաց մեքենաների մի տեղից մյուս տեղ տեղափոխվելու համար օգտագործվող վառելանյութերի և քսանյութերի արժեքը,
- տվյալ մշակաբույսին կամ անասնատեսակին, անմիջականորեն վերաբերվող արտադրության հիմնական միջոցների լրիվ վերականգնման համար կատարվող ամորտիզացիոն հատկացումները,
- հիմնական միջոցների բոլոր տեսակի նորոգումների (ընթացիկ և հիմնական) ծախսերը:

Բուսաբուծության ճյուղում հիմնական միջոցների պահպանության համար ծախսերը (ներառելով վարձակալման գումարը) վերագրվում են առանձին մշակաբույսերի արտադրանքի ինքնարժեքին և անավարտ արտադրության տեսակներին:

Անասնաբուծության ճյուղում հիմնական միջոցների պահպանության համար ծախսերը (ներառելով վարձակալման գումարը), որպես կանոն, վերագրվում են համապատասխան տեսակի և խմբի անասուններին: Մի անասնաշենքում մի քանի խմբի կենդանիներ պահելու դեպքում, ըստ իրենց զբաղեցրած մակերեսի, այս ծախսերը բաշխվում են դրանց միջև համամասնորեն:

«Աշխատանքներ և ծառայություններ» հոդվածում արտացոլվում են արտադրության կարիքներն ապահովող իր ձեռնարկության օժանդակ արտադրությունների ու ծառայությունների ծախսերն ու այդ նպատակի համար այլ կազմակերպությունների ու ծառայությունների վճարման ծախսերը: Գյուղատնտեսական ձեռնարկության օժանդակ արտադրությանն են վերաբերվում բեռնատար ավտոտրանսպորտը, գազի, ջրի, էլեկտրաէներգիայի և ջերմություն մատակարարող կազմակերպությունները, նորոգման, մեխանիկական արհեստանոցները և այլն:

«Արտադրության կազմակերպման և կառավարման» հոդվածում արտացոլվում են կատարված ընդհանուր արտադրական (իրենց ձեռնարկության բրիգադներում, ֆերմաներում, արտադրամասերում և ձեռնարկության այլ արտադրական ստորաբաժանումներում) և ընդհանուր տնտեսական ծախսերը:

Ընդհանուր արտադրական ծախսերը (բրիգադաների, ֆերմաների և արտադրամասերի) բաղկացած են՝ կառավարման և սպասարկող անձնակազմի աշխատանքի վարձատրությունից, սոցիալական կարիքների համար հատկացումներից, ամորտիզացիոն հատկացումներից, ընդհանուր ճյուղային նշանակության հիմնական միջոցների պահպանման և նորոգման ծախսերից, աշխատանքի պաշտպանության և տեխնիկայի անվտանգության համար միջոցառումների ծախսերից, ցածրարժեք և արագամաշ առարկաների մաշվածքից, աշխատանքի տրանսպորտային սպասարկման (աշխատողներին աշխատավայր հասցնելու) ծախսերից, այլ ծախսերից, որոնք կապված են ձեռնարկության համապատասխան ճյուղերում արտադրության կազմակերպման և կառավարման հետ:

Բուսաբուծությունում, անասնաբուծությունում և այլ արտադրություններում ընդհանուր արտադրական ծախսերի պլանավորումն ու հաշվարկը իրականացվում է առանձին: Այս ծախսերը ներառվում են միայն այն արտադրանքի ինքնարժեքում, որն արտադրվում է տվյալ բրիգադում (ֆերմայում), արտադրամասում (այդ թվում՝ ձեռնարկության այլ ստորաբաժանումների համար կատար-

վող աշխատանք, ծառայություն): Նշված ծախսերը բաշխվում են օբյեկտների միջև ընդհանուր ծախսերին համամասնորեն (առանց արտադրության կազմակերպման ու կառավարման ծախսերի), բացառությամբ համապատասխան արտադրություններում սերմի, կերերի, հումքի, նյութերի և կիսաֆաբրիկատների ծախսերը:

Ընդհանուր տնտեսական ծախսերը կապված են ամբողջ ձեռնարկության արտադրության կազմակերպման և կառավարման հետ: Սրա կապակցությամբ տարբերում են.

- աշխատանքի վարձատրության՝ ղեկավար կառավարչական անձնակազմի, գործուղումների, ծառայողական շրջագայությունների, սոցիալական կարիքների, գրասենյակային, տպագրական, փոստային-հեռագրային ծախսեր, ընդհանուր տնտեսական նշանակության հիմնական միջոցների նորոգման համար ծախսեր և ամորտիզացիոն հատկացումներ, հակահրդեհային միջոցառումների, աշխատանքի պաշտպանության և տեխնիկայի անվտանգության, ձեռնարկության աշխատողների տրանսպորտային ծառայությունների համար ծախսեր, ձեռնարկության վերակառուցման, հաստիքների կրճատման պատճառով ազատված և այլ աշխատանքի տեղափոխված աշխատողների աշխատավարձի հաստիքային տարբերության և այլնի համար վճարումները,
- ձեռնարկության ղեկավարների և մասնագետների որակավորման բարձրացման գտնվելու ընթացքում աշխատանքի վարձատրությունը,
- ընդհանուր տնտեսական բնույթի այլ ծախսեր (աշխատողների հավաքագրման կազմակերպման համար ծախսեր),
- պրոֆեսիոնալ տեխնիկական ուսումնարանների շրջանավարտների և երիտասարդ մասնագետների աշխատանքի սկսելուց առաջ արձակուրդի վճարման ծախսերը,
- արձակուրդի վճարման համար ծախսեր բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատությունները ավարտածներին:

Ընդհանուր տնտեսական ծախսերը արտադրության տարբեր ծյուղերի և օբյեկտների արտադրանքի ինքնարժեքի միջև բաշխվում են ընդհանուր ծախսերին համամասնորեն (առանց արտադրության կազմակերպման և կառավարման ծախսերի), բացառությամբ համապատասխան արտադրություններում սերմերի, կերերի, հումքի, նյութերի և օժանդակ արդյունաբերական արտադրությունների կիսաֆաբրիկատների ծախսերի:

«Վարկերի համար վճարումներ»-ում արտացոլվում են բանկի կողմից սահմանված տոկոսադրույքով վարկերի համար տոկոսների վճարումները:

«Կորուստներ կենդանիների անկումից» հոդվածն իր մեջ ներառում է՝

- մատղաշի, բուման տակ դրված հասակավոր անասունների, թռչունների, մեղվաբնույթների, գազանների, նապաստակների ոչնչացումից առաջացած կորուստները, բացառությամբ մեղավոր անձանց կողմից վերականգնման ենթակա և տարերային աղետներից առաջացած կորուստները:

«Այլ ծախսեր» հոդվածում ներառվում են արտադրանքի արտադրության հետ անմիջականորեն կապված ծախսերը, որոնք չէին վերաբերվում վերը քվարկված ոչ մի հոդվածի: Հողի համար վճարները հաշվարկվում են սահմանված դրույքների հիման վրա, մտցվում են ինքնարժեքի կազմի «Այլ ծախսեր» հոդվածում զբաղեցրած հողատարածությանը համամասնորեն:

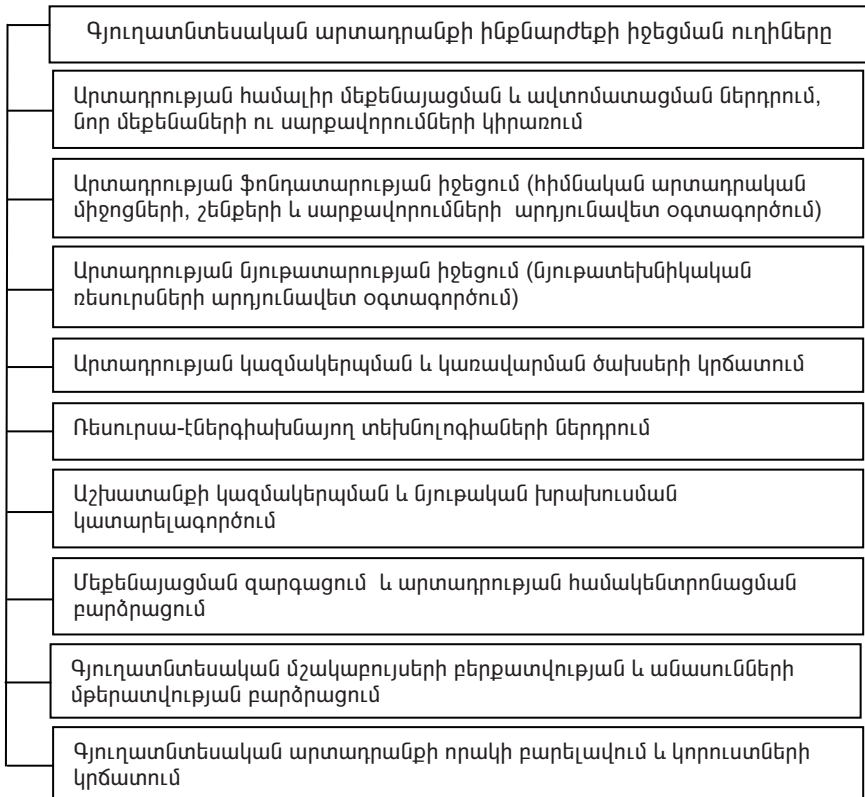
«Այլ ծախսեր» հոդվածի մեջ մտնում են՝

- ձեռնարկության կողմից բանվորներին տրված մաշված կոշիկների և արտահագուստի համար արված ծախսերը,
- անասունների տակը փռելու համար ծղոտի, ցամքարի ծախսերը,
- անասունների արհեստական սերմնավորման ծախսերը,
- ֆերմայի ցանկապատման ծախսերը,
- ամառային ճամբարների շինարարության և պահպանության ծախսերը,
- նոր արտադրական հզորությունների շահագործման, գործարկման կարգավորման հետ կապված ծախսերը:

Այլ ուղղակի ծախսերը, որպես կանոն, ուղղակիորեն վերաբերվում են համապատասխան գյուղատնտեսական մշակաբույսերին (մշակաբույսերի խմբերին), անասունների տեսակներին, օժանդակ արտադրության արտադրանքին և այլ արտադրություններին:

Արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման ուղիները: Գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների արդյունավետ գործունեության կարևոր պայմանը հանդիսանում է արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցումը (Գծապատկեր 33):

Գծապատկեր 33

ԳԼՈՒԽ 15. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԳՆԵՐԸ ԵՎ ԳՆԱԳՈՅԱՑՈՒՄԸ

- 15.1. Գների հասկացությունը և գործառույթները (ֆունկցիաները)
- 15.2. Գյուղատնտեսական արտադրանքի գների համակարգը
- 15.3. Գնագոյացման կատարելագործումը

15.1. Գների հասկացությունը և գործառույթները (ֆունկցիաները)

Գինը ձեռնարկության (կազմակերպության) հիմնական ցուցանիշներից մեկն է: Այն ապրանքի արժեքի դրամական արտահայտությունն է: Նրա հիմքում դրված են ապրանքի արտադրության հասարակական անհրաժեշտ աշխատանքի ծախսումները (արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքը): Այն սահմանվում է հաշվի առնելով արտադրության և իրացման պայմանները: Շուկայական տնտեսության պայմաններում, գինը որոշում է արտադրության ծավալը և կառուցվածքը, նյութական և դրամական հոսքերի շարժը, ի վերջո՝ բնակչության կենսամակարդակը:

Յուրաքանչյուր ձեռնարկատեր, սահմանելով ապրանքի գինը, այն օգտագործում է որպես վճարման միջոց՝ իր նպատակին հասնելու համար: Այս առումով գնային մեխանիզմի դերը ձեռնարկության համար անմիջելի է: Մյուս կողմից, փորձը ցույց է տվել, որ կազմակերպությունն, անկախ շուկայում իր գրաված դիրքից, չի կարող գին սահմանել առանց դրա հնարավոր հետևանքները վերացնելու, մրցության գնային և ոչ գնային ձևերը հաշվի առնելու:

Գիտականորեն հիմնավորված գնային քաղաքականությունը հանդիսանում է ձեռնարկության (կազմակերպության) հաջող գործունեության կարևոր պայման: Ձեռնարկությունը ոչ միայն ուղղակիորեն սահմանում է արտադրանքի (ծառայության) գինը, այլև ստեղծում է գնագոյացման իր համակարգը, որտեղ ընդգրկում են արտադրվող արտադրանքի ծախքերի տարբերությունները, սպառողների գնողունակության հնարավորությունները, տարբեր ռեգիոնների պահանջարկի առանձնահատկությունները, արտադրանքի սպառման սեզոնայնությունը և այլ գործոններ:

Գինը սերտորեն փոխկապակցված է ապրանքադրամական մյուս բոլոր կատեգորիաների (ապրանք, փող, արժեք, ինքնարժեք, կապիտալ, տոկոս, պահանջարկ, առաջարկ և այլն) հետ և որոշիչ դեր է կատարում շուկայական հարբերությունների զարգացման, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման ապահովման և տնտեսության կայունացման գործընթացներում:

Գին կատեգորիայի՝ այդ համընդհանուր հատկանիշի դերն ու նշանակությունն ակնառու է հակապես թողարկվող արտադրանքի անվանացանկի ու տեսականու ընդլայնման, աշխատանքի հասարակական բաժանման խորացման պայմաններում, երբ տնտեսական համակարգում շարունակաբար զարգանում են արտադրողների տնտեսական կապերը միմյանց և սպառողների միջև, երբ մոր բնույթ և բովանդակություն են ձեռք բերում պահանջարկի ու առաջարկի օրենքները:

Այն, որ այսօր անվանի տնտեսագետները (Վ.Պետտի, Ա. Սմիթ, Դ. Ռիկարդո) շուկայական տնտեսությունը դիտարկում են որպես գներով կարգավորվող տնտեսական համակարգ, իսկ գները՝ այդ մեխանիզմը հավասարակշռող անիվ, հանրահայտ է: Սակայն, ապրանքադրամական հարաբերություններին ներկա-

յացվող որակական պահանջների աճին զուգընթաց, ակնհայտ դարձավ մաս գների պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը: Այլապես գները կգրկվեն մեխանիզմը հավասարակշռող անիվի իրենց դերից:

Յետևաբար, կարգավորվող համակարգում հավասարակշռող անիվի դեր կատարող գների տնտեսական նշանակությունն այն է, որ դրանք դառնում են կարևոր ազդակ շուկայի բոլոր, հատկապես՝ տնտեսավարող սուբյեկտների և պետության համար՝ անհրաժեշտ որոշումներ ընդունելու, տնտեսական ու ֆինանսական, վարկային և հարկային քաղաքականությունները փոփոխելու, նոր բարեփոխումներ կատարելու գործում:

Կազմակերպության գնային քաղաքականությունը համարվում է նրա տնտեսական, ֆինանսական, շուկայական, առևտրական գործունեության կարևոր ուղղությունը, նրա գնային ստրատեգիան ու տակտիկական դիրքորոշումները:

Գնային ստրատեգիան՝ դա գնագոյացման բնագավառում նպատակային դիրքորոշումներն են, որոնք սահմանվում են կազմակերպության ղեկավարության կողմից, իսկ **տակտիկան**՝ դա գնային քաղաքականության գծով ընթացիկ միջոցառումներն են՝ պայմանագրերի կատարման, գների փոփոխման նեգատիվ հետևանքները վերացնելու և այլն: Այն ձեռք է բերվում գների նկատմամբ զեղչեր կիրառելու, գնային ձևափոխումներ կատարելու միջոցով:

Դիշտ սահմանված գնային քաղաքականությունն արտացոլում է շուկայի բոլոր մասնակիցների (վաճառողների ու գնորդների, միջնորդների, մարքեթ-լոգների, մենեջերների, սեփականատերերի) պահանջները: Մյուս կողմից, այն բխում է ֆինանսական քաղաքականության, սպառողների, հարկային մարմինների շահերից և համապատասխանում է արդյունաբերական ցիկլի ընթացիկ փուլերի պահանջներին, ձեռնարկության իրավական ու բարոյա-էթիկական նորմերին և առաջին հերթին, կողմնորոշվում է դեպի գնորդների պահանջ-նունքների բավարարմանը:

Գնագոյացումը՝ դա գների ձևավորման գործընթաց է ամբողջ տնտեսության մասշտաբով: Այն հետազոտում է գների շարժի և փոփոխման օրինաչափությունները շուկայի տարբեր ձևերի պայմաններում, դրանց օգտագործման անհրաժեշտությունը միկրոտնտեսական և մակրոտնտեսական ցուցանիշների հաշվարկման, պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցության կարգավորման, սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի մշակման, ապրանքադրամական հարաբերություններին բնորոշ օրինաչափությունների բացահայտման նպատակով:

Յիմնական խնդիրն է՝ ծախսային և նորմատիվային, ինչպես նաև դեղուկ-տիվ և ինդուկտիվ մեթոդների պահանջների համապատասխան հետազոտել արտադրության կազմակերպման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների արդյունահանման, փոխադրման հետ կապված ծախսերը, տնտեսական քաղաքականության, հատկապես հարկային քաղաքականության հիմնահարցերը, դրանց հիման վրա ձևավորվող ռեսուրսների և պատրաստի արտադրանքի մեծածախ ու մանրածախ գները: Նշված մեթոդների կիրառումը կարևոր է հիմնավորված գների ձևավորման համար, որոնք էական նշանակություն ունեն տարեկան և հեռանկարային ծրագրերի մշակման, առանձին սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի միջև հաշվեկշռվածության ապահովման, շուկայի ինքնակարգավորման մեխանիզմների ռացիոնալացման և բնակչության կենսամակարդակի բավարարման անհրաժեշտ նախադրյալների ստեղծման գործում:

Ձեռնարկության (կազմակերպության) գնային քաղաքականությունը՝ բազմապլանային հասկացություն է: Այն ներառում է արտադրվող արտադրանքի (ծառայության) գնի սահմանման, ձևավորման սկզբունքների և մեթոդների կիրառման համալիր մոտեցումներ:

Գնի սահմանումն իր մեջ ամփոփում է հետևյալ փուլերը՝

1. գնագոյացման խնդիրների հարցադրում,
2. պահանջարկի որոշում,
3. ծախսերի որոշում,
4. մրցակիցների ապրանքների և գների վերլուծություն,
5. վերջնական գնի որոշում:

Գնագոյացման մեխանիզմը և գների տնտեսական բովանդակությունը ճիշտ ներկայացնելու համար կարևոր նշանակություն ունի գների հիմնական ֆունկցիաների ուսումնասիրությունը:

Գները հիմնականում կատարում են՝ հաշվառման և կարգավորման, խթանման, բաշխման և վերաբաշխման, պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության կարգավորման ֆունկցիաները:

1. Գների հաշվառման կամ չափիչ ֆունկցիան հնարավորություն է տալիս համապատասխան հաշվարկների միջոցով որոշել սպառողական տարբեր արժեքներ ունեցող ապրանքների արտադրության վրա կատարված հասարակայնորեն անհրաժեշտ աշխատանքային ծախսումները: Ներկայումս, շուկայական հարաբերությունների պայմաններում գնի այս ֆունկցիան վերածվում է նորմատիվայինի, որպեսզի արտահայտի պլանային ժամանակահատվածում արտադրության որոշակի, ամփոփոխ ու համադրելի արդյունք և բնութագրի այն ծախսերը, որոնք անհրաժեշտ են հասարակությանը՝ այդ արտադրանքի թողարկման համար:

2. Գների խթանիչ ֆունկցիան ցանկացած պայմաններում պահանջարկին և առաջարկին համապատասխան տնտեսության արտադրության կազմակերպման խնդիրը ուղեկցվում է արտադրության տնտեսական խթանման, որոշակի շահույթի ստացման, աշխատանքների նյութական շահագրգռվածության բարձրացման անհրաժեշտությամբ: Այս խնդիրների լուծման ապահովման գործում առանձնահատուկ նշանակություն ունի գների խթանիչ ֆունկցիան:

Գների այս ֆունկցիայի տնտեսական էությունն այն է, որ կոչված է խթանելու վերարտադրության գործընթացի բոլոր կողմերը: Գների խթանող ֆունկցիան դրսևորվում է նաև սպառման գործընթացի խթանումը կազմակերպելու ժամանակ:

3. Գների բաշխման և վերաբաշխման ֆունկցիայի էությունն այն է, որ ազատ շուկայական գների մեխանիզմին, դրանց կազմին ու կառուցվածքին համապատասխան իրականացվում է համախառն ազգային արդյունքի և ազգային եկամտի բաշխումն ու վերաբաշխումը: Գների բաշխման և վերաբաշխման ֆունկցիայի ստեղծված արդյունքները բաշխվում են արտադրողների, սպառողների և պետության միջև: Գներն իրենց այդ ֆունկցիայով, փաստորեն, հանդես են գալիս որպես բաշխման և վերաբաշխման միջոց:

4. Գների պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության կարգավորման ֆունկցիայի դերը և նշանաությունը հատկապես ցայտուն ձևով է դրսևորվում շուկայական տնտեսությունում, որտեղ պահանջարկի և առաջարկի միջև հավասարակշռությունը կարգավորվում է ազատ շուկայական գների միջոցով:

Ազատ մրցակցության և ձեռնարկատիրական գործունեության պայմաններում իրականացվող սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումները հաճախ հանգեցնում են պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության անհամապատասխանության: Նման դեպքում տեղի է ունենում գների շեղում արժեքից, քանի որ շուկայական գների համար հիմք են ծառայում ոչ միայն ապրանքների արժեքը, այլև օգտակարությունը, բնակչության վճարունակ պահանջարկը և առաջարկին այն համապատասխանեցնելու անհրաժեշտությունը: Նման պայմաններում առանձին ապրանքների գների շեղումը արժեքից փոխադարձաբար մարում են միմյանց և ստեղծվում է այնպիսի իրավիճակ, որ հասարակության մասշտաբով գների գումարը հավասարվում է արժեքին:

Շուկայական տնտեսության անցման փուլում գնալով մեծանում է շուկայական գների ֆունկցիաների նշանակությունը պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության կարգավորման գործում:

15.2. Գյուղատնտեսական արտադրանքի գների համակարգը

Ցանկացած երկրում, անկախ տնտեսական մեխանիզմի ձևից ու բովանդակությունից, կապված արտադրողական ուժերի զարգացման, արտադրության մոր ճյուղերի առաջացման, մոր արտադրատեսակների յուրացման, սպասարկման ոլորտի ընդլայնման և ապրանքաշրջանառության տարբեր ձևերի առկայության հետ, գործում են գների տարբեր տեսակներ, որոնց ամբողջությունը ներկայացնում է գների համակարգը:

Կենտրոնացված վարչահիմայական մեխանիզմի պայմաններում գների համակարգում ներառում էին արդյունաբերական արտադրանքի մեծածախ գները, սպառման առարկաների մանրածախ գները. գյուղատնտեսական արտադրանքների գնման գները, փոխադրումների սականգերը (տարիֆները), գանազան ծառայությունների սակագները և այլն:

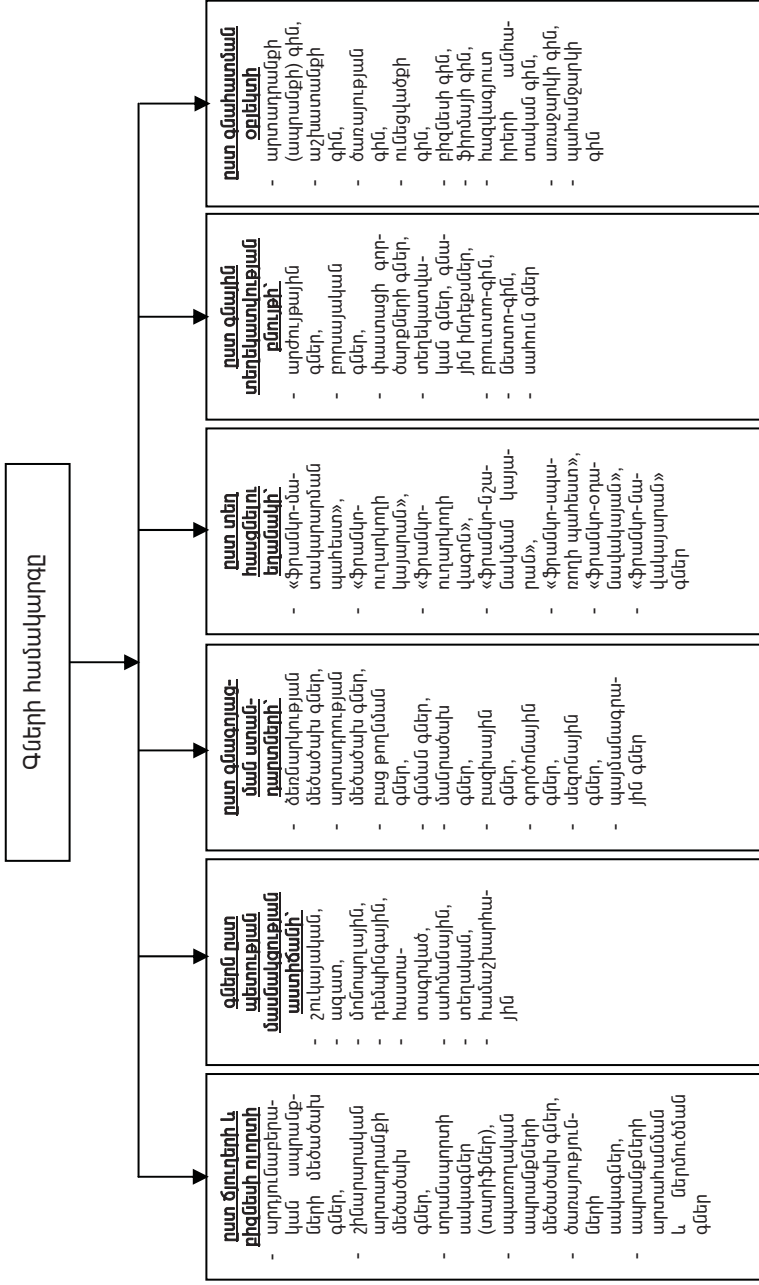
Գնազոյացման մոր քաղաքականության արմատական տարբերությունը նախկին քաղաքականությունից այն է, որ, նախ՝ պետությունը հրաժարվեց կենտրոնացված գների սահմանման կարգից, երկրորդ՝ գնազոյացման մեխանիզմը սկսեց գործել հարկային մոր քաղաքականության պայմաններում և երրորդ՝ հարկային մոր քաղաքականությունը տարածվեց սեփականության տարբեր ձևերի վրա հիմնված, արտադրական և ոչ արտադրական գործունեություն ծավալող ձեռնարկությունների վրա:

Գների մոր համակարգը ներառում է ազատ (պայմանագրային) կարգավորող, մեծածախ, մանրածախ, համադրելի, գնման, երաշխավորված, գրավադրման, տրանսֆերտային, բարտերային և բազիսային գների տեսակները (Գծապատկեր 34): Շուկայական տնտեսության պայմաններում, գների այս շարքում լայնորեն կիրառվում են մաս միջազգային և տեղեկատվական գները:

Միջազգային գները կիրառվում են ապրանքի ներկրման կամ արտահանման պայմաններում:

Տեղեկատվական գները արտացոլում են անցած ժամանակահատվածում տվյալ արտադրանքի կամ մի ուրիշ մատակարարի կողմից սահմանված գործարքի համար, փաստացի գների մակարդակը:

Կախված գյուղատնտեսական արտադրության առանձնահատկություններից, գյուղատնտեսության մեջ գործում են մաս սեզոնային գներ:

Գների համակարգը շուկայական պայմաններում	
	<i>Ազատ (պայմանագրային).</i> գներ, որոնք սահմանվում են զնորդի ու ապրանքարտադրողի տնտեսական շահերը հաշվի առնելու համաձայն և որոշվում են պահանջարկի ու առաջարկի կառուցվածքի միջոցով:
	<i>Կարգավորող.</i> գներ, որոնց մակարդակը, շարժը և կարգը կարգավորվում են պետության կողմից:
	<i>Մեծածախ.</i> գներ, որոնց միջոցով արտադրող կազմակերպություններն արտադրանքն իրացնում են պատվիրատու կազմակերպություններին:
	<i>Մանրածախ.</i> արտադրանքի իրացման գներ մանրածախ առևտրում՝ անկախ նրանից, թե ով է զնորդը:
	<i>Չամադրելի.</i> գներ, որոնք կիրառվում են արտադրանքի ֆիզիկական ծավալի, ապրանքաշրջանառության և այլ համադրելի ցուցանիշների շարժի չափման համար:
	<i>Գնման.</i> գներ, որոնցով պետությունն արտադրանք է գնում իր կարիքների համար:
	<i>Երաշխավորված (պաշտպանիչ).</i> գներ, որոնցով արտադրանք է գնվում պետական ֆոնդի համար:
	<i>Գրավադրման.</i> գներ, որոնք կիրառվում են գրավադրման միջոցով արտադրանք գնելիս:
	<i>Տրանսֆերտային.</i> գներ, որոնք կիրառվում են անդրազգային միությունների շրջանակներում արտադրանքի մատակարարման հաշվարկներ կատարելիս:
	<i>Բարտերային (ապրանքափոխանակային).</i> գներ, որոնք կիրառվում են գյուղատնտեսական արտադրանքն արդյունաբերական արտադրանքով փոխանակելու ժամանակ:
	<i>Բազիսային.</i> գներ, որոնք կիրառվում են ելակետային մախնական գործարքների ժամանակ և ճշգրտվում են զեղչերի կամ վերադիրների միջոցով:

Հանրապետությունում հողի սեփականաշնորհման գործընթացի իրականացման շնորհիվ լուծարվեցին նախկին գյուղատնտեսական ձեռնարկությունները և կազմակերպվեցին գյուղացիական, գուղացիական կոլեկտիվ և պետական կոլեկտիվ տնտեսություններ: Դա նշանակում է, որ գյուղատնտեսության բնագավառում ձևավորվեցին բոլորովին նոր արտադրական հարաբերություններ, որոնք լայն հնարավորություններ ստեղծեցին ազատ գնագոյացման համար:

Գյուղատնտեսական մթերքների ազատ գների մակարդակը կարգավորվում է գյուղացիական տնտեսության և վերամշակող ձեռնարկության միջև նախապես պայմանագրային հարաբերությունների միջոցով: Սակայն միշտ չէ, որ այդ կարգավորումը իրականացվում է արդյունավետ ձևով: Բանն այն է, որ վերամշակող ձեռնարկությունները ձգտում են որքան հնարավոր է ցածր գներով կնքել պայմանագրեր, որը ոչ միշտ է ձեռնտու գյուղացիական տնտեսություններին: Այդ պատճառով, ինչպես ցույց է տալիս նախորդ տարիների փորձը, բավական դժվարություններ են առաջանում փոխշահավետ պայմանագրային հարաբերությունների ձևավորման գործում:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի ազատ գնման գների հաշվարկման համար ելակետ են ընդունվում գյուղացիական տնտեսությունների կողմից արտադրության նպատակով կատարված ընդհանուր ծախսերը, ինչպես նաև այդ տնտեսությունների արտադրական գործունեության տնտեսական խթանման հնարավորությունները

Ազատ գնման գները կարգավորելիս պետք է հաշվի առնվեն ինչպես դրանց միասնականությունը տվյալ տարածքում, այնպես էլ առանձին տարածքների բնակլիմայական պայմանների առանձնահատկությունները: Այսինքն՝ ազատ գները, որոնք կարգավորվում են պետության կողմից, պետք է տարբերակվեն ըստ գոտիների բաշխվածության և ըստ սեզոնայնության: Գյուղատնտեսական արտադրանքի գնման գները կարգավորելիս պահանջվում է հաշվի առնել նաև դրանց որակական հատկանիշները:

Ելնելով ազատ գնման գների պետական կարգավորման պահանջներից և հաշվի առնելով գյուղացիական տնտեսությունների և վերամշակող արտադրության տնտեսական խթանման շահերը, նպատակահարմար է առավել կարևոր գյուղատնտեսական արտադրանքի գնման գների սահմանումը կառավարության կողմից:

Ազատ և պետականորեն կարգավորվող սակագների տարբերությունը նախկինում գործող սակագներից ոչ միայն այն է, որ վերջիններս սահմանվում էին կենտրոնացված կարգով և ներկայացնում էին լրիվ ինքնարժեքի և շահույթի գումարը, այլև նրանով, որ ներկայումս դրանք, բացի ինքնարժեքից և շահույթից, ներառում են նաև ավելացված արժեքի հարկը:

Այն դեպքում, երբ առևտրային կազմակերպություններն ապրանքները ձեռք են բերում մեծածախ առևտուր իրականացնող, մթերող և առևտրագնման ձեռնարկություններից: Ազատ շուկայական բացթողման գները հաշվարկվում են հետևյալ ձևով՝

$$ԱԲԳՄ = (ԱԲԳԱ - ԱԱԿ) + ՄԿԿԿ - ԱԱԿՄ,$$

որտեղ՝ ԱԲԳՄ-ն՝ մատակարարների կողմից արտադրանքի բացթողման գինն է,

ԱԲԳԱ-ն՝ արտադրողների կողմից իրացվող արտադրանքի բացթողման գինը,

ԱԱՀՄ-ն՝ մատակարարող-իրացնող կազմակերպության կողմից հաշվարկված ԱՀՄ-ն է:

Ազատ բացթողման գների մակարդակը առանձին խումբ արտադրանքների դեպքում հաշարկելիս պահանջվում է հաշվի առնել նաև ակցիզային հարկի գումարը:

Ակցիզային հարկով հարկվող ապրանքների ազատ բացթողման գինը (ԱԲԳ) հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{ԱԲԳ} = \text{ԱՇՄԳ} + \text{ԱՎՀ} + \text{ԿԱԱՀ} + \text{ՄՎԿԿ},$$

որտեղ՝ ԱՇՄԳ-ն՝ ազատ շուկայական մեծածախ գինն է,

ԱՎՀ-ն՝ ակցիզայի հարկի գումարն է,

ԿԱԱՀ-ն՝ կազմակերպության ԱԱՀ-ն է:

Իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող ձեռնարկությունների համար ակցիզային հարկի գումարը հաշարկելիս նախ որոշվում է բացթողման գինը՝

$$(\text{ԱՄԳ} \cdot 100\%) : (100 - \text{ԱՀԿ դրույքաչափը})$$

Եթե ընդունենք, որ միավոր արտադրանքի ազատ մեծածախ գինը (ինքնարժեք + շահույթ) կազմում է 4200 դրամ, ակցիզային հարկի դրույքաչափը բացթողման գնի նկատմամբ՝ 40%, ապա բացթողման գինը կկազմի 7000 դրամ $(4200 \times 100 / (100 - 40))$: Ակցիզային հարկի գումարը ազատ բացթողման գնի նկատմամբ կկազմի 2800 դրամ $(7000 \times 40 / 100)$:

Իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկությունները, կազմակերպությունները, ինչպես նաև քաղաքացիները ակցիզային հարկի տարեկան գումարը հաշարկում են՝

$$\text{ԱՎՀ} = \frac{\text{Ե-ՎՀ}}{100} + \text{ԱԱՀԴ} \cdot \text{ԱՎՀԴ},$$

որտեղ՝ Ե-ն՝ եկամուտն է, ներառյալ՝ ԱԱՀ և ԱՎՀ,

ՎՀ-ն՝ վերամշակման համար հումք (կիսաֆաբրիկատներ) գնված ենթաակցիզային ապրանքների արժեքը (ներառյալ հարկերի գումարը)՝ վերջնական արտադրանքի վրա ծախսված մասով,

ԱԱՀԴ-ն ավելացված արժեքի հարկի դրույքաչափն է:

Ազատ մեծածախ գները այն վերջնական գներն են, որոնցով կատարվում է սպառման ապրանքների իրացումը բնակչությանը:

Ազատ մանրածախ գները ձևավորվում են ազատ մեծածախ բացթողման և ազատ գնման գների հիման վրա, միաժամանակ հաշվի առնելով առևտրային կազմակերպությունների կողմից կատարվող ծախսերը, շահույթի ստացման գումարները, այսինքն՝ առևտրական վերադիրները կամ զեղչերը, ինչպես նաև ավելացված արժեքի հարկը:

Ազատ մանրածախ գինը (ԱՄԳ) հաշվարկվում է՝ հիմք ընդունելով արտադրանքի ձեռք բերման արժեքը, առևտրական կազմակերպության կողմից կատարվող շրջանառության ծախսերը, շահույթը, ինչպես նաև առևտրական կազմակերպության կողմից վաճառվող ավելացված արժեքի հարկը:

Համաձայն գործող հրահանգի, առևտրային վերադիրները հաշվարկվում են ավելացված արժեքի հարկը ներառող գների նկատմամբ, իսկ ավելացված արժեքի հարկը որոշվում է հարկվող շրջանառության 16,67 դրույքաչափով:

Ազատ մանրածախ գինը (ԱՄԳ) հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

$$\text{ԱՄԳ} = \text{ԱԲԳ} + \text{ԱԱՀ} + \text{ԱԿՎ},$$

որտեղ՝ ԱԿՎ-ն՝ առևտրային կազմակերպությունների վերադիրն է:

Աղյուսակ 14

Սպառողական ապրանքների առանձին տեսակների տարեկան միջին
գները և սակագները, դրամ/կգ

№	Ապրանքների անվանումը	2005	2006	2007	2008	2009
1	Տավարի միս	1426,8	1533,2	1551,1	1582,4	1613,3
2	Ոչխարի միս	1348,6	1423,3	1438,6	1687,0	1978,8
3	Խոզի միս	1895,4	1815,5	1618,9	2542,1	2419,5
4	Թռչնի միս	1158,0	1231,8	1286,0	1231,2	1336,4
5	Եփած երշիկ	1283,8	1295,4	1307,3	1416,3	1540,1
6	Կիսաապխտած երշիկ	1574,0	1606,5	1675,7	1956,7	2097,8
7	Թարմ ձուկ «Սիգ»	938,2	1138,9	2095,2	2172,5	2574,0
8	Կենդանական յուղ	1634,1	1630,7	1768,7	2331,9	2355,4
9	Բուսական յուղ, Լ	653,1	606,5	662,0	929,2	647,2
10	Կաթ, Լ	278,2	285,8	295,7	303,8	326,4
11	Պանիր «Չանախ»	1327,4	1335,7	1402,9	1455,6	1461,2
12	Չու, տանյակ	533,4	543,4	578,0	558,9	516,3
13	Շաքարավազ	249,8	309,4	266,9	242,3	287,6
14	Թեյ հնդկական	3264,2	3306,7	3323,7	3531,9	3821,4
15	Ցորենի ալյուր բարձր տեսակի	216,4	208,7	229,4	324,1	289,5
16	Հաց ցորենի ալյուրից բ/տ	298,6	297,0	327,4	411,9	376,1
17	Բրինձ	349,0	354,1	362,4	497,8	607,5
18	Կարտոֆիլ	126,7	197,2	235,0	155,4	116,7
19	Խնձոր	350,6	401,5	459,4	372,9	368,2

Բեռնափոխադրումների ազատ սակագների հիմքում ընկած է փոխադրումների ինքնարժեքը: Խիստ կարևոր է փոխադրումների տարիֆային տարբերակումն ըստ տրանսպորտի աշխատանքի պայմանների, մասնավորապես, ըստ բեռների տեսակների, շարժակազմի արագության և փոխադրման հեռավորության ու մասշտաբների: Դա հնարավորություն կընձեռնի արդյունավետ տնտեսական կապերի ստեղծման և բեռնաշրջանառության նվազագույն ծախսումներով բեռնափոխադրումների ծավալի աճի ապահովման համար:

Մյուս ծառայությունների գծով ազատ սակագների մակարդակը որոշելիս հաշվի է առնվում այդ ծառայությունների վրա կատարված ծախսերի ընդհանուր մակարդակը, այսինքն՝ լրիվ ինքնարժեքը, շահույթը և ավելացված արժեքի հարկը:

Գների սեզոնային շարժը: Գյուղատնտեսական արտադրության առանձնահատկություններն իրենց հետքն են թողնում գնային հարաբերությունների զարգացման վրա ժամանակի մեջ: Բուսաբուծության արտադրանքի առանձին

տեսակների իրացման ընթացքում գնային տարբերությունները բնորոշվում են առանձին ժամանակահատվածներում որոշակի առաջարկով և պահանջարկով: Հետևաբար տեղի է ունենում գների սեզոնային շարժ:

Այսպես, օրինակ, սպիտակագլուխ կաղամբի պահանջարկը հնարավոր է բավարարել ինչպես ընթացիկ արտադրության հաշվին (հուլիս-հոկտեմբեր), այնպես էլ պահեստային ֆոնդերի (հոկտեմբեր-մայիս ամիսների):

Տվյալ իրավիճակը բնորոշ է ոչ միայն պարբերաբար մատակարարվող արտադրանքի համար, այլ նաև այն արտադրանքի, որը տարվա ընթացքում ունի տարբեր արտադրական ծախսեր: Օրինակ, կաթի գները արտադրության ժամանակաընթացքում փոխվում են տարբեր չափով՝ ամենաբարձր գները ծնեռային շրջանում, իսկ ամենացածրը՝ ամռանը:

Գների ցիկլային դինամիկան: Ագրարային արտադրանքի համար, սեզոնային գործոնների հետ մեկտեղ գների անհավասարության դինամիկան կարող է պայմանավորված լինել կամ փուլերով, կամ պատահականությամբ: Գների փուլային դինամիկան իրենից ներկայացնում է գների պարբերաբար կրկնվող շարժ, մեկ տարուց ավելի տևող փուլի երկարությամբ: Այն կարող է առաջանալ հետևյալ պատճառներով՝

- Միանվագ խոշոր ներդրումների անհրաժեշտությամբ: Ագրարային ոլորտում դա նկատվում է տեխնիկայի ձեռքբերման, շենքերի շինարարության, բազմամյա տնկիների օգտագործման ընթացքում: Վերակողմնորոշվելը նոր արտադրությանը կամ մասնագիտացման փոփոխությունը բերում է կոնկրետ արտադրանքի շուկայական ոչ բավականաչափ բարձր առաջարկի և նրա գնի փոփոխմանը:
- Գների փոփոխումից առաջացած առաջարկի տատանումներով: Դա տեղի է ունենում արտաքին ազդեցությամբ ստեղծված հավասարակշռվածության խախտման, ինչպես նաև արտադրողի կողմից գների փոփոխման դեպքում: Բացի դա, առաջարկի տատանման նախադրյալներ կարող են լինել ապրանքների մատակարարման տարբեր ռեակցիաները կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ շրջաններում գների փոփոխման նկատմամբ:
- Շուկայական իրադրությունով պայմանավորված գների տատանումներն ագրարային ոլորտում: Համեմատած արտադրական այլ ոլորտների հետ, ագրարային սեկտորն ավելի քիչ է ենթակա շուկայական իրադրության ազդեցությունը: Սննդամթերքի պահանջարկն ավելի դանդաղ է մվազում, քան այլ տեսակի ապրանքներինը և ծառայություններինը: Որպես կանոն, ագրարային ոլորտը հարմարվում է իրադրության տատանումներին, գների փոփոխման միջոցով: Ագրարային գների պատահական տատանումներն ի հայտ են գալիս բնական պայմանների ազդեցության ներքո, գյուղատնտեսական արտադրանքի առաջարկի փոփոխման պատճառով:

Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության տատանումները բերում են արտադրանքի հիմնական տեսակների առաջարկի գնի փոփոխմանը:

Գնագոյացման մեթոդները - Պրակտիկայում գոյություն ունի ապրանքների և ծառայությունների գնագոյացման մի քանի մեթոդ՝ շուկայական պայմաններում (Գծապատկեր 36)՝

- Գնագոյացում ծախսերի միջին մակարդակով գումարած շահույթ,
- Անվանաբերության ապահովումը և նպատակային շահույթի ստացումը,

- Գնի սահմանումը՝ ելնելով արտադրանքի ռեալ արժեքից,
- Գնի սահմանումը, միջին ընթացիկ գնի մակարդակի հիման վրա:

Գծապատկեր 36

Գնագոյացման մեթոդները շուկայական պայմաններում	
	Ծախսերի միջին մակարդակի և շահույթի գումարի հիման վրա գների սահմանում. հիմնված է արտադրանքի ինքնարժեքի չափանշված հավելագնի ավելացման վրա, ընդ որում՝ անտեսվում է արտադրանքի պահանջարկը շուկայում:
	Անվճարաբերության ապահովում և նպատակային շահույթի ստացում. հիմնված է իրացման ծավալների տարբեր մակարդակների ժամանակ ընդհանուր ծախսերի և սպասվելիք հասույթների համադրման վրա:
	Ըստ արտադրանքի իրական արժեքի՝ գների սահմանում. հիմնված է արտադրանքի գների կոնկրետ մակարդակի նկատմամբ գնորդների վերաբերմունքի վրա:
	Ընթացիկ գների միջին մակարդակի հիման վրա գների սահմանում. ապրանքարտադրողը հիմք է ընդունում մրցակիցների գները և ուշադրություն չի դարձնում սեփական ծախսերին կամ արտադրանքի պահանջարկին:

Գնագոյացման ամենահասարակ ձևը կայանում է արտադրանքի ինքնարժեքի վրա գնի որոշակի ստանդարտ հավելում կատարելու մեջ: Հավելումների չափերը տատանվում են լայն սահմաններում, կախված ապրանքի տեսակից: Տվյալ մեթոդի թերությունը կայանում է նրանում, որ արտադրողները հիմնականում դեկավարվում են արտադրության ծախսերով և հաշվի չեն առնվում ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկը շուկայում:

Գների հաշվարկման մեթոդիկան, հաշվի առնելով անվճարաբերության ապահովումը և շահույթի ստացումը, հիմնվում է ընդհանուր ծախսերի (հաստատուն և փոփոխական) և սպասվելիք մուտքերի համեմատության վրա՝ իրացման ծավալի տարբեր մակարդակի դեպքում: Այս դեպքում սահմանվում է ապրանքների թողարկման ծավալի և գնի այնպիսի կապակցում, որն ապահովում է ձեռնարկության անհրաժեշտ շահույթի ստացումը:

Ապրանքի ռեալ արժեքի հիման վրա, գնի սահմանման հիմնական գործոն են հանդիսանում ոչ թե արտադրական ծախսերը, այլ գնորդների ռեակցիան արտադրանքի գնի կոնկրետ չափի վրա: Դրա համար օգտագործվում են գնորդների վրա ազդելու հատուկ ձևեր և հայտնաբերում արժեքավոր տվյալներ գնորդի մասին:

Միջին ընթացիկ գների մակարդակի հիմքի վրա գնագոյացման դեպքում ապրանքարտադրողը հիմք է ընդունում մրցակիցների գինը և գործնականում

ուշադրություն չի դարձնում սեփական ծախսերի կամ ապրանքների ու ծառայությունների պահանջարկի վրա: Այս դեպքում շուկայում գները կողմնորոշվում են առաջարկով, որը մատակարարում է արտադրանքի էական զանգվածը:

Գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական ռեսուրսների մատակարարման և ծառայությունների մատուցման ժամանակ գնագոյացման կարգավորումը նպատակահարմար է իրականացնել վերափոխումների հիման վրա: Քանի որ առևտրամիջնորդական կազմակերպությունների հավելումները թանկացնում են արտադրական միջոցները 25-50 և ավելի տոկոսով, անհրաժեշտ է սահմանել հավելումների սահմանային մակարդակը, միաժամանակ նրանից հանելով ավելացած արժեքի հարկը և տարբերակված վերադիրներն ըստ արտադրության միջոցների տեսակների՝ կախված ապրանքների շրջանառության իրական ծախսերից: Տեխնիկայի մատակարարները դրա վճարը պետք է ստանան միայն սպառողին այն իրացնելուց հետո, ինչը պահանջում է վերացնել կանխավճարը:

Գյուղատնտեսությունում գնագոյացումը կոչված է օժանդակելու արտադրության խթանմանը և արտադրանքի եկամտաբերությանը: Նրա հիմքում պետք է դնել գյուղական ապրանքարտադրողների իրավունքը՝ իրացնելու իրենց արտադրանքը պահանջարկի և առաջարկի հարաբերությամբ որոշվող գներով:

15.3. Գնագոյացման կատարելագործումը

Ագրոարդյունաբերական համալիրի զարգացման վրա պետական գնային և ֆինանսավարկային քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի այնպիսի կարևոր խնդիրների լուծման վրա, ինչպիսիք են՝

- երկրի սննդամթերքներով ինքնաապահովման խթանումը և պետության պարենային անվտանգության հասնելը,
- Գյուղատնտեսության և արդյունաբերության միջև համարժեքային հարաբերություններ ապահովումը,
- Ագրոարդյունաբերական համալիրի առաջին և երրորդ ոլորտներում մենաշնորհի բացասական ազդեցության նվազեցումը գյուղատնտեսության վրա,
- Գյուղատնտեսության ոլորտի արտադրողների եկամուտները ապահովելը, ընդլայնված վերարտադրություն ապահովման մակարդակով,
- Գիտատեխնիկական առաջընթացի նվաճումների օգտագործմանը, արտադրության արդյունավետության աճին, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը սատարելը,
- Պետության ներսում միասնական տնտեսական տարածքի կազմակերպումը, մերձավոր և հեռավոր արտասահմանյան շուկաներ դուրս գալը:

Անհրաժեշտ է գնային և ֆինանսավարկային մեխանիզմների սերտ փոխկապակցվածությունը, քանզի գյուղատնտեսական արտադրողներին միայն դրանց զուգակցումը կարող է ապահովել անհրաժեշտ եկամուտներ՝ նորմալ ընթացիկ գործունեության և ընդլայնված վերարտադրության համար:

Շուկայական տնտեսությունում գնային հարաբերությունները պետք է հիմնվեն հետևյալ սկզբունքների վրա (Գծապատկեր 37)՝

Ագրոարդյունաբերական համալիրում ծախսերը և գների համակարգը ձևավորվում են՝

- գյուղատնտեսությունում օգտագործվող նյութատեխնիկական ռեսուրսների և ծառայությունների ձեռքբերման փուլում,
- գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության և իրացման փուլում,
- գյուղատնտեսական արտադրանքի վերամշակման փուլում,
- առևտրում:

Գծապատկեր 37

Գնային հարաբերությունների սկզբունքները շուկայական տնտեսությունում	
	Գների պետական կարգավորման հետ ազատ գնազույգման զուգակցում
	Պահանջարկի և առաջարկի փոխազդեցությամբ հավասարակշռված գների կազմավորում
	Գյուղատնտեսական արտադրանքի և գյուղատնտեսության համար արդյունաբերական արտադրանքի գների համարժեքության պահպանում
	Առաջարկի գների հաշվարկման ժամանակ նորմատիվային մեթոդների կիրառում
	Ապրանքարտադրողների եկամուտների այնպիսի մակարդակի ապահովում, որը բավարարում է ընդլայնված վերարտադրություն իրականացնելիս
	Գյուղատնտեսության արդյունավետության բարձրացում և արտադրության ծախսերի իջեցում
	Գների տարբերակում ըստ արտադրանքի որակի և իրացման ժամկետների
	Գյուղատնտեսությունում գիտատեխնիկական առաջընթացի խրախուսում
	Պայմանագրային ու ֆինանսավարկային հարաբերությունների փոխադարձ կապի համապատասխանեցում

Ներկայումս գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ծախսերի գերակշռող մասը կազմում են նյութատեխնիկական ռեսուրսները:

ԳԼՈՒԽ 16. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

- 16.1. Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության էությունը
- 16.2. Տնտեսական արդյունավետության գնահատումը
- 16.3. Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները

16.1. Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության էությունը

Արտադրության տնտեսական արդյունավետության հասկացությունը: Յուրաքանչյուր հասարակության տնտեսական առաջընթացի հիմքում ընկած է հասարակական արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացումը: Արտադրության արդյունավետությունը որոշվում է.

- արտադրության հասարակական ծևով,
- արտադրության նպատակային ուղղվածությամբ,
- տվյալ համակարգում գոյություն ունեցող արտադրության առանձնահատուկ գործոններով և արդյունքով:

Արդյունավետության վերին սահմանը հանդիսանում է գոյություն ունեցող ռեսուրսների առավել ռացիոնալ օգտագործման դեպքում հասարակական և անձնական պահանջների բավարարումը:

Տարբերվում են արտադրության տնտեսական և սոցիալ-տնտեսական արդյունավետություն: Սոցիալ-տնտեսական արդյունավետությունն իրենից ներկայացնում է ի հաշիվ արտադրվող արտադրանքի բնակչության պահանջմունքի բավարարման աստիճանը: Այն ևս ուղղված է բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը, մարդու ազատ ժամանակի ավելացմանը և այլն: Արտադրության արդյունավետության տնտեսական և սոցիալական կողմերը չի կարելի հակադրել մեկը մյուսին: Դրանք գտնվում են օրգանական միասնության մեջ:

Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետությունը բարդ տնտեսական կատեգորիա է: Նրանում արտահայտվում են հասարակական արտադրության կարևոր կողմերից մեկը՝ արդյունքայնությունը: Վերջնական արդյունքի բնութագրման ժամանակ անհրաժեշտ է տարբերել արդյունք և տնտեսական արդյունավետություն հասկացությունները: Արդյունքը, դա գյուղատնտեսության մեջ անցկացվող այս կամ այն միջոցառման արդյունքն է: Այսպես, պարարտանյութի կիրառումը արտահայտվում է բերքատվության բարձրացման տեսքով: Սակայն ստացվող արդյունքը պատկերացում չի տալիս պարարտանյութի կիրառման ձեռնտու լինելու մասին: Միայն մի արդյունքով չի կարելի դատել այս կամ այն միջոցառման անցկացման նպատակահարմարության մասին: Այս հարցի առավել լրիվ պատասխան տալիս է տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշը, երբ համեմատվում են արտադրության արդյունքը նյութադրամական միջոցների ծախսերի հետ:

Տնտեսական արդյունավետությունը ցույց է տալիս արտադրության միջոցների և կենդանի աշխատանքի կիրառումից ստացված վերջնական օգտակար արդյունքը, այլ խոսքով, ամբողջական ներդրումների հաստատումը:

Գյուղատնտեսության մեջ դա միավոր տարածության հաշվով կենդանի և առարկայացած աշխատանքների նվազագույն ծախսերով առավելագույն քանակի արտադրանքի ստացումն է:

Գյուղատնտեսության մեջ իրականացվող այս կամ այն միջոցառման որակի գնահատման սահման հանդես է գալիս տնտեսական արդյունավետությունը: Ամբողջ ժողտնտեսության տնտեսական արդյունավետության սահման հանդիսանում է բնակչության մեկ շնչի հաշվով ազգային եկամտի ծավալը: Ազգային եկամուտը, դա ոչ միայն մարդկանց պահանջմունքի բավարարման աղբյուրն է, այլև արտադրության հետագա ընդլայնման և կատարելագործման աղբյուրը:

Գյուղատնտեսության մեջ արդյունավետության սահման հանդիսանում է կենդանի և առարկայացված նվազագույն ծախսերով զուտ եկամտի (համախառն եկամտի) ավելացումը: Այն ձեռք է բերվում ի հաշիվ հողային, նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման:

Տնտեսական արդյունավետության տեսակները - Արտադրության արդյունքը ծախսերի հետ համեմատելու համար հաշվարկում են տնտեսական արդյունավետության հետևյալ տեսակները (Գծապատկեր 38)

Գծապատկեր 38

Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության տեսակները	
	Գյուղատնտեսության, որպես ժողտնտեսության ճյուղի, արդյունավետություն (ճյուղային արդյունավետություն)
	Տնտեսության գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետություն
	Ներտնտեսական ստորաբաժանումների արտադրության արդյունավետություն
	Առանձին գյուղատնտեսական ճյուղերի (բուսաբուծության, դաշտավարության, այգեգործության, անասնաբուծության) արդյունավետություն
	Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի և արտադրանքի տեսակների (ցորեն, կարտոֆիլ, բանջարեղեն, շաքարի ձակնդեղ, կաթ, միս և այլն) արտադրության արդյունավետություն
	Առանձին տնտեսական միջոցառումների (ագրոտեխնիկական, մեխորատիվ, զոոտեխնիկական, անասնաբուժական, ճարտարագիտական և այլն) արդյունավետություն

- ժողտնտեսական արդյունավետություն,
- գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետություն,

- տնտեսության արտադրության արդյունավետություն,
- առանձին ճյուղերի (անասնաբուծություն, բուսաբուծություն) արդյունավետություն,
- ներտնտեսային ստորաբաժանումների (քրիզաղ, ֆերմա, օդակ) արդյունավետություն,
- առանձին մշակաբույսերի արտադրության և արտադրանքի (հացահատիկ, կարտոֆիլ, բանջարեղեն, կաթ, միս և այլն) արդյունավետություն,
- միջոցառման արդյունավետություն (ռոռզման, քիմիացման, գիտատեխնիկական առաջընթացի):

Այս բոլոր արդյունավետությունները անխուսափելիորեն կապված են իրար հետ: Գյուղատնտեսության մեջ վերջնական տնտեսական արդյունավետությունը կախված է բոլոր ռեսուրսների ռացիոնալ և խնայողաբար օգտագործումից, արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցումից և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումից:

16.2. Տնտեսական արդյունավետության գնահատումը

Տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշները - Գյուղատնտեսության տնտեսական արդյունավետության որոշման համար անհրաժեշտ են արտադրության գործընթացի վրա ազդող տարբեր գործոններն արտացոլող կոնկրետ ցուցանիշներ: Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության գնահատման ժամանակ անհարժեշտ է հաշվի առնել վերջնական արդյունքի վրա ազդող գործոնների առանձնահատկությունները: Միայն համակարգված մոտեցումն է հնարավորություն տալիս անցկացել համալիր վերլուծություն և կատարել ճիշտ եզրակացություն գյուղատնտեսական արտադրանքի տնտեսական արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղիների վերաբերյալ:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների համակարգով: Ելակետային են համարվում բնեղեն ցուցանիշները՝ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունն ու գյուղատնտեսական կենդանիների մթերատվությունը:

Սակայն բնեղեն ցուցանիշներն արտացոլում են ձեռք բերված արդյունավետության միայն մի կողմը՝ քանակը: Տնտեսական արդյունքի արտացոլման համար անհրաժեշտ է նաև աշխատանքի ծախսերի ընդհանուր չափը, որոնք ապահովել են տվյալ բերքատվության կամ անասունների մթերատվության մակարդակը: Բերքատվության և անասունների մթերատվության նույն մակարդակը կարելի է ապահովել տարբեր քանակի աշխատանքի և միջոցների ծախսերի պայմաններում: Դեռ ավելին, միևնույն բերքատվության դեպքում կարող է ստացվել տարբեր որակի արտադրանք, որն ազդում է արտադրության արդյունավետության վրա:

Որպեսզի ստացվի արտադրության նյութադրամական միջոցների ծախսերի ու արդյունքի չափակցելի մեծություն, արտադրված արտադրանքի ծավալը վեր է ածվում արժեքային արտահայտության: Արժեքային ցուցանիշներն ունեն ոչ միայն հաշվարկային, այլև տնտեսական նշանակության, քանի որ դրանք մասնակցում են ապրանքադրամական հարաբերությունների զարգացմանը,

իսկ արտադրանքի գինը շուկայում հանդես է գալիս ապրանքի որակում: Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության հիմնական արժեքային ցուցանիշներն են՝ համախառն եկամուտը, զուտ եկամուտը և շահույթը:

Տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշների որոշման մեթոդիկան - Տնտեսական արդյունավետության (ՏԱ) կարևոր ցուցանիշներն են՝ համախառն արտադրանքի (ՀԱ), համախառն եկամտի (ՀԵ), զուտ եկամտի (ԶԵ) և շահույթի (Շ) հարաբերությունը կենդանի և առարկայացված աշխատանքային ծախսումների գումարին:

$$ՏԱ = \frac{ՀԱ}{ԱԾ + ՀԱ\$, Գ\$,}, \frac{ՀԵ}{ԱԾ + ՀԱ\$, Գ\$,}, \frac{ԶԵ}{ԱԾ + ՀԱ\$, Գ\$,}, \frac{Շ}{ԱԾ + ՀԱ\$, Գ\$,},$$

որտեղ՝ ԱԾ-ն արտադրական ծախսերն են, դրան

ՀԱ\$-ը՝ հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքն է (դրամ), որոնցում տեղ է գտել անցյալի առարկայացած աշխատանքը, դրամական արտահայտությամբ:

Գ\$-ն՝ ֆոնդերի արդյունավետության գործակիցն է:

Համախառն եկամուտը կենդանի աշխատանքով մոր ստեղծված արդյունքի արժեքն է: Այն որոշում են համախառն արտադրանքի արժեքից հանելով նրա վրա կատարված նյութական ծախսերը (ՆԾ): Այն բաղկացած է երկու մասից (աշխատավարձից ու զուտ եկամտից):

$$\angle \text{Ե} = \angle \text{Ա} - \text{ՆԾ}$$

Գյուղատնտեսության մեջ համախառն եկամտի մեծությունը կախված է արտադրվող արտադրանքի ծավալից, դրա գնից և նյութական ծախսերի մեծությունից: Համախառն եկամուտի մեծությունը վկայում է արտադրության միջոցներում առարկայացած և կենդանի աշխատանքային ծախսերի օգտագործման արդյունավետության մասին:

Տնտեսությունը կարող է տնօրինել միայն մոր ստեղծված արժեքը, այսինքն՝ համախառն եկամուտը, որը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասը հանդիսանում է աշխատուժի վերարտադրության հիմքը կամ այլ խոսքով ասած, ծառայում է աշխատանքով իր համար ստեղծված պահանջարկի եկամուտներ: Այն աշխատողներին ապահովում է անհրաժեշտ կենսամակարդակ և նյութական ու կուլտուրական բարեկեցություն: Հետևաբար, այն ոչ այլ ինչ է, քան աշխատավարձի ֆոնդ: Համախառն եկամտի մյուս մասը ստեղծվում է լրացուցիչ աշխատանքով և օգտագործվում է հիմնականում կուտակման նպատակով՝ արտադրության հիմնական միջոցների և նյութական շրջանառու ֆոնդերի ավելացման, ընդլայնված վերարտադրության, հասարակական ռեսուրսների և ապահովագրական պաշարների կազմավորման համար:

Զուտ եկամուտը հավելյալ աշխատանքով ստեղծված արդյունքի արժեքն է, որը հաշվարկվում է համախառն արտադրանքի արժեքից հանելով նրա վրա կատարված ծախսերը կամ համախառն եկամտից (ՀԵ) հանելով աշխատուժի վերարտադրության հետ կապված ծախսերը (Ա_վ):

$$\text{ԶԵ} = \angle \text{Ա} - \text{ԱԾ}, \quad \text{կամ} \quad \text{ԶԵ} = \angle \text{Ե} - \text{Ա}_{\text{վ}}$$

Զուտ եկամուտը հանդիսանում է հետագա ընդլայնված վերարտադրության և հասարակական պահանջարկի ֆոնդի աճի հիմնական աղբյուրը: Տարբերում

են ստեղծված և իրացված զուտ եկամուտ: Իրացված զուտ եկամուտը համապատասխանում է տնտեսության շահույթին (Շ): Տարբերում են շահույթի հետևյալ տեսակները՝ հաշվեկշռային, հաշվապահական, գործընթացային, արտադրանքի իրացումից շահույթ, տնտեսական, մաքուր:

Հաշվեկշռային շահույթն իրենից ներկայացնում է արտադրանքի և այլ իրացումների արդյունքում իրացման գործընթացների եկամուտների և ծախսերի սալդոյից:

Հաշվապահական շահույթը, դա գյուղատնտեսական արտադրանքի եկամուտների և դրա վրա կատարված ծախսերի տարբերությունն է:

Տնտեսական գործունեության արդյունքում ստացվող շահույթը, մինչև տոկոսների և հարկերի հաշվառումը, կոչվում է գործընթացային:

Իրացումից ստացված շահույթն իրենից ներկայացնում է գործող գներով հաշվարկված արտադրանքների, առանց արժեքի վրա ավելացվող հարկերի, իրացումից ստացվող հասույթի և ակցիզային, գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ու իրացման վրա կատարված ծախսերի տարբերություն:

Տնտեսական շահույթը, դա հաշվետու ժամանակահատվածում ապրանքարտադրողների բազիսայինի համեմատ կապիտալի հավելածն է:

Մաքուր շահույթը հաշվարկվում է որպես հաշվեկշռային շահույթի և հարկերի միջև տարբերություն:

Շահույթը (Շ) որոշվում է ապրանքային արտադրանքի իրացումից ստացված հասույթից (Հ) հանելով դրա լրիվ ինքնարժեքը (Ի_լ)

$$\text{Շ} = \text{Հ} - \text{Ի}_\text{լ}$$

Շահույթ ունեցող ձեռնարկությունը համարվում է շահութաբեր: Որքան բարձր է շահույթի զանգվածը, այնքան մեծ են ընդլայնված վերարտադրության հնարավորությունները: Շահույթի զանգված ասելով հասկանում են իրացվող զուտ եկամտի ընդհանուր գումարը:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում շահույթը հաշվարկվում է արտադրանքի իրացումից ստացված հասույթից հանելով ավելացրած արժեքը (որը հարկային համակարգի միջոցով մուծվում է պետական բյուջե) և իրացման վրա կատարված ծախսերը: Այն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{Շ} = \text{Հ} - (\text{ԱԱ} + \text{Ի}_\text{լ})$$

որտեղ՝ Հ-ն արտադրանքի իրացումից ստացված հասույթն է, դրամ,

ԱԱ-ն՝ ավելացրած արժեքի հարկի գումարն է, որը հարկվում է, դրամ,

Ի_լ-ն՝ արտադրանքի լրիվ կամ առևտրական ինքնարժեքն է, դրամ:

Ճյուղի համեմատական տնտեսական արդյունավետության հիմնական ցուցանիշն է հանդիսանում մարժեմալ եկամուտը: Այն հաշվարկվում է որպես արտադրանքի իրացումից ստացված հասույթի և ուղղակի փոփոխական ծախսերի տարբերություն: Բուսաբուծության մեջ ուղղակի փոփոխական ծախսերի մեջ են մտնում այնպիսի նյութական ծախսեր, ինչպիսիք են՝ սերմերը, պարարտանյութերը, բույսերի պաշտպանության միջոցները, վառելանյութերը, քսայուղերը, էլեկտրաէներգիայի, տեխնիկայի ընթացիկ նորոգման, արտադրանքի նախնական մշակման, արտադրանքի իրացման հետ կապված ծախսերը և այլ նյութական ծախսեր: Անասնաբուծության մեջ ուղղակի փոփոխական ծախսերի մեջ մտնում են անասնահոտի վերարտադրության, անասնակերի գնման, սերմ-

նավորման, դեղանյութերի, վառելանյութերի, քսայուղերի, էլեկտրաէներգիայի, ջրի, ցամաքի, ընթացիկ նորոգումների, արտադրանքի իրացման վրա կատարվող և այլ նյութական ծախսեր:

Մարժինալ եկամուտը լինում երկու ձևի: Առաջին կարգի մարժենալ եկամուտը որոշվում է իրացված արտադրանքի արժեքից ուղղակի փոփոխական ծախսերը հանելով, իսկ երկրորդ կարգի մարժենալ եկամուտը հաշվարկվում է որպես առաջին կարգի մարժենալ եկամտի և սեզոնային և ժամանակավոր աշխատողների աշխատանքի վարձատրության ու սոցիալական կարիքների համար հատկացումների տարբերություն:

Մարժինալ եկամուտը, որպես տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշ օգտագործում են գյուղատնտեսության առանձին ճյուղերի արտադրանքի արտադրության ու տեխնոլոգիաների ընտրության և համեմատության ժամանակ: Ճյուղի հարաբերական կամ նախընտրելի արդյունավետության որոշման հետ միասին, կարևոր նշանակություն ունի նաև բացարձակ տնտեսական արդյունավետության հաշվարկը, որը բնութագրվում է ստացվող շահույթի չափով:

Ձեռնարկության տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշներից կարևորագույն կատեգորիա է հանդիսանում շահութաբերությունը: Այն արտահայտում է ձեռնարկության եկամտաբերությունն ու շահութաբերությունը:

Եկամտաբերությունը հանդիսանում է համախառն արտադրանքի արժեքի մի մասը, որը մնում է դրա արտադրության վրա կատարված ծախսերը փոխհատուցելուց հետո: **Շահութաբերությունում** արտահայտվում են ոչ միայն կենդանի աշխատանքի, այլև անցյալ աշխատանքի, արտադրանքի իրացման, արտադրության կազմակերպման և դրա կառավարման ծախսերի գումարը: Տարբերում են շահութաբերության երկու տեսակ՝ ժողովնտեսական և տնտեսաշվարկային: Առաջինը որոշվում են ստեղծվող զուտ եկամտի ողջ մեծությամբ, երկրորդը՝ անմիջականորեն իրացված ձեռնարկության կողմից:

Առանձին տեսակի արտադրանքի, ճյուղերի և ողջ տնտեսության արտադրության համեմատական տնտեսական արդյունավետության բնութագրման համար շահույթի բացարձակ մեծության որոշումը բավարար չէ: Անհրաժեշտ է ստացվող շահույթը համադրել արտադրական ծախսերի հետ: Այդ նպատակի համար օգտագործում են հարաբերական ցուցանիշ՝ շահութաբերության մակարդակը, որն արտահայտում է շահույթի և արտադրանքի արտադրության և իրացման հետ կապված նյութական ու աշխատանքային ծախսումների հարաբերությունը, տոկոսային արտահայտությամբ: Այն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևերով՝

$$\epsilon_{\text{գ}} = \frac{\text{ՁԵ}}{\text{ԱՕ}} \cdot 100\%, \quad \zeta_{\text{գ}} = \frac{\text{Շ}}{\text{Ի}_\text{կ}} \cdot 100\%$$

որտեղ՝ ՁԵ-ն զուտ եկամուտն է, դրամ,

Ը-ն արտադրանքի իրացումից ստացված շահույթն է, դրամ,

Ի_կ-ն՝ արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքը, դրամ,

Ե_գ-ն եկամտաբերությունն է ըստ զուտ եկամտի,

Ը_գ-ն շահութաբերության մակարդակը:

Շահութաբերության մակարդակը ցույց է տալիս արտադրանքի արտադրության և իրացման հետ կապված մեկ դրամ նյութական և աշխատանքային ծախսումների հաշվով ստացված շահույթի չափը:

Արտադրական ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության բնութագրման համար որոշում են շահույթի նորման: Այն իրենից ներկայացնում է արտադրանքի իրացումից ստացված շահույթի հարաբերությունը հիմնական և շրջանառու ֆոնդերի միջին տարեկան արժեքին, արտահայտած տոկոսներով:

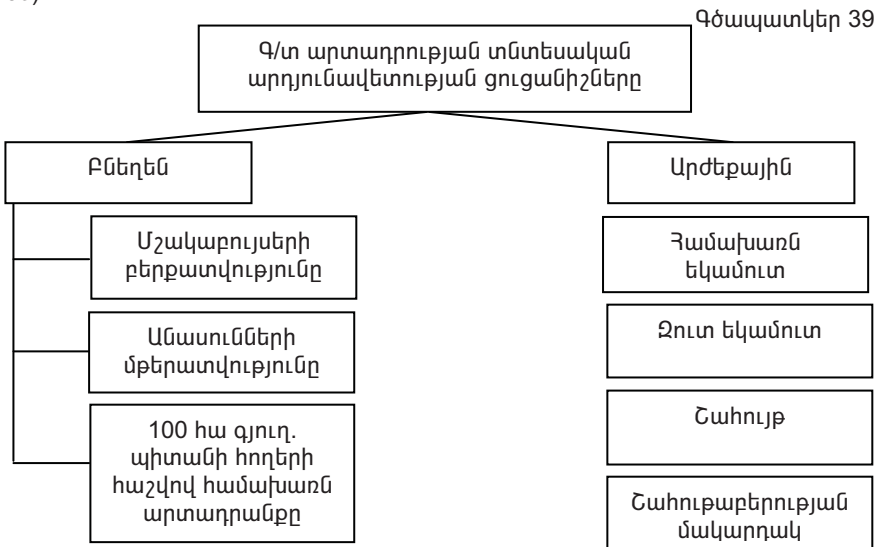
$$\zeta_{\text{G}} = \frac{\zeta}{\text{ՀԱՖ} + \text{ՀՃ}} \cdot 100\%$$

Տնտեսության տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրելիս օգտագործում են նաև այլ կողմնակի ցուցանիշներ, որոնցից են՝ աշխատանքի արտադրողականության, արտադրանքի ինքնարժեքի, ֆոնդերի, ինվեստիցիաների և կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ցուցանիշները:

16.3. Գյուղատնտեսության տնտեսական արդյունավետության հիմնական ցուցանիշները

Ներկա պայմաններում, գյուղատնտեսության զարգացման ամենակարևոր խնդիրներից մեկը հանդիսանում է ճյուղի արդյունավետության բարձրացումը: Արտադրությունը - դա բարդ տնտեսական կատեգորիա է, որում արտադրվում են գործող տնտեսական օբյեկտներն ու արտահայտում ձեռնարկության գործունեության կարևոր կողմերը՝ դրա արդյունքայնությունը:

Գյուղատնտեսության տնտեսական արդյունավետության բնութագրման ժամանակ օգտագործվում են բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների համակարգը: Արդյունավետության բնեղեն ցուցանիշ հանդես են գալիս գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունն ու անասունների մթերատվությունը: Բնեղեն ցուցանիշները հիմք են հանդիսանում տնտեսության արժեքային ցուցանիշների՝ համախառն և ապրանքային արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամտի, շահույթի և շահութաբերության հաշվարկման համար (Գծապատկեր 39):

Համախառն արտադրանքը (ՀԱ) դա որոշակի ժամանակահատվածում (ամիս, եռամսյակ, կիսամյակ, տարի) արտադրված արտադրանքի քանակն է բնեղեն կամ արժեքային արտահայտությամբ, իսկ **ապրանքային արտադրանքը**՝ իրացման բոլոր ուղիներով վաճառած արտադրանքն է:

Համախառն եկամուտը (ՀԵ)՝ համախառն արտադրանքի այն մասն է, որն ստեղծվել է կենդանի աշխատանքով, այսինքն այն իրենից ներկայացնում է նոր ստեղծված արդյունքը:

$$ՀԵ = ՀԱ - ՆԾ,$$

որտեղ՝ ՆԾ-ն նյութական կամ անցյալի առարկայացված ծախսերն են:

Ձուտ եկամուտը (ՁԵ)՝ համախառն արտադրանքի այն մասն է, որն ստեղծվում է հավելյալ աշխատանքով: Այն իրենից ներկայացնում է համախառն արտադրանքի արժեքի և արտադրական ծախսերի կամ դրա ինքնարժեքի տարբերությունը.

$$ՁԵ = ՀԱ - ԱԾ,$$

Ձուտ եկամուտը կարելի է հաշվարկել նաև համախառն եկամուտից հանելով աշխատանքի վարձատրությունը.

$$ՁԵ = ՀԵ - Ա_{վարձ}$$

Տնտեսագիտական հետազոտություններում տարբերում են ստեղծված և իրացված զուտ եկամուտ: Իրացված զուտ եկամտի մի մասը համապատասխանում է ձեռնարկության շահույթի մեծությանը: Հետևաբար, եթե զուտ եկամուտը հաշվարկվում է համախառն արտադրանքի բաշխման ժամանակ, ապա շահույթը (Շ)՝ արտադրանքի իրացումից ստացված հասույթի և դրա լրիվ ինքնարժեքի միջև եղած տարբերությամբ.

$$\mathcal{C} = \mathcal{C} - \mathcal{A}_{\text{ի}}$$

որտեղ՝ Հ-ն՝ արտադրանքի իրացումից ստացված հասույթն է, դրամ

Ա_ի-ն՝ ապրանքային արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքն է:

Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության ընդհանրացնող ցուցանիշը հանդիսանում է շահութաբերության մակարդակը: Այն հաշվարկվում է արտադրանքի իրացումից ստացված շահույթի և լրիվ ինքնարժեքի հարաբերությամբ՝

$$\mathcal{C}_{\text{ց}} = \frac{\mathcal{C}}{\mathcal{A}_{\text{լ}}} \cdot 100\%$$

Այս ցուցանիշներն օգտագործում են, ինչպես ամբողջ գյուղատնտեսության տնտեսական արդյունավետության, այնպես էլ ճյուղի, առանձին արտադրանքի արդյունավետության բնութագրման ժամանակ:

16.4. Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները

Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության բարձրացման գործոնները - Գյուղատնտեսության արդյունավետության վրա ազդում են բազմաթիվ և բազմատեսակ տարբեր գործոններ: Դրանցից մեկը կախված է գյուղատնտեսական ձեռնարկության կոնկրետ անձնակազմի գործունեությունից, մյուսները՝ արտադրության տեխնոլոգիայից և կազմակերպումից, արտադրա-

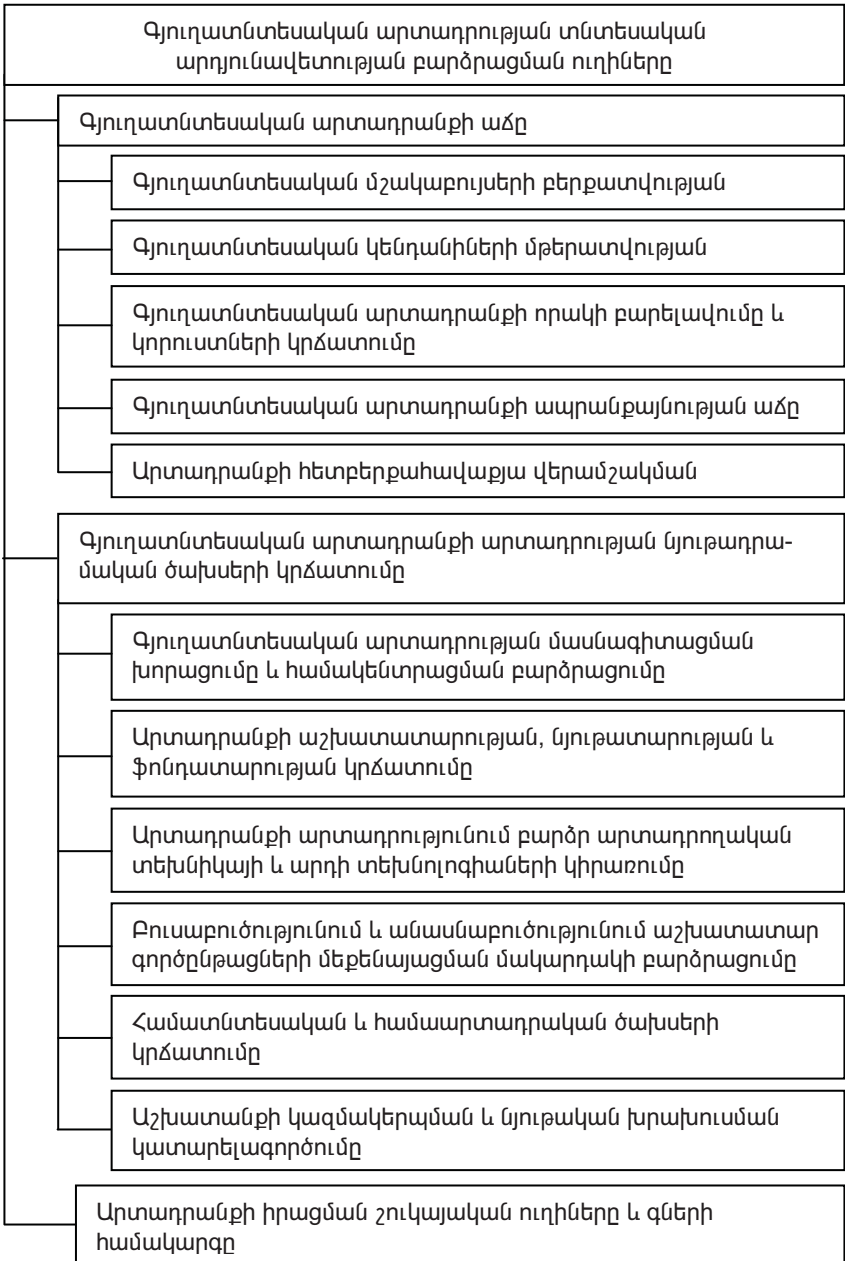
կան ռեսուրսների օգտագործումից, գիտատեխնիկական առաջընթացի ձեռքբերումների ներդրումից: Որպես գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության հիմնական ցուցանիշ հանդես է գալիս արտադրանքի իրացումից ստաված շահույթի զանգվածը: Վերջինս, կախված է գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացումից ստացված հասույթի և արտադրանքի արտադրության և իրացման հետ կապված ծախսերի մեծությունից: Ձեռնարկության շահույթի վրա էական ազդեցություն են գործում արտադրանքի իրացման գները, ինչպես նաև, ապրանքային արտադրանքի ծավալը: Իր հերթին կոնկրետ տեսակի գյուղատնտեսական արտադրանքի գները ձևավորվում են առաջարկի և պահանջարկի ներգործության տակ և շատ բանով կախված են արտադրանքի իրացման ուղիներից:

Արտադրանքի իրացումից ստացված հասույթի վրա մեծ ազդեցություն է գործում արտադրանքի որակը: Շուկա բերված արտադրանքի քանակը կախված է դրա որակից, քանի որ ոչ ստանդարտ և ցածրորակ արտադրանքն իրացվում է համեմատաբար ցածր գներով կամ ընդհանրապես չի իրացվում: Հատկապես, մեծ ուշադրություն է դարձվում ցորենի, շաքարի ճակնդեղի, բանջարեղենի, խաղողի, պտղի, կաթի և այլ գյուղատնտեսական արտադրանքի որակի վրա: Այսպես, ցորենում սպիտակուցների, շաքարի ճակնդեղում և խաղողում՝ շաքարայնության, լուլիկում՝ չոր նյութերի պարունակության իջեցումը բերում է արտադրանքի իրացման գների նկատելի իջեցում, և տնտեսությունը մեծ կորուստներ է ունենում:

Շահույթի չափերի վրա ազդող գործոնները գտնվում են փոխադարձ սերտ կապի մեջ և դրանցից մեկի փոփոխությունը բերում է մյուսի համապատասխան փոփոխության: Այսպես, իրացվող արտադրանքի չափերը ազդեցություն են գործում շահույթի զանգվածի և դրամական հասույթի վրա: Միևնույն ժամանակ, դրամական հասույթի մեծությունը կախված է համախառն արտադրանքից և ապրանքայնության մակարդակից:

Արտադրության արդյունավետության բարձրացման ուղիները: Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղին հանդիսանում է համախառն արտադրանքի ավելացումը, դրա արտադրության վրա կատարված ծախսերի իջեցումը և իրացման ուղիների կատարելագործումը (Գծապատկեր 40):

Արտադրության վերջնական արդյունքի վրա էական ազդեցություն է գործում արտադրանքի արտադրության և իրացման վրա կատարված նյութադրամական ծախսերի մեծությունը: Արտադրական ծախսերի կրճատումը մեծ մասամբ որոշվում է ձեռնարկության հողային, աշխատանքային և նյութական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմամբ: Բուսաբուծական արտադրանքի վրա կատարված ծախսերի կառուցվածքում բարձր տեսակարար կշիռ են կազմում սերմերը, տնկանյութը, աշխատավարձը, աշխատանքի վարձատրությունը, իսկ անասնաբուծության մեջ՝ կերերն ու հիմնական միջոցների ամորտիզացիան: Այս կապակցությամբ, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության և բերքահավաքի համալիր մեքենայացման ներդրումը կմասսոի կենդանի աշխատանքային ծախսերի կրճատմանը, և հետևաբար, նյութադրամական ծախսերում կնվազի աշխատանքի վարձատրության ծավալը:

Արտադրության ծավալի մեծացմանը, արտադրանքի որակի բարելավմանը և ծախսերի կրճատմանը կարելի է հասնել նաև ճանապարհատրանսպորտային տնտեսության զարգացման, արտադրությունում արտադրանքի արտադրության նոր ձևերի ու մեթոդների ստեղծման և ներդրման, արտադրության բոլոր միջոցների խնայողաբար ծախսերի հաշվին:

Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման համակարգում հատուկ դեր է հատկացվում արտադրանքի իրացման ուղիների ընտրությանը: Շուկայի պայմաններում ծեռնարկության հնարավորությունները գյուղատնտեսական արտադրանքի վաճառքն առավել արդյունավետ ուղիներով կազմակերպումը նպաստում է տնտեսական գործունեությունից լրացուցիչ չափով եկամտի ստացմանը:

ԳԼՈՒԽ 17. ԸՆԴՀԱՆՎԱԾ ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿՈՏԱԿՈՒՄՆԵՐԸ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՃ

17.1. Ընդլայնված վերարտադրության տնտեսական իմաստը

17.2. Ընդլայնված վերարտադրությունը և գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի բաշխումը

17.3. Ընդլայնված վերարտադրության պայմաններն ու աղբյուրները գյուղատնտեսության մեջ

17.1. Ընդլայնված վերարտադրության տնտեսական իմաստը

Պարզ և ընդլայնված վերարտադրության հասկացությունը: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությունն իրականացվում է անընդհատ և կրկնվում է տարեց-տարի: Դա պայմանավորված է նրանով, որ հասարակությունը կարիք ունի գյուղատնտեսական մթերքների սպառման: Արտադրությունը հանդիսանում է հետագա սպառման հիմքը, իսկ սպառումը հանդես է գալիս որպես արտադրության գլխավոր պատվիրատու: Հետևաբար, արտադրության և սպառման գործակիցները սերտորեն փոխկապակցված են և լրացնում են միմյաց:

Վերարտադրությունը դա հասարակական արտադրության գործընթացի կրկնությունն է արտադրության բաշխման, փոխանակման և սպառման փուլերում:

Վերարտադրությունը լինում է պարզ և ընդլայնված: Պարզը դա այն վերարտադրությունն է, երբ արտադրանքի արտադրության չափերը հաջորդ փուլերում չեն փոփոխվում: Ընդլայնված վերարտադրությունը, դա այն վերարտադրությունն է, երբ արտադրանքի արտադրության ծավալներն անընդհատ ավելանում են: Ընդլայնված վերարտադրության իրականացման համար պահանջվում են նախորդ փուլի նկատմամբ լրացուցիչ նյութա-դրամական միջոցներ, և պարտադիր պայման է հանդիսանում տնտեսությունում կուտակումների առկայությունը:

Ընդլայնված վերարտադրության օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը և դրա զարգացման տեմպերը թելադրվում է արտադրության միջոցների սեփականության ձևով, իսկ արտադրության ընդլայնման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը՝ հիմնական տնտեսական օրենքի բնույթով, որը նախատեսում է սննդամթերք-

ների, ապրանքների այլ տեսակների և ծառայությունների նկատմամբ բնակչության աճող պահանջմունքների բավարարում:

Ընդլայնված վերարտադրությունը տեղի է ունենում արդյունաբերության և գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման որոշակի համամասնության պայմաններում, արդյունաբերության գերակայությամբ: Դա պայմանավորված է նրանով, որ մի կողմից գյուղատնտեսությունը արդյունաբերությանը մատակարարում է անհրաժեշտ տեխնիկական հումք, մյուսից՝ ներկայացնում է աճող պահանջարկ՝ արտադրության միջոցների՝ գյուղատնտեսական մեքենաների, հանքային պարարտանյութերի, թունաքիմիկատների, վառելիքի և այլ նյութերի նկատմամբ:

Ընդլայնված վերարտադրությունը ներառում է գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի, արտադրության միջոցների և որակյալ աշխատուժի վերարտադրությունը: Այսպիսի վերարտադրության հատկանիշներն ու բնութագրերը հանդիսանում են՝

- համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամուտների ավելացումը,
- աշխատանքի արտադրողականության աճը,
- համախառն արտադրանքում փոխհատուցման ֆոնդի կրճատումը,
- կուտակման և պահանջարկի ֆոնդերում հատկացումների աճը,
- շահութաբերության մակարդակի բարձրացումը:

Ընդլայնված վերարտադրության հիմնական ձևը գյուղատնտեսության մեջ հանդիսանում է ճյուղի ինտենսիվացումը՝ նյութական, աշխատանքային և ֆինանսական ռեսուրսների օգտագործման տնտեսական արդյունավետության անշեղ բարձրացման պայմաններում:

Ընդլայնված վերարտադրության առանձնահատկությունները գյուղատնտեսության մեջ: Դրանք սերտորեն կապված են արտադրության բնական գործընթացների, մասնավորապես՝ բնակլիմայական գործոնների, բույսերի և կենդանիների զարգացման կենսաբանական պայմանների, արտադրության այնպիսի միջոցի առկայության հետ, ինչպիսին է հողը:

Յուրաքանչյուր գոտու եղանակային ու կլիմայական պայմանները տարվա ընթացքում ազդում է արտադրական գործունեության արդյունքների և արդյունավետության վրա: Փորձը ցույց է տալիս, որ տարբեր տարիներին միանման նյութադրամական և աշխատանքային ծախսերը միևնույն տարում կամ դրա հարակից գոտում ապահովվում են տարբեր քանակի արտադրանք:

Գյուղատնտեսության մեջ ընդլայնված վերարտադրության գործընթացում, կապված գյուղատնտեսական արտադրության սեզոնայնության, ինչպես նաև արտադրության ու աշխատանքի ժամանակի չհամընկնելու հետ, նկատվում է շրջանառու միջոցների դանդաղում: Հետևաբար գյուղատնտեսական առանձին տեսակի արտադրանքի արտադրության համար ձեռնարկությանն անհրաժեշտ է ապահովել անհրաժեշտ քանակի սերմեր, կերեր, պայքարի քիմիական միջոցներ, պարարտանյութեր, վառելանյութ, քսայուղեր և այլն: Ճյուղում կապիտալ ներդրումների պահանջն աճում է դրանց համեմատաբար ցածր փոխհատուցման դեպքում: Տարվա ընթացքում արդյունավետ չեն օգտագործվում աշխատանքային ռեսուրսները:

Գյուղատնտեսության ճյուղում ստացված արտադրանքի մի մասը չի իրացվում, այլ բնամթերային ձևով մասնակցում է հաջորդ արտադրական գործ-

ընթացին: Դա վերաբերվում է սերմերին, տնկանյութերին, կերերին, օգտակար պարարտանյութերին: Այսպիսով, յուրաքանչյուր գյուղատնտեսական ձեռնարկություն կարող է ակտիվորեն ներգործել հաջորդ գործընթացում օգտագործվող սեփական արտադրության նյութական ռեսուրսների արտադրության աճի և որակի բարձրացման միավոր արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման վրա:

Գյուղատնտեսության ընդլայնված վերարտադրության ոչ պակաս կարևոր առանձնահատկություններից են նաև այն, որ այստեղ ստեղծվում է ինչպես արտադրության միջոցներ, այնպես էլ սպառման առարկաներ: Դա իր հերթին հուշում է, որ արտադրանքի հիմնական տեսակների արտադրության ծավալների ավելացման համար անհրաժեշտ է ապահովել սերմերի, տնկանյութերի, կերերի, մայրական գլխաքանակի և օրգանական պարարտանյութերի արտադրության առաջընթաց աճ:

Գյուղատնտեսության մեջ որպես արտադրության գլխավոր միջոց հանդես է գալիս հողը, որն ունի մի շարք ուրույն առանձնահատկություններ: Այն տարածականորեն սահմանափակ է, հետևաբար, մյուս արտադրության միջոցների նման վերարտադրության ենթական չէ: Հողի, որպես արտադրության միջոցի, ընդլայնված վերարտադրությունը կայանում է նրա բերրիության վերականգնումը և բարձրացումը: Դրան կարելի է հասնել ի հաշիվ հողի ռացիոնալ օգտագործման, քիմիացման, մելորացման, երկրի տարբեր գոտիներում երկրագործության գիտական հիմնավորման համակարգի ներդրման:

Հողի հետ միասին գյուղատնտեսության մեջ յուրահատուկ արտադրության միջոցներն են հանդիսանում կենդանի օրգանիզմները, որոնց վերարտադրությունը ենթարկվում է նրանց զարգացման բնական օրենքներին: Գյուղատնտեսության մեջ մշակաբույսերի վեգետացիոն և անասունների վերարտադրության ժամկետները անհնարին է էականորեն փոփոխել, հետևաբար ճյուղի վերարտադրության գործընթացը ձեռք է բերում առանձնահատուկ բնույթ:

Գյուղատնտեսության մեջ վերարտադրության գործընթացին հատուկ է պարբերության տարեկան տևողությունը: Վերարտադրության տարեկան տևողությունը և արտադրության սեզոնային բնույթը բացասաբար է անդրադառնում գյուղատնտեսական արտադրության արդյունքների վրա: Այստեղ, շրջանառու ֆոնդերը համեմատաբար երկար ժամանակ գտնվում են արտադրական պաշարներում (սերմեր, տնկանյութ, կերեր), իսկ դրանց կանխավճարի համար ծախսվում են խոշոր դրամական միջոցներ: Ընդլայնված վերարտադրության հնարավորությունները կախված է ճյուղի համար նախատեսված գյուղատնտեսական արտադրանքի և արտադրության միջոցների, աշխատանքի և ծառայությունների պարիտետային գնից:

17.2. Ընդլայնված վերարտադրությունը և գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի բաշխումը

Հասարակական ամբողջական արտադրանք հասկացությունը: Հասարակական ամբողջական արտադրանքը իրենից ներկայացնում է աշխատանքի հասարակական բաժանման համակարգում բազմաթիվ ճյուղերի և ձեռնարկությունների փոխադարձ բարդ կապերի և գործունեության արդյունք: Դրա վերարտադրությունը արտահայտում է ամբողջ հասարակության և աշխատողների, ինչպես նաև ձեռնարկությունների և աշխատողների, ձեռնարկության և

պետության միջև հարաբերակցությունը: Հասարակական ամբողջական արտադրանք ստեղծվում է նյութական արտադրության ճյուղերում, աշխատողների արտադրողականության աշխատանքով: Այն հանդես է գալիս համախառն, ազգային և հասարակական ներքին արտադրանքի տեսքով: 2009թ. հասարակական ամբողջական արտադրանքի կառուցվածքում գյուղատնտեսությունը կազմում է 17,8%:

Հասարակական ամբողջական արտադրանքը բաղկացած է երկու մասից՝ արտադրության համար պահանջվող միջոցների փոխանցվող և նոր ստեղծվող արժեքից: Այսպիսով, հասարակական ամբողջական արտադրանքը, արժեքային տեսքով, կարելի է ներկայացնել հետևյալ բանաձևով՝

$$C+V+M,$$

որտեղ՝ C-ն՝ ծախսված արտադրության միջոցների արժեքն է, այն ստեղծվում է անցյալի աշխատանքով և փոխանցվում է տվյալ փուլում արտադրվող արտադրանքին:

(V+M)-ը նոր ստեղծված արժեքն է: Այն ստեղծվում է արտադրության տվյալ կոնկրետ փուլում ծախսված կենդանի աշխատանքով:

Հասարակական ամբողջական արտադրանքի համանման հասկացություն է գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը: Բնաիրային ձևով այն իրենից ներկայացնում է արտադրության միջոցների և իրացվող առարկաների տեսքով: Այստեղ արտադրության միջոցները հանդես են գալիս սերմերի, կերերի, հումքի, վառելանյութի, քսայուղերի, պարարտանյութերի, քիմիկատների տեսքով, իսկ սպառման առարկաները՝ դա իրացման համար պատրաստի արտադրանքն է: Գյուղատնտեսության մեջ ընդլայնված վերարտադրությանը բնութագրական է արտադրական գործընթացի յուրաքանչյուր հաջորդ փուլի համար անհրաժեշտ քանակով լրացուցիչ ռեսուրսների ուղարկելը: 2009թ. ՀՀ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը կազմեց շուրջ 555,2 մլրդ դրամ:

Համախառն արտադրանքի բաշխումը - Ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը ընդունված է բաշխել հետևյալ ֆոնդերի՝ փոխհատուցման ֆոնդի՝ (C) ((հիմնական միջոցների (C1), շրջանառու միջոցների (C2)) գծով նյութական ծախսումներն են), սպառման (v) և կուտակման (m) (Գծապատկեր 41):

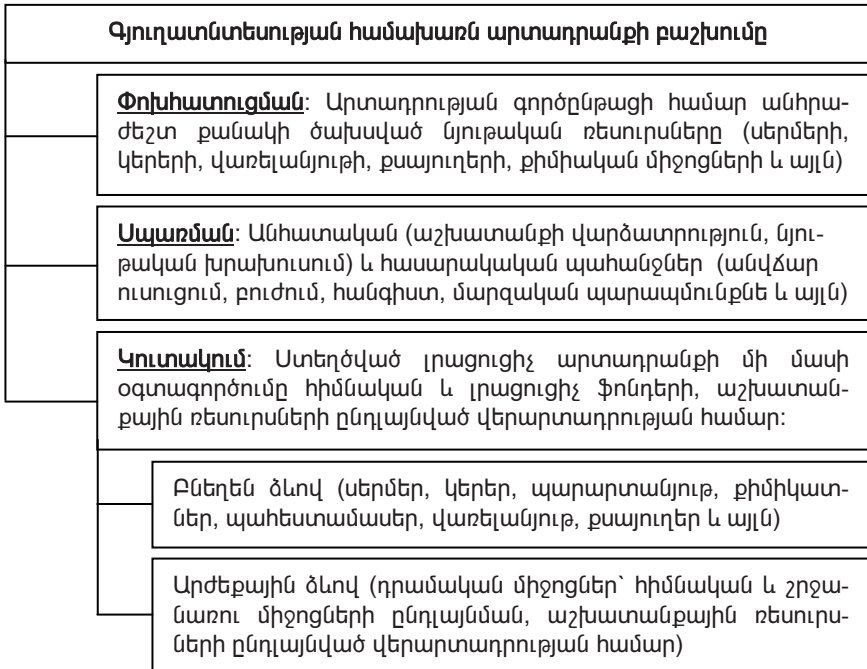
Ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ համախառն արտադրանքի բաշխման կարևոր պայմաններից մեկը հանդիսանում է փոխհատուցման ֆոնդի ստեղծումը:

Գյուղատնտեսության մեջ բնեղեն արտահայտությամբ ծախսված նյութական ռեսուրսների փոխհատուցումը կատարվում է արտադրանքի մի մասի իրացման ուղիով՝ արտադրության նոր միջոցների գնման և ամորտիզացիոն ֆոնդի ձևավորման համար: Ընդ որում անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ փոխհատուցման ֆոնդը չի համընկնում ծախսված արտադրության միջոցների արժեքի հետ: Սա բացատրվում է նրանով, որ արտադրության արդյունաբերական միջոցների արժեքը և սեփական նյութական ռեսուրսների ինքնարժեքը ըստ տարիների փոփոխվում է:

Արտադրության պահանջվող միջոցների արժեքի էական փոփոխություն հատկապես դիտարկվում է շուկայական տնտեսության անցման ժամանակ, սկսած 1991թ.-ից: Այս կապակցությամբ արտադրության նախորդ գործընթացի փոխհատուցման գումարը չի համապատասխանում ընթացիկ տարվա համար

անհրաժեշտ նյութական միջոցների համար պահանջվող ծախսերի մեծությամբ: Տեսականորեն, փոխհատուցման ֆոնդը արտահայտում է ձեռնարկության արտադրության միջոցները ձևավորող իրական ծախսեր, որոնք պետք է փոխհատուցվեն հաջորդ արտադրական գործընթացում:

Գծապատկեր 41

Որոշակի պայմաններում, փոխհատուցման ֆոնդը կարող է ծառայել կուտակման լրացուցիչ աղբյուր: Դրան կարելի է հասնել աշխատանքի արտադրողականության աճի, գյուղատնտեսության մեջ արտադրվող նյութական միջոցների որակի բարելավման, դրանց ինքնարժեքի իջեցման շնորհիվ: Եթե ծախսված սերմերի և կերերի փոխարեն համախառն արտադրանքից կարելի է առանձնացնել բարձր որակական հատկանիշներով արտադրության միջոցներ (սերմեր, տնկանյութ, կերեր), ապա հաջորդ արտադրական գործընթացում կարելի է առանց լրացուցիչ ծախսերի բարձրացնել գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունը և անասունների մթերատվությունը:

Փոխհատուցման ֆոնդում ամորտիզացիոն ֆոնդի ավելացման հետ միասին դրա ճիշտ օգտագործումն ունի կարևոր նշանակություն: Այսպես, լրիվ վերականգնման համար նախատեսված ամորտիզացիոն հատկացումների հաշվին կարելի է ձեռք բերել նոր տեխնիկա, կատարել լրացուցիչ արտադրական հզորությունների շինարարություն, առանց սպասելու մեքենաների և սարքա-

վորումների ֆիզիկապես մաշվելուն և արտադրության գործընթացից դրա դուրս գրմանը:

Հետևաբար, փոխհատուցման ֆոնդի ձևավորման և դրա օգտագործման նշանակությունը աճում է գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում դրա բացարձակ չափերի և տեսակարար կշռի ավելացման չափով: Ընդլայնված վերարտադրության տեսանկյունից համախառն արտադրանքի արժեքում փոխհատուցման ֆոնդի կրճատումը հանդիսանում է բարենպաստ, սակայն նկատվում է դրա ավելացում: Գյուղատնտեսական ձեռնարկություններում կոնկրետ արտադրական գործընթացում սպառված արտադրության միջոցների արժեքը որոշվում է ըստ փաստացի ծախսերի: Արտադրության սեփական միջոցները փոխհատուցվում են ըստ ինքնարժեքի (կերեր, սերմեր, տնկանյութ), իսկ զնովին՝ ըստ ձեռք բերման գների և դրանց տեղ հասցնելու ծախսերի:

Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքը, տվյալ տարում, հաշվարկվում է դրա իրացման գործող փաստացի գներով: Մինչ շուկայական տնտեսության անցնելը, ձեռնարկության համախառն արտադրանքում փոխհատուցման ֆոնդը կազմում էր դրա արժեքի մոտ 40%-ը: Վերջին տարիներին, գյուղատնտեսությանը արդյունաբերական ձեռնարկություններին մատակարարած և գյուղատնտեսական ձեռնարկություններին իրացվող արտադրանքի վրա սահմանած անհամամասնական գների հետևանքով, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում, փոխհատուցման ֆոնդի մասնաբաժինը հասավ մինչև 60-67%-ի:

Համախառն արտադրանքի արժեքից փոխհատուցման ֆոնդը հանելուց հետո մնում է համախառն եկամուտը: Այն իրենից ներկայացնում է գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության կարևոր ցուցանիշներից մեկը: Երկրի մասշտաբով համախառն եկամուտը հանդես է գալիս որպես ազգային եկամուտ: Գյուղատնտեսության մեջ համախառն եկամուտը երբեմն կոչում են «մաքուր արտադրանք»: Այս ցուցանիշը կարևոր սոցիալ-տնտեսական նշանակություն ունի: Այն որոշվում է՝ ա) որպես աշխատանքի վարձատրության և զուտ եկամուտը, բ) որպես համախառն արտադրանքի և նյութական ծախսերի տարբերություն: Համախառն եկամտի ավելացումը, կենդանի և առարկայացված աշխատանքի նվազագույն ծախսերի դեպքում, ծառայում է որպես գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության չափանիշ:

Համախառն եկամուտը հանդիսանում է աշխատանքի վարձատրության ֆոնդի աղբյուր, հասարակական սպառման ֆոնդի ձևավորման, կուտակման, հետևաբար և ընդլայնված վերարտադրության աղբյուր: Բաշխման գործընթացում համախառն եկամուտից հիմնական և լրացուցիչ վարձատրությունն առանձնացնելուց հետո մնում է զուտ եկամուտը:

Ձեռնարկության համախառն եկամուտի ընդհանուր զումարում ամենաբարձր տեսակարար կշիռ կազմում է սպառման ֆոնդը: Սպառման ֆոնդի հիմնական մասը ներկայացնում է աշխատանքի վարձատրությունը, իսկ մյուս մասը ստացվում է սպառման հասարակական ֆոնդերից, որոնք ձևավորվում են զուտ եկամտի հաշվին: Գյուղատնտեսության աշխատողների միջին ամսեկան աշխատավարձը բավականին ցածր է, քան տնտեսության ճյուղերում: Ձեռնարկության զուտ եկամուտի բաշխման ժամանակ դրա մի մասը մնում է տնտեսությունում և օգտագործվում է կուտակումների և հասարակական սպառման

համար: Այսպիսով, կուտակման ֆոնդը ստեղծվում է զուտ եկամտից և հանդիսանում է գյուղատնտեսության ընդլայնված վերարտադրության կարևոր աղբյուր:

Համախառմ և զուտ եկամուտների բացարձակ չափերի, կուտակման ֆոնդի աճի, ընդլայնված վերարտադրության տեմպերի արագացման գլխավոր պայման հանդիսանում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը: Շուկայական տնտեսության անցման պայմաններում, երբ նկատվում է ձեռնարկության տնտեսական զարգացման մակարդակի և աշխատողների աշխատավարձի իջեցում, զուտ եկամտում՝ կուտակման ֆոնդի տեսակարար կշռի կրճատում, իսկ ընդլայնված վերարտադրությունն իրականացվում է հիմնականում վարկերի կամ պետական դոտացիաների հաշվին, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումն ունի առանձնահատուկ նշանակություն:

Աշխատանքային ռեսուրսների և արտադրության միջոցների վերարտադրությունը: Գյուղատնտեսության մեջ ընդլայնված վերարտադրության հիմնական խնդիրն է՝ համախառմ արտադրանքի ավելացումը: Այն հնարավոր է դառնում միայն ի հաշիվ արտադրության միջոցների ավելացման և գյուղատնտեսության մեջ զբաղված բարձրորակ աշխատանքային ռեսուրսների ընդգրկման:

Գյուղատնտեսության մեջ բարձրորակ կադրերի վերարտադրությունն իրականացվում է աշխատողների որակավորման, գիտական մակարդակի բարձրացման, մասնագիտացման վարպետության բարձրացման ուղիով: Գյուղատնտեսական արտադրության ծավալների մեծացման համար անհրաժեշտ է ներգրավել լրացուցիչ, նոր, ավելի արտադրողական մեքենաներ, առաջատար տեխնոլոգիաներ, իսկ սա իր հերթին պահանջում է բարձր որակավորում ունեցող կադրերի և մասնագետների պատրաստում՝ գիտատեխնիկական նվաճումների արդյունավետ օգտագործման համար: Աշխատանքային ռեսուրսների ընդլայնված վերարտադրության համար բնութագրական է հանդիսանում հետևյալ օրինաչափությունները՝

- բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական կրթությամբ մասնագետների տեսակարար կշռի ավելացումը,
- մեխանիզատորական կադրերի ընդհանուր թվի աճը,
- արտադրության ագրարային ոլորտում, տնտեսությունների, միավորումների և ընկերությունների միջև աշխատողների ճիշտ բաշխումը,
- ամբողջ աշխատունակ բնակչության արդյունավետ զբաղվածության ապահովումը գյուղատնտեսության մեջ,
- աշխատանքային ռեսուրսների բարձր արտադրողականությամբ օգտագործման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծում,
- կադրերի մշտական պատրաստում, վերապատրաստում և այլն:

Շուկան խախտեց աշխատանքային ռեսուրսների ընդլայնված վերարտադրության համար այս օրինաչափություններն ու պայմանները:

Գյուղատնտեսության մեջ արտադրության միջոցների և աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման կարևոր պայման է հանդիսանում մասնագետների տեխնոլոգիական, տեխնիկական և տնտեսական պատրաստումը և գյուղատնտեսական ձեռնարկություններում նրանց ամրացումը: Մինչդեռ ներկայումս ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում, անմիջականորեն արտադրության մեջ, բացառությամբ անասնաբույժներից, լիովին բացակայում են մասնագիտական կադրերը, չնայած Հայաստանի պետական ագրարային համալ-

սարանը տարեկան թողարկում է 1,2-1,5 հազար բարձրորակ մասնագիտական կադրեր: Մյուս կողմից ամրացումը խրախուսում է աշխատանքի վարձատրության մակարդակի և արտադրական գործունեությունից եկամուտի ստացումը: Պրակտիկան ցույց է տվել, որ աշխատանքի վարձատրության չափը ձեռնարկությունների արտադրական և սոցիալական ամբավարար պայմաններում պետք է փոխհատուցի աշխատողների բարոյական և ֆիզիկական ջանքերը: Աշխատուժի ցածր պահանջարկի և համեմատական բարձր առաջարկի մակարդակների պայմաններում, առանձին գոտիներում աշխատուժի գինն իջնում է նվազագույնի:

Հանրապետությունում, տնտեսական ռեֆորմի տարիներին գյուղատնտեսական արտադրությունում, ապագա կադրերի ձևավորման հետ կապված, առաջ եկան որոշակի դժվարություններ: Այդ ժամանակահատվածում տեղի ունեցավ գյուղատնտեսության կադրերի հույս՝ դեպի մասնավոր ձեռնարկատիրական գործունեություն և այլ արտադրության ոլորտներ: Ներկայումս, հանրապետությունում չկա մեխանիզատորական կադրերի պատրաստման միջնակարգ մասնագիտական հաստատություններ: Գյուղատնտեսության բնագավառում կրճատվել են մեխանիզատորների, անասնապահների և այլ մասնագետների թիվը:

Այս կապակցությամբ, գյուղատնտեսության զարգացման կարևոր խնդիրներից մեկը պետք է հանդիսանա գյուղատնտեսական մասնագիտացված կադրերի պատրաստումն ու վերապատրաստումը, ինչպես նաև մարզերում ու գյուղերում մասնագիտական կոոպերատիվ ծառայությունների ստեղծումը:

Ընդլայնված վերարտադրության կարևոր պայման է հանդիսանում հիմնական արտադրական ֆոնդերի և շրջանառու միջոցների աճն ու կատարելագործումը: Ընդլայնված վերարտադրության գործընթացում տեղի է ունենում օգտագործված հիմնական և շրջանառու միջոցների փոխհատուցում, ինչպես նաև գիտատեխնիկական առաջընթացի հիման վրա առավել լավ որակի լրացուցիչ միջոցների ներգրավում: Սա տեղի է ունենում շնորհիվ գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացման՝ գյուղատնտեսության մեջ նոր, բարձր արտադրողական մեքենաների, տրակտորների, բերքահավաք մեքենաների, առաջավոր տեխնոլոգիաների, բարձր մթերատու անսունների և գյուղատնտեսական մշակաբույսերի հիբրիդների, բարձրորակ նյութական ռեսուրսների ներդրման:

Շուկայական տնտեսության անցման ընթացքում, կապված գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության ծավալների կրճատման հետ, նկատվում է տրակտորների, կոմբայնների, գյուղատնտեսական մեքենաների նկատմամբ պահանջարկի իջեցում: Շատ ձեռնարկություններ դադարել են դրանք ձեռք բերել, որը հանրապետությունում հիմնականում կապված է հողերի մասնատվածության և ֆինանսական ռեսուրսների բացակայության հետ: Ներկայումս, ՀՀ գյուղատնտեսության ճյուղում կա ընդամենը 14777 տրակտոր, որի 90%-ն ունեն 30 և ավելի տարվա փաստացի ծառայության ժամկետ:

Այս բոլորը վկայում են այն մասին, որ ներկա ժամանակաշրջանում հանրապետության գյուղատնտեսության ճյուղում, ոչ միայն չի իրականացվում համախառն արտադրանքի, աշխատանքային ռեսուրսների, արտադրության միջոցների ընդլայնված, այլ անգամ պարզ վերարտադրություն:

Գյուղատնտեսական հիմնական արտադրանքների հետագա ավելացումը պետք է սերտորեն կապված լինի ագրարային ոլորտին անհրաժեշտ քանակի

գյուղտեխնիկայի մատակարարման և գյուղատնտեսության բարձրորակ կադրերի պատրաստման, վերապատրաստման և նրանց գյուղատնտեսական արտադրությունում ամրացնելու հետ:

17.3. Ընդլայնված վերարտադրության պայմաններն ու աղբյուրները գյուղատնտեսության մեջ

Ընդլայնված վերարտադրության պայմաններն ու աղբյուրները: Գյուղատնտեսության մեջ ընդլայնված վերարտադրության իրացման համար են պահանջվում անհրաժեշտ նյութական ռեսուրսներ և որոշակի պայմաններ: Ընդլայնված վերարտադրություն կարող է տեղի ունենալ միայն աշխատանքի արտադրողականության բարձր մակարդակի պայմաններում, որը նպաստում է լրացուցիչ արտադրանքի ստացմանը: Հետևաբար, ընդլայնված վերարտադրության գլխավոր պայմանը հանդիսանում է զուտ եկամուտի ստացումը և կուտակման ֆոնդի ստեղծումը: Ձեռնարկության ընդլայնված վերարտադրությունը կարող է իրականացվել միայն այն դեպքում, երբ լրացուցիչ արտադրանքի մի մասը գնում է կուտակման ֆոնդի ստեղծման համար:

Գյուղատնտեսության մեջ կուտակման ֆոնդը ստեղծվում է ինչպես բնեղեն, այնպես էլ արժեքային ձևերով: Ըստ որում, կուտակման համար կարող են օգտագործվել ինչպես սեփական, այնպես էլ փոխառու միջոցները:

Սեփական աղբյուրներին են վերաբերվում զուտ եկամուտի հաշվին ստացվող հիմնական, շրջանառու և պահուստային ֆոնդի միջոցները: Դրանք կարող են հանդես գալ բնեղեն տեսքով (սերմեր, տնկանյութ, կերեր և այլն), որոնք արտադրվել են տվյալ տնտեսությունում, ինչպես նաև արժեքային արտահայտությամբ այդ միջոցների գնման համար (հանքային պարարտանյութեր, վառելանյութ, քսայուղեր, պահեստամասեր և այլն):

Գյուղատնտեսության մեջ ընդլայնված վերարտադրության այս աղբյուրների կողքին հանդես է գալիս և լրացուցիչ զուտ եկամուտը՝ դիֆերենցիալ ռենտայի տեսքով: Դիֆերենցիալ ռենտայի մի մասը, որը մնում է տնտեսությունում, ուղղվում է կուտակումների ֆոնդ, գյուղատնտեսության հետագա ընդլայնված վերարտադրության իրականացման նպատակով: Ընդլայնված վերարտադրության աղբյուրներից է նաև ձեռնարկության ամորտիզացիոն ֆոնդը:

Փոխառու աղբյուրներն իրենցից ներկայացնում են կուտակման համար ձեռք բերված արտադրության միջոցներ՝ ի հաշիվ պետական և առևտրային բանկերի, վարկերի, արտադրանքի արտադրության և առանձին աշխատանքների կատարման համար դոտացիաների ու փոխհատուցումների, ապրանքային վարկերի, ինչպես նաև հովանավորման միջոցների: Շուկայական պայմաններում, երբ առևտրային բանկերի կողմից հատկացվող վարկերը գյուղատնտեսությանը տրվում են բարձր տոկոսադրույթներով, արտադրության ընդլայնման համար փոխառու միջոցների օգտագործումն արդյունավետ չէ: Այստեղ անհրաժեշտ է ցուցաբերել պետական օժանդակություն: Ընդլայնված վերարտադրության համար ոչ պակաս կարևոր խնդիր է հանդիսանում արտադրության չափերի ընդլայնման համար սպառման և կուտակման միջև գիտականորեն հիմնավորված համամասնության սահմանում: Այս պահանջը հատուկ նշանակություն է ձեռք բերում շուկայական տնտեսության պայմաններում, երբ դիտվում է նյութական ռեսուրսների էական թանկացում, աշխատանքի վար-

ծատրության աճ և որպես հետևանք՝ կուտակման ֆոնդի փոքրացում:

Այսպիսով, գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների համախառն և զուտ եկամուտների անփոփոխ չափերի դեպքում, սպառման ֆոնդի մեծացումը տանում է կուտակման ֆոնդի կրճատման, որը արգելակում է ընդլայնված վերարտադրությանը սեփական միջոցների հաշվին: Համախառն արտադրանքի ընդհանուր ծավալի աճը հանդիսանում է սպառման և կուտակման միջև հակասությունների վերացման գլխավոր ուղղությունը: Աշխատանքային ռեսուրսների ընդլայնված վերարտադրություն կարող է իրականացվել միայն սպառման ֆոնդի ավելացման հիման վրա, երբ որպես արտադրության միջոցների կիրառման ավելացումը պահանջում է կուտակման ֆոնդի համապատասխան աճ:

Ընդլայնված վերարտադրության ցուցանիշները: Սպառման և կուտակման օպտիմալ զուգակցումը ենթադրում է դրանց միջև այնպիսի հարաբերակցության, որի դեպքում հնարավոր լինի հասնել միջոցների և որակավորված աշխատուժի վերարտադրության: Ուստի, կուտակման ֆոնդի ստեղծման պարտադիր պայմանը հանդիսանում է բարձր արդյունավետ գյուղատնտեսական արտադրությունը: Ընդլայնված վերարտադրության հնարավորությունների բնութագրման համար օգտագործում են այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք ընդլայնված վերարտադրության նորման (U_{24}) է: Այն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$U_{24} = \frac{4\Phi}{\Delta U\Phi + \Sigma\Phi} \cdot 100\%,$$

որտեղ՝ 4Φ -ն կուտակման ֆոնդն է, հազ. դրամ:

Այս ցուցանիշը ցույց է տալիս թե ձեռնարկությունում արդյո՞ք առկա են բավարար քանակի սեփական միջոցներ, դրա նորմալ գործունեության և արտադրության ընդլայնման համար: Սա հիմնական և գլխավոր ցուցանիշն է, որը բնութագրում է հիմնական արտադրական ֆոնդերի ձեռք բերման և շրջանառու միջոցների ավելացման ձեռնարկության կոնկրետ հնարավորությունները:

Այս ցուցանիշի կողքին, ընդլայնված վերարտադրության վերլուծության ժամանակ, որոշում են կուտակման նորման և համամասնության նորման: Կուտակման նորման իրենից ներկայացնում է կուտակման ֆոնդի հարաբերությունը զուտ եկամտին, արտահայտած տոկոսներով: Կուտակման նորմայի հաշվարկման համար օգտվում են հետևյալ բանաձևից՝

$$U_n = \frac{4\Phi}{\Sigma\Phi} \cdot 100\%,$$

Այսպիսով, կուտակման նորման ցույց է տալիս, թե ինչպիսին է տնտեսության զուտ եկամուտում կուտակման ֆոնդի մասնաբաժինը:

Համամասնության նորման հաշվարկվում է կուտակման ֆոնդը հարաբերելով համախառն եկամտին՝

$$U_h = \frac{4\Phi}{\Sigma\Phi} \cdot 100\%,$$

Բերված ցուցանիշների հաշվարկումը անհրաժեշտ է տնտեսության տնտեսական գործունեության վերլուծության և արտադրության միջոցների ու աշխատանքային ռեսուրսների ընդլայնված վերարտադրության ռեզերվների բացահայտելու ժամանակ:

ԳԼՈՒԽ 18. ԲՈՒՍԱԲՈՒՃԱԿԱՆ ՃՅՈՒՂԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱՆ

- 18.1. Բուսաբուծության ճյուղի դերը գյուղատնտեսական արտադրության սեփականաշնորհման պայմաններում
- 18.2. Հացահատիկի արտադրության էկոնոմիկան
- 18.3. Կարտոֆիլի արտադրության էկոնոմիկան
- 18.4. Բանջարեղենի արտադրության էկոնոմիկան
- 18.5. Տեխնիկական մշակաբույսերի արտադրության էկոնոմիկան
- 18.6. Կերարտադրության էկոնոմիկան
- 18.7. Խաղողի արտադրության էկոնոմիկան
- 18.8. Պտղի արտադրության էկոնոմիկան

18.1. Բուսաբուծության ճյուղի դերը գյուղատնտեսության սեփականաշնորհման պայմաններում

Գյուղատնտեսության բուսաբուծության ճյուղը սնունդ է մատակարարում բնակչությանը, անասնակեր՝ անասնաբուծությանը և հումք՝ թեթև և սննդի արդյունաբերությանը: Այն սերտորեն կապված է ագրոարդյունաբերական համալիրի բոլոր ոլորտների և ենթակառուցվածքների ծեռնարկությունների, տնտեսությունների և կազմակերպությունների հետ: Ամբողջ համախառն արտադրանքի 57-60%-ը ստացվում է բուսաբուծության ճյուղից: ՀՀ գյուղատնտեսության մեջ ճյուղն ունի գերիշխող դեր:

ՀՀ-ում բուսաբուծության ճյուղերից զարգացած են՝ խաղողագործությունը, պտղաբուծությունը, բանջարաբուծությունը, հացահատիկի, կարտոֆիլի արտադրությունը և մի շարք այլ ճյուղեր:

Հանրապետության Արարատյան հարթավայրը ներկայացնող Արարատի և Արմավիրի մարզերը հիմնականում մասնագիտացած են խաղողապտղաբան-ջարաբուծական ուղղությամբ: Սեփականաշնորհումից հետո, այս օրինաչափությունը խախտվեց: Աշխատուժի, գյուղտեխնիկայի, իրացման շուկաների բացակայության կամ անբավարար լինելու, ինչպես նաև մի շարք այլ պատճառների հետևանքով խաղողի, պտղի այգիների մի մասը քանդվեց և դրվեցին հացահատիկային մշակաբույսերի տակ (Աղյուսակ 15):

Ներկայումս շուկայի տարողության և ռեսուրսների առկայության պայմաններում արտադրությունը կայունանում է: Հանրապետության ներքին շուկան այսօր գործում է բարձր գների, բնակչության գնողունակ ցածր պահանջարկի և ներբերումների հաշվին:

2000թ. անբարենպաստ էր և բնութագրական չէր գյուղատնտեսության համար: Ուստի վերցվել է 2001թ. տվյալները: 1991թ. հողի և արտադրության միջոցների սեփականաշնորհումից հետո ՀՀ-ում կրճատվեցին ինչպես ընդամենը ցանքատարածությունները, այնպես էլ բազմամյա տնկարկների տարածությունը: Սակայն, ինչպես տեսնում ենք, 2009թ.-ին 1987թ.-ի համեմատ բարձրացել է գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունը, որը և դրական է անդրադարձել համախառն բերքի ավելացման վրա: Այսպես, 2009թ.-ին 1987թ.-ի համեմատությամբ հացահատիկի համախառն բերքն ավելացել է 37,1%-ով, կարտոֆիլինը՝ 2 անգամ, բանջարեղենինը՝ 44,4%-ով, բոստանայինը՝ 2,8, խա-

ղողինը՝ 1,2, պտղինը՝ 2,3 անգամ: Հացահատիկի մշակաբույսերի ցանքատարածությունները նույն ժամանակահատվածում ավելացել են 28,9%-ով:

Աղյուսակ 15

Գյուղատնտեսական հիմնական մշակաբույսերի, խաղողի և պտղատու տնկարկների տարածությունը, բերքատվությունը և համախառն բերքը ՀՀ-ում

№	Մշակաբույսերի անվանումը	Տարածությունը, հազ հա			Բերքատվությունը, գ/հա			Համախառն բերքը, հազ տ		
		1987	2001	2009	1987	2001	2009	1987	2001	2009
1	Հացահատիկ	133,1	203,4	171,6	20,6	18,6	22,6	274,2	367,3	374,9
2	Կարտոֆիլ	19,9	31,8	32,0	148	114,6	184,4	295,8	363,8	593,6
3	Բանջարեղեն	17,9	19,8	23,9	310	224,2	327,1	571	456	819,8
4	Բոստանային մշակաբույսեր	4,4	3,3	6,2	172	166,1	350,6	76,4	54,8	216,1
	Ընդամենը ցանք	454,3	317,1	300,0	x	x	x	x	x	x
1	Խաղողի այգի	32,4	14,8	16,5	x	x	x	x	x	x
	որից՝ բերքատու	25,8	14,3	14,3	64,6	47,6	144,9	169,5	116,5	207,0
2	Պտղատու այգի	52,7	22,7	37,0	x	x	x	x	x	x
	որից՝ բերքատու	35,7	21,4	31,7	40,8	81,4	104,4	146,7	102,4	332,1
	Ընդամենը բազմամյա տնկարկներ	85,1	37,5	53,5	x	x	x	x	x	x

Բուսաբուծական արտադրանքների ծավալի հետագա ավելացման գործում վճռական դերը պատկանում է գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության բարձրացմանը: Իսկ այդ գործում կարևոր գործոն է հանդիսանում ռեսուրսային հագեցվածությունը, դրա օգտագործման, արդիական տեխնոլոգիաների ներդրումը, արտադրության բազմակողմանի զարգացումը:

Այստեղ կարևորվում է փոքր մեքենայացման շուկայի ստեղծումը, սերմնաբուծությունը, սորտաթարմացումը, վարակամերժ սորտերի, տնկանյութի չափաքանակի սահմանելու, գիտական նորույթի ներդրումը, արտադրողից սպառողին հասցնելու կորուստների կրճատումը, արդյունավետ պահպանության եղանակների ներդրումը և այլն:

Խիստ կարևոր է նաև ագարակատերերի ուսուցման ամբողջ համակարգի վերակառուցումը, քանի որ մարդիկ են վճռում արտադրության ճակատագիրը: Նրանք քաջատեղյակ պետք է լինեն շուկային, տեխնոլոգիայի վերջին նորույթներին, պետք է կարողանան ռեսուրսներն արդյունավետ օգտագործելու վերաբերյալ որոշումներ կայացնել և իրականացնել դրանք:

Դրանց իրագործումը պետք է կատարվի մի կողմից տեղում ագարակատերերի կարճաժամկետ ուսուցման, հանրամատչելի գրականության ստեղծման, մյուս կողմից՝ գյուղացիական տնտեսությունների համար լայն պրոֆիլի մասնագետներ պատրաստելու ճանապարհով: Մեծ նշանակություն պետք է տալ արտասահմանյան և հայրենական առաջավոր փորձի, գիտության նվաճումների պրոպագանդմանը:

Բուսաբուծության ճյուղի զարգացման, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության կուլտուրայի և բերքատվության բարձրացման գործում շատ կարևոր է գյուղացիական տնտեսություններին ցուցաբերել պետական աջակ-

ցություն և հովանավորում՝ սերմեր, տնկանյութ, պարարտանյութեր, թունաքիմիկատներ, ոռոգման համար ջուր և այլնի ձեռք բերման գործում:

Անհրաժեշտ է գյուղացուն ազատել արտադրված արտադրանքի իրացման և գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության համար անհրաժեշտ միջոցների հայթայթման հետ կապված խնդիրներից: Գյուղացին պետք է կենտրոնանա միայն արտադրության վրա:

Այս խնդիրների լուծմանը կարելի է հասնել արտադրական, իրացման և մատակարարման կոոպերատիվների ստեղծման միջոցով:

18.2. Հացահատիկի արտադրության էկոնոմիկան

18.2.1. Հացահատիկի արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը և զարգացումը

18.2.2. Հացահատիկի արտադրության մակարդակը և դինամիկան

18.2.3. Հացահատիկի արտադրության տնտեսական ադյունավետության ցուցանիշները

18.2.1. Հացահատիկի արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը և զարգացումը: Հացահատիկը երկրի պարենային անվտանգությունը երաշխավորող հիմնական սննդամթերքներից մեկն է: Պետության պարենային անվտանգությունն ասելով հասկացվում է տնտեսության այնպիսի դրություն, երբ մի կողմից երաշխավորվում են բնակչության գիտական հիմնավորված սպառման նորմաներով պահանջվող պարենամթերքների ծավալներն ու տեսականին, մյուս կողմից՝ ապահովվում է հասարակության սոցիալական բոլոր շերտերի պարենամթերքների սպառման մատչելիությունը: Այն կարելի է ապահովել պարենային հաշվեկշռի միջոցով:

Պարենային հաշվեկշռն իրենից ներկայացնում է որոշակի ժամանակահատվածի պահանջարկի և առաջարկի, ծավալի և կառուցվածքի համակողմանի պատկերը:

Հացահատիկը, որպես գյուղատնտեսական արտադրանք, տնտեսական հարաբերություններում ունի մի շարք առավելություններ՝

1. Հացահատիկը ՀՀ-ում բնակչության թիվ մեկ սննդամթերքն է: Սննդի մեջ օգտագործվող հացահատիկային սննդամթերքներն իրենց մեջ պարունակում են մարդու օրգանիզմին անհրաժեշտ ածխաջրեր, սպիտակուցներ, ճարպեր, վիտամիններ, հանքային աղեր: Կենդանական ծագման սպիտակուցների հետ միասին, հացի սպիտակուցներն օրգանիզմում սինթեզում են նոր սպիտակուցներ: Մեկ կիլոգրամ հացը պարունակում է 2000-2500կկալ, 45% ածխաջրեր, 1300-2400մգ P (մարդու օրգանիզմի օրական պահանջը՝ 1000մգ), 10-28մգ F (պահանջը՝ 12մգ), 140-260մգ Ca (պահանջը՝ 1300մգ): 0,5կգ հացը 1/3-ով բավարարում է մարդու սպիտակուցների օրական պահանջը:

Հացահատիկի սպառման նորման մեկ շնչի հաշվով ՀՀ-ում տարբեր ժամանակներում սահմանվել է 128-131կգ/հաց և մակարոնեղեն՝ վերահաշվարկված ալյուրի, ալյուր, ծավար, ընդեղեն: Իրական սպառումը մշտապես գերազանցել է այդ նորմաները:

2. Հացահատիկը հզոր զենք է դրանով ապահովված երկրների ձեռքին՝ պարենամթերքների համաշխարհային շուկայում եղանակ ստեղծելու, քաղաքական ուժերին, երկրներին սատարելու կամ զսպելու դեմպինգի քաղաքա-

կանության համար: Համաշխարհային շուկայում հացահատիկին բաժին է ընկնում շրջանառության 1-1,2%-ը կամ շուրջ 200մլն տ: Միջազգային առևտրային մատակարարներն են ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան, Կանադան և այլն:

3. Հացահատիկը շրջանառու միջոցների կարևոր բաղկացուցիչն մասն է: Տարեկան որպես սերմացու, անասնակեր և գարեջրի ու սպիրտի համար օգտագործվում է 110-130հազ. տոննա հացահատիկ: Վերամշակող արդյունաբերությունը հացահատիկից պատրաստում է հաց, ալյուր, համակցված կեր, ծավարեղեն, մակարոն, հրուշակեղեն, սպիրտ, օղի, օսլա, գարեջուր սննդի և արդյունաբերական նշանակության յուղ, թուղթ, ծողիկներ, որոշ տեսակներ ունեն դեղագործական նշանակության: 1տ հացահատիկից կարելի է ստանալ 200լ բարձրորակ օղի, 5տ գարեջուր և այլն:

4. Հացահատիկը լծան կենսաեռանդի աղբյուր է: Միավոր կկալ-ի ստացման համար կատարվող արտադրական ծախսերը 2-3, իսկ աշխատանքային ծախսումները՝ 4-15 անգամ զիջում են մնացած մշակաբույսերին, 10-12 անգամ կաթին, 15-20 անգամ տարբեր տեսակի մսին: Մեկ կգ հացն իր կալորիկականությամբ հավասար է շուրջ 1կգ տավարի, 0,5-0,7կգ խոզի մսին, 2-2,5կգ կաթին, 4-4,5կգ խաղողին և այլն:

5. Հացահատիկը բարձրարժեք կեր է կենդանիների համար (գարի, եգիպտացորեն, վարսակ): Պատահական չէ, որ սկանդինավյան կերամիավորը ընդունվել է վարսակը, որի մեկ կիլոգրամը խոշոր եղջերավոր կենդանիների օրգանիզմում առաջացնում է 110գ կենդանական սպիտակուց կամ 150գ ճարպ (1414կկալ): Յուրաքանչյուր տարի կերի համար բացի ներկրվածից օգտագործվում է սեփական արտադրության 50-65հազ. տ հատիկ, շուրջ 200հազ. տ ծղոտ:

6. Հացահատիկը երկրի պարենային անվտանգության հիմքն է: Այն հեշտ է պահվում, բնական կորուստները չեն անցնում 3-4%-ը: Ցանկացած պետություն պետք է ունենա 2-3 ամիսների պահուստային պաշարներ՝ արտակարգ իրավիճակներում դիմակայելու համար:

7. Հացահատիկը ցանքաշրջանառության գլխավոր դերակատարն է: Ցանքաշրջանառությունների մեջ նրա տեսակարար կշռի փոփոխությամբ անգամ կարելի է գաղափար կազմել երկրի տնտեսական դրության մասին: Այդ են վկայում Ադյուսակ 15-ում բերված տվյալները: Ինչպես տեսնում ենք, 1987թ-ից հետո ավելացել են հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքատարածությունները, բարձրացել է բերքատվությունը, հետևաբար և համախառն բերքը:

8. Հացահատիկը միջոց է ինտենսիվ մշակաբույսերի մշակության դեպքում սակավ կամ ոչ պիտանի, սակավ բերրի, անջրդի հողերը զբաղեցնելու համար: Սակայն, ՀՀ-ում հողերի և արտադրության միջոցների սեփականաշնորհումից հետո, պատկերը փոխվել է: Արարատյան հարթավայրի ոռոգելի հողերի մի մասը դրվեցին հացահատիկի ցանքերի տակ: Պատճառը, գյուղացիական տնտեսությունների ֆինանսական և աշխատանքային ռեսուրսների պակասը կամ բացակայությունն է:

9. Հացահատիկի արտադրությունը քիչ աշխատատար և ծախսատար է: Այստեղ աշխատատար գործընթացները զրեթե 100%-ով մեքենայացված են: Ստացվում է, որ հացահատիկի արտադրությունը կապիտալատար ճյուղ է, բայց մյուս մշակաբույսերի ամենատ, քիչ շահութաբեր:

10. Հացահատիկը կարևոր տեղ է զբաղեցնում նաև ներքին և արտաքին ապրանքաշրջանառության մեջ: Այստեղ կարևոր նշանակություն են ստանում

ներքին ռեսուրսների հաշվին ներկրումների բեռի թեթևացումը, տեղական արտադրության ընդլայնման կամ ներկրումների համար ինվեստիցիաների ներդրման ալյընտրամբային գնահատումը և այլն:

11. Որոշ հացատեսակներ (արվանդակ, որոմ, դաշտավուկ, սեգ) օգտագործում են զագոնները, մարգադաշտերը, օդանավակայանները կանաչապատելու, սորուն հողերը ամրացնելու համար, իսկ որոշներն էլ պարգապես մոլախոտեր են (խրփուկ, սեգ, արվանդակ):

Գյուղատնտեսական ինտենսիվ մշակաբույսերի համեմատ հացահատիկային մշակաբույսերը մշակվում են ամենուրեք, ունեն հանրամատչելի տեխնոլոգիա, բարձր մեքենայացման մակարդակ, քիչ աշխատատար են: Նրա հիմնական թերությունը 1հեկտարի հաշվով ներդրումների և նրանցով պայմանավորված նոր արդյունքի փոքր ծավալներն են:

18.2.2. Հացահատիկի արտադրության մակարդակը և դինամիկան:

Հացահատիկային տնտեսության վիճակը բնութագրվում է ցանքատարածությունների չափով, համախառն արտադրանքի և առանձին տեսակի արտադրանքի արտադրության կառուցվածքային տեղաշարժով: Հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքատարածություններն ընդամենը ցանքատարածությունների կառուցվածքում 1987թ-ին կազմել է 29,3%, 2001թ-ին՝ 64,1%, 2009թ-ին՝ 57,2%: Սա տեղի է ունեցել, ինչպես հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքատարածությունների ընդարձակման (Աղյուսակ 15), այնպես էլ ընդամենը ցանքատարածությունների կրճատման ճանապարհով: 2001թ-ին վարելահողերից, իսկ 2009թ-ին 151հազ. հա չեն օգտագործվել, մնացել են անմշակ: Հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքատարածությունների 50-55%-ը կազմում են աշնանացան ցորենի ցանքերը: Խիստ կրճատվել է գարնանացանների տարածությունները, ընդ որում շրջանառությունից գրեթե դուրս է եկել գարնանացան ցորենը:

Հացահատիկի տարածությունները գրեթե ներկայացված են աշնանացան ցորենի և գարնանացան գարու տարածությունների տեսքով, որոնք կազմում են ամբողջ տարածքի 89-90%-ը:

Որպես օրինաչափություն, հացահատիկի տարածություններն ավելացել են բոլոր մարզերում: Արագածոտնի որոշ ենթաշրջաններում, Կոտայքի, Շիրակի, Սյունիքի, Լոռվա և Գեղարքունիաի մարզերում այն փոխարինեց ցանովի խոտերին, իսկ Արարատյան հարթավայրում՝ ինտենսիվ մշակաբույսերին, զբաղեցնելով ցանքատարածությունների 48-50%-ը: ՀՀ-ում 1987թ-ի համեմատ հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքատարածությունները 1996-2000թթ. միջին տվյալներով, ավելացել են 52,4հազ., իսկ 2001-2005թթ.՝ 66,6 հազ. հա-ով կամ 39,3 և 48,5%-ով: Վերջին հինգ տարիներին այն աստիճանաբար կրճատվեց և 2009թ-ին կազմում էր ընդամենը 169,5հազ. հա:

Հացահատիկի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը պայմանավորող գլխավոր գործոնը նրա բերքատվությունն է: Այնքանով, որ ծախսերի զգալի մասը գրեթե հաստատագրված է տվյալ տնտեսության շրջանակներում, ուստի ինքնաբերական էլ պայմանավորված է բերքատվությամբ: Աղյուսակ 15-ում բերված տվյալներից երևում է, որ սեփականաշնորհումից հետո հացահատիկային մշակաբույսերի բերքատվությունը ոռոգման ջրի, պարարտանյութերի, դրամական միջոցների և մի շարք այլ հայտնի պատճառներով նվազեց:

1987թ-ի համեմատ 2001-ին այն իջավ 2-ով, իսկ 2009թ-ին բարձրացավ նույնքանով: Հացահատիկի ցանքատարածությունների մոտ 47%-ը կենտրոնացված է Գեղարքունիքի և Շիրակի մարզերում, որոնք և ապահովել են հացահատիկի համախառն բերքի մոտ 50%-ը: Բերքատվությունը համրապետության միջինից բարձր է եղել Արարատում, Արմավիրում, Տավուշում և համապատասխանաբար կազմել է 38,8; 35,2 և 29,4g/հա:

Հացահատիկի միջին բերքատվությունը պայմանավորված է ոչ միայն ինտենսիվության մակարդակով, այլև արտադրության կառուցվածքով (զարմանացան և աշնանացան ցածր և բարձր բերքատու հացահատիկների մասնաբաժնով):

Հացահատիկի համախառն բերքն իր մեջ ներառում է տվյալ տարում հացահատիկային բոլոր մշակաբույսերից ստացված բերքի քաշը՝ վերամշակումից հետո: Համախառն բերքը տվյալ տարվա ցանքատարածություններից ստացված բերքն է: Այստեղ հավաքագրվում են հացահատիկի բոլոր տեսակները, սակայն հաշվառումը տարվում է մաս առանձին հացահատիկների գծով:

Համախառն արտադրանքի արժեքը հաշվարկվում է՝ զումարելով տվյալ տարվա հավաքված համախառն բերքի արժեքը: ՀՀ-ում հացահատիկի արտադրության ծավալների մեծացումը կախված է հիմնականում ցանքատարածությունների ընդարձակման, ինչպես նաև բերքատվության բարձրացման հետ:

ՀՀ-ում արտադրված հացահատիկի հիմնական մասն ունի ներհամայնքային նշանակություն:

Հացահատիկի արտադրության ավելացման հիմնական ուղիներն են՝ ցանքատարածությունների ընդլայնումը, արտադրության կառուցվածքային տեղաշարժերը, որակի լավացումը, պայքարը կորուստների դեմ, բերքատվության բարձրացումը և այլն:

18.2.3. Հացահատիկի արտադրության տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշները: Հացահատիկի արտադրության արդյունավետությունը բնութագրվում է **բնեղեն և արժեքային** ցուցանիշների համակարգով: **Բնեղեն ցուցանիշներում** գլխավորը հանդիսանում են հացահատիկային **մշակաբույսերի բերքատվությունը և մեկ հեկտար վարելահողի հաշվով հացահատիկի արտադրությունը**:

Արժեքային ցուցանիշներն են՝

1. Աշխատանքի արտադրողականությունը, աշխատատարությունը,
2. Արտադրանքի ինքնարժեքը,
3. Համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամտի ելքը մեկ հեկտար հացահատիկային ցանքերի, մեկ մարդ-օրվա հաշվով,
4. Հացահատիկի արտադրության ժամանակ կատարված նյութադրամական ծախսերի փոխհատուցումը՝
5. 1 ցենտներ հացահատիկի իրացումից ստացված շահույթը և շահույթի զանգվածը, դրամ,
6. Շահութաբերության մակարդակը, %:

Հացահատիկի արտադրության ծավալների հետագա ավելացման և հացահատիկային մշակաբույսերի մշակության արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղղություններն են քիմիացման և ոռոգման զարգացման, ցորենի մշակության և բերքահավաքի առաջավոր տեխնոլոգիաների, հացահա-

տիկային մշակաբույսերի առավել նոր բերքատու տեսակների և հիբրիդների կիրառման հիման վրա իրականացվող հետևողական ինտենսիվացումը: Ոչ պակաս կարևոր է նաև իրացման ուղիների ընտրությունը, արտադրանքի որակի բարձրացումը, հացահատիկի արտադրության գծով պետական հովանավորությունը, ինչպես նաև նյութական խրախուսումը:

18.3. Կարտոֆիլի արտադրության էկոնոմիկան

18.3.1. Կարտոֆիլի արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը և զարգացումը

18.3.2. Կարտոֆիլի արտադրության մակարդակը և դինամիկան

18.3.3. Կարտոֆիլի արտադրության տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշները

18.3.1. Կարտոֆիլի արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը: ՀՀ-ում կարտոֆիլը հացահատիկից հետո դարձել է երկրորդ պարենային մթերքը: Կարտոֆիլն օգտագործվում է որպես պարեն, անասնակեր և հումք, վերամշակող արդյունաբերության համար: Կարտոֆիլի պալարը պարունակում է 76,3% ջուր և 3,7% չոր նյութեր, այդ թվում՝ օսլա՝ 17,5%, շաքարներ՝ 0,5%, սպիտակուցներ՝ 1-2%, հանքային աղեր՝ 1%, ինչպես նաև A, B₁, B₂, B₆, C, PP, K վիտամիններ:

Կարտոֆիլի տարեկան սպառման նորման մեկ շնչի հաշվով 60կգ է, սակայն փաստացի սպառումը 90-ական թվականներից հետո տատանվում է 70-80կգ-ի շրջանակներում: Կարտոֆիլը հացահատիկի հետ միասին ապահովում է կալորիայի օրաբաժնի մոտ 30-36%-ը: 1կգ կարտոֆիլը պարունակում է 900 կալորիա, որը հավասար է 0,35-0,45կգ հացի, 3,6կգ կաղամբի 1,5կգ կաթի, 0,6-0,9կգ մսի և այլն:

Այն օգտագործվում է ժողովրդական բժշկության մեջ՝ շնչառական ուղիների, այրվածքների, քերվածքների և այլն բուժման համար:

17,5% օսլայի պարունակությամբ 1տոննա կարտոֆիլի վերամշակումից կարելի է ստանալ 170կգ օսլա կամ 112լիտր սպիրտ, 55կգ հեղուկ ածխաթթու, 0,39լ սիվուխային յուղ, 1500լ մաք և այլն: Կարտոֆիլից ստացված սպիրտը անփոխարինելի է դեղագործության, օժանելիքի արտադրության մեջ: Կարտոֆիլի սպիտակուցն իր կենսաբանական հատկանիշներով գերադասելի է մյուս մշակաբույսերի սպիտակուցներից: Դրա վերամշակումից ստացված արտադրանքներն օգտագործվում են շուրջ 150 բնագավառներում՝ սննդի, մանագործական, քիմիական, կոշիկի, կաշվեգործական, տպագրության, լաքերի, ներկերի, լուցկու այլ արտադրություններում:

Կարտոֆիլի 2009 բերքատվության դեպքում 1 հեկտարից ապահովում է 6000 կերամիավոր: Խոզերին կարտոֆիլով կերակրելու դեպքում 1տ հաշվով ստացվում է 60կգ քաշաճ, կովերին կերակրելիս՝ բարձրանում է կաթնատվությունը: Որպես կեր օգտագործվում են նաև կարտոֆիլի վերամշակման թափոնները, ինչպես նաև կարտոֆիլի փրերը: Այն որպես շարահերկ մշակաբույս, առաջադիմական օղակ է ցանքաշրջանառության մեջ, դրական ազդեցություն է գործում հաջորդող բույսերի բերքատվության (բացի մորմազգիներից) վրա, հողը մնում է փուխր և մոլախոտերից զերծ:

Կարտոֆիլն ինտենսիվ մշակաբույս է: Պահանջում է, մեկ հեկտարի հաշվով մշանակալից արտադրական և աշխատանքային ծախսեր, ապրանքային բերքի և սերմացուի փոխադրման և պահպանման համար մեծ տարողություններ, փոխադրամիջոցներ, տեխնիկա, ջուր, պարարտանյութեր և դրանով իսկ նպաստում է արտադրության ինտենսիվացման մակարդակի և հողօգտագործման արդյունավետության բարձրացմանը:

Լինելով աշխատատար մշակաբույս, այն մեծ դեր է խաղում աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության և գործազրկության մեղմացման գործում:

18.3.2. Կարտոֆիլի արտադրության մակարդակն ու դինամիկան: Կարտոֆիլը լինելով բարձր արդյունավետ մշակաբույս, զբաղեցնում է ցանքատարածությունների 10-11%-ը և բուսաբուծության համախառն արտադրանքի 28-30%-ը: Կարտոֆիլի ցանքատարածությունների մոտ կեսը գտնվում է Գեղարքունիքի մարզում և ապահովում է համախառն բերքի 40-45%-ը:

1987թ-ի համեմատ 2001թ-ին կարտոֆիլի ցանքատարածություններն ավելացել են 59,8, իսկ 2009թ-ին՝ 60,1%-ով: Խորհրդային տարիներին կարտոֆիլի արտադրությունը դրվեց գիտական հիմքերի վրա: Ստեղծվեցին կարտոֆիլացման խոշոր գոտիներ, մասնագիտացված տնտեսություններ, սերմնաբուծական տնտեսություններ, հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի կամախարգելիչ ծառայություն, խոշոր պահեստային տնտեսություններ: Հանրապետությունում, թեև ոչ ավարտուն, ձևավորվել էր կարտոֆիլի ցանքի, մշակության, բերքահավաքի, տեսակավորման և պահպանման մեքենաների համակարգ:

Սակայն սեփականաշնորհումից հետո կարտոֆիլի արտադրության ինտենսիվացման ձեռքբերումները հոգս գնդեցին, գյուղացիական տնտեսություններն անցան կարտոֆիլի ձեռքով մշակման:

2009թ-ին 1987 և 2001թ-ի համեմատ կարտոֆիլի բերքատվությունը բարձրացել է, սակայն այն ցածր է առաջավոր տնտեսությունների ձեռք բերած մակարդակից (350-400ց): Վերջին 10 տարիների ընթացքում, գրեթե բոլոր մարզերում դիտվում է բերքատվության բարձրացում: Ամենաբարձր բերք ապահովվում է Արարատի և Արմավիրի մարզերում՝ 300-350ց:

Կարտոֆիլի արտադրությունը հիմնականում բավարարում է հանրապետության պահանջները, իսկ ներկրումները կատարվում են հիմնականում սորոտաթարմացման նպատակով: Վերջին տարիներին լայն թափ ստացավ Եվրոպայից (Չոլանդիա, Մերձբալթյան երկրներ, Գերմանիա, Ռուսաստան) բարձրարժեք սորտերի ներմուծումը:

Կարտոֆիլի համախառն բերքը 2009թ-ին 1987թ-ի համեմատ ավելացել է 2 անգամ, ի հաշիվ ցանքատարածությունների ընդարձակման և բերքատվության բարձրացման: Կարտոֆիլի արտադրության ծավալներն ավելացնելու հիմնական ուղիներն են՝ բարձրորակ տնկանյութի, պարարտանյութերի, հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի միջոցների, ոռոգման, մեքենայացման, մշակության և խնամքի արդյունավետ տեխնոլոգիաների ներդրման և այլ միջոցների սահմանված նորմաներով և ճիշտ ագրոտեխնիկական ժամկետներում կիրառումը:

Խիստ կարևոր է սերմնաբուծական տնտեսությունների վերականգնումը, որոնք բարձրորակ տնկանյութ կարտադրեն գյուղացիական տնտեսությունների

համար: Դա կնպաստի տնկանյութի ներկրումների ծավալների կրճատմանը, ինքնարժեքի իջեցմանը:

18.3.3. Կարտոֆիլի արտադրության տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշները: Ճյուղի արտադրական ռեսուրսների և արտադրության աճի ռեզերվների հայտնաբերման ու վերլուծության նպատակով օգտագործում են այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են՝

- կարտոֆիլի բերքատվությունը, ց/հա,
- միավոր արտադրանքի վրա կատարվող աշխատանքային ծախսումները (աշխատատարությունը), մարդ-ժամ/ց,
- արտադրված արտադրանքը միջին տարեկան մեկ աշխատողի կամ մեկ մարդ-ժամ ծախսված ժամանակի հաշվով,
- արտադրական ծախսերը կարտոֆիլի ցանքերի մեկ հեկտարի, մեկ ցենտների և ճյուղի համախառն արտադրանքի 100դրամի հաշվով,
- 1ց կարտոֆիլի իրացման միջին գինը, դրամ,
- շահույթի չափը կարտոֆիլի ցանքերի մեկ հեկտարի, մեկ ցենտների և ճյուղի համախառն արտադրանքի 100դրամի հաշվով, ճյուղի շահութաբերության մակարդակը, %:

Մեքենայացման միջոցների, կապիտալ ներդրումների, առաջավոր տեխնոլոգիայի, հանքային պարարտանյութերի, հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի միջոցների կիրառման, կարտոֆիլի նոր, բարձր բերքատու տեսակների և հիբրիդների, օգտագործման տնտեսական արդյունավետության բնութագրման ժամանակ օգտագործում են հետևյալ ցուցանիշները՝

- կարտոֆիլի արտադրության վրա նյութադրամական ծախսերի փոխհատուցումը,
 - բերովի ծախսերը,
 - կարտոֆիլի մշակության և բերքահավաքի վրա կատարվող արտադրական ռեսուրսների տնտեսումը,
 - մեքենաների օգտագործման վրա կատարվող շահագործական ծախսերը:
- Սակայն, պրակտիկայում կարտոֆիլի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը որոշում են ցուցանիշների սահմանափակ խմբով՝ աշխատանքի արտադրողականությամբ, միավոր արտադրանքի ինքնարժեքով և շահութաբերության մակարդակով:

18.4. Բանջարեղենի արտադրության էկոնոմիկան

18.4.1. Բանջարեղենի արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը և զարգացումը

18.4.2. Բանջարեղենի արտադրության մակարդակը և դինամիկան

18.4.3. Բանջարեղենի արտադրության արդյունավետության ցուցանիշները

18.4.1. Բանջարեղենի արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը:

Բանջարաբուծությունը դասվում է գյուղատնտեսության կարևոր և բարդ ճյուղերի շարքը: Այն տալիս է մարդու սննդի համար բացառիկ կարևոր մթերքներ, որոնց նկատմամբ պահանջարկը տարեցտարի ավելանում է: Բանջարեղենն օգտագործվում է որպես սնունդ, հարուստ է վիտամիններով, հանքային աղերով, օրգանական թթուներով, ածխաջրերով, սպիտակուցներով ու ճարպերով:

Բանջարեղենը կարգավորում է մարդու մարսողական և նյարդային համակարգի աշխատանքը: Դրանք իրենց մեջ պարունակում են հիմնական աղեր, որոնք չեզոքացնում են մարդու օրգանիզմ մուտք գործած թթու միացությունները և պահպանում արյան հիմնական ռեակցիան: Այն օգտագործվում է հում, եփված, պահածոյացված և սառեցված վիճակներում: Բանջարաբուծությունը հանդիսանում է առաջատար ճյուղերի մեկը և նպաստակ ունի արտադրության և իրացման աշխատանքների ճիշտ կազմակերպման դեպքում բնակչությանը շուրջ տարին ապահովել թարմ բանջարեղենով, վերամշակող արդյունաբերությանը՝ հումքով:

Բանջարեղենը համարվում է ինտենսիվ մշակաբույս, պահանջում է մեկ հեկտարի հաշվով բավականին մեծ նյութադրամական ծախսեր, արտադրանքի տեղափոխման համար՝ փոխադրամիջոցներ, պահպանման համար պահեստներ և սառնարաններ, ի վերջո, վերամշակող ձեռնարկություններ:

Այն, լինելով աշխատատար և համեմատաբար ցածր մեքենայացման մակարդակ ունեցող մշակաբույս, նպաստում է աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածությանը:

1հա բանջարեղենի մշակության վրա ծախսվում է միջև 1600-1800մարդ-ժամ, որը 2-4 անգամ ավելի է, քան կարտոֆիլի և 35-40 անգամ շատ՝ քան հացահատիկի մշակության ժամանակ:

Բանջարեղենն ունի բարձր ապրանքայնության և արդյունավետության մակարդակ: Ջրաղեցնելով ցանքատարածությունների 8%-ը, տալիս է բուսաբուծության համախառն արտադրանքի 14,6%-ը: Ապահովում է ծախսերի բարձր հատույց: Մեկ դրամ ծախսի հաշվով ապահովում է շուրջ 0,5-0,8 դրամ շահույթ:

Բանջարեղենը դասվում է դժվար փոխադրունակ և շուտ փչացող գյուղատնտեսական արտադրանքների շարքին: Այն արտահանվում է ինչպես թարմ, այնպես էլ վերամշակված ձևով:

18.4.2. Բանջարեղենի արտադրության մակարդակը և դինամիկան: Բանջարաբուծությունն ընդգրկում է բաց և պաշտպանված գրանտը: ՀՀ-ում բանջարեղենի արտադրանքի առավելագույն մասն աճեցվում է բաց գրունտում: Պաշտպանված գրունտի կառուցվածքներն են՝ ջերմատները, ջերմոցները, ջեռուցվող գրունտը և սինթետիկ թաղարներով ծածկված չտաքացվող գրունտը:

Մինչև 80-ական թվականների վերջը մեր հանրապետությունն ուներ պաշտպանված գրունտի զարգացած բանջարաբուծություն: Այն կազմակերպվում էր շուրջ 160-170հա վրա, որից 80հա ձմեռային ապակեծածկ ջերմոցներ էին: Ջերմոցային շրջանակների թիվը հասնում էր 624 հազարի: Գյուղը գրեթե դադարեց գոյություն ունենալ 1992-1993թթ. էներգետիկ ճգնաժամի հետևանքով:

ՀՀ-ում մշակվում է բանջարեղենի 17 տեսակ, դրանցից հիմնականներն են՝ լոլիկը, սմբուկը, պղպեղը, կաղամբը, վարունգը, սոխը և այլն: Արտադրվող բանջարեղենի կեսից ավելին կազմում է լոլիկը, որի գերակշռող մասն օգտագործվում է տոմատի մածուկի, հյութի, տարբեր տեսակի կետչուպների, մարինադների, թթուների և այլնի արտադրության համար:

Հայաստանի բնատնտեսական պայմանները միանգամայն նպաստավոր են բարձրարժեք, որակյալ և արտաքին շուկայում մրցունակ բանջարեղենի արտադրության համար:

Բանջարանոցային մշակաբույսերի տարածությունները 1987թ-ի համեմատ 2001թ-ին ավելացել է 1,9հազար հա-ով, իսկ 2009թ-ին՝ 6,0 հազար հա-ով: Սեփականաշնորհումից հետո մի շարք հայտնի պատճառներով (ոռոգում, պարարտացում, մեքենայացում, իրացում և այլն) բանջարանոցային մշակաբույսերի բերքատվությունն իջավ: Սակայն վերջին տաս տարիների ընթացքում բերքատվության մակարդակը գնալով բարձրացավ և գրեթե կայունացավ:

1987թ-ի համեմատ 2009թ-ին բանջարանոցային մշակաբույսերի բերքատվությունը բարձրացել է 17,1ց-ով կամ 5,6%-ով: Նույն ժամանակահատվածում, համախառն բերքն ավելացել է 248,8 հազ. տ-ով կամ 43,6%-ով, որն արդյունք է ինչպես բերքատվության բարձրացման, այնպես էլ տարածությունների ավելացման: Վերջին 10 տարիների միջին տվյալներով բանջարանոցային մշակաբույսերի ցամաքատարածությունների 55-60%-ը գտնվում է Արարատի և Արմավիրի մարզերում, որոնք էլ ապահովում են բանջարեղենի համախառն բերքի 70-75%-ը: Այն երկու մարզերում էլ ապահովվում է բանջարեղենի ամենաբարձր բերք՝ 391,4-420,4ց (2009թ.):

Բանջարեղենի արտադրության ավելացման և նրա արդյունավետ կազմակերպելու համար կարևոր նշանակություն ունի արտադրության ճիշտ մասնագիտացումը՝ կախված տնտեսությունների բնակլիմայական ու հողային պայմաններից, տեղադրությունից, շուկայի պահանջարկից, աշխատուժով ապահովվածությունից և հումք վերամշակող ձեռնարկությունների առկայությունից:

Մինչև հողի սեփականաշնորհումը հանրապետությունում ձևավորված էին բանջարաբուծությամբ զբաղվող ձեռնարկությունների մասնագիտացման որոշակի արտադրական տիպեր՝ բանջարաբուծական, բանջար-բոստանային, բանջարաբուծական - խաղողագործական, խաղողա - բանջարաբուծական, պտղա-բանջարաբուծական, բանջարա-սերմնաբուծական: Դրանց մեծ մասում կաթնային տավարաբուծությունը հանդես էր գալիս որպես զուգակցվող ճյուղ:

18.4.3. Բանջարեղենի արտադրության արդյունավետության ցուցանիշները: Բանջարեղենի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը որոշում են բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների համակարգով: Բնեղեն ցուցանիշները հաշվարկվում են ողջ բանջարաբուծության գծով և ըստ առանձին տեսակների: Դրա համար օգտվում են հետևյալ ցուցանիշներից՝

- բանջարային մշակաբույսերի ընդամենը և ըստ առանձին տեսակների միջին բերքատվությունը, ց/հա,
 - ճյուղում զբաղված միջին տարեկան մեկ աշխատողի հաշվով համախառն բերքի քանակը, ց/մարդ,
 - մեկ հեկտար վարելահողի հաշվով բանջարեղենի արտադրությունը, ց/հա:
- Արժեքային ցուցանիշներն առավել լրիվ պատկերացում են տալիս արտադրության արդյունավետության, բանջարաբուծության մեջ ծախսերի փոխհատուցման ճյուղի ընդլայնված վերարտադրության հնարավորությունների մասին: Բանջարեղենի արտադրության տնտեսական արդյունավետության հիմնական ցուցանիշներն են.
- 1 հա բանջարային մշակաբույսերի հաշվով բանջարեղենի արտադրանքի ելքը, դրամ/հա,
 - ճյուղում ծախսված 1 մարդ-ժամվա և միջին տարեկան մեկ աշխատողի հաշվով արտադրված համախառն արտադրանքը, դրամ/մարդ,

- բանջարաբուծության մեջ կատարված արտադրական ծախսերի փոխհատուցումը,
- 1 հա բանջարային մշակաբույսերի հաշվով համախառն եկամտի, զուտ եկամտի և շահույթի ելքը, դրամ/հա,
- միավոր արտադրանքի հաշվով արտադրական ծախսերի գումարը:

Բանջարեղենի արտադրության արդյունավետության բարձրացման ուղիներն են՝ բերքատվության բարձրացումը, մշակությունը և բերքահավաքի արդյունաբերական տեխնոլոգիաների ներդրումը, բեռնման և բեռնաթափման աշխատանքների մեքենայացումը, աշխատանքի և արտադրության առաջադիմական ձևերի կիրառումը, մասնագիտացման և տեղաբաշխման խորացումը, բաց և պաշտպանված գրունտի բանջարաբուծության զուգակցումը, աշխատանքի նյութական խրախուսման կատարելագործումը, բանջարեղենի իրացման և մախնակա մշակման եղանակների կատարելագործումը և այլն:

18.5. Տեխնիկական մշակաբույսերի արտադրության էկոնոմիկան

- 18.5.1. Տեխնիկական մշակաբույսերի ժողտնտեսական նշանակությունը և զարգացումը ԶՀ-ում
- 18.5.2. Տեխնիկական մշակաբույսերի արտադրության տեղաբաշխումը և արդյունավետության բարձրացումը

18.5.1. Տեխնիկական մշակաբույսերի ժողտնտեսական նշանակությունը և զարգացումը ԶՀ-ում - Տեխնիկական մշակաբույսերի մշակությունից ստացված արտադրանքը հումք է հանդիսանում վերամշակող արդյունաբերության տարբեր ճյուղերի համար: Դրանք ստորաբաժանվում են մի քանի խմբերի, որոնցից կարևորներն են՝ շաքարատու, թելատու, եթերայուղատու, մարկոտիկ, օսլայատու, ներկատու, խցանատու, կաուչուկատու և այլն:

Որոշ տեխնիկական մշակաբույսերն օգտագործում են մի քանի նպատակով, օրինակ՝ բամբակենին, կանեփը, կտավատը, բացի թեյից, տալիս են մաս ձեռք:

ԶՀ-ում տեխնիկական մշակաբույսերի մշակությունը զարգացում ապրեց խորհրդային տարիներին: Դրանց ցանքատարածությունը 1940թ.-ին կազմել է 35,7հազ. հա, որը գնալով, ըստ տարիների կրճատվել է և 1987թ.-ին կազմել է ընդամենը 9,1հազ. հա, իսկ 2009թ.-ին՝ ընդամենը 2,4հազ. հա: 1940թ.-ի համեմատ այն նվազել է 33,3հազ. հա-ով: Տեխնիկական մշակաբույսերից ԶՀ-ում մշակում էին շաքարի ճակնդեղ, խորդենի, ծխախոտ, կտավատ, բամբակ և այլն:

18.5.2. Տեխնիկական մշակաբույսերի արտադրության տեղաբաշխումը և արդյունավետության բարձրացումը

Բամբակի ցանքատարածությունները 1940թ.-ին կազմեցին 35,7 հազ հա: Ստացվում է, որ ԶՀ-ում տեխնիկական մշակաբույսերից 40-ականներին մշակվել է միայն բամբակ: 1հա բերքատվությունը տատանվել է 23,2-29,2ց-ի սահմաններում: 1տ բամբակի հումքից ստացվում է 290-400կգ բամբակաթել, որից կարելի է գործել 3,0հազ մ² կտոր, 500-700կգ սերմ: 1տ սերմից ստացվում է 170-190կգ ձեռք, 400-420կգ քուսպ, 300-400կգ սերմակճեպ: Բամբակենու

1966-1967 թվականներին քուսպը պարունակում է 114,8, իսկ 1968 թվականին՝ 35,2 կերային միավոր: Բամբակենու սերմնակեղևից և այլ մնացորդներից ստացվում են թուղթ, մեկուսիչ նյութեր, պոտաշ, քացախաթթու, ցելյուլոզ և այլն: Բամբակենին մաս մեղրատու բույս է: ՀՀ-ում, որտեղ այն մշակվում էր մինչև 1966թ., Արարատյան հարթավայրի տնտեսություններում բամբակենու մշակության տակ գտնվող տարածություններն կրճատվեցին և հատկացվեցին առավել արդյունավետ՝ խաղողի, պտղատու այգիներին, բանջարային և բոստանային մշակաբույսերին: Պատճառն այն չէր, որ բամբակենու մշակությունը վնասաբեր էր, այլ այն, որ միջինասիական հանրապետություններում արտադրության համակենտրոնացման և աշխատանքների մեքենայացման մակարդակի բարձր լինելու շնորհիվ 1968 թվականի ինքնարժեքը շատ ավելի ցածր էր ստացվում, քան Հայաստանում:

Սակայն, նույնիսկ այս պայմաններում, ՀՀ-ում անհրաժեշտ է վերականգնել բամբակի մշակությունը Արարատյան հարթավայրի չմշակվող հողերում և այն վերամշակել հենց հունքի գոտում, որը կկրճատի փոխադրման հետ կապված ծախսերը:

Տեղական բամբակի արտադրությունը պետք է կազմակերպել գոնե այն ծավալով, որ բավարարի հանրապետության առողջապահության համակարգի պահանջները: Այս խնդրի լուծումը պետք է առաջնային լինի ոչ միայն գյուղատնտեսության, այլ նաև պաշտպանության մախարարության և երկրի տնտեսության համար, ամբողջությամբ վերցրած:

Կտավատի մշակությունը ՀՀ-ում հայտնի է եղել հնագույն ժամանակներից: Հայաստանի լեռնային շրջանները յուղատու կտավատի աճման և զարգացման համար ունեն մասնատար պայմաններ: Այդ շրջաններում՝ (Աշոցք, Սիսիան, Սևանի ավազան) յուղատու կտավատի 1հա-ից ստացվում է 8-10, իսկ առանձին հողակտորներում 14-16ց սերմի բերք: Մշակության տարիներին կտավատի բերքատվությունը Հայաստանում 2 և ավելի անգամ բարձր էր, քան Ուկրաինայում և Բելոռուսիայում:

Կտավատի յուղն օգտագործում են օլիֆ, զանազան լաքեր, տպագրական, գեղարվեստական ներկեր, լինոլեումներ, կլոնկաներ, չթրջվող հագուստներ պատրաստելու համար: Այն օգտագործվում է նաև կաշվի արտադրության մեջ:

Կտավատի քուսպը պարունակում է 24% լուծվող սպիտակուցներ: Ըստ Պոպովի, կտավատի 1կգ-ը պարունակում է 1,2 կերային միավոր:

Թելատու կտավատը մշակում են հիմնականում թելի արտադրության համար: Կտավատի թելից կենցաղային և տեխնիկական նպատակների համար ստանում են կտորների լայն տեսականի: Կտավատի թելի 1տ-ից ստանում են ավելի քան 2,5հազ մ² տարբեր կտորներ: Թելի համարի բարձրացման հետ, բարելավվում է արտադրանքի որակը և դրա արժեքը: Այսպես, 10 համարի թելից կարելի է ստանալ մինչև 2800մ² կտոր, իսկ 16 համարից՝ 3400մ²: Թելատու կտավատի սերմերը օգտագործում են ձեթի արտադրության համար, իսկ թելի արտադրության ժամանակ առաջացած մնացորդները՝ շինարարության և թղթի արտադրության մեջ, ձեթի արտադրության մնացորդները՝ որպես անասնակեր:

ՀՀ-ում կտավատի ցանքատարածությունները կազմում էին 1,5 հազ հա:

Վարդաբույր խողովակ: 1938թ.-ից ՀՀ Արմավիրի մարզում (մախկին Հոկտեմբերյանի և Էջմիածնի շրջաններում), եթերային յուղ ստանալու համար մշա-

կում էին վարդաբույր խորդենի: 1948թ.-ին Հոկտեմբերյանի շրջանում հիմնադրվեց խորդենու պետական տնտեսությունը, որը 1955թ.-ին վերանվանվեց «Հոկտեմբերյանի խորդենու պետական տնտեսություն» գործարան, իսկ 1968թ.-ին Հոկտեմբերյանի շրջանում կազմակերպվեց եթերայուղատու մշակաբույսերի համամիութենական ԳՀԻ-ի հայկական փորձակայանը:

Խորդենին օգտագործում են օծանելիքի, օճառի, հրուշակեղենի արտադրության, բժշկության մեջ և այլն: Այն մշակվում էր շուրջ 1800հա տարածության վրա, որից 1400հա Հոկտեմբերյանի և 400հա Էջմիածնի շրջաններում: Միջին բերքատվությունը կազմում էր 300-500գ/հա կանաչ զանգված կամ 30-50կգ/հա եթերայուղ:

Ըստ Տ. Տ. Ավագյանի, ՀՍՄՀ Էջմիածնի շրջանի պայմաններում փորձարկված խորդենու հիբրիդների եթերային յուղի բերքը 1հա-ից 1969-70թթ. կազմել է՝ վարդագույն խորդենունը՝ 28,0, Հիբրիդ 7-ինը՝ 121,1, Հիբրիդ 24-ը՝ 53,2, Հիբրիդ $P_{1/2}K-37,2$ -ը՝ 140,4կգ:

Խորդենու մատղաշ ընծյուղները և տերևները պարունակում են 0,1-0,3% բարձրորակ եթերայուղ: ՍՄՀՄ-ում արտադրվող խորդենու յուղի 75%-ը տալիս էր Հայաստանը: Խորդենին համարվում է թանկարժեք մշակաբույս: 1գ եթերայուղը համարժեք է շուրջ 8գ ոսկու:

Ըստ Գ. Ս. Դավթյանի և Ս. Խ. Մայրապետյանի, հինգ տարվա միջին տվյալներով, սովորական եղանակով աճեցրած խորդենու մեկ հեկտարից եթերային յուղի բերքը կարելի է ավելացնել 3-7 անգամ, միաժամանակ բարձրացնելով եթերային յուղի որակը: Ըստ հեղինակների, վարդագույն խորդենու հիդրոպոնիկ արտադրությունը, որը ենթակա է տեխնոլոգիական որոշակի ռեժիմի, դուրս է երկրագործության վարման սահմաններից և արդյունաբերական բնույթ է ստացել:

Ծխախոտի հայրենիքը Հարավային Ամերիկան է: Հայաստանում ծխախոտ սկսել են մշակել 19-րդ դարի վերջերին: Ծխախոտի տերևները համապատասխան մշակումից հետո, օգտագործում են գլանակներ, սիգարեթներ պատրաստելու համար: Չոր տերևները պարունակում են 70 քիմիական միացություններ՝ 1-3% նիկոտին, 7-8% սպիտակուցներ, 8-10% ածխաջրեր, մոտ 1,0% եթերայուղեր, մինչև 6% խեժանյութ, 11-15% հանքային նյութեր: Հայաստանում հիմնականում մշակում էին Սամսուն, Տրապեզոնդ, Օստրոլիստ, Պոբեդիտել, Պերենոժեց սորտերը:

ՀՀ-ում ծխախոտական առաջին՝ «Պոնտոս» կոոպերատիվ ընկերությունը՝ կազմակերպվել է 1924թ.-ին: Ծխախոտագործության զարգացմանը նպաստել է 1930թ.-ին Լամբալուում (այժմ՝ Բագրատաշեն, Նոյեմբերյանի տարածաշրջան) կազմակերպված Ա. Խանջյանի անվ. ծխախոտագործական սովետական տնտեսությունը և ծխախոտի հայկական փորձակայանը (1931թ.): Մինչ տնտեսական ռեֆորմը ծխախոտ մշակում էին ՀՀ 21 շրջաններում: Դրանց մոտ 70%-ը գտնվում էր Սևանի ավազանում: ՍՄՀՄ-ում արտադրվող ծխախոտի 7-8%-ը արտադրվում էր ՀՀ-ում:

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 16-ում բերված տվյալներից, ծխախոտի ցանքատարածությունները խիստ կրճատվել են, ցածր է եղել նաև բերքատվության մակարդակը:

Ծխախոտի տարածությունը, բերքատվությունը և համախառն բերքը

№	Ցուցանիշները	1960թ	1967թ	1987թ	2000թ	2008թ	2009թ
1	Տարածությունը, հա	7669	7800	4000	2598	158,2	297
2	Բերքատվությունը, ց/հա	15,25	18,6	29,4	19,1	31,6	35,5
3	Համախառն բերքը, տ	11696	14504	11760	4962	500	1055

Խորհրդային տարիներին Շամշադինի, Մարտունու, Իջևանի, Կրասնոսելսկի ծխախոտագործները 1հա-ից ապահովել են 25-35ց բերք: Ներկայումս ՀՀ-ում ծխախոտի միջին բերքատվությունը 35,5ց/հա է, իսկ Արարատի մարզում՝ 55,9 Գեղարքունիքում՝ 36,4ց/հա

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Տավուշի մարզը ծխախոտի ավանդական մշակության շրջան է և ապահովում է բարձր բերք, համարվում է սահմանամերձ, որտեղ կա աշխատուժի ավելցուկ, պետք է ընդարձակել ծխախոտի ցանքատարածությունները: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ սահմանված գնման զմեռը, չեն ծածկում կատարված ծախսերը, անգամ 200դրամ/մ-ժամ վարձատրության դեպքում: Այդ ուղղությամբ աշխատանքներ են տարվում:

Ուստի անհրաժեշտ է ճիշտ մոտեցում ցուցաբերել այս հարցի լուծմանը: Նպատակահարմար է ՀՀ-ում աճեցված բարձրորակ ծխախոտը գնել համեմատաբար բարձր, տնտեսապես հիմնավորված գներով և պատրաստի արտադրանքն արտադրել միայն տեղական հումքով և դրա զգալի մասն արտահանել, ապահովելով արտադրությանն մուտքեր, ոչ թե այն ներկրել դրսից՝ արտադրությո՜ւմ:

Այս հարցի ճիշտ լուծումը նաև երկրի անվտանգության խնդիր է, քանի որ սահմանամերձ գյուղերում գնալով մնում են միայն ծերերը:

Շաքարի ճակնդեղ ՀՀ հյուսիսային մարզերի (Շիրակ, Լոռի) ջրովի երկրագործության պայմաններում աճեցվող հիմնական տեխնիկական մշակաբույսերից էր: Դրա մշակությամբ ՀՀ-ում սկսել են զբաղվել 19-րդ դարի 80-ական թթ կեսերին: Մշակաբույսի աշխատատարության և անհրաժեշտ տեխնիկայի բացակայության, ինչպես նաև ներկրվող էժան շաքարի մրցունակությանը չդիմաճալու պատճառով այն չունեցավ հետագա զարգացում:

ՀՀ-ում ճակնդեղի մշակությունն ու շաքարի արդյունաբերությունը զարգացում ապրեց խորհրդային ժամանակաշրջանում: Շաքարի ճակնդեղի մշակությամբ սկսեցին զբաղվել Ախուրյանի, Գուգարքի, Ստեփանավանի, Աթրիկի և Ամասիայի շրջաններում: Ստեղծվեցին մասնագիտացված խոշոր մեքենայացված խորհրդային տնտեսություններ: Գնալով մշակության տարածությունները կազմում էին 4,0հազ հա, իսկ միջին բերքատվությունը՝ 370ց: Սակայն, Ախուրյանի և Սպիտակի անվանի ճակնդեղագործները յուրաքանչյուր հեկտարից ստանում էին 520-700ց արմատապտուղ: Շաքարի ճակնդեղի մշակությունից ստացված բերքը վերամշակվում էր Սպիտակի շաքարի գործարանում: 1988թ.-ի ավերիչ երկրաշարժը վերջ դրեց շաքարի ճակնդեղի մշակությանը, պատճառը հիմնականում Սպիտակի շաքարի գործարանի ավերվելն էր: Ներկայումս, Շիրակի մարզի Ախուրյան գյուղում կառուցվել է շաքարի գործարան, որը տարեկան կարտադրի 220հազ. տ շաքար, 40հազ. տ տեղական հումքի՝ շաքարի ճակնդեղի, իսկ մնացածը՝ ներկրվող շաքարեղեգի հումքի վերամշա-

կումից: Նախատեսվում է շաբաթի ճակնդեղի ցանքատարածությունները հասցնել մոտ 1000հա-ի, իսկ մեկ հեկտարի միջին բերքատվությունը՝ կկազմի շուրջ 300-360ց-ի:

Շաբաթի ճակնդեղը կարելի է մշակել տարբեր բնակլիմայական պայմաններում, սակայն ամենաբարձր բերք ստացվում է մեղմ կլիմայի պայմաններում, որտեղ բավարար տեղումները, բարձր, տաք և չոր աշունը նպաստում են արմատապտղում շաբաթի կուտակմանը: Սրանով էլ պայմանավորվում է շաբաթի ճակնդեղի տեղաբաշխումը երկրի տարածքում:

Շաբաթի ճակնդեղի արտադրության ծավալի ավելացման կարևոր պայմաններից մեկը ցանքատարածությունների կենտրոնացումն է, որը հնարավորություն կտա արտադրության մասնագիտացմանն ու մշակության հետագա ինտենսիվացմանը: Շաբաթի ճակնդեղի մշակության կենտրոնացումը հեշտացնում է ագրոտեխնիկական միջոցառումների համալիր իրականացումն ու մեքենաների համակարգի կիրառումը, որոնք և կնպաստեն բերքատվության բարձրացմանը, ինքնարժեքի իջեցմանն ու շահութաբերության բարձրացմանը:

Շաբաթի ճակնդեղի բերքատվության բարձրացմանը նպաստում է ցանքաշրջանառության լայն կիրառումը, բավարար քանակով պարարտանյութերի ներդրումը, ոռոգումը, հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարը, բարձր բերքատու սորտերի ցանքը, մշակության, խնամքի և բերքահավաքի աշխատանքները որակով և սահմանված ագրոտեխնիկական ժամկետներում կատարելը:

Շաբաթի ճակնդեղի համար լավ նախորդ են հանդիսանում աշնանացան հացահատիկն ու բազմամյա խոտը, իսկ ինքը լավ նախորդ է գարարանացան մշակաբույսերի համար: Չի կարելի նույն տեղում հաջորդ տարի այն մշակել, քանի որ բացի բերքատվության և շաքարայնության իջեցումից նպաստում է արմատների հիվանդության ավելացմանը, արագացնում հողերի էրոզիան, մանավանդ թեթևությունների վրա:

Արտադրության ծավալների մեծացման, արդյունավետության բարձրացման, կորուստների կրճատման գործում շատ կարևոր է շաբաթի արտադրության գործարանները կառուցել հումքի բազային մոտ: Այն կնպաստի հումքի տեղափոխման հետ կապված ծախսերի կրճատմանն ու արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցմանը:

Այս կուլտուրայի մշակության, խնամքի և բերքահավաքի բոլոր արտադրական գործընթացները համալիր մեքենայացված են: Այն հնարավորություն է տալիս միավոր արտադրանքի և տարածության հաշվով նվազեցնել աշխատանքային ծախսերը, ավելացնել զուտ եկամուտն ու եկամտաբերության մակարդակը:

Բերքը հավաքելուց անմիջապես հետո, գործարան չտեղափոխելու դեպքում, երբ այն 24 մնում է դաշտում, մանավանդ բարձր ջերմաստիճանի և համեմատաբար օդի ցածր խոնավության պայմաններում, այն կորցնում է իր քաշի 6-8%-ը, ինչպես նաև շաքարայնությունը: Շաբաթի ճակնդեղի արտադրության արդյունավետությունը բարձրանում է հարահոս (երբ արմատներն առանց ընտրության և լրացուցիչ մաքրման փոխադրվում են վերամշակման) և հարահոս-փոխադրման եղանակով (երբ արմատները կուտակվում են դաշտային կազատներում և մաքրելուց հետո ուղարկվում է գործարան) կազմակերպելիս:

Այս բոլոր աշխատանքային գործընթացները մեքենայացված են: Այն կատարվում է Ճակնդեղահավաք կոմբայնի օգնությամբ:

Հարահոս և հարահոս-փոխադրման եղանակներով շաքարի ճակնդեղի բերքահավաքը իջեցնում է աշխատանքային ծախսերը, հեշտացնում ճակնդեղի բեռնումը, կրճատվում են կորուստները, վերանում են արմատապտղի քանդման և տեղափոխման միջև առաջացող ժամանակի կորուստները: Հարահոս-փոխադրման եղանակն ավելի արդյունավետ է, քանի որ այն հնարավորություն է տալիս ավելի լավ մաքրել արմատապտուղը հողից և տերևներից:

Կոմբայնների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման համար, բերքահավաքից 10-15օր առաջ միջշաքերում անհրաժեշտ է կատարել հողի փխրեցում՝ 10-12սմ խորությամբ, որը բարենպաստ պայմաններ կստեղծի արմատապտղի դեռևս շարունակվող աճի և շաքարայնության բարձրացման վրա, իսկ բերքահավաքի ժամանակ կնվազի հողով կեղտոտվածության աստիճանը: Փխրեցման համար բարենպաստ պայման ստեղծելու նպատակով արդյունավետ է կատարել նախաբերքահավաքյան ոռոգում:

Հարահոս և հարահոս-փոխադրման եղանակներով արմատապտղի բերքահավաքը, տերևների հեռացումն ու տեխնիկայի համալիր կիրառումը կտրուկ բարձրացնում է աշխատանքի արտադրողականությունը, բերքահավաքի կոմբայնների, տրանսպորտային միջոցների օգտագործման արդյունավետությունը, ապահովվում է բերքի պահպանման նպաստավոր պայմաններ, և դաշտն արագ ազատում է հաջորդ մշակաբույսի մշակության տակ դնելու համար:

Վերը թվարկված բոլոր տեխնիկական մշակաբույսերն էլ եկամտաբեր են և շատ կարևոր դեր կարող են ունենալ հանրապետության տնտեսության զարգացման գործում:

Ներկայումս, ՀՀ սակավահողության պայմաններում 154հազ հա վարելահողերը ամնշակ թողնելը (2009թ.) շռայլություն է: Եթե այդ տարածությունների որոշ մասը հատկացվի վերը թվարկված տեխնիկական մշակաբույսերի մշակությանը և դրանց կից ստեղծվեն արտադրանքի նախնական վերամշակման կետեր, տվյալ տարածքներում կբարձրանա աշխատուժի զբաղվածության աստիճանը, նրանց սոցիալական և տնտեսական պայմանները: Ի վերջո, դա կնպաստի հանրապետության գյուղատնտեսության զարգացմանը:

Սակայն այս հարցի լուծումը պետական աջակցության և հովանավորում է պահանջում: Կարելի է նաև այդ նպատակով օգտագործել համայնքներում եղած պահուստային և չմշակվող սեփականաշնորհված հողերը, կազմակերպելով համապատասխան կոոպերատիվներ և այլ խոշոր արտադրական կազմավորումներ:

18.6. Կերարտադրության էկոնոմիկան

- 18.6.1. Կերային բազան և նրա դերը անասնաբուծության զարգացման մեջ
- 18.6.2. Կերային ռեսուրսների աղբյուրները և դրանց տնտեսական բնութագիրը
- 18.6.3. Կերի արտադրության ավելացման, որակի բարձրացման և ինքնարժեքի իջեցման ուղիները
- 18.6.4. Համակցված կերերի արտադրությունը և օգտագործումը

18.6.1. Կերային բազան և նրա դերը անասնաբուծության զարգացման մեջ

Անասնաբուծության կերային բազա հասկացությունը: Կերարտադրությունը, հանդիսանալով ագրոարդյունաբերական համալիրի բաղկացուցիչ մասը, իրենից ներկայացնում է ագրոտեխնիկական և կազմակերպչական միջոցառումների սխտեմ՝ ուղղված անասնապահության կերերի պահանջը լրիվ բավարարելուն:

Կերի բազան, դա կերերի արտադրության, պահպանման և դրանց ծախսման ձևերի և մեթոդների համակարգ է: Կերարտադրության ավելացումը և որակի բարձրացումը այն հիմնական նախապայամաններն են, որոնք կոչված են ապահովելու անասնաբուծության մթերատվության բարձրացումն ու գլխաքանակի ավելացումը: Կերի բազան, հանդիսանալով անասնապահության խնդրի լուծման կարևորագույն միջոց, միշտ էլ գտնվում է նրա հետ փոխադարձ կապի մեջ: Որքան ամուր է այն և լիարժեք անասունների կերակրումը, այնքան բարձր է անասունների մթերատվությունը և ցածր՝ արտադրանքի ինքնարժեքը:

Անասնաբուծության և կերարտադրության համաչափ զարգացման համար անհրաժեշտ է, որ անասունների գլխաքանակի համեմատ կերի բազան զարգանա առաջանցիկ տեմպերով, բացառելով նրանց միջև հաճախ տեղի ունեցող անհամամասնությունը և հարաբերակցության խախտումը:

Կերարտադրությունը գյուղատնտեսության արագ զարգացող կարևորագույն և ծավալուն ճյուղերից մեկն է: Այն կապող օղակ է անասնաբուծության և բուսաբուծության միջև՝ որոշակի տեխնոլոգիայով և արտադրության կազմակերպման առանձնահատկություններով: Կերային մշակաբույսերի, խոտհարքների ու արոտավայրերի բերքատվության բարձրացումը, բնականի հետ միասին, սերտորեն կապված է հողի արհեստական բերրիության ապահովման, նրա կուլտուրականացման հետ, որն իրագործվում է լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների ու աշխատանքի կիրառմամբ, այսինքն՝ արտադրության ինտենսիվացման մակարդակի բարձրացմամբ:

Կերը համարվում է բուսաբուծական պատրաստի արտադրանք, քանի որ այն ապահովում է անասունների սննդի պահանջը և ունի սպառողական արժեք: Կերը միաժամանակ հանդիսանում է աշխատանքի առարկա և շրջանառու միջոց և միշտ կարիք ունի կատարելագործման և բարելավման: Ավելին, այն ոչ միայն իր լրիվ արժեքով է փոխանցվում նոր ստեղծվող արտադրանքին (կաթ, միս, ձու, բուրդ) այլև մասամբ առարկայացվում է հիմնական արտադրամիջոցում՝ անասունների օրգանիզմում, կազմելով նրա օրգանական մասը: Ուստի անասնապահության ռացիոնալ կազմակերպումը պահանջում է ապահովել հիմնական և շրջանառու միջոցների, այն է՝ անասունների գլխաքանակի և կերերի միջև նորմալ համամասնություն՝ քանակական ու որակական առումով, քանի որ դրա խախտվելը հանգեցնում է միջոցների ոչ ռացիոնալ օգտագործմանը, մթերքների արտադրության նվազեցմանը:

Կերարտադրությունը որպես ինքնուրույն ճյուղ ունի իր նյութատեխնիկական բազան՝ ի դեմս բնական խոտհարքների, կերային կուլտուրաների ցանքատարածությունների, կերարտադրության մեքենաշինության ու տեխնիկայի, կերի արտադրամասերի ու պահպանման կառուցվածքների, հիմնական ու շրջանառու միջոցների: Այն հանդիսանում է նյութական արտադրության կարևորագույն ոլորտ, որի նպատակն է լրիվ ապահովել անասնապահության անհրա-

ժեշտ հումքի՝ կերի պահանջը: Անասնապահության ճյուղում արտադրված արտադրանքի վրա կատարված ծախսերի ավելի քան 47%-ը կազմում են կերերը: Այդ տեսանկյունից կերարտադրությունը հանդիսանում է հիմնական և շրջանառու միջոցների սպառող: Միջոցներ, որոնք ստեղծվում են ինչպես գյուղատնտեսության, այնպես էլ արդյունաբերության մեջ: Գյուղատնտեսությունն, օրինակ, կերարտադրության համար հատկացնում է հողատարածք՝ իր ոռոգման ցանցով, սերմեր, օրգանական պարարտանյութ, աշխատուժ գործիքներ, կառույցներ, իսկ արդյունաբերությունը՝ տրակտոր, գյուղ. տեխնիկա, հանքային պարարտանյութ և այլ միջոցներ: Ուստի նշված միջոցների ու նյութերի արտադրության և մատակարարման ճիշտ համամասնության սահմանումը և աճի տեմպերի ապահովումը ներկայացնում է տնտեսական կարևորություն, խարսխված միայն ընդլայնված վերարտադրության, ագրոարդյունաբերական համալիրի զարգացման վրա: Այսինքն՝ կերարտադրության զարգացումը պետք է ընթանա ընդլայնված վերարտադրության, ռացիոնալ տեղաբաշխման ու մասնագիտացման, արտադրության չափերի ավելացման, կոոպերացման, տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի կատարելագործման հիման վրա:

ՀՀ-ում տնտեսական շրջափակման և տեղի ունեցած սեփականաշնորհման արդյունքում մեծապես կրճատվեց սեփական կերերի (խոտ, սիլոս, սեմաժ, կերի արմատապատուղ, հատիկավոր) արտադրությունը (Աղյուսակ 17) ընկավ որակը և գրեթե լրիվ դադարեցվել է այնքան անհրաժեշտ, նախկինում մեծ քանակությամբ օգտագործվող բարձրարժեք համակցված կերահումքի ներկրումը: Վերջինս, թե քանակական, թե որակական առումով, խիստ բացասաբար է ազդել անասնաբուծության վրա: Այստեղից էլ առաջացել է սեփական կերային ռեսուրսների լիարժեք և արդյունավետ օգտագործման, կերային բազայի ամրապնդման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը հանրապետության բոլոր մարզերի տնտեսություններում:

Արդյունավետ կերակրման օրաբաժինները - Կերակրման արդյունավետության բարձրացման, հետևաբար և մթերատվության բարձրացման ու կերերի հատուցման բարելավման կարևոր պայման է հանդիսանում կերերի լիարժեք օրաբաժինը: Կերի լիարժեք օրաբաժինը որոշվում է կենդանիների կողմից ծախսվող սննդարար նյութերի, քիմիական տարրերի և վիտամինների պահանջի նորմաների հիման վրա:

18.6.2. Կերային ռեսուրսների աղբյուրները և դրանց տնտեսական քննութագիրը - Անասնապահության կերի բազայի հիմքը կազմում են վարելահողերը, բնական խոտհարքներն ու արոտավայրերը: Ի դեպ, վարելահողերի վրա մշակվող կերային մշակաբույսերից ստացվող կերը և բնական խոտը հիմնականում օգտագործում են ձմեռային՝ մսուրային, իսկ արոտավայրերը՝ ամառային սեզոնում:

Բնական խոտհարքների զգալի մասը տեղադրված են Լոռի-Փամբակի, Սևանի ավազանի, Հյուսիս-արևելյան և Շիրակի գոտիներում, իսկ արոտավայրերինը՝ Ձանգեզուրի, Սևանի ավազանի և Շիրակի գոտիներում:

Անասապահության հիմքը կազմում են կերային մշակաբույսերի ցանքատարածությունները, որոնք 2009թ. կազմել են 63,9հազ. հեկտար, 1987թ.-ի 269հազ. հեկտարի փոխարեն, այսինքն կրճատվել են 2 անգամ, բնական խոտհարքներն ու արոտավայրերը՝ 1235,8հազ. հեկտար կամ գյուղատնտեսական հողատեսքերի 58,5%-ը: Միանգամայն ակնհայտ է մնան մեծ չափերի

Աղյուսակ 17
Կերային նշակարույների ցանցատարածությունը, համախառն բերքը և բերքատվությունը 1987-2009թթ.

Չ/հ	Կերային նշակա- րույների անվանումը	Տարածությունը, հազ. հա				Համախառն բերքը, հազ. տ				Մեկ հեկտարի բերքատվությունը, գ/հա			
		1987	1996- 2000	2005	2009	1987	1996- 2000	2005	2009	1987	1996- 2000	2005	2009
1	Կերային ար- մատապտուղ	5,8	0,27	0,34	0,40	157,1	5,36	10,3	12,5	268	1961	299,8	316,3
2	Եգիպտա- ցորեն սիլոսի	20,8	0,3	0,69	0,43	472,5	4,46	8,63	8,91	195	141,1	125,1	205,8
3	Միաձիա խոտերի խոտի համար	75	18,68	9,47	8,23	172,8	47,45	33,92	41,86	18,8	25,4	35,8	47,4
4	Բազմաձիա խոտ անցյալ տարիների ցանք	134,8	59,61	47,27	51,8	878,7	225,7	256,7	334,4	30,1	40,9	54,9	65,3
5	Բազմաձիա խոտի մաքուր ցանք	32,6	2,94	3,08	3,08	86,4	12,57	11,18	19,5	26,5	46,1	37,9	68,7
	Ընդամենը կերային ցանքատա- րածությունը	269,0	81,8	60,85	63,9	X	X	X	X	X	X	X	X

կերային հողատարածությունների արդյունավետ օգտագործման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը: 2009թ. շուրջ 374 հազ. տոննա խոտ է հավաքվել հանրապետության 108,7 հազար հեկտար չօգտագործված վարելահողերից:

ՀՀ բնական խոտհարքները 2009թ. կազմել են 161,9հազ. հեկտար կամ գյուղատնտեսական օգտագործելի հողատեսքերի 7,6%-ը, որոնց հիմնական մասը տեղաբաշխված են ենթակայան և լեռնատափաստանային զոտիներում, ծովի մակերևույթից 1500-2000մ բարձրության վրա: Դրանց ընդհանուր տարածության 74,7%-ը գյուղաներձ է, իսկ մնացածը՝ հեռագնա և գտնվում են ներշնչանային ու միջշնչանային օգտագործման մեջ, որը տնտեսապես արդարացված է: Դրանցից ջրովի են 4,8%-ը, արմատական բարելավման են ենթարկվել 42,2%-ը, մակերեսը մաքուր է՝ 55,8 հազար հեկտարի վրա, և մեքենայացված աշխատանքների համար պիտանի է 29,5հազ. հեկտարը: ՀՀ գյուղացիական յուրաքանչյուր տնտեսությանը բաժին է ընկնում 0,9 հեկտար վարելահող և 0,21 հեկտար բնական արոտ, որը արտադրության արդյունավետ վարման տեսակետից շատ քիչ է: Խոտհարքների տարածքը 9 անգամ պակաս է արոտավայրերի տարածությունից, սակայն մեկ հեկտարի միջին բերքատվությամբ 3-4 անգամ գերազանցում են դրանց: Եթե արոտավայրերը ամռանը ծառայում են միայն անասուններին արածացնելու, ապա խոտհարքի կանաչ ծանձվածը՝ հիմնականում ծնունդը, չոր խոտի և սիլոսի, խոտալյուրի, իսկ չհնձված մասերը և աշնան ափսոսելի կանաչ կերի, խտացրած կերախառնուրդների (գրանուլ, բրիկետ) պատրաստման համար: Խոտհարքներն ամռան 2-րդ կեսից և աշնանը ծառայում են մակ որպես անասունների կերակրման կանաչ կոնվեյերի կազմակերպման աղբյուր:

1991թ. գարնանը սկսվեց վարելահողերի, բազմամյա տնկարկների սեփականաշնորհման գործընթացը, իսկ բնական խոտհարքներինը՝ համեմատաբար ավելի ուշ: Սակայն արոտավայրերը մնում են պետական ֆոնդում և օգտագործվում են վարձակալական սկզբունքով: Սեփականաշնորհումից հետո գյուղացիական տնտեսություններում 21,8%-ով բարձրացավ բնական խոտհարքների բերքատվությունը: Այնուհանդերձ, դա բավականին ցածր է եղած հնարավորություններից: Այսպես, 1987թ. 13,3ց-հա-ի դիմաց 2009թ. բնական խոտհարքների միջին բերքատվությունը կազմել է 31,3ց/հա և արտադրվել է ընդամենը 506,9հազ. տոննա չոր խոտ: Անհրաժեշտ է նշել, որ հանրապետության տնտեսություններում բնական խոտհարքների բարելավման ու օգտագործման աշխատանքները կատարվում են ցածր մակարդակով, մինչդեռ դրանց ապահովման դեպքում, զգալիորեն կավելանա այնքան անհրաժեշտ խոտի կուտակումը:

ՀՀ ագրարային քաղաքականության հիմնադրույթներով նախատեսված է տավարաբուծությունը և ոչխարաբուծությունը զարգացնել սեփական, իսկ խոզաբուծությունն ու թռչնաբուծությունը՝ սեփական և ներկրվող հատիկային կերերի հաշվին: ՀՀ բոլոր կարգի տնտեսություններում 1987թ. համեմատությամբ, ներկայումս բոլոր տեսակի կերերի օգտագործումը կերամիավորներով, կրճատվել է, միջին հաշվով 48 և ավելի տոկոսով:

ՀՀ բոլոր կարգի տնտեսություններում, նախկին կոլտնտեսությունների և սովխոզների համեմատությամբ, գրեթե 1,5 անգամ ավելացել է կոշտ կերերի՝ խոտի և ծղոտի կուտակումը, մինչդեռ հյութալի կերերինը (սիլոս, սեմաժ, արմատապտուղներ)՝ զգալիորեն պակասել է (51 անգամ), մույնը և կանաչ

վիտամինային խտտալյուրը: Շուրջ 0,5մլն տոննա կերամիավորով կրճատվել է եգիպտացորենի սիլոսի արտադրությունը: Ներկայումս ՀՀ տնտեսությունները գրեթե դադարել են, կովերի կաթնատվության բարձրացման համար հյութալի կերեր արտադրելը: Մինչդեռ պարզ է, որ ծավալային կերերով խտտով ու ծղոտով բարձր մթերատվություն ապահովել հնարավոր չէ:

Անասնապահության զարգացման և կենդանիներին լիարժեք կերերով ապահովելու համար անհրաժեշտ է համակցված կերահոսքի ներկրման միջոցով աշխատացնել սեփական համակցված կերերի գործարանները, քանի որ վերջին հաշվով հումքի ներկրումը, դրան համարժեք քանակի անասնապահական մթերքի նկատմամբ, ունի տնտեսական մի շարք առավելություններ:

Կերարտադրության արդյունավետությունը: Այս կամ այն կերային մշակաբույսի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է հետևյալ ցուցանիշներով՝

- կերային մշակաբույսի բերքատվությունը՝ ցենտներ կերամիավորներով, ինչպես նաև 1 հեկտարից ստացվող մարսելի պրոտեինի քանակը, ցենտներ,
- 1 ցենտներ կերամիավորի ինքնարժեքը, դրամ,
- 1 ցենտներ կերամիավորի վրա կատարված աշխատանքային ծախսերով, մարդ-ժամ կամ 1մարդ-ժամվա դիմաց արտադրված կերը, ցենտներ կերամիավորներով,
- կերային մշակաբույսերի 1 հեկտարից ստացված համախառն արտադրանքի և համախառն ու զուտ եկամտի ելքը, դրամ,
- կերերի տեխնիկական հատուցումը ծախսված 1գ կերամիավորի դիմաց արտադրված անասնապահական մթերքների ելքը, ցենտ, հատ,
- կերերի տնտեսական հատուցումը – կերերի արժեքի միավորի հաշվով ստացված անասնապահական համախառն արտադրանքի արժեքը, դրամ:

Կերային մշակաբույսերի գնահատումը կատարում են մեկ հեկտարից ստացվող կերի քանակով՝ ֆիզիկական մեծությամբ, ինչպես նաև մեկ ցենտների կերային արժեքով (կերամիավորով) և մարսելի պրոտեինի քանակով (պրոտեինակերամիավորներով), հաճախ սահմանափակվելով միայն կերային միավորների քանակով: Սակայն, քանի որ տարբեր կերերի միևնույն քանակում պարունակում են միանգամայն տարբեր քանակներով կերային միավորներ ու մարսելի պրոտեին, ուստի կերի գնահատումն այդ մեթոդով կլինի միակողմանի, հետևապես՝ ոչ ճիշտ: Օրինակ՝ եգիպտացորենի հատիկի մեկ կիլոգրամում կերային միավորը պարունակում է 50գ մարսելի պրոտեին, գարին՝ 60գ, իլոռը՝ 133գ, կորնզանի չոր խոտը՝ 195գ, առվուլտի չոր խոտը՝ 261, կաթնմ-մսային հասունության կողրերով եգիպտացորենի կանաչ զանգվածը՝ 75գ, կերի ճակնդեղը՝ 75գ, շաքարի ճակնդեղը՝ 46գ և այլն: Ուստի կերային մշակաբույսերի արդյունավետությունն անհրաժեշտ է գնահատել մի միասնական, ընդհանրացնող ցուցանիշներով, այն է՝ պայմանական մարսելի պրատեինակերամիավորների քանակով:

Վերը թվարկված ցուցանիշներով կերային մշակաբույսերն առանձին-առանձին գնահատելուց բացի, անհրաժեշտ է որոշել նաև դրանց արտադրության շահութաբերության մակարդակը:

18.6.3. Կերի արտադրության ավելացման, որակի բարձրացման և ինքնարժեքի իջեցման ուղիները:

ՀՀ-ում կերերի և անասունների գլխաքանակի, ինչպես նաև դրանց հետ առնչվող մթերքների քանակի կրճատման պատճառները շատ են ու հայտնի: Դրանցից մեկն էլ՝ մեծամասնություն կազմող նորաստեղծ գյուղացիական ու այլ տիպի տնտեսությունների նյութատեխնիկական թույլ բազան թույլ լինելն է և, որ ամենակարևորն է, համակցված կերերի օգտագործման խիստ կրճատումը, մի բան, որը մեծ հարված հասցրեց անասնապահությանը քանակական և որակական առումով: Համակցված կերերի տեսակարար կշիռը անասնապահության բոլոր ճյուղերում 1987-1988թթ. ծախսված կերերի հաշվեկշռում, ըստ սննդարարության, կազմում էր ավելի քան 42%, ներկայիս 6-8%-ի փոխարեն: Խիստ թերժամրաբեռնված են աշխատում երևանի, Սևանի, Բաղրամյանի և Սպիտակի համակցված կերերի գործարանները՝ կապված ներկրվող հումքի բացակայության հետ: Կերարտադրությունը հանրապետությունում որակական-կառուցվածքային բարելավման կարիք ունի:

Համակցված կերերի այդպիսի մեծ ճեղքվածքը լրացնելու գործում, վճռորոշ նշանակություն ունի բնական կերային տարածությունների, հատկապես բնական խոտի արտադրության ավելացման առկա հնարավորությունները և դրանց արդյունավետ օգտագործումը:

ՀՀ կերերի արտադրության ավելացման հիմնական ուղիներն են՝

- չմշակվող վարելահողերի մի մասի դնելը կերային մշակաբույսերի տակ, հիմնականում մշակելով գարի, եգիպտացորեն, կերի ճակնդեղ և կերային ցանքաշրջանառություն կիրառելը,
- բնական խոտհարքների և արոտավայրերի բերքատվության և կերի որակի բարձրացումը,
- ոռոգումը, բարելավման մյուս միջոցառումների հետ միասին շատ կարևոր է կերային մշակաբույսերի և կերահանդակների բերքատվության բարձրացման համար: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ոռոգման շնորհիվ բերքատվությունն ավելանում է 3-4 անգամ և միաժամանակ լավանում որակը, իջնում միավոր կերի ինքնարժեքը,
- խոտհարքների և արոտների բերքատվության բարձրացման գործում չափազանց մեծ է դրանց մակերեսային ու արմատական բարելավման դերը,
- բնական կերահանդակների արմատական և մակերեսային բարելավման համար սերմնաբուծական տնտեսություններում հացազգի թիթեռնածաղկավոր խոտաբույսերի սերմերի արտադրության կազմակերպումը,
- համակողմանի ինտենսիվացումը, գիտատեխնիկական առաջընթացի և շուկայական մախընտրած համակարգի առավելությունների ընտրությունը, օգտագործումը և այլն:

Անասնապահական մթերքների ինքնարժեքի կառուցվածքում կերի ծախսը կազմում է 47 և ավելի տոկոս: Ուստի շատ կարևոր է ցածր ինքնարժեքով կերերի արտադրությունը, որը և կնպաստի անասնապահական մթերքների ինքնարժեքի իջեցմանը և արտադրության արդյունավետության բարձրացմանը:

Կերերի ինքնարժեքի իջեցման ուղիներն են՝

- կերային մշակաբույսերի բերքատվության բարձրացումը,

- կերերի որակի լավացումը և կորուստների կրճատումը,
- աշխատանքների մեքենայացման մակարդակի բարձրացումը,
- ռեսուրսախնայողական և էներգիա խնայող տեխնոլոգիաների ներդրումը,
- նոր մեքենաների և սարքավորումների ներդրումը,
- արտադրության կազմակերպման և կառավարման ծախսերի կրճատումը,
- ֆոնդատարության իջեցումը և այլն:

18.6.4. Համակցված կերերի արտադրությունը և օգտագործումը: Անասնապահական մթերքների արտադրության արագ և արդյունավետ ավելացման հիմնական ուղիներից մեկը բարձրորակ համակցված կերերի անհրաժեշտ քանակով օգտագործումն է:

Հացահատիկը, որպես խտացրած կեր, անասուններին տրվում է մաքուր և վերամշակված վիճակում: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ համակցված կերերի յուրաքանչյուր ցենտների օգտագործումը, հատիկային կերի համեմատությամբ, լրացուցիչ տալիս է 25-30կգ կաթ կամ 3-4կգ միս, 75-90հատ ծու: Միաժամանակ բարելավվում է անասունների ընդհանուր վիճակը, մվազում են անկումները, բարձրանում է սերնդատվությունը, կրճատվում բտման ժամկետը: Բացի այդ, հացահատիկը համակցված կեր դարձնելու դեպքում, տնտեսվում է մոտ 33% հումք և բարձրանում նրա սննդարարությունը: Հետևապես, ՀՀ-ում համակցված կերերի արտադրությունը հնարավորություն կստեղծի տնտեսել հացահատիկի ծախսը, այն օգտագործելով որպես անասնակեր և միաժամանակ կնպաստի անասնապահական մթերքների ավելացմանը:

Համակցված կերերը արտադրվում են գործարանային պայմաններում, ուստի դրանից ելնելով, այն ստացել է արդյունաբերական կերարտադրություն անունը:

Խտացրած, հատկապես համակցված կերերի արտադրությունը լայն թափով սկսել է զարգանալ ետպատերազմյան ժամանակաշրջանում աշխարհի շատ երկրներում՝ ԱՄՆ-ում, Անգլիայում, Գերմանիայում, ճապոնիայում, ՍՍՀՄ-ում և Եվրոպայի մի շարք այլ երկրներում:

ՀՀ-ում ևս կառուցվեցին համակցված կերերի գործարաններ, որոնք թողարկում էին 10-ից ավելի տեսակի համակցված կերեր, որոնց մեծ մասը բաժին էր ընկնում տավարի (41,3%), թռչնի (35,5%) և խոզի (18,6%) կերերին:

Համակցված կերերի արտադրությունը սերտորեն կապված է անասնապահական մթերքների արտադրության մասնագիտացման հետ: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել տվյալ տարածքում անասունների տեսականին ու նրանց տարածքում անասունների տեսակներն ու նրանց ներսում՝ արտադրական խմբերը, այսինքն դրանք չպետք է ունենան ունիվերսալ բնույթ: Նպատակահարմար է, որ քաղաքներում կամ քաղաքամերձ շրջաններում գտնվող խտացրած կերերի գործարանները մասնագիտացան թռչունների և խոշոր եղջերավոր անասունների, իսկ հեռավոր շրջաններինը՝ խոշոր ու մանր եղջերավոր անասունների համակցված կերերի արտադրությամբ, որը կնպաստի կերերի որակի բարելավմանը, անասունների տարբերակված լիարժեք կերակրմանը և դրանց մթերատվության բարձրացմանը:

Ներկայումս, ՀՀ-ում խտացված կերերի գործարանների վերականգնումը կապված է խոշոր չափերի կապիտալ ներդրումների և հումքի ներկրման դժվարությունների հետ, որոնք խոչընդոտում են համրապետությունում խտացրած համակցված կերերի գործարանների արտադրական հզորությունների վերականգնմանը և հետագա զարգացմանը:

18.7. Խաղողի արտադրության էկոնոմիկան

18.7.1. Խաղողի արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը

18.7.2. Խաղողի արտադրության մակարդակն ու դինամիկան ՀՀ-ում

18.7.3. Խաղողի արտադրության տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշները

18.7.1. Խաղողի արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը: Խաղողագործությունը եղել և մնում է ՀՀ գյուղատնտեսության առաջատար, հեռանկարային և տնտեսական բարձր արդյունավետություն ապահովող ճյուղերից մեկը և կարևոր դեր է խաղում ինչպես ամբողջ տնտեսության, վերամշակող արդյունաբերության, այնպես էլ խաղողի արտադրությամբ զբաղվող տնտեսությունների էկոնոմիկայի առաջընթացի ապահովման գործում:

Խաղողը օգտագործվում է թարմ և վերամշակված վիճակում (գինի, կոնյակ, խաղողահյութ, չամիչ, դոշաք, կոմպոտ, մուրաբա և այլն): Այն պարունակում է 65-85% ջուր, իսկ չոր նյութերի մեջ 10-33% շաքարներ, 0,5-1,4% օրգանական թթուներ, 0,3-1,0% պեկտիններ, 0,3-0,5% հանքային նյութեր, B₁, B₂, PP, C վիտամիններ, A պրովիտամին (կարոտին), կազեին: Պտղամաշկում կան դաբաղանյութեր և ներկող նյութեր, էնիմ, եթերայուղեր: Սերմերը պարունակում են 4-19% ճարպեր, 1,8-8,0% դաբաղանյութեր: Խաղողը և դրա մշակումից ստացված մթերքներն ունեն դիետիկ, բուժիչ նշանակություն: Խաղողի բերքի մոտ 85%-ը օգտագործվում է գինու արդյունաբերության մեջ, 10%-ը՝ թարմ վիճակում, 5%-ը՝ չամիչ պատրաստելու համար:

20-29% շաքարայնությամբ խաղողից 100g/հա բերքատվության դեպքում մեկ հեկտարից կարելի է ստանալ 650-750 դալ գինի կամ 250 դալ օղի: Իսկ 1տ խաղողի վերամշակման թափոններից՝ 2,13կգ գինեթթու, 0,8 դալ էթիլային սպիրտ, 20կգ էնատիտի եթերայուղ, 2,8կգ խաղողի յուղ, 0,89 դալ հեղուկ էնոներկին, 20կգ ածխաթթու գազ:

Հայաստանում խաղողագործությունն ունի շատ հին պատմություն: Նախասովետական Հայաստանում, 1913թ.-ին կար ընդամենը 9,2հազ. հա խաղողի այգի: Խորհրդային իշխանության տարիներին կոլեկտիվ և խորհրդային տնտեսությունների կազմակերպումը, ոռոգման մոր ցանցերի կառուցումը նպաստեց խաղողագործության զարգացմանը: 1940թ.-ին խաղողի այգիների տարածությունը կազմում էր 16,3հազ. հա, 1960թ.-ին՝ 30,9հազ., 1980թ.-ին՝ 36,2հազ. հա, 2009թ.-ին՝ 16,5հազ. հա:

Խաղողագործությամբ զբաղվում են Արարատյան դաշտավայրի, Վայքի, Ջանգեզուրի և Կյուսիս-արևելյան գյուղատնտեսական գոտիներում: Արարատյան գոտու ցածրադիր գոտիներում շրջանացված են խաղողի Ոսկեհատ, Գառան դմակ, Ճիլար, Կախեթի, Մսխալի, Ռքածիթելի, Մուսկատ, Սափերավի և այլ սորտերը, որոնք լավ հումք են հանդիսանում քաղցր, կիսաքաղցր, սեղանի թունդ գինիների և կոնյակի արտադրության համար, իսկ որպես սեղանի սորտ

տարածված են սև և սպիտակ Արաքսենին, սև և սպիտակ Սաթենին, դեղին և վարդագույն Երևանին, Թավրիզենին, Իծապտուկը, Արարատին և այլն:

Արարատյան գոտու Աշտարակի տարածաշրջանում արտադրվում է հումք Ոսկեհատ, Ճիլար, Մուսկատ թնդեցված գինիների, իսկ Աբովյանի և Թալինի տարածաշրջաններում՝ Ոսկեհատ, Մսխալի, Ռքածիթելի կոնյակի, շամպայնի և սեղանի թեթև գինիների արտադրության համար: Վայքի գոտին մատակարարում է սեղանի, կիսաքաղցր, կարմիր գինիների հումք և սեղանի խաղող: Այս գոտում շատ հայտնի է գինու Արենի տեսակը: Մեղրիում արտադրում են քաղցր և կիսաքաղցր գինիներ՝ հիմնականում Արևիկ: Յուսիս-արևելյան գոտին հիմնականում արտադրում է սեղանի թեթև և շամպայն գինիների, մասամբ նաև կոնյակի հումք:

Վերը թվարկվածից երևում է, որ խաղողագործությամբ զբաղվում են ՀՀ մի շարք մարզեր, սակայն դրանց արտադրած խաղողն ունի տարբեր արտադրական նշանակություն:

Խաղողագործությունը շատ աշխատատար, սակայն եկամտաբեր ճյուղ է: ՀՀ-ում խաղողագործության հետագա զարգացման և ինտենսիվացման նպատակով 1956թ. Մերձավանում (նախկին Էջմիածնի շրջանում) հիմնադրվեց Խաղողագործության, գինեգործության և պտղաբուծության ՀՀՀԻ-ը:

ՀՀ-ում զարգացող խաղողագործության բազայի հիման վրա ստեղծվեց գինեգործական խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկություններ՝ Երևանի գինու-կոնյակի, Աշտարակի՝ գինու, Հոկտեմբերյանի՝ կոնյակի-գինու, Էջմիածնի, Փարաքարի, Արտաշատի, Վեդու գինու, Երևանի շամպայն գինիների գործարանները և այլն: Այդ գործարաններում տարեկան վերամշակվում էր ավելի քան 210հազ. տոննա խաղող, արտադրելով 11-14 մլն դալ գինեմյութ, որից 1909հազ. դալը կոնյակի արտադրության համար: ՀՀ-ում արտադրվում էր ավելի քան 50 անուր գինի: Հանրապետությունում արտադրված և արտադրվող գինիներն ու կոնյակները զանազան համտեսների ժամանակ արժանացել և արժանանում են բազմաթիվ ոսկե և արծաթե մեդալների: Դրանք իրենց որակով, արտաքին տեսքով և փաթեթավորմամբ, ոչնչով չեն գիշում արտասահմանյան լավագույն նմուշներին և մեծ պահանջարկ ունեն ոչ միայն ներքին, այլ նաև արտաքին շուկայում:

18.7.2. Խաղողի արտադրության մակարդակն ու դինամիկան ՀՀ-ում:

Խաղողի այգիների տարածությունը սկսվեց կրճատվել 1985թ.-ից, երբ ԽՍՀՄ կառավարությունը ընդունեց որոշում հարեցողության և ավերիվիզմի դեմ պայքարի տնտեսական ու քաղաքական առումով չհիմնավորված, անհեռա-նկարային հայտնի որոշումը: Այն մեծ վնաս հասցրեց երկրի տնտեսությանը, քանի որ խաղողագործությունը տալիս էր գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 10-11%-ը, արտաքին առևտրից ստացվող արտադրությանի զգալի մասը: 1985-90թթ. այգիների տարածությունները կրճատվեցին 3,0հազ. հա-ով:

Խաղողագործությունն ավելի ծանր վիճակում հայտնվեց 1991թ. հանրապետությունում իրականացված հողի և արտադրության միջոցների սեփականաշնորհման հետևանքով: 90-ական թվականներին միայն Արարատյան դաշտում քանդվեցին ավելի քան 10հազ. հա խաղողի այգի և Արմավիրի ու Արարատի ավանդական խաղողագործական մարզերը հայտնվեցին հացահատիկ արտադրողների շարքում, որը հիմնականում բացատրվում է՝ մթերող, վերա-

մշակող կազմակերպությունների կողմից իրականացվող գնային ոչ ճիշտ քաղաքականությամբ, խաղողի այգիների մասնատվածությամբ, մեքենայացման մակարդակի իջեցմամբ, վերամշակող ձեռնարկությունների հետ կնքվող պայմանագրերի անհուսալիությամբ, հանրապետության շրջափակմամբ և ամենակարևոր՝ պարարտանյութերի, հիվանդությունների ու վնասատուների դեմ պայքարի միջոցների, ոռոգման ջրի, դրամական միջոցների անբավարարությամբ և բացակայությամբ, ինչպես նաև, մի շարք այլ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառներով:

Հանրապետությունում խաղողագործության վերականգնման համար անհրաժեշտ է ցուցաբերել պետական հովանավորչություն և աջակցություն, ստեղծել մասնագիտացված խաղողագործական ֆերմերային տնտեսություններ և գինեգործական-խաղողագործական արտադրական համալիրներ, իրականացնել հարկային, վարկային և մաքսային ճիշտ քաղաքականություն, ինչպես նաև բարձրացնել գյուղացու շահագրգռվածությունը խաղողի այգիների տարածությունների ընդարձակման և բերքատվության բարձրացման գործում:

Խաղողի արտադրության հետագա ծավալների ավելացման և դրա արդյունավետության բարձրացման հիմնական պայմանը՝ առավել բարենպաստ տարածաշրջաններում խաղողի այգիների ճիշտ տեղաբաշխումն ու կենտրոնացումն է:

Խաղողի այգիների ընդարձակման կարևոր ռեզերվ են հանդիսանում 10-12⁰ թեքությունների վրա գտնվող հողատարածությունները: Դարավանդների օգնությամբ այս տարածքները դնելով խաղողի այգիների տակ հողերը կապաշտպանվեն երոզիայից, իսկ վարելահողերը կօգտագործվեն արժեքավոր մշակաբույսերի մշակության համար: Թեքությունների վրա հիմնված այգիներից ստացվող խաղողը լինում է ավելի բարձր որակի, տալիս է կայուն բերք, վազերը զարմանալի և աշնանալից ցրտահարություններից, հիվանդություններից ու վնասատուներից քիչ են տուժում:

Խաղողագործության զարգացման հիմքը հանդիսանում է հողերի ճիշտ ընտրությունը, դրա նախնական մշակումը, որակյալ տնկիների ընտրությունն ու դրանց հետևողական խնամքը:

Խաղողագործության արդյունավետ վարման հիմնական միջոցառումներից է խաղողի այգու լիարժեքությունը, որով պայմանավորվում է ոչ միայն բերքատվությունը այլ նաև արտադրված խաղողի ինքնարժեքը:

Շատ կարևոր է նաև տորտային կազմի ընտրության կատարելագործումը: Անհրաժեշտ է հիմնել գտատրտ այգիներ: Խաղողագործությամբ զբաղվող տնտեսությունները պետք է ունենան 4-5 տեխնիկական և մեկ սեղանի սորտեր, որոնց հասունացման ժամկետները իրար հետ չեն համընկնում: Սակայն սա կարելի է իրականացնել խոշոր մասնագիտացված տնտեսություններում: Մեր հանրապետության ներկայիս մանր հողակտորների վրա այն կազմակերպել հնարավոր չէ:

Արդյունավետության բարձրացման կարևոր գործոն է խաղողի այգու հիմնումն ու ձևավորումը: Լարային (շալալերային) այգիներում, թմբային համեմատ, բերքատվությունը բարձր է 25-30%-ով, արագանում է հասունացումը, կրճատվում են բերքահավաքի ժամկետները, լավանում է արտադրանքի որակը և ինքնարժեքն իջնում է 40-45%-ով, ավելի քան երկու անգամ բարձրանում է շահութաբերությունը:

Բերքի ավելացման կարևոր գործընթացներից մեկը՝ կանաչ հատումներն են, որի միջոցով խաղողի ողկույզները ազատվում են տերևների ստվերից, որը և նպաստում է պտղում շաքարի կուտակումների ավելացմանն ու պտուղները առողջ են լինում և չեն փտում:

Խաղողագործության արդյունավետության բարձրացման կարևոր գործոն է հանդիսանում սահմանված ագրոտեխնիկական ժամկետներում և սահմանված նորմաներով ստուգումը: Շատ արդյունավետ է այգիների ոռոգման կաթիլային եղանակը, որը մեքենայացված է, և որի դեպքում ոչ թե ամբողջ այգին է ոռոգվում, այլ միայն վազը: Ոռոգման այս եղանակը կապիտալատար է, սակայն արդյունավետ, քանի որ ավելորդ ջուր չի ծախսվում, այն խնայվում է, այգում մոլախոտեր չեն բուսնում, կրճատվում են աշխատանքային ծախսերը, բարձրանում է մեքենայացման մակարդակը, և ի վերջո իջնում միավոր արտադրանքի ինքնարժեքն ու բարձրանում շահութաբերությունը:

Կաթիլային եղանակով ոռոգվող այգիներ կան Արմավիրի մարզում:

Շատ կարևոր են նաև այգու պարարտացումը հանքային ու օրգանական պարարտանյութերով, ինչպես նաև տարբեր հիվանդությունների և վնասատուների դեմ ձեռնարկվող պայքարի միջոցառումները:

Արդյունավետության բարձրացման կարևոր գործոն է նաև խաղողի այգու մշակության աշխատանքների մեքենայացումը: Համալիր մեքենայացման դեպքում, խաղողի այգու մշակության և խնամքի աշխատանքային ծախսերը՝ կրճատվում են մոտ 40-45%-ով, իսկ առանձին գործընթացներինը՝ 2-3 անգամ: Շատ աշխատատար է խաղողի բերքահավաքը: Խաղողի բերքահավաքի կոմբայնը մեկ աշխատանքային օրում կարող է հավաքել 2,5-3 հա, այսինքն՝ աշխատանքի արտադրողականությունը, ձեռքի աշխատանքի համեմատ, կբարձրանա 15-20 անգամ:

ՀՀ-ում խաղողի այգու մեկ հեկտարի վրա աշխատանքային ծախսումները կազմում են 1200-1800 մ/ժամ: Ներկայումս, գյուղացիական տնտեսություններում, խաղողի այգու մշակության գրեթե բոլոր գործընթացները կատարվում են ձեռքով:

Ներկա իրավիճակում, խաղողագործության արդյունավետության բարձրացման հիմնական գործոն է հանդիսանում գյուղացու շահագրգռվածության բարձրացումն ու նրա հավատի վերականգնումը պետության, իրացնող, մատակարարող կազմակերպությունների նկատմամբ:

Այս բոլորի հետ միասին խաղողագործության հետագա զարգացման և արդյունավետության բարձրացման գործում կարևոր է տնկարանային տնտեսությունների վերականգնումն ու «Պտղաբուծության, խաղողագործական և գինեգործական գիտական Կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի դերի բարձրացումը, որի իրականացման համար անհրաժեշտ է ցուցաբերել պետական մոտեցում:

18.7.3. Խաղողի արտադրության տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշները: Խաղողի արտադրության արդյունավետությունը բնութագրվում է բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների համակարգով: Բնեղեն ցուցանիշներում գլխավորը՝ խաղողի այգու բերքատվությունն է և պտղի շաքարայնությունը:

Արժեքային ցուցանիշներն են՝

1. աշխատանքի արտադրողականությունն ու աշխատատարությունը,
2. արտադրանքի ինքնարժեքը, շահույթը և շահութաբերությունը,

3. համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամուտների ելքը 1հա-ի և 1մ/օրվա հաշվով,
4. խաղողի արտադրության ժամանակ կատարված նյութադրամական ծախսերի փոխհատուցումը

$$\Phi = \frac{3U}{U\bar{O}},$$

որտեղ՝ $3U$ -ն՝ համախառն արտադրանքն է,
 $U\bar{O}$ -ն դրամանյութական արտադրական ծախսումները:

18.8. Պտղի արտադրության էկոնոմիկան

18.8.1. Պտուղների արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը

18.8.2. Պտուղների արտադրության մակարդակը և դինամիկան

Պտուղների արտադրության ժողտնտեսական նշանակությունը: Պտղաբուծությունը Հայաստանում ունի շատ հին պատմություն, սակայն դարերի ընթացքում նրա զարգացումը տեղի է ունեցել տարերայնորեն և դանդաղ:

Պտղաբուծությունը, գյուղատնտեսության մյուս ճյուղերի հետ միասին, սկսեց արագ տեմպերով զարգանալ Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատումից հետո:

Կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության ձեռք առած միջոցների ու խոշոր կապիտալ ներդրումների շնորհիվ պտղատու այգիների տարածություններն ընդարձակվեցին:

Ստեղծվել են մեծ թվով խոշոր, զանգվածային այգիներ, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի 200-1000հա և ավելի տարածություն: 1928թ.-ին կազմակերպվեց Երևանի պտղաբուծության սելեկցիոն կայանը, որի հիման վրա հետագայում կազմակերպվեց Այգեգործության, գինեգործության և պտղաբուծության գիտահետազոտական ինստիտուտը՝ բազմաթիվ բաժիններով ու հենակետերով, որոնց օգնությամբ ուսումնասիրվում են պտղաբուծության զարգացման հնարավորություններն ու հեռանկարները հանրապետությունում: Ստեղծվել ու ներմուծվել են նոր, ձմեռադիմացկուն, բարձր բերքատու սորտեր, տասնյակ հազարների հասնող հիբրիդային տնկիների ֆոնդ: Հիմնադրվել են մասնագիտացված տնտեսություններ, կառուցվել են բազմաթիվ պահածոների գործարաններ, պտղի պահպանման սառնարանային տնտեսություններ: Բերքատվությունը բարձրացել 1,5-2 անգամ:

Այսպիսով, անցյալի մանր, մույնիսկ տեղական սպառման համար ոչ կարևոր նշանակություն ունեցող պտղաբուծության փոխարեն ստեղծվեց բարձր արդյունավետ արդյունաբերական պտղաբուծություն, որը կազմում է մեր հանրապետության գյուղատնտեսության զագացման հիմնական ուղղություններից մեկը:

Հայաստանում մշակվում են հետևյալ պտղահատապտղային տեսակները՝ ծիրանենի, դեղձենի, սալորենի, շլորենի, բալենի, կեռասենի, խնձորենի, տանձենի, սերկևիլենի, ընկուզենի, պիստակենի, տխիլենի (պնդուկենի), հաղարջենի, էլակենի, մոռենի, մոշենի, թզենի, նռենի, արևելյան խուրմա, ծիթենի, հոնի, թթենի, փշատենի:

Պտուղները և հատապտուղները պարունակում են մարդու օրգանիզմի համար անհրաժեշտ գրեթե բոլոր սննդանյութերը՝ սպիտակուցներ, ածխաջրեր,

ճարպեր, վիտամիններ, օրգանական թթուներ, հանքային և այլ արոմատիկ նյութեր և այլն, որոնք առաջնակարգ նշանակություն ունեն սննդի գործում:

Պտուղները մեծ նշանակություն ունեն մարդու առողջության համար և կազմում են նրա ամենօրյա սննդաբաժնի անհրաժեշտ մասը: Համամիութենական բժշկական գիտությունների ակադեմիայի սննդամյութերի գիտահետազոտական ինստիտուտի տվյալներով մարդու կողմից պտուղների օգտագործման տարեկան նորման ընդունված է 100-120կգ (Աղյուսակ 15):

Պտուղներն օգտագործում են թարմ վիճակում: Կան պտուղներ, որոնց օգտագործումը կրում է սեզոնային բնույթ, և հակառակը, կան պտուղներ (հատկապես խնձորենու և տանձենու որոշ սորտերի), որոնք թարմ վիճակում օգտագործում են ամբողջ տարին:

Պտուղներն օգտագործում են նաև վերամշակված վիճակում, նրանցից պատրաստում են չիր, կոմպոտներ, մուրաբաներ, ջեմեր, հյութեր, պավիդլո, պաստեղ և այլն: Պտուղները մեծ չափով օգտագործում են նաև հրուշակեղենի արտադրության մեջ: Նրանցից պատրաստում են սուջուխ, ռահաթ լոխում, մարմելադ, կոնֆետների, շոկոլադների, կարկանդակների խորիզ և այլն:

Ծիրանի, դեղձի, ձիթապտղի կորիզներից ստացվում են յուղեր, որոնք լայնորեն կիրառվում են բժշկության մեջ՝ զանազան հիվանդություններ բուժելու գործում: Այժմ մեծ չափով օգտագործվում են արոսի, սզնու, հատապտուղներից հապալասից պատրաստած դեղամիջոցները:

Բացի պտուղների օգտագործման վերը նշված բազմազան ձևերից, պտղատու բույսերի մշակումը ժողտնտեսության մեջ ունի նաև մի այլ կարևոր նշանակություն, նրանց բնափայտից պատրաստում են շատ թանկարժեք տնային կահույք, գործիքներ: Լավագույն պահարանները, մահճակալները, սեղանները պատրաստում են ընկուզենու բնափայտից, իսկ տանձենու, ծիրանենու և շագանակի բնափայտից պատրաստում են զանազան տեսակի երաժշտական գործիքներ: Պտղատու ծառերի բնափայտը միաժամանակ օգտագործվում է որպես վառելափայտ:

Պտղատու բույսերի մշակումն ունի նաև դեկորատիվ նշանակություն, որովհետև նրանք ունեն գույնզգույն և շատ հոտավետ ծաղիկներ, առաջացնում են կանաչ մեծ զանգվածով գեղեցիկ սաղարթ: Մաքրում և թարմացնում են օդը, այն հարստացնում օզոնով, ունեն հանգստացնող և էսթետիկական նշանակություն:

Պտղատու բույսերը, ի տարբերություն գյուղատնտեսական մյուս բույսերի, քիչ աշխատատար են և եկամտաբեր: Պտուղների օգտագործման վերը նշված բազմազան ձևերը ցույց են տալիս նրանց կարևոր դերը ժողովրդական տնտեսության մեջ:

18.8.2. Պտուղների արտադրության մակարդակը և դինամիկան: Հայաստանում պտղաբուծության զարգացումը ընթանում էր շատ դանդաղ, դրան խանգարում էր երկրի ընդհանուր հետամնացությունը, երկաթգծերի հաղորդակցության այլ ճանապարհների, վերամշակող գործարանների, պտղապահեստների, պահեստասառնարանների բացակայությունը: Այդ է պատճառը, որ հազարամյակների պատմություն ունեցող պտղաբուծությունը 1921թ. Հայաստանում կազմում էր ընդամենը 1500հա:

Միայն Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխությունից հետո ժողովրդական տնտեսության մյուս ճյուղերի հետ միասին, պտղաբուծությունն արագ թափով սկսեց զարգանալ: 1940թ-ին պտղատու այգիների տարածությունը կազմում էր 18,7հազ., 1960թ-ին՝ 24,3հազ., իսկ 1970թ-ին՝ 53,4հազ. 1987թ.-ին 52,7հազ., իսկ 2009թ.-ին՝ 37հազ. հա:

Պտղատու այգիների տարածության ընդարձակման հետ միասին ընդլայնվում է նաև տնկարկների տնտեսությունների ցանցը: Հայաստանում պտղատու այգիների տարածությունների ընդարձակման տարեկան միջին աճը ներկայումս կազմում է 1500-2000հա: Յուրաքանչյուր տարի այդքան այգիներ հիմնելու համար տնկարանային տնտեսություններից պահանջվում էր տարեկան բաց թողնել 0,7-1մլն հատ բարձր որակի ստանդարտ տնկիներ:

Անցյալի ցաքուցրիվ տնկված ծառերի կամ մանր տնտեսությունների փոխարեն հիմնվեցին խոշոր խորհրդային տնտեսություններ: Օրինակ, Նոյեմբերյանի շրջանի «Զեյթուն», «Հաղթանակ», «Հոկտեմբեր», Հոկտեմբերյանի շրջանի «Նաիրի» սովխոզներից յուրաքանչյուրն ուներ 1000-1200հա այգիներ:

Բարձրացավ այգիների բերքատվությունը. օրինակ՝ 1967թ «Զեյթուն» սովխոզի դեղձենու այգու յուրաքանչյուր հեկտարից ստացվել է 200-250, իսկ «Նաիրի» սովխոզում՝ 200-260ց բերք: Քիչ չեն այն դեպքերը, երբ ծիրանի «Երևանի» սորտի մեկ ծառից ստացվել է 700-800կգ, տանձենու «Զմեռնուկ», խնձորենու «Կարմիրկենի», «Զխչխան» սորտերի յուրաքանչյուր ծառից՝ 1000-1200կգ բերք: Խանջյանի անվան սովխոզը 1968թ. անբարենպաստ կլիմայական պայմաններում 300հա ծիրանենու այգու յուրաքանչյուր հեկտարից միջին հաշվով ստացել է 112ց բերք:

1991թ. բազմամյա տնկարկների սեփականաշնորհման արդյունքում այդ խոշոր պտղաբուծական տնտեսությունները լուծարվեցին: Ստեղծվեցին մանր գյուղացիական տնտեսություններ, որոնք կանգնեցին մի շարք դժվարությունների առաջ՝ այգու մշակության, աշխատանքների մեքենայացման, պարարտանյութերի և թունաքիմիկատների ձեռք բերման, արտադրանքի իրացման և այլ հիմնախնդիրների պատճառով: Շրջափակման և մի շարք այլ պատճառներով փակվեցին պահածոների գործարանները: Այս բոլորի հետևանքը եղավ այն, որ պտղատու այգիների մի մասը քանդվեց և դրվեց հացահատիկային մշակաբույսերի տակ: 2001թ-ին այն կազմում էր ընդամենը 22,7հազ. հա: Վերջին տարիների ընթացքում պտղատու այգիների տարածությունները սկսեցին ավելանալ և 2010թ-ին այն կազմում էր 36,7հազ. հա:

ՀՀ պտղաբուծության զարգացման և արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ է՝

- անցկացնել սորտերի և մշակաբույսերի ճիշտ շրջանացում՝ ըստ առանձին կլիմայական և տնտեսական գոտիների,
- հատուկ ուշադրություն դարձնել ինտենսիվ պտղաբուծության զարգացմանը, լայն չափով օգտագործել ծառերի ցածրաաճ սորտերով ձևավորման պլանտային եղանակը, ավելացնել մեկ հեկտարի վրա տնկվող ծառերի թիվը, ժամանակին կատարել միջշարքային տարածությունների մշակման այնպիսի ագրոտեխնիկական միջոցառումները, ինչպիսիք են փխրեցումները, պարարտացումը, ոռոգումը, իրականացնել մոլախոտերի, վնասատուների և հիվանդությունների դեմ պայքարը: Գիշտ և գիտականորեն կազ-

մակերպել բերքահավաքը, մեքենայացնել այգում տարվող բոլոր աշխատանքները,

- լուրջ ուշադրություն դարձնել պտղաբուծության տնտեսագիտական ցուցանիշների վերլուծությանը, որը հնարավորություն կտա բարձրացնել պտղաբուծության արտադրական և տնտեսական արդյունավետությունը: Վերոհիշյալ խնդիրների իրականացումը պահանջում է ուժեղացնել բարձր որակավորում ունեցող մասնագետ կադրերի պատրաստման գործը,
- վերացնել հնդավորների պտղաբերման պարբերականության երևույթը և արտադրության մեջ արմատավորելու համար ստեղծել նոր, ավելի ցրտադիմացկուն, երաշտադիմացկուն, բարձր բերքատու, լավորակ սորտեր,
- ընդարձակել պտուղների վերամշակման, պահեստների ու սառնարանային տնտեսությունների ցանցը:

Այդ բոլորի համակցումը կնպաստի այգիների բերքատվության բարձրացմանը և կապահովի մրգերի նկատմամբ երկրի բնակչության պահանջը:

Պտղի արտադրության տնտեսական արդյունավետության գնահատման ժամանակ օգտագործվում են հետևյալ ցուցանիշները՝

1. միջին բերքատվությունը,
2. աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը,
3. արտադրանքի ինքնարժեքը,
4. 1 հա-ի հաշվով համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամուտների, շահույթի ելքը,
5. շահութաբերության մակարդակը,
6. աշխատատարությունը,
7. կապիտալ ներդրումների փոխհատուցման ժամկետը:

ԳԼՈՒԽ 19. ԱՆԱՍՆԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ՃՅՈՒՆԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱՆ

- 19.1. Անասնաբուծական ճյուղերի նշանակությունը, մասնագիտացումը և տեղաբաշխումը
- 19.2. Անասնապահական արտադրանքների արտադրության արդյունավետությունը

18.1. Անասնաբուծական ճյուղերի նշանակությունը, մասնագիտացումը և տեղաբաշխումը

Անասնաբուծական մթերքների ժողտնտեսական նշանակությունը: Հանրապետության անասնապահության ճյուղը հանդիսանում է գյուղատնտեսության հիմնական ճյուղերից մեկը և կարևոր տեղ ունի բնակչության պարենային ապահովության գործընթացում: Անասնապահության ճյուղի մասնաբաժինը, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում, վերջին հինգ տարիների միջին տվյալներով կազմել է 39,5%: Կաթը, միսը, ձուն հանդիսանում են բնակչության սննդի հիմնական բաղադրամասերն ու անփոխարինելի սպիտակուցների հիմնական աղբյուրը, առանց այդ մթերքների հնարավոր չէ ապահովել սնման բարձր մակարդակ: Անասնապահությունը՝ առավել քիչ, քան բուսաբուծությունը, կախվածության մեջ է գտնվում բնակլիմայական պայմաններից: Այստեղ առավել արտահայտված չէ արտադրության սեզոնայնությունը, տարվա

ընթացքում համեմատաբար համաչափ են օգտագործվում արտադրության հիմնական և շրջանառու միջոցները, աշխատուժը, արտադրանքի իրացումից համաչափ հասույթ է ստացվում: Հետևաբար, այն տնտեսությունները, որոնք ռացիոնալ զուգակցում են բուսաբուծության և անասնապահության ճյուղերը, տնտեսական հարաբերություններում առավել կայուն են և կարողանում են արդյունավետ օգտագործել սեփական ներուժը:

Անասնաբուծությունը բարձրաժեք հումք (բուրդ, կաշի, մորթի և այլն) է մատակարարում վերամշակող արդյունաբերությանը: Ճյուղում օգտագործվում են բուսաբուծության մնացորդները, ստեղծվում է արժեքավոր օրգանական պարարտանյութ՝ գոմաղբը:

Անասնաբուծության ճյուղի արտադրանքը կազմում է ազգային հարստության մշտնակալի մասը և հանդիսանում է անասնապահական մթերքների կարևոր աղբյուր: Ճյուղը կարևոր դեր ունի երկրի տնտեսական կառուցվածքում՝ 2009թ. կազմելով ՀՆԱ 7%-ը:

ՀՀ-ում 1991թ.-ին իրականացված հողի և հիմնական միջոցների սեփականաշնորհման արդյունքում, անասնաբուծությունը անկում ապրեց: Գյուղացին պատրաստ չէր դրան: Նա չուներ անհրաժեշտ քանակի անասնակեր, անասնագոմ, ինչպես նաև ֆինանսական միջոցներ: Ուստի այդ ժամանակահատվածում անասունների զգալի մասը հարկադիր մորթի ենթարկվեց, և ինչպես երևում է Աղյուսակ 18-ում բերված տվյալներից, 1987թ.-ի համեմատ 2000թ.-ին խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը կրճատվեց 42,2, այդ թվում՝ կովերինը 16,3, խոզերինը՝ 79,7, ոչխարներինն ու այծերինը՝ 51,7, թռչուններինը՝ 68,6%-ով: Անասունների գլխաքանակի կրճատումն իր բացասական ազդեցությունն ունեցավ անասնաբուծական մթերքների արտադրության վրա: Նույն ժամանակահատվածում տավարի և հորթի մսի արտադրությունը կրճատվեց 28,6, ոչխարի և այծի միսը՝ 35,2, խոզի մսինը՝ 59,9, 95,8%-ով: Կաթի արտադրությունը՝ 21,6, ձվինը՝ 7,8, բրդինը՝ 68,3%-ով: Վերջին 10 տարիների ընթացքում, անասնաբուծության ճյուղում տեղի ունեցան դրական տեղաշարժեր: 2008թ.-ի դրությամբ կովերի գլխաքանակը գրեթե հասավ 1987թ.-ի մակարդակին, իսկ կաթի և ձվի արտադրությունը, համապատասխանաբար, ավելացավ 14,85 և 37,57%-ով: Իսկ մնացած ցուցանիշները, դեռ շատ հեռու են 1987թ.-ի մակարդակին հասնելուն:

Անասնաբուծության ներկա վիճակը հետևանք է գլխաքանակի անկման, մթերատվության նվազման և սեփական կերային բազայի վերացման: Հանրապետությունը ունի 1244,4 հազ. հա բնական կերահիանդակ: Գիտականորեն հիմնավորված է, որ մեկ հեկտար բնական կերահիանդակի վրա կարելի է արդյունավետ պահել մեկ գլուխ խոշոր և 2 գլուխ մանր եղջերավոր անասուն: Հետևաբար, խոշորի գլխաքանակը կարելի է հասցնել շուրջ 1250հազ. գլխի, իսկ ոչխարինը 2,5 մլն գլուխ:

Անասնաբուծության վիճակի բարելավումը սերտորեն կապված է կերային բազայի ամրապնդման հետ: Հետևաբար անհրաժեշտ է առաջին հերթին վերականգնել համակցված կերի արտադրությունը: Անհրաժեշտ է գործարկել Երևանի, Եղվարդի, Սևանի, Բաղրամյանի, Արմավիրի համակցված կերի գործարանների հզորությունները, որը կազմում է ավելի քան 750հազ. տոննա տարեկան: Գիտահետազոտական ինստիտուտների կողմից հաշվարկված է, որ մեկ կգ տավարի մսի վրա պետք է ծախսվի 9-10 կերային միավոր, խոզի մսի վրա 5-6,

ոչխարի՝ 7-8, թռչնի՝ 3-4 կերային միավոր (մեկ կերային միավորը մեկ կգ վարսակի այրումից ստացված էներգիայի քանակն է): Ըստ գիտականորեն հիմնավորված հաշվարկների, առաջիկայում մսի արտադրության կառուցվածքում տավարի մսի տես. կշիռը պետք է կազմի 40, խոզինը՝ 20-22, թռչնինը՝ 20-22, ոչխարինը՝ 12-14%, մնացածը՝ այլ տեսակի միս:

Աղյուսակ 18

Գյուղատնտեսական կենդանիների և թռչունների գլխաքանակը
և անասնաբուծական մթերքների արտադրությունը

Յ/հ	Ցուցանիշները	Չ/մ	1987թ.	2000թ.	2008թ.	2009թ.
1	Խոշոր եղջերավոր անասուններ	հազ. գլ	860.1	497.3	629.1	570,6
2	այդ թվում կովեր՝	-/-	316.7	265	310.6	273,9
2	խոզեր	-/-	339.8	68.9	86.7	112,6
3	Ոչխարներ և այծեր	-/-	1118.8	540	637.1	511,0
4	Թռչուններ	-/-	12669.4	3975.2	4018.2	4134,6
5	Արտադրվել է՝ միս	հազ. տ	107.5	49.3	70.9	70,7
	այդ թվում՝					
	- տավարի և հորթի	-/-	43.3	30.9	49.3	49,6
	- ոչխարի և այծի	-/-	12.5	8.1	7.4	8,9
	- խոզի	-/-	22.7	9.1	7.5	7,2
	- թռչնի	-/-	28.8	1.2	6.7	5,0
6	Կաթ	-/-	576.3	452.1	661.9	653,0
7	Զուլ	մլն հատ	417.9	385.4	574.9	630,1
8	Բուրդ	տոննա	4129	1310	1332	1307

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ ամենաեժանր թռչնի միսն է, այնուհետև՝ խոզինը, ոչխարինը և տավարինը:

Անասնաբուծության մեջ ըստ անասնատեսակների, արտադրանքի կազմի և այլ հատկանիշների առանձնացվում են առավել նեղ ճյուղեր:

Տավարաբուծության էկոնոմիկա: Տավարաբուծությունը (խոշոր եղջերավոր անասունների զարգացումը) համարվում է երկրի անասնաբուծության առաջատար ճյուղը: Այն բնակչությանը մատակարարում է այնպիսի թանկարժեք սննդամթերք, ինչպիսիք են կաթը, տավարի և հորթի միսը: Մյուս անասնատեսակների համեմատ, խոշոր եղջերավոր անասուններն օժտված են առավել բարձր կաթնատվությամբ: Ճիշտ կերակրման և խմամքի դեպքում, մեկ կովից կարելի է տարեկան ստանալ մինչև 4% և բարձր յուղայնությամբ, 5-6 հազ. և ավելի կիլոգրամ կաթ: Խոշոր եղջերավոր անասունները օգտագործում են առավել էժան կեր: Դրանց կերաբաժնում գերակշռում են կոշտ և հյութալի կերերը, որոնց արտադրությունը էժան է, քան հացահատիկը, որը հիմնական կեր է հանդիսանում խոզերի և թռչունների համար:

Տավարաբուծության զարգացման համար կարևորագույն խնդիր է հանդիսանում անասունների պահվածքի պայմանների, կերակրման և տոհմային գործի բարելավման միջոցով զգալիորեն կրճատել կովերի ստերջությունը, ապահովել գլխաքանակի և մթերատվության որոշակի աճ:

Բարեփոխումների նախօրեին նախիրներում առկա է կաթնատու, կաթնամսատու և մսատու 15 ցեղեր, որոնցից հանրապետությունում շրջանացված են երկուսը՝ կովկասյան գորշ (85%) և սևաբղետ (12%) ցեղերը:

Հարկ է նշել, որ տավարի կաթնամսատու ուղղության կովկասյան գորշ ցեղը ստեղծվել է Հայաստանում, և այն առավել լավ է հարմարված բարձր լեռնային արտադրանքի պահվածքին: Այս ցեղի անասունների դիմացկունությունն ու կերերի նկատմամբ քիչ պահանջկոտությունը ներկա փուլում առավել նախընտրելի հատկանիշներ են: Կովկասյան գորշ ցեղի կովի առավելագույն փաստացի կաթնատվությունը կազմում է տարեկան 3000-3500 կգ:

Ինչ վերաբերվում է սևաբղետ ցեղին, ապա այն շուրջտարյա մսուրային պահվածքի առումով առավելապես նախընտրելի է հարթավայրային տարածաշրջաններում:

Հանրապետությունում տավարաբուծական արտադրանքի արտադրությանը զբաղվում են տնտեսավարման բոլոր ձևերը, սակայն կաթի և մսի արտադրության գերակշռող մասը ստացվում է գյուղացիական և ֆերմերային տնտեսություններում:

Կաթի արտադրության, նորոգման մատղաշի աճեցման, ինչպես նաև մսացու մատղաշի բուծման կազմակերպման կատարելագործման հետ կապված, ճյուղում տեղի է ունենում ներծյուղային մասնագիտացման խորացում: Այս պայմաններում ձևավորվում են տավարաբուծական տարբեր արտադրական ուղղության ձեռնարկություններ:

Կաթնային ձեռնարկություններ (ապրանքային և տոհմային) ստեղծվում են խոշոր քաղաքների և արդյունաբերական կենտրոնների շուրջը՝ ազգաբնակչությանը անմիջապես կաթ մատակարարելու համար: Այդ պատճառով էլ դրանց բնորոշ է նախիրի կառուցվածքում կովերի բարձր տեսակարար կշիռը (մինչև 60-70%) և մատղաշի իրացումը 15-20 օրական կամ 3-6 ամսական հասակում կախված արտադրատնտեսական պայմաններից: Ներծյուղային խոր մասնագիտացման ժամանակ կովերի տեսակարար կշիռը բարձրացվում է մինչև 80-90%: Միջին տարեկան կաթնատվությունը հասնում է 4000-4500կգ և ավելի, իսկ մսի արտադրությունը չի գերազանցում 2-3կգ-ից՝ 100կգ կաթի հաշվով: Կովերի ծինը և արտադրանքի ստացումը տարվա ընթացքում կատարվում է համեմատաբար հավասարաչափ, որը բացատրվում է մերձքաղաքային մասնագիտացման պահանջներով: Կաթի բաժինը կազմում է տավարաբուծության ապրանքային արտադրանքի մինչև 70-80%-ը: Այդ տնտեսություններում դաշտավարության խնդիրն է խոշոր եղջերավոր անասունների ապահովումը կոշտ, հյութալի և կանաչ կերերով:

Քաղաքամերձ մի շարք կաթնային ձեռնարկություններում որպես լրացուցիչ ճյուղ զարգացած է խոզաբուծությունը, որը օգտագործում է կաթի շիճուկը և սննդի մնացորդները:

Կաթնամսային ձեռնարկություններ (ապրանքային և տոհմային) - տեղաբաշխված են երկրի բոլոր գյուղատնտեսական գոտիներում և հանդիսանում են կաթի և տավարի մսի հիմնական մատակարարողները: Կովերի տեսակարար կշիռը նախրում կազմում է 45-55%: Մատղաշը իրացվում է, որպես կանոն, 15-18 ամսական հասակում:

Ի տարբերություն կաթնային ձեռնարկությունների, այստեղ համեմատաբար ցածր է կովերի կաթնատվությունը: Այն կազմում է 2500-3500կգ՝ կախված

գոտիական առանձնահատկություններից: Այստեղ 100կգ կաթի հաշվով ավելի շատ միս է արտադրվում՝ 4-6կգ: Այս տնտեսություններում խոշոր եղջերավոր անասուններն ապահովված են էժան արոտային կանաչ կերերով: Տավարաբուծության ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքում կաթի տեսակարար կշիռը կազմում է 50-60%:

Սասկաթնային ուղղության տնտեսությունները տարածված են չորային և կիսաչորային շրջաններում: Կովերի տեսակարար կշիռը նախրի կառուցվածքում կազմում է 35-40%: Մատղաշը իրացվում է 1,5-2,0 տարեկան և բարձր հասակում: Յուրաքանչյուր կովից տարեկան միջին հաշվով ստանում են 1500-2000կգ կաթ, իսկ 100կգ կաթի հաշվով արտադրվում է 7-11կգ միս: Տավարաբուծության ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքում 50%-ից ավելին կազմում է միսը:

Սալիկն ուղղության ֆերմաներում, կերերի հիմնական աղբյուրը հանդիսանում է լայնատարած արոտավայրերը աղքատ բուսածածկով: Կովերին այստեղ չեն կթում: Կիրառում են հորթերի աճեցման ծծեցմամբ մեթոդը:

Նախրի կառուցվածքում կովերի տեսակարար կշիռը կազմում է 35%-ից պակաս: Մատղաշը իրացվում է 2,0-2,5 տարեկան հասակում:

Խոզաբուծության էկոնոմիկա: Սսի արտադրության ավելացման գործում անասնաբուծության առավել արդյունավետ ճյուղը խոզաբուծությունն է, որը պայմանավորված է խոզերի կենսաբանական առանձնահատկություններով: Ընտանի կենդանիներից դրանք բոլորից բազմապատուղ են: Մերունի մեկ ծնից ստացվում 10-14 խոճկոր: Խոզերի հղիությունը կարճատև է՝ 112-116 օր: Մեկ մերունից տարեկան ստանում են 2,2-2,3 ծին: Յուրաքանչյուր մերուն տարեկան կարող է տալ մինչև 30 խոճկոր: Խոզերը վաղահաս են՝ 8-9 ամսեկանում կարող են օգտագործվել վերարտադրության համար: Բուծարանային ցեղերի խոզերը ընդունակ են 6-7 ամսականում հասնել 100կգ կենդանի քաշի: Բուծան դեպքում 1կգ քաշաճի վրա ծախսում են 4-5, իսկ խոշոր եղջերավոր անասունները և ոչխարները՝ համապատասխանաբար, 8-12 և 10-11 կերամիավոր: Այս ցուցանիշով խոզերը զիջում են միայն հավերի բրդյերային (մսատու ուղղության), ծտերին: Խոզերի սպանդային ելունքը բարձր է՝ 70-85%: Խոզերի միսն ավելի սննդարար է: Խոզերը ամենակեր են, ուտում են գյուղատնտեսական կենդանիների կերակրման համար օգտագործվող բոլոր կերերը, ինչպես նաև սննդի և սննդաբերության մնացորդները:

Խոզի մսի արտադրությունն ավելի եկամտաբեր դարձնելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև հանրապետության տարբեր գոտիներում կերային և բնակլիմայական պայմանները: Հանրապետությունում ստեղծված տնտեսվարման ներկա պայմանները հնարավորություն են ընձեռնում խոզի մսի արտադրությամբ զբաղվել բոլոր տարածաշրջաններում:

Խոզերի վաղահասությունը և բազմապատկությունը մեծ հնարավորություն են ստեղծում այդ ճյուղի արագ ու արդյունավետ զարգացման համար: Այն որպես մսի արտադրության վաղահաս ճյուղ հնարավորություն է տալիս, տարեկան մեկ խոզամայրի հաշվով ստանալ մինչև 2,5 տ միս:

Մինչև անցումային ժամանակաշրջանը հանրապետությունում խոզաբուծությունը հիմնականում վարվում էր խոշոր համալիր տնտեսություններում՝ կոլեկտիվ կամ պետական տնտեսություններում: Խոզաբուծության ճյուղը համալիրներում հիմնված էր ներկրվող կերի բազայի վրա: Տնտեսական ռեֆորմից

հետո հանրապետությունում խոշոր և միջին չափերի տնտեսություններում խոզաբուծությունը հիմնականում վարվում էր ոչ արդյունավետ և թերֆինանսավորված էր: Հայաստանը առաջիկա տարիներին չունի խոզաբուծության զարգացման մեծ հնարավորություններ, քանի որ օգտագործվող կերերը մեծ մասամբ ներկրվում և թանկ են նստում: Հետևաբար այստեղ խոզաբուծությունը կսահմանափակվի ներքին շուկայի պահանջարկի բավարարումով:

Մինչև մասնավորեցումը հանրապետությունում խոզերի գլխաքանակի 98%-ը պատկանում է խոշոր սպիտակ ցեղին, մյուս ցեղերը (Դյուրոկ, Լանդրաս, Ուելս) օգտագործվում էին տրամախաչման համար: 1994թ. հաստատվեց խոզերի հայկական մսային ցեղը, որը տարածվեց հանրապետությունում և ըստ դիտարկումների, ներկայումս կազմում է առկա գլխաքանակի 9-10%:

Խոզաբուծությունը փոքր տնտեսություններում պետք է լավ հիմքերի վրա դրվի կերակրման, տոհմաբուծական, սերնդատվության և անասնաբուժական աշխատանքների բարելավման միջոցով: Խոզաբուծության վարման համակարգերի բարելավման միջոցով փոքր տնտեսություններում կարելի է ակնկալել խոզաբուծական մթերքների արտադրության կայուն զարգացում և մրցունակության ապահովում:

Խոզաբուծական ձեռնարկությունների արտադրական տիպերն են՝

- ավարտուն ցիկլով մասնագիտացված ձեռնարկություններ,
- վերարտադրողական ձեռնարկություններ,
- բոլոր ձեռնարկություններ:

խոզի մսի արտադրության ավարտուն ցիկլով ձեռնարկությունները պահում են մայրական գլխաքանակ և միաժամանակ զբաղվում են խոճկորների ստացմամբ, աճեցմամբ և բոծմամբ: Խոզաբուծության հետ կարող են զուգակցել տավարաբուծությունը, կերարտադրությունը և լրացուցիչ ճյուղերը, որոնց կազմը և չափերը կախված են տնտեսության բնատնտեսական պայմաններից:

Վերարտադրողական ձեռնարկությունները աշխատում են արտադրության չավարտված ցիկլով: Դրանք բաժանվում են տոհմային և ապրանքային ձեռնարկությունների: Վերարտադրող ձեռնարկությունները մատղաշը ստանում և աճեցնում են մինչև 4 ամսեկան հասակը, այնուհետև այն իրացնում են այլ տնտեսություններին՝ մայրական գլխաքանակի վերարտադրության կամ բոծման համար: Հիմնական զուգակցվող ճյուղեր են հանդիսանում կերարտադրությունը և տավարաբուծությունը:

Բոլոր ձեռնարկությունները վերարտադրող ձեռնարկություններից ձեռք են բերում որոշակի գլխաքանակ և կերակրում մինչև մսային կոնդիցիայի հասցնելը: Այն տնտեսություններում, որտեղ բոլումը կազմակերպվում է սեփական կերերի հաշվին, զարգացած է հացահատիկի և կերի արմատապտղի արտադրությունը:

Գործնականում վերը նշված մասնագիտացման երեք ձևերից նախապատվությունը տրվում է առաջինին:

Ավարտված ցիկլով ձեռնարկություններում խոզաբուծության արդյունքային ցուցանիշներ են հանդիսանում խոզի մսի ելումը՝ միջին տարեկան մեռունի հաշվով, խոզի մսի իրացումը՝ տարվա սկզբին եղած մեկ գլխի հաշվով, իսկ վերարտադրողական ձեռնարկություններում՝ ծների քանակը հիմնական և միջին տարեկան մեռունի հաշվով, ողջ մնացած խոճկորների քանակը և միջին կենդանի զանգվածը, անջատված խոճկորների կենդանի զանգվածի միջին

օրական քաշաճը, բտման ձեռնարկություններում՝ բտվող խոզի կենդանի զանգվածի միջին օրական քաշաճը, կերերի ծախսը 1կգ քաշաճի վրա:

Ոչխարաբուծության էկոնոմիկա: Ոչխարաբուծությունը հանդիսանում է անասնաբուծության կարևոր ճյուղերից մեկը, որը տալիս է արժեքավոր միս, բուրդ, մորթի, զառնենի և կաթ: Մեծ դեր ունի բնական կերահանդակների, հատկապես արոտների ռացիոնալ օգտագործման գործում: Դրա համար էլ ոչխարաբուծությունը զարգացած է երկրի շատ տարածաշրջաններում:

Հայաստանի Հանրապետությունում ոչխարաբուծությունն անասնաբուծության զարգացած ու արդյունավետ ճյուղերից մեկն էր:

Հայաստանում ոչխարաբուծությունը ամբողջովին պետք է վերափոխվի, քանի որ մինչև այժմ էլ բուրդը համարվում է ոչխարաբուծության գլխավոր արտադրանք: Այժմ բրդի շուկաները համաշխարհային մասշտաբով բավականին պակաս պահանջարկ են ներկայացնում, քանի որ սինթետիկ նյութերը փոխարինում են բրդին: Գորգագործության պահանջարկի ծավալը բավականին փոքր է և չի կարող բրդի արտադրության հիմք հանդիսանալ: Բացի դրանից, Հայաստանը համաշխարհային չափանիշներով համեմատական առավելություն չունի բարձրորակ բրդի արտադրության առումով: Այդ առումով համաշխարհային շուկայում գերիշխող դիրք ունեն Ավստրալիան և Նոր Զելանդիան: Այնուամենայնիվ, ոչխարաբուծությունը կարևոր դեր ունի, քանի որ ոչխարի միսը, մածունը օգտագործվում են որպես սնունդ, իսկ կաթը (պանիրը) մեծ համբավ է վայելում: Զարգացման նպատակները պետք է վերաձևակերպվեն շուկայի պահանջարկին համապատասխան: ՀՀ-ում պետք է բուծվեն կաթնատու ցեղեր: Բացի դրանից, ներքին շուկայում ոչխարի և զառան միսը մշտական պահանջարկ են վայելում և ունի նաև արտահանման հեռանկարներ: Հայաստանում ոչխարաբուծության ապագան հիմնականում կախված կլինի կենդանիների գենետիկական տվյալներից, կերակրումից և տոհմաբուծական աշխատանքներից:

Թեպետ այժմաբուծությունը տարածված է եղել Հայաստանում, սակայն տոհմային աշխատանքներն այս ուղղությամբ միայն վերջերս են սկսվել: Տեղական ցեղերը լավ հարմարված են բնակլիմայական պայմաններին, սակայն ունեն ցածր մթերատվություն (տարեկան մոտավորապես 150կգ կաթ): Սեփականաշնորհումից ի վեր այծերի գլխաքանակը ավելացել է շուրջ երեք անգամ: Վերջին տարիներին աշխատանքներ են իրականացվում տեղական այծերը ներկրված զանեմյան, ալպյան, տոկենբուրգյան և մուրիական կաթնատու ցեղերի հետ տրամախաչելու և կաթնատու այծաբուծությունը զարգացնելու ուղղությամբ՝ նպատակ ունենալով կաթնատվությունը հասցնել մինչև 500-600կգ:

Հայաստանում այծաբուծությամբ պետք է ավելի մեծ առաջնայնություն տրվի և որոշ տարածաշրջաններում, հատկապես փոքր տնտեսություններում, այն հավանաբար կփոխարինի տավարաբուծությամբ: Կաթնատու այծերի արդիական ցեղերը կերային ռեսուրսների պակաս ունեցող շրջաններում ունեն համեմատական առավելություն:

Այժի կաթի 1կգ-ի հաշվով կովերի համեմատ 25-30 տոկոսով պակաս կերեր են ծախսվում:

Նրանց կաթնատվությունը որոշ դեպքերում յուղի և սպիտակուցի պարունակությամբ վերահաշվարկված գերազանցում է կովի կաթնատվությամբ: Այժի

կաթից պատրաստված պանիրը բարձր գին ունի շուկայում և խոստումնալից է արտահանման առումով:

Այծերի կերակրման, խնամքի և պահվածքի պայմանների ապահովումն անհամեմատ դյուրին խնդիր է, քան թե կովերինը:

Հայաստանում ընդունված են ոչխարաբուծության մթերատվության հետևյալ երկու ուղղությունները՝

- կիսանրբագեղմ մսա-բրդա-կաթնատու,
- կիսակոպտաբուրդ՝ մսա-բրդա-կաթնատու:

Հեռանկարում ոչխարների ցեղերի շրջանագման խնդիրները հետևյալներն են՝

- մսա-ճարպային:

Յուրաքանչյուր արտադրական տիպ բնութագրվում է ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքի մեջ առանձին մթերքների արժեքի տեսակարար կշռով: Կախված գյուղատնտեսական գոտու բնատնտեսական պայմաններից, տնտեսությունները զբաղվում են դաշտավարությամբ, տավարաբուծությամբ և այլ ճյուղերով: Նախկինում, մինչև 1991թ., մեր համրապետության ոչխարաբուծական տնտեսությունները դասվում էին բրդա-մսա և մսա-բրդա-կաթնային արտադրական տիպերի շարքը: Բարեփոխումներից հետո, երբ ձևավորվեցին շատ փոքր չափեր ունեցող գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություններ, խախտվեցին նախկինում ձևավորված արտադրական տիպերը: Մոտ առկա հեռանկարում, ֆերմերային տնտեսությունների ձևավորման և զարգացման արդյունքում օբյեկտիվ պայմաններ կստեղծվեն՝ մասնագիտացված տնտեսությունների ու ֆերմաների բազայի վրա սահմանելու մոր արտադրական տիպեր:

Թռչնաբուծության էկոնոմիկա: Թռչնաբուծությունը հանդիսանում է անասնաբուծության համալիր ճյուղերից մեկը, որը ընդգրկում է՝ հավեր, հնդկահավեր, բաղեր, սագեր, ոչ մեծ քանակությամբ խայտահավեր, մսային աղավնի ու լոր: Ճյուղից ստանում են կենսաբանական բարձրարժեք սննդամթերք՝ ձու, միս, ինչպես նաև օժանդակ արտադրանքներ՝ փետուր, աղվամազ և արժեքավոր պարարտանյութ՝ թռչնաղբ: Թռչունի ձուն պարունակում է մոտ 35 քիմիական տարրեր, այդ թվում մեծ թվով վիտամիններ, հանքային տարրեր և ամինաթթուներ: Ձուն ունի սննդանյութերի բարձր մարսելիություն: Թռչունի միսը քիմիական կազմով, նրբությամբ, բարձր սննդարարությամբ և մարսելիությամբ գերազանցում է գյուղատնտեսական շատ այլ կենդանիների մսին: Գյուղատնտեսական թռչունը վաղահաս է, բարձր պտղատու, ամենակեր և տարբերվում է սաղմի զարգացման կարճ ժամանակաշրջանով:

Ձվային ուղղության հավերի կրոսների ձվատվությունը կյանքի 72 շաբաթվա ընթացքում կազմում է 280-300 ձու, իսկ համակցված կերերի ծախսը 10 ձվի հաշվով կազմում է 1,4-1,5կգ: Մսային ուղղության բրդյուրների կենդանի զանգվածը 5-7 շաբաթական հասակում կազմում է 1,5-2կգ, իսկ 1կգ քաշաճի վրա ծախսվում է 1,8-2,5կգ համակցված կեր:

Թռչունները լավ են հարմարվում ինտենսիվ պահվածքի պայմաններին: Սաղմի զարգացումը մոր օրգանիզմից դուրս հնարավորություն է տալիս արհեստական ճտահանության (ինկուբացիայի) միջոցով կազմակերպել թռչնի ձվի և մսի ընդլայնված արտադրություն:

Հանրապետության թռչնաբուծության առջև ծառացած խնդիրներից է՝ ձվի ու թռչնի մսի արտադրությունը հասցնել այնպիսի մակարդակի, որպեսզի ապահովվի բնակչության սննդի համար նախատեսված նորմերը և որոշակի հնարավորություններ ստեղծվի նաև դրանց արտահանման համար:

Այդ է պատճառը, որ նախկին Խորհրդային տարիներին տասնամյակներ շարունակ լուրջ միջոցառումներ են իրականացվել հանրապետությունում թռչնաբուծության զարգացման և ճյուղի արդյունաբերական հիմքերի վրա փոխադրելու ուղղությամբ: Անկախացումից հետո տարբեր օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով հանրապետությունում թռչնաբուծությունը կտրուկ անկում ապրեց և միայն վերջին տասնամյակում է նկատվում որոշակի աշխուժացում:

Ներկայումս հանրապետությունում գյուղացիական տնտեսությունների կողմից պահվող թռչնի զխաքանակի հետ մեկտեղ ձևավորվել և գործում են շուրջ երեք տասնյակ մասնագիտացված թռչնաբուծական ֆաբրիկաներ, որոնցից են Լուսակերտի, Երևանի, Արզնի, Արաքսի, Աշտարակի և այլ թռչնաբուծական ֆաբրիկաներ: Նշված տնտեսվարող սուբյեկտներում աստիճանաբար զարգանում է ձվի և մսի արտադրությունը, լուծվում է հանրապետության բնակչությանը սեփական արտադրության ձվով և թռչնի մսով ապահովելու հույժ կարևոր խնդիրը:

Հանրապետության գյուղացիական տնտեսությունների թռչնաբուծական ճյուղը մասնագիտացված է ձվամսատու ուղղությամբ: Թեսետ գյուղացիական տնտեսությունները որոշակիորեն զբաղվում են թռչնաբուծությամբ, սակայն առկա պայմաններում չափազանց կարևորվում է մասնագիտացված թռչնաբուծական ֆաբրիկաների գործունեությունը:

Հանրապետությունում հիմնականում օգտագործվել են Խորհրդային Միության հիբրիդ կրոսները: Չվատու ուղղության թռչնաֆաբրիկաներում մինչև մասնավորեցումը տարածում էր գտել Ջարյա-17 կրոսը, մսատու ուղղության թռչնաֆաբրիկաներում Բրոյլեր-6, իսկ հավերի Երևանյան ցեղը բուծվում էր մասամբ բնակչության օժանդակ տնտեսություններում: Ներկայումս գյուղացիական տնտեսություններում գերակշռում են Երևանյան ցեղի հավերը, իսկ գործող թռչնաֆաբրիկաներում օգտագործվում են Թուրքիայից և Եվրոպական որոշ երկրներից ներմուծվող Կրոսները:

Թռչնաբուծական մասնագիտացված ձեռնարկությունները բաժանվում են հետևյալ հիմնական արտադրական տիպերի՝

- թռչնաբուծական ֆաբրիկաներ,
- թռչնաբուծական պետական տնտեսություններ,
- ինկուբատորային թռչնաբուծական կայաններ,
- տոհմային տնտեսություններ:

Թռչնաֆաբրիկաները մասնագիտացված են դիետիկ ձվի (ձվատու) և մսի (մսային) արտադրության ուղղությամբ, որը կազմակերպվում է արդյունաբերական տեխնոլոգիայով, օգտագործելով գնդիկ կերերը (բացի հյութալի և կանաչ կերերից) և ունի արտադրության ավարտուն ցիկ: Արտադրանքը տարվա ընթացքում ստացվում է հավասարաչափ: Թռչնաֆաբրիկաները զբաղեցնում են սահմանափակ տարածություն և տեղաբաշխվում են հիմնականում խոշոր քաղաքների և բնակավայրերի մոտակայքում:

Թռչնաբուծական պետական տնտեսությունները նույնպես մասնագիտանում են ձվի և մսի արտադրությամբ: Արտադրությունը կազմակերպվում է ար-

դյունաբերական տեխնոլոգիայով և ունի ավարտուն ցիկլ: Ի տարբերություն թռչնաֆաբրիկաների՝ ունեն գյուղատնտեսական օգտագործելի հողատարածություններ, որտեղ աճեցնում են կերեր: Դրանք տեղաբաշխվում են հիմնականում հացահատիկային գոտիներում և նրանցից շատերը հանդիսանում են որպես լրացուցիչ ճյուղ՝ կաթնամսային տավարաբուծության համար:

Ինկուբատորային թռչնաբուծական կայանները աճեցնում են մատղաշներ և վաճառում գյուղացիական, ֆերմերային տնտեսություններին, արտադրական կոդպերատիվներին, բաժնետիրական ընկերություններին և տնտեսվարող այլ սուբյեկտներին: Ինկուբացիայի համար ծուն ստանում են տոհմային տնտեսություններին:

Տոհմային ձեռնարկությունները զբաղվում են բարձր մթերատու թռչունների ստացման, բազմացման և ինկուբացիոն ձվի արտադրությամբ: Վերջինս վաճառում են թռչնաֆաբրիկաներին, մասնագիտացված ֆերմերներին և ինկուբացիոն թռչնաբուծական կայաններին: Տոհմային աշխատանքով զբաղվում են նաև սելեկցիոն գենետիկական և ստուգիչ փորձարարական կայանները:

Թռչնաբուծական ձեռնարկությունների և ֆերմաների չափերը կախված են նրանց արտադրական ուղղությունից, գլխաքանակի պահվածքի եղանակից, կերային բազայից և այլ պայմաններից: Չվատու ուղղության թռչնաֆաբրիկաները պահում են 100-900 հազար և ավելի ածան հավեր և տարեկան արտադրում են 25-200մլն հատ ծու: Թռչնաբուծական պետական տնտեսություններում թռչունների գլխաքանակը տատանվում է 20-150 հազարի, տոհմային տնտեսություններում հավերի բուծման համար պահում են 20-100 հազար հավեր:

Թռչնաբուծական ձեռնարկությունները և ֆերմաները կախված արտադրանքի տեսակարար կշռից և թռչունների գլխաքանակի վերարտադրության նպատակից ունենում են չորս հիմնական ուղղության՝ **ծվային, մսային, ծվա-մսային և տոհմային**:

Ծվային և ծվա-մսային արտադրական ուղղությունը վերաբերում է հավերին, իսկ մսային ուղղությունը՝ նաև թռչունների մյուս տեսակներին: Կախված արտադրանքի տեսակից ու նշանակությունից, թռչնաբուծական ֆաբրիկաները և ֆերմաները կարելի է ստորաբաժանել երկու խմբի՝ ապրանքային ու տոհմային:

Թռչնաֆաբրիկաներում տեխնոլոգիական գործընթացները գործարանային տիպի են: Իր կառուցվածքում ունի մայրական հոտի, ճտահանության, մատղաշի աճեցման, հավերի (ծու արտադրող ֆաբրիկա) կամ մսատու ճտերի վերարտադրության հոտի (միս արտադրող ֆաբրիկա), սպանդի, մթերքների մշակման, ձվի տեսակավորման, փաթեթավորման և արդյունաբերական թափոնների մշակման արտադրամասեր:

Դրանց հաջորդական դասավորության շնորհիվ ապահովվում է տեխնոլոգիական գործընթացների հոսքընթացությունը և առանձին օղակների արտադրության մասնագիտացումը (հիբրիդային մատղաշի, ձվի և մսի արտադրություն, հոտը համալրող մատղաշի աճեցում):

Ծվային ուղղության թռչնաբուծական ձեռնարկությունները ստորաբաժանվում են՝ արտադրության ավարտուն ցիկլով և ոչ ավարտուն ցիկլով ձեռնարկություններին:

Ծվի արտադրությամբ մասնագիտացված թռչնաբուծական ֆաբրիկաների մեծ մասում կիրառվում է լրիվ կամ ավարտուն տեխնոլոգիական գործընթացը:

իրականացնում են ձվի ստացում, ինկուբացիա, տանում են տոհմային աշխատանք, աճեցնում են մատղաշ, կազմակերպում են մորթ, տեսակավորումը և փաթեթավորումը: Չվային ուղղության ֆաբրիկաներն ունեն հավերի ծնողական հոտի, ձվի ինկուբացիայի, նորոգման մատղաշի աճեցման, սննդային ձվի, մորթի և վերամշակման արտադրամասեր:

Ծնողական հոտի արտադրամասը արտադրում է հիբրիդային ձվեր, որոնք օգտագործվում են արդյունաբերական նշանակություն ունեցող նորոգման մատղաշի ճտահանության համար: Ծնողական հավերի հոտը համալրվում է տոհմային տնտեսություններից ներմուծվող հայրական և մայրական ձևերի զուգակցվող գծերով: Թռչնաբուծական ֆաբրիկայում ծնողական հոտը կազմում է արդյունաբերական հոտի ածանցների 6-20%: Հատակային պահվածքի դեպքում ծնողական հոտի հավերին պահում են 5-10 հազար թռչնատեղով թռչնանոցներում, յուրաքանչյուր 4-5 հավին հատկացնելով 1մ² մակերես:

Ոչ ավարտուն ցիկլը բնորոշ է փոքր չափեր ունեցող թռչնաֆաբրիկաներին և չմասնագիտացված տնտեսություններին, որոնք չունեն ծնողական հոտի արտադրամաս և ինկուբացիայով, թռչնի մորթով և վերամշակմամբ չեն զբաղվում:

Ձիարուծության էկոնոմիկան: Ամասնաբուծության կարևոր ճյուղերից է ձիարուծությունը:

Ձիարուծությունը զարգացած է եղել հին Հայաստանում: Ձին եղել է մարդու մշտական օգնականը գյուղատնտեսական և տրանսպորտային աշխատանքներում, ինչպես նաև՝ բանակում:

Ձիերի ցեղատեսակները բաժանվում են երեք խմբի՝ հեծկաններ, լծկաններ և ծանրաքարշեր:

20-րդ դարի 30-50-ական թվականներին, գյուղատնտեսական աշխատանքների մեքենայացման և ավտոմոբիլային տրանսպորտի զարգացման հետևանքով, աշխարհում ձիերի գլխաքանակը կրճատվեց գրեթե երկու անգամ, կազմելով մոտ 130մլն գլուխ:

Մեծ քանակով ձիեր բուծվում են նաև ձիասպորտի և տուրիզմի զարգացման, միս և կումիս ստանալու, բժշկության և ամասնաբուծության մեջ գործածվող շիճուկներ և պատվաստուկներ արտադրելու նպատակով:

Ներկայումս էլ ձիեր օգտագործվում են գյուղացիական (ֆերմերային) տնտեսություններում՝ գյուղատնտեսական աշխատանքների կատարման, կարճ տարածությունների վրա բեռնափոխադրումների իրականացման համար: Որոշ երկրներում ձիու միսը և կաթն օգտագործվում են սննդի նպատակով:

Համաշխարհային մսի հաշվեկշռում ձիու մսի մասնաբաժինը կազմում է 0,3%:

Սատակ ձիու կաթից ստացված կումիսը օգտագործում են թոքային հիվանդությունների բուժման համար: Ձիերի կաթնատվությունը տատնվում է 1300-3000կգ-ի սահմաններում:

Սատղաշ ձիու միսը հյութալի է, առանց ավելորդ համի: Ամենաբարձր միջին օրական քաշաճը (մինչև 1000գ) կենդանու կյանքի առաջին երկու տարվա ընթացքում է: Այդ իսկ պատճառով մսամթերման նպատակով այն իրացվում է 1,5-2,5 տարեկան հասակում: Ձիերը տարբեր բնակլիմայական պայմանների նկատմամբ ունեն բարձր հարմարվողականություն:

Մինչև անկախացումը ՀՀ-ում կար մոտ 3000 ծի: 2000թ.-ին դրանց գլխաքանակը կրճատվեց, հասնելով 1000-ի: Վերակառուցման տարիներին, գյուղ-տեխնիկայի և փոխադրամիջոցների անբավարարությունը նպաստեցին ծիերի գլխաքանակի ավելացմանը: 2005թ. այն կազմում էր 11,9հազ., իսկ 2010թ.-ին՝ 10,8հազ. գլուխ: Ինչպես տեսնում ենք, ծիաբուծությունը կրկին անկման տենդենց ունի: Զիաբուծությունում առանձնացնում են չորս հիմնական ուղղություններ՝ տոհմային (ծիաբուծական), բանող, մթերատու, սպորտային: Գերակշռող բանող ուղղությունն է, որը տարածված է ամենուր:

Աշխատունակ ծիերին օգտագործում են որպես կենդանի քաշող ուժ՝ գյուղատնտեսական, տրանսպորտային և այլ աշխատանքներում: Մթերատու ծիաբուծությունում առանձնացվում են մսային, երամակային ծիաբուծությունը և կաթնայինը:

Մսային ուղղության ծիաբուծության զարգացումը թույլ է տալիս օգտագործել տայգան և լեռնային արոտավայրերը, որոնք քիչ են պիտանի այլ կենդանիներ պահելու համար:

Արոտային լճան կերերի օգտագործումը, մսի և կաթի արտադրությանն ուղղված աշխատուժի և միջոցների քիչ ծախսերը՝ մթերատու ծիաբուծությունը դարձնում են բարձր արդյունավետ:

Մսային ծիաբուծությունում օգտագործվում են ծիերի աճեցման երկու համակարգ՝ ծիանոցային և երամակային: Երամակա-արոտավայրայինը ստորաբաժանվում է կուլտուրական երամակային և լավացվող երամակայինի: Կուլտուրական երամակային ձևը ավելի առաջադեմ է և օգտագործվում է տոհմային ծիերի աճեցման ժամանակ և ապրանքային ծիաֆերմաներում: Լավացվող երամակային համակարգում կենդանիները ամբողջ տարվա ընթացքում արածում են արոտավայրերում: Աշնանացան ձմեռային ժամանակաշրանում ծիերին տեղավորում են՝ ծածկ ունեցող պարզ ծիանոցներում: Երամակային ծիաբուծությունում շահավետ է օգտագործել արոտավայրերում արագ գիրացող ծիերին:

Ավելի շահութաբեր է ինտենսիվ բուծումը, որի դեպքում կենդանիները 40 օրվա ընթացքում հասնում են առաջին կարգի գիտության, իսկ մատղաշը 60-70 օրվա ընթացքում մինչև 1200կգ միջին օրական քաշաճի վրա ծախսելով 7-8 կերամիավոր: Ինտենսիվ բուծման ընթացքում բարձր քաշաճ ստանալու համար կերաբաժնում մտցնում են խոտ, սենած, համակցված կեր:

Զիու մսի և կաթի արտադրության ավելացման, մթերատու ծիաբուծության արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ է շարունակել աշխատանքները մսային և կաթնային ծիաբուծության տեխնոլոգիաների, նախամորթային բուծման համակարգի, ծիու մորթի և մսի վերամշակման, կաթնային ծիաբուծությունը խոշոր ստացիոնար ֆերմաներում կենտրոնացնելու, նոր մրցունակ արտադրանքի արտադրության կատարելագործման ուղղությամբ:

Տոհմային ծիաբուծությունը զբաղվում է եղած ծիերի կատարելագործմամբ և նոր տիպի և ցեղերի ծիեր ստանալով: ԽՍՀՄ-ում առկա էր 74 ծիագործարան, 500 տոհմայի ծիաբուծական ֆերմա, ծիարշավարաններ և 60 պետական գործարանային ծիանոց:

Զիագործարանները և տոհմային ֆերմաները յուրաքանչյուր տարի վաճառում են տնտեսություններին ավելի քան 5 հազար տոհմային ծի, բացի դրանից, մոտ 1000 սպորտային ծի արտահանվում է:

Զիաբուծության զարգացման գործում գլխավոր դեր է կատարում տոհմային ձիերի փորձարկումների, ցուցահանդեսների կազմակերպումը, ձիասպորտային մրցումները: 1949թ.-ին երևանում կառուցվեց ձիարշավարան, որն այսօր իր նպատակին ամբողջությամբ չի ծառայում, այսինքն՝ իր հզորությունը լիարժեք չի օգտագործվում: Վերջին տարիներին ձիարշավարանում ձի պահելու օրավարձը շատ արագ է աճում, և ձիարշավարանն ստիպված է լինում հայթայթել եկամտի լրացուցիչ աղբյուրներ: Դրանցից է ձիարշավագրազը, որը լայն կիրառում ունի արտասահմանում:

Զիաբուծությունում կարգավորվում է ձիերի բուծված ցեղերի և ձիարշավարաններում տոհմային մատղաշի փորձարկումների արդյունքների (համակարգչային տեխնիկայի հիման վրա) կենտրոնացված տոհմային հաշվառումը, ինչը թույլ կտա Հայաստանին՝ անդամակցելու հաշվառման միջազգային համակարգին:

Ճագարաբուծության էկոնոմիկան: Անասնապահության ճյուղերից է, զբաղվում է ճագարների բուծմամբ՝ միս, մորթի և աղվամազ ստանալու համար: ՀՀ-ում ճագարաբուծությամբ սկսել են զբաղվել 1940թ.-ից: Առաջին և խոշոր տնտեսությունը Տավուշի մարզի Չինչինի ճագարաբուծական տնտեսությունն էր:

1975-1980թթ.-ին տնտեսությունն արդեն ուներ 10հազ. գլուխ ճագար:

Ճագարի միսը դուրամարս է, դիետիկ սննդամթերք է, որում շատ են սպիտակուցի և ավելի քիչ՝ խոլեստերինի պարունակությունը: Ճագարները վաղահաս են և բնութագրվում են ինտենսիվ աճով: Սեռահասուն են դառնում 3-4 ամսականում: Հղիությունը տևում է 28-32 օր: Մեկ մայր ճագարը կարող է տարեկան պտղաբերել 3-6 անգամ: Յուրաքանչյուր ծնից ստացվում է 6-8, երբեմն՝ մինչև 15 և ավելի ծագ: Տարվա ընթացքում մեկ մայր ճագարի հաշվով ստացվում է 20-25 մատղաշ, մոտ 55-60կգ միս:

Մորթին արժեքավոր հումք է մորթեղենի արտադրության համար: Աղվամազը փափուկ է, թեթև և տաք, որն օգտագործվում է տրիկոտաժի արտադրության մեջ: Կաշվից պատրաստում են թեթև կոշիկներ և այլ կաշվե իրեր: Ճագարները սնվում են հիմնականում խոտաբույսերով, կերի արմատապտղով, գազարով, կաղամբով:

Օժանդակ տնտեսություններում օգտագործում են նաև սննդի թարմ մնացորդները:

Ինչպես տեսնում ենք, ճագարները շատ պահանջկոտ չեն կերի նկատմամբ:

Հանրապետությունում ճագարաբուծության նախկին ծավալների վերականգնումն ու հետագա զարգացումը կնպաստեն բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի պահանջի ապահովվածության աստիճանի բարձրացմանը, մոր աշխատատեղերի ստեղծմանը, դրսից մսի և մորթեղենի ներկրումների կրճատմանը և, վերջին հաշվով, հանրապետության ՀՆԱ-ի ավելացմանն ու երկրի զարգացմանը: Ուստի, այս հարցի լուծման համար անհրաժեշտ է ցուցաբերել պետական մոտեցում արտադրության նախկին ծավալների վերականգնման, արդյունաբերական հիմունքներով ճագարաբուծական համալիրների ստեղծման, տոհմային աշխատանքի կազմակերպման, նրանց բուծման, որակյալ կադրերի պատրաստման և մի շարք այլ հարցերի լուծման գործում:

Խառնածին կենդանիներ օգտագործելու դեպքում ճագարների մթերատվությունը կարելի է բարձրացնել 10-20%-ով: Հիբրիդային ճագարները աչքի են ընկնում միջին օրեկան բարձր քաշաճով:

1g ճագարի մսի արտադրության համար պահանջվում 5,0-6,5g/կերամիավոր կեր:

Մուշտակամորթ գազանաբուծության էկոնոմիկան: Անասնապահության ճյուղ է, որը զբաղվում է արժեքավոր մորթատու գազանների (ազնվաքիս, երկնագույն բենեռադվես, արծաթափայլ աղվես, սամույր, ճահճակուղբ) բուծմամբ:

ՀՀ-ում գազանաբուծությամբ սկսել են զբաղվել 1940թ.-ից, երբ Գուգարքի շրջանում (մոտ 7,0հազ. հա վրա), կազմակերպվեց գազանաբուծական տնտեսություն: Այնուհետև նախկին Էջմիածնի շրջանում ստեղծվեց կուղբաբուծական տնտեսություն, որտեղ բուծում էին սև արծաթափայլ աղվես, կզաքիս և կուղբ:

Գազանաբուծական տնտեսությունում գործում էր նաև մորթու նախնական մշակման արտադրամաս:

1975-1980թթ. միջին տվյալներով Գուգարքի գազանաբուծական տնտեսությունում բուծում էին 12հազ. սև արծաթափայլ աղվես, 9,0հազ. կզաքիս և 10հազ. ճագար:

Գազանների պահվածքի եղանակը հիմնականում վանդակային էր: Գազանաբուծական արտադրանքի կառուցվածքում գերակշռողը և արժեքավորն ազնվաքիսի մորթին էր, որի բաժինը 70-ական թվականներին միջազգային համանման մորթեղենի առևտրում կազմում էր 70%:

Բարեփոխումների ժամանակաշրջանում հանրապետության վանդակային մուշտակամորթ գազանաբուծությունը զրկվեց պետական աջակցությունից: Ներմուծվող մորթու անվերահսկելիությունը, կերային բազայի քայքայումը, անասնաբուժական միջոցների թանկացումը, շրջանառու միջոցների բացակայությունը գազանաբուծությանը հասցրին անկման եզրին: Մինչ անկախացումը գազանաբուծական տնտեսությունում մուշտակամորթ գազանաբուծության շահութաբերության մակարդակը կազմում էր 50-100%:

Մուշտակամորթ գազանների մորթու որակը գնահատվում է պետստանդարտի համաձայն:

Մորթու տեսակը կախված է մագածածկույթի հաստությունից (աղվանասերի երկարությունից, մորթավառի գույնից): Մշակված մորթու գնի վրա ազդում է նրա չափսը և երանգը:

Գազանների մագածածկույթի որակի բարելավման և բարձրորակ մորթիների ստացման համար անհրաժեշտ է նրանց պահվածքի, խնամքի, բուծման և բուժման աշխատանքները կատարել տեխնոլոգիական պահանջներին համապատասխան:

Մուշտակամորթ գազանաբուծության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները: Գազանաբուծության հետագա զարգացումն անհնար է առանց կարգավորված և ուղղորդված տոհմային աշխատանքի: Անհրաժեշտ է ոչ միայն վերականգնել գազանաբուծական տնտեսությունները, այլ նաև ընդլայնել առկա գեոֆոնդը, օգտագործելով ներմուծված տոհմային կենդանիներ: Դրա համար պետք է ցուցաբերել պետական աջակցություն, կազմակերպել տոհմային կենդանիների լիզինգային մատակարարում:

Որակյալ մուշտակամորթի ստանալ հնարավոր է միայն մորթը լավ կազմակերպելու և մորթիների ճիշտ մշակման դեպքում: Մորթը պետք է իրականացվի

սեղմ ժամկետներում: Գազաներին և ճագարներին երկար պահելուց ոչ միայն կերի գերաժախ է առաջանում, այլ նաև մորթին թերություններ է ձեռք բերում և արժեզրկվում: Ժամանակակից մորթի արդյունքում ստանում են միայն առաջին տեսակի մորթիներ:

Գազամաքուծությունում առաջնային խնդիրներից է մուշտակամորթ գազանների գլխաքանակի ապահովումը կենդանական ծագման հայրենական կերերով, որոնք հանդիսանում են ճարպի և սպիտակուցի հիմնական աղբյուրը: Որպես այդպիսի կերեր գազամաքուծությունում հիմնականում օգտագործվում են ծովային ձկները և ձկների մնացորդները: Սակայն ձկնեղենի գների մշտական աճը պայմանավորում է մորթիների էական թանկացում, ինչը գազամաքուծության արտադրանքը դարձնում է անմրցունակ: Այդ պատճառով պետք է կենդանական սպիտակուցի այլ աղբյուրներ գտնել: Դա մսի վերամշակման, առաջին հերթին՝ թռչնաբուծական արտադրության մնացորդների, օգտագործումն է: Կերի աղբյուր կարող են հանդիսանալ չոր կերախառնուրդները, որոնք արտադրվում են համակցված կերերի արտադրության կոմբինատներում: Մորթու ինքնարժեքը ձևավորվում է հիմնական հոտի պահպանման և մատղաշի աճեցման ծախսերի գումարից: Մատղաշի գլխաքանակի ավելացումով նվազում են նյութական և աշխատանքային ծախսումները մեկ գլխի կամ միավոր արտադրանքի հաշվով: Գազամաքուծական տնտեսություններում մեկ մայրին ընկնող ծագերի քանակը բավականաչափ տատանվում է:

Մուշտակամորթ գազամաքուծության և ճագարաբուծության զարգացման կարևոր գործոն է ցուցահանդեսների, սեմինարների, աճուրդների կազմակերպումը: Մորթամուշտակի ցուցահանդեսներում ցուցադրվում է ամենաառաջավորը, տեղի է ունենում փորձի փոխանակում: Աճուրդները սովորական ընդունված ձև են հանդիսանում հումքի և կիսաֆաբրիկատների իրացման համար: Դրանց վերածնունդը կնպաստի հանրապետությունում մուշտակամորթ-գազամաքուծության զարգացմանը: Մորթատու գազամաքուծության վերականգնումն ու հետագա զարգացումը կնպաստի մորթու մշակության և մուշտակա իրերի արտադրության ձեռնարկությունների վերաբացմանը, աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության բարձրացմանը:

Հանրապետությունում վանդակավոր մուշտակամորթ գազամաքուծության զարգացմանը կնպաստեն ագրոարդյունաբերական միավորումների ստեղծումը, այդ գործի համար ներգրավելով խոշոր ներդրողների:

Հայաստանի գյուղատնտեսության նախարարությունը միջոցներ պետք է ձեռնարկի մուշտակամորթ գազամաքուծության վիճակի հեռանկարային զարգացման համար: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է ստեղծել տոհմային տնտեսություններ, որոնք բյուջեից հատկացումներ կստանան՝ հայրենական ցեղերի գենոֆոնդի պահպանման, տոհմային գործի բարելավման համար: Պետք է լիզինգային միջոցներ հատկացնել տոհմային մատղաշի զննման, այդ թվում՝ արտասահմանից հեռանկարային ցեղերի գազանների ներմուծման համար:

Մեղվաբուծության էկոնոմիկան: Մեղվաբուծությունը գյուղատնտեսական կարևոր ճյուղերից է, որն զբաղվում է մեղրատու մեղուների բուծմամբ՝ մեղր, մեղրամոմ, ակնամոմ, մեղրակաթ, ծաղկափոշի, մեղվաթույն և այլն ստանալու, ինչպես նաև գյուղատնտեսական մշակաբույսերի խաչաձև փոշոտումն ապահովելու գործում:

Մեղրի բաղադրության մեջ մտնում են օրգանիզմի համար շատ կարևոր մի քանի տասնյակ նյութեր, ընդ որում՝ օրգանական թթուներ, սպիտակուցներ, վիտամիններ: Այն շատ օգտակար է սիրտանոթային, օրգանիզմի հյուսվածության, արյան կրուստների հետ կապված մի շարք հիվանդությունների բուժման համար:

Մեկ շնչի հաշվով մեղրի տարեկան սպառման ֆիզիոլոգիական նորման կազմում է 1կգ, սակայն փաստացի սպառումը ՀՀ-ում կազմում է 0,71կգ, ԱՄՆ-ում՝ 0,66, Ռուսաստանում՝ 0,4, Ֆրանսիայում՝ 0,267, Ճապոնիայում՝ 0,033կգ:

Մեղվի թուլմը օգտագործվում է դեղագործության մեջ: Դրանից պատրաստում են զանազան քսուքներ, դեղամիջոցներ:

Մեղվակաթը կիրառվում է սրտանոթային համակարգի հիվանդությունների բուժման համար: Այն բարձրացնում է օրգանիզմի դիմադրողականությունը:

Մեղրամոմը օժտված է մանրէասպան հատկությամբ: Մեղրամոմից ստացած չեչամոմը լայն կիրառում է գտել պոլիգրաֆիայի, նավաշինարարության, ռադիոտեխնիկայի և այլ արդյունաբերությունում:

Մեծ է մեղուների դերը գյուղատնտեսական մշակաբույսերի փոշոտման գործում: Բնագետների կողմից կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մեղվափոշոտման շնորհիվ 1հա-ի հաշվով կորնզանի սերմի ելքը ավելանում է 2, պտուղներինը՝ 5ցենտներով, բանջարանոցային մշակաբույսերինը՝ 30-47%-ով:

Անգնահատելի է մեղուների դերը բնապահպանության ոլորտում:

Մեղվաբուծությունը հայտնի էր դեռևս նախնադարում: Այն զարգացել է վայրի, փչակափեթակային, կոճղափեթակային և շրջանակային փուլերով:

Աշխարհում հաշվարկվում է ավելի քան 50մլն մեղվաբնտանիք և մոտ 7մլն մեղվաբույծ: Մեղվաբնտանիքների մոտ 15%-ը գտնվում է Հիմաստանում, 7%-ը՝ Ռուսաստանում, 6%-ը՝ Թուրքիայում, 5,5%-ը՝ ԱՄՆ-ում, 5%-ը՝ Լեհաստանում, 5%-ը՝ Մեքսիկայում:

Հայաստանը համարվում է մեղվաբուծության հնագույն կենտրոն: Արդեն 1904թ.-ին Հայաստանում մեղվաբնտանիքների թիվը հասնում էր 18հազ., 1912թ.-ին՝ 25հազ., 1918-1920թթ.-ին՝ 15-16հազ., 1979թ. 150հազ., իսկ մինչ անկախացումը՝ 250-300հազ.: Անկախացումից հետո մեղվաբնտանիքների թիվը կտրուկ նվազեց՝ հասնելով 40հազ., ապա դրսևորվեց աստիճանական աճի միտում:

Մեկ մեղվաբնտանիքը կարող է արտադրել մինչև 50կգ մեղր, ԽՍՀՄ-ում առաջավոր տնտեսությունները ստացել են 88կգ: Այս ցուցանիշը ՀՀ-ում չի գերազանցում 20-25կգ, մույնիսկ որոշ մեղվաբույծներ ստանում են ընդամենը 8-10կգ:

Այն իր զարգացումն ապրեց խորհրդային իշխանության տարիներին 1931թ. երևանում կազմակերպվեց Անդրկովկասյան մեղվաբուծական զոնալ կայան, որը 1933թ.-ին վերանվանվեց Մեղվաբուծական հայկական զոնալ կայան: 1937թ.-ին այն միավորվեց ՀՍՄՀ անասնապահական փորձակայանին, որտեղ մշակվել են մեղվաբնտանիքների բազմացման և մեղուների մթերատվության բարձրացման համալիր միջոցառումներ: 1944թ. Անասնապահական փորձակայանը վերածվեց Անասնապահության ԳՀ-ի, որտեղ ստեղծվեց մեղվաբուծության բաժին: Դրա հիման վրա 1958թ.-ին կազմակերպվեց Մեղվաբուծության փորձակայանը, իսկ 1966թ.-ին Մեղրու շրջանում հիմնվեց մեղվաբու-

ծական հատուկ տոհմային տնտեսություն, որտեղ բուծվում էին հայկական դեղին մեղուներ: Արդեն 1979թ.-ին 1000 բնակչին ընկնող մեղվաբնտանիքների քանակով Հայաստանն աշխարհում առաջինն էր:

Նորիրոգային տարիներին մեղվաբուծության հարցերի կոորդինացումն իրականացնում էր գյուղատնտեսության նախարարությունը, մեղվաբուծության վարչությունը: Գիտական աշխատանքներ տարվում էին Երևանի Անասնաբուծական-անասնաբուժական ինստիտուտի անասնաբուծության ամբիոնում, գյուղատնտեսության նախարարության փորձակայանում:

Մեղվաբուծությունը մասնագիտացված է մեղրային, բազմացման, ծաղիկների փոշոտման ուղղություններով:

Մեղրային ուղղությունում մեղուների բազմացման հիմնական նպատակը մեղր կամ մեղր և մեղրամոմ ստանալն է:

Բազմացման ուղղությամբ մեղվաբուծական տնտեսության հիմնական նպատակը վաճառքի համար մայր մեղուների բուծումն է: Այս գործով հիմնականում զբաղվում են խոշոր մասնագիտացված տնտեսությունները, քանի որ մայր մեղուներ պահելը շատ պատասխանատու և աշխատատար գործընթաց է, որի համար պահանջվում են հատուկ պայմաններ, միջոցներ և բարձր որակավորում ունեցող մասնագետներ:

Փոշոտման գծով մեղվաբուծության հիմնական խնդիրը մեղուների օգնությամբ, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի փոշոտումն է: Այդ ուղղությունը հեռանկարային է, քանի որ այդպիսի մեղվանոցներ հանրապետությունում չկան, սակայն զարգացած երկրներում այն լայն տարածում ունի:

Մեղվաբուծությունում առանձնացնում են մեղվաբույծների երեք կատեգորիա՝ **սիրողական**, որոնք ունեն մինչև 10 մեղվաբնտանիք և մեղուներ են պահում իրենց ընտանիքի պահանջարկը բավարարելու նպատակով, **կիսամասնագիտացված**, որտեղ մեղվաբուծությունը հանդիսանում է եկամտի լրացուցիչ աղբյուր և **մասնագիտացված**, երբ մեղվաբուծությունը եկամտի հիմնական աղբյուրն է:

Մեղվաբուծության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները: ՀՀ-ում մեղվաբուծությամբ զբաղվում են բոլոր մարզերում և ենթաշրջաններում՝ ծովի մակերևույթից 380-2500մ և ավելի բարձրությունների վրա: Մեղվաբուծության համար ընդարձակ հողատարածության և մեծ ֆինանսական միջոցներ չեն պահանջվում: Սակայն մեղվաբուծությունը մեր հանրապետությունում զարգանում էր դանդաղ տեմպերով: ՀՀ-ում մեղվաբուծությամբ զբաղվող ամենախոշոր տնտեսությունը հանդիսանում է «Մուլտի ագրո» ՍՊԸ-ն, որը տարեկան արտադրում է մոտ 1000տ մեղր: «Մուլտի ագրո» գիտա-արտադրական կազմակերպության կողմից ձեռք է բերվել ժամանակակից եվրոպական ստանդարտներին համապատասխանող լաբորատոր սարքավորումներ, որոնց օգնությամբ գյուղացիական տնտեսություններից ընդունված մեղրը վեր է ածվում միատարր զանգվածի, տարայավորվում, պիտակավորվում և համապատասխան փորձագիտական հետազոտությունից հետո ստանում է մեղրի արտահանման թույլտվություն:

Անցյալ տարի Հայաստանում արտադրվել է շուրջ 2000տ մեղր, ինչն այս պահին ամբողջապես բավարարում է ներքին շուկայի պահանջարկը: Առայժմ Հայաստանից չնչին քանակությամբ մեղր է արտահանվում, քանի որ արտահանման շուկաներ չկան: 2009թ. արտահանվել է շուրջ 3,6տ մեղր, շուրջ 4

անգամ ավելի է, քան նախորդ տարի: Սակայն սա ևս չատ ցածր ցուցանիշ է՝ խոսելու Հայաստանից մեղրի արտահանման և միջազգային շուկայում թեկուզ փոքրիկ տեղ զբաղեցնելու մասին: Մինչդեռ, արտահանումը տեղի է ունեցել բացառապես «Զվարթնոց» օդանավակայանի Duty Free-ի շրջանակներում: Միաժամանակ անցյալ տարի Հայաստան է ներկրվել շուրջ 1,1տ գերմանական և ռուսական արտադրության մեղր (2008թ. համեմատությամբ փոքր-ինչ ավելի), որի շուկայական գինը կրկնակի և ավելի բարձր է տեղականից:

Մեղվաբույծների աշխատանքի կոորդինացման, նրանց շահերի պաշտպանման նպատակով ստեղծված է Հայաստանի, մեղվաբույծների ազգային միավորում: Մշակված է մ եղվաբուծության զարգացման հայեցակարգ, որտեղ նշվում է, որ առաջնային է հանդիսանում մեղուների եզակի գենոֆոնդի պահպանման ուղղությունը: Մեղվի և մեղվաարտադրանքի արտադրության արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ է ստեղծել մայր մեղուներ բուծող մասնագիտացված տնտեսություններ, կազմակերպել տոհմային տնտեսություններ և մեղվանոցներ, բարելավել սելեկցիոն-տոհմային աշխատանքը, կարգավորել մեղվանոցների անասնաբուժական սպասարկումը:

Ճյուղի աշխատանքի արդյունավետությունը հնարավոր է բարձրացնել միայն ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրման, մեղվաբուծական տնտեսությունները մեղվաբուծական արտադրանքի և վերամշակման համար անհրաժեշտ նոր սարքավորումներով հագեցնելու, արտադրանքի իրացման համար ֆիրմային խանութների ցանցեր ստեղծելու հաշվին:

Փոշոտման ուղղության մեղվաբուծության զարգացմանը կնպաստի վարձակալական հիմունքներով միջատ մեղուների միջոցով մշակաբույսերի փոշոտման կազմակերպումը:

Մեղվաբուծության արդյունավետությունը հնարավոր է բարձրացնել մեղուների և տարբեր ցեղերի մայր մեղուների և նրանց խառնածինների ռացիոնալ օգտագործման հաշվին, քանի որ տարբեր ցեղերի մեղուները բարձր արտադրողականություն են ցուցաբերում նրանց համար օպտիմալ կլիմայական պայմանների և մեղրահավաքի առկայության դեպքում:

Հայաստանի մեղվաբույծները, մեղրից բացի, այլ մեղվամթերք գրեթե չեն արտադրում: Շատ փոքր քանակությամբ արտադրվում է մեղվամոմ, որն օգտագործվում է հիմնականում մոմաթերթ պատրաստելու համար, իսկ մյուս կարևորագույն մթերքները՝ ակնամոմ, մեղվակաթ, ծաղկափոշի, մեղվաթույն և այլն, գրեթե չեն արտադրվում՝ պահանջարկ չլինելու պատճառով: Մինչդեռ աշխարհում արտադրվող մեղվակաթի՝ որպես ամենաթանկարժեք մեղվամթերքի 80%-ն արտադրվում է Չինաստանում, որտեղ 7,5մլն մեղվաընտանիք է բուծվում: Այս ամենով հանդերձ՝ Հայաստանում ներկայումս հաշվվում է 190-200հազ. մեղվաընտանիք, ինչը մոտենում է խորհրդային ժամանակների ցուցանիշին, սակայն խոսքը չի վերաբերում մեղրի արտադրության ծավալին, որը մի քանի անգամ պակաս է խորհրդային Հայաստանում արտադրված քանակությունից:

Հայաստանյան սպառողի համար, որակից բացի, կարևոր է նաև մեղրի գինը, որը բավականաչափ բարձր է, եթե հաշվի առնենք առկա գնողունակության ներկայիս մակարդակը: Հայկական մեղրի շուկայական գինը վերջին տարիներին տատանվում է 3,0-3,5հազ. դրամի սահմաններում: Մասնագետների կարծիքով՝ մեր մեղրը համարվում է բավականաչափ արժեքավոր և թանկ նաև

միջազգային շուկաներում: Այն իր որակական հատկանիշներով համեմատության եզր չունի չինական էժան ու ցածրորակ մեղրի հետ, որն այսօր աշխարհի շատ շուկաներ է գրավել, այդ թվում՝ եվրոպականը:

Մեղվաբուծության արդյունավետության բարձրացմանը կնպաստի բարձրակարգ մեղվաբուծ-մասնագետների պատրաստումը, ցուցահանդեսների, տոնավաճառների կազմակերպումը, որտեղ ավելի լավ կգովազդվի մեղվաբուծության արտադրանքը, ժամանակակից տեխնոլոգիաները և սարքավորումները:

18.2. Անասնապահական արտադրանքների արտադրության արդյունավետությունը

Տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշները: Անասնաբուծական արտադրանքների արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը որոշվում է բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների համակարգով: Ողջ անասնաբուծության տնտեսական արդյունավետության գնահատման համար օգտվում են արժեքային ցուցանիշներից՝

- ճյուղում զբաղեցված միջին տարեկան մեկ աշխատողի, ծախսված 1մարդ-ժամվա, 1 պայմանական անասունի, 1000 դրամ հիմնական արտադրական ֆոնդերի հաշվով համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամուտների և շահույթի ելքը,
- 1000 դրամ արտադրված արտադրանքի հաշվով արտադրական ծախսերի գումարը,
- անասնաբուծական արտադրանքի եկամտաբերության և շահութաբերության մակարդակները,
- շահույթի նորման:

Առանձին տեսակի անասնաբուծական արտադրանքի արտադրության համեմատական տնտեսական գնահատումն ըստ բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների՝

- գյուղատնտեսական կենդանիների մթերատվությունը,
- միջին տարեկան մեկ աշխատողի, 1մարդ-ժամվա, ինչպես նաև 1 գլուխ անասունի հաշվով համախառն արտադրանքի ելքը, բնեղեն և արժեքային արտահայտությամբ,
- մեկ գլուխ անասունի, 1 ցենտներ արտադրանքի և 1000 դրամ համախառն արտադրանքի հաշվով, արտադրական ծախսերի գումարը,
- 1 ցենտներ արտադրանքի իրացման գինը,
- 1 գլուխ անասունի և 1 ցենտներ արտադրանքի հաշվով ստացվող շահույթի զանգվածը,
- շահութաբերության մակարդակը:

Անասնացեղի համեմատական տնտեսական արդյունավետությունը, անասնահոտի կառուցվածքը, տեսակը, կերակրման նորման, օրաբաժինը և այլն, կատարվում է ըստ հետևյալ հիմնական ցուցանիշների՝ անասունների մթերատվություն, 1 գլուխ անասունի հաշվով համախառն արտադրանքի ելքը՝ բնեղեն և արժեքային արտահայտությամբ, աշխատանքի արտադրողականությունը, 1 գլուխ անասունի հաշվով աշխատանքային և արտադրական ծախսերը, լրացուցիչ ծախսերի փոխհատուցումը, արտադրանքի ինքնարժեքը, 1 գլուխ անա-

սունի հաշվով զուտ եկամտի կամ շահույթի գումարը, շահուաբերության մակարդակը:

Անասնաբուժական միջոցառումների տնտեսական արդյունավետության որոշման մեթոդիկան հիմնված է տնտեսական վնասների համեմատության վրա, որը հնարավոր է եղել կանխել, այդ միջոցառումների անցկացման համար, անասնաբուժական ծառայությունների վրա կատարվող ծախսերի հետ: Փաստացի վնաս է առաջանում հարկադիր մորթի, մթերատվության և արտադրանքի որակի իջեցման հետևանքով:

Անասնաբուժական միջոցառումների անցկացման վրա կատարված ծախսերի որոշման ժամանակ հաշվարկվում է անասնաբուժական մասնագետների և օժանդակ աշխատողների աշխատանքի վարձատրության, դեղորայքի, կենսաբանական պրեպարատների, վիրակապերի, արտահագուստների և այլ ծախսեր՝ կապված սատկած անասունների տեղափոխման ու վնասագերծման հետ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Կայուն զարգացման ծրագիր, Եր., 2008, 315 էջ,
2. Եզեկյան Ա. Ս., Էֆենդյան Պ. Ս., Հողային կադաստր, Եր., 2007, 284 էջ,
3. Հակոբյան Լ. Լ., Շախադաթյան Ն. Ա., Ագրարային աշխատանքի շուկան և զբաղվածության բարձրացման հիմնախնդիրները Հայաստանի գյուղական բնակավայրերում, «Հրազդան», Եր., 1999, 144 էջ,
4. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, վիճակագրական ժողովածու, 2010, Եր., 2010, 608 էջ,
5. Հայկական ՍՍՀ գյուղատնտեսության վարման համակարգը (1981-1985թթ.), ՀՍՍՀ գյուղատնտեսության մինիստրություն, պատ. խմբ. Մ. Ս. Մելքոնյան, Եր., «Հայաստան», 1981, 622 էջ,
6. Հայկական ՍՍՀ անասնաբուծության վարման համակարգը (1981-1985թթ. և հեռանկարում), Եր., «Հայաստան», 1985, 306 էջ,
7. ՀՀ գյուղատնտեսության կայուն զարգացման ռազմավարություն (վերանայված տարբերակ), 14.09.2007,
8. «ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում կոոպերացիայի զարգացման հիմնախնդիրները», գիտաժողովի նյութեր (խմբ., Ա. Ա. Հարությունյան), Եր. ՀՊԱՀ, 2010, 114 էջ,
9. Մարգարյան Ա. Ս., Գյուղատնտեսության ինժեներատեխնիկական ծառայության միասնական համակարգի ստեղծման գիտական հիմունքները, Մենագրություն, Երևան, «Ասողիկ», 2002, 526 էջ,
10. Տերտերյան Բ., Պետրոսյան Ն., Գրիգորյան Ռ., «Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ոռոգման նորմաներն ու ռեժիմները ՀՀ ոռոգելի հողատարածքների համար, Երևան: Երևանի ճարտարապետության և շինարարության պետական համալսարան, 2007, 204 էջ,
11. Добрынин В. А., Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства в условиях перехода к рыночным отношениям (лекция), М., МСХА, 1994,
12. Ильина З. М., Микрочицкая И. В., Рынки сельскохозяйственного сырья и продовольствия: Учеб. пособие, Мн.: БГЭУ, 2001, 216с,
13. Кембелл Р. Макконнелл, Стенли Л. Брю., Экономикс, в 2 т., Таллин, 1993,
14. Коваленко Н. Я., Экономика сельского хозяйства, С. основами аграрных рынков, Курс лекции, М.: Ассоциация авторов и издателей, ТАНДЕМ: Издательство ЭКМОС, 1999, 448с,
15. Маркетинг в АПК, Учебник, Под редакций Т. П. Абрамовых, М., Колос, 1997,
16. Назаренко В. И., Панцов А. Г., Государственное регулирование сельского хозяйства с развитой рыночной экономикой, М., Информагробизнес, 1996,
17. Народное хозяйство Армянской ССР в 1987г., Статистический ежегодник Аем., ССР-Եր.: Айастан, 1988, 312с.,
18. Попов Н. А., Экономика сельскохозяйственного производства, М., ЭК. МОС, 1999,
19. Экономика сельского хозяйства, Учебник, Под редакций Н. Я. Коваленко: «ЮРКНИГА», М. 2004, 384с.,

20. Экономика социалистического сельского хозяйства (курс лекций), М., Сельхозиздат, 1962, 711с, под редакций д. э. н., Г. Г. Бадырьяна и к. э. н., А. К. Ильичева
21. Экономика сельского хозяйства, Учебник, Под редакций Н. Я. Коваленко, В. С. Сорокин, С. А. Орехов и др., М.: КолосС, 2008, 208с.

Հակոբյան Լևչենկո Լևոնի
Ճեպչյան Շաքե Անդրանիկի

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

ՈՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ

Երևան 2012

Акопян Левченко Левонович
Чепечян Шаке Андраниковна

ЭКОНОМИКА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ

Ереван 2012

Թղթի չափսը $60 \times 84 \frac{1}{16}$, 16,75 տպ. մամուլ, 13,4 հրատ. մամուլ
Պատվեր 38: Տպաքանակ 300:

ՀՊԱՀ-ի տպարան, Տեղյան 74